

УНИВЕРЗИТЕТ У КРАГУЈЕВЦУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Драган Р. Нововић

**РАТНА ШТЕТА ПРИЧИЊЕНА ОД НЕМАЧКЕ НА
ТЕРИТОРИЈИ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ И
ОБЕШТЕЋЕЊЕ ЖРТАВА ИЗ СРБИЈЕ**

докторска дисертација

Крагујевац, 2020. године

UNIVERSITY OF KRAGUJEVAC
FACULTY OF LAW

Dragan R. Novović

**WAR DAMAGE CAUSED BY GERMANY IN THE
KINGDOM OF YUGOSLAVIA AND COMPENSATION OF
VICTIMS FROM SERBIA**

Doctoral Dissertation

Kragujevac, 2020

Идентификациона страница докторске дисертације

Аутор
Име и презиме: Драган Нововић
Датум и место рођења: 10.06.1955. године, Нови Пазар
Садашње запослење: Адвокат
Докторска дисертација
Наслов: Ратна штета причињена од Немачке на територији Краљевине Југославије и обештећење жртава из Србије
Број страница: 242
Број слика/графика/табела: 0/ 0/ 10
Број библиографских података: 238
Установа и место где је рад израђен: Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац
Научна област (УДК): међународноправна научна област; међународноприватноправна научна област; 341. 348 (430+497.11)
Ментор: Др Милан Палевић, редовни професор, Правни факултет, Универзитет у Крагујевцу
Оцена и одбрана
Датум пријаве теме: 17.04.2019. године
Број одлуке и датум прихватања докторске/уметничке дисертације: IV-02-7/11; 22.01.2020.
Комисија за оцену научне заснованости теме и испуњености услова кандидата: Др Милан Палевић, редовни професор, Правни факултет, Универзитет у Крагујевцу; Др Марија Крвавац, редовни професор, Правни факултет, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици; Др Милан Рапајић, доцент, Правни факултет, Универзитет у Крагујевцу.
Комисија за оцену и одбрану докторске/уметничке дисертације: Др Бојан Милисављевић, редовни професор, Правни факултет, Универзитет у Београду; Др Драган Батавељећ, редовни професор, Правни факултет, Универзитет у Крагујевцу; Др Милан Рапајић, доцент, Правни факултет, Универзитет у Крагујевцу.
Датум одбране дисертације:

Doctoral dissertation identification page

Author
Name and surname: Dragan Novović
Date and place of birth: 10.06.1955, Novi Pazar
Current employment: Advocate
Doctoral Dissertation
Title: War damage caused by Germany in The Kingdom of Yugoslavia and compensation of victims from Serbia
No. of pages: 242
No. of images/graphics/tables: 0/ 0/ 10
No. of bibliographic data: 238
Institution and place of work: Faculty of Law, University of Kragujevac, Kragujevac
Scientific area (UDK): international law scientific area; international private law scientific area; 341. 348 (430+497.11)
Mentor: Dr Milan Palević, full-time professor, Faculty of Law, University of Kragujevac
Grade and Dissertation Defense
Topic Application Date: 17.04.2019
Decision number and date of acceptance of the doctoral / artistic dissertation topic: IV- 02 -7/11; 22. 01. 2020.
Commission for evaluation of the scientific merit of the topic and the eligibility of the candidate: Dr Milan Palević , full-time professor, Faculty of Law, University of Kragujevac; Dr Marija Krvavac , full-time professor, Faculty of Law, University of Priština, temporary headquarters in Kosovska Mitrovica; Dr Milan Rapajić , docent, Faculty of Law, University of Kragujevac.
Commission for evaluation and defense of doctoral / artistic dissertation: Dr Bojan Milisavljević , full-time professor, Faculty of Law, University of Belgrade; Dr Dragan Bataveljić , full-time professor, Faculty of Law, University of Kragujevac; Dr Milan Rapajić , docent, Faculty of Law, University of Kragujevac.
Date of Dissertation Defense:

Ова докторска дисертација плод је оригиналног ауторског рада и заснована је на вишедеценијском практичном искуству у пословима заштите интереса и права на накнаду штете жртава повреде хуманитарних права.

Дисертација је урађена уз значајну подршку и помоћ мојих уважених колега, сарадника, породице и пријатеља.

Велику захвалност дугујем свом ментору, професору Милану Палевићу, на указаном поверењу, разумевању, стрпљењу, добронамерним саветима и несебичној помоћи у успешном савладавању недоумица и проблема током израде дисертације.

Захваљујем се колегама и саборцима из Заједнице удружења жртава Другог светског рата Србије, са којима више од двадесет пет година водим правну битку за заштиту права на једнакост, и једнако право на правду жртава ратова са територије бивше Југославије са жртвама из осталог дела Европе и Света.

Захваљујем својим колегама, пријатељима и кумовима на несебичној подршци свих ових година рада, како на пољу практичног бављења правом, тако и на пољу бављења науком, не усуђујући се да појединачно именујем било кога из бојазни да не погрешим, па неког незаслужено изоставим и учиним неправду.

Као писани траг, упућујем изразе неизмерне захвалности, својим пок. родитељима, оцу Ратку и мајци Драгици, супрузи Биљани, сину Игору и ћерки Ивани, пок. брату Милану и сестри Милијанки, јер су са пуно разумевања и одрицања, у сваком тренутку безусловно подржавали и бодрили моје животне амбиције.

И на крају, посебно морам да нагласим да ову дисертацију посвећујем мојим унуцима Милану, Атини и Борису (а надам се да ће их бити још) који су ми највећа инспирација за све што радим и чијег се суда у будућности највише плашим, јер можда сам могао више да им оставим у наслеђе, којим ће се, надам се, поносити.

РАТНА ШТЕТА ПРИЧИЊЕНА ОД НЕМАЧКЕ НА ТЕРИТОРИЈИ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ И ОБЕШТЕЋЕЊЕ ЖРТАВА ИЗ СРБИЈЕ

Апстракт: У раду се говори о ратној штети из Другог светског рата. Анализирају се начини прикупљања докумената о ратној штети на територији Краљевине Југославије, норме ратног права и утврђивање одговорности Немачке за ратне репарације. Описују се злочини у логорима и над цивилним становништвом, прве легислативне мере по питању ратне штете, различити приступи процени висине штете вршене од стране надлежних унутрашњих и међународних органа. Укратко се анализирају уговори о миру са Италијом, Бугарском и Мађарском и покушаји наплате репарација од Немачке са којом још увек није закључен уговор о миру. Даје се критички осврт висине наплаћене ратне штете од 1 промила у односу на процењену висину, обрађују се питања механизма и инструмената помоћу којих би се дипломатским путем могла решити преостала отворена питања између две државе, и како да оштећени грађани из Републике Србије наплате лично обештећење, и предлажу други начини наплате ратне штете од Немачке. Доказује се да није извршено лично обештећење жртава и наследника жртава, ратних заробљеника принудних радника. Оцењује се правна суштина и економска позадина Споразума о помоћи у капиталу између Немачке и Југославије из 1973. и 1974. године и пратећих „*Aide memoire*-а“; значај супституисања државе у права својих грађана закључењем међународних уговора на основу којих се ликвидирају њихова имовинска права; и везивање наплате ратних репарација за обавезу наплате личног обештећења оштећених. Истражују се питања могућности закључења билатералних споразума између Немачке и Србије о формирању наменских фондова за жртве рата у форми хуманитарне помоћи и дају аргументи за доношење посебног унутрашњег закона о оснивању фондације за исплату личног обештећења жртава и наследника жртава.

Кључне речи: ратна штета, ратне репарације, споразум о помоћи у капиталу, „*aide memoire*“, генерална супституција, жртве рата, лично обештећење.

WAR DAMAGE CAUSED BY GERMANY IN THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA AND COMPENSATION OF VICTIMS FROM SERBIA

Abstract: The paper deals with the war damage from World War II. Analyzes the ways of collecting documents on war damage in the territory of the Kingdom of Yugoslavia, the norms of war law and establishing the responsibility of Germany for war reparations. It describes the crimes over civilian population in the camps, the first legislative measures on war damage, different approaches to assessing the amount of damage by competent internal and international bodies. It briefly analyzes peace treaties with Italy, Bulgaria and Hungary as well as attempts to collect reparations from Germany, with which a peace treaty have not yet been concluded. It gives a critical review of the amount of war damage paid of 1 promile in relation to the estimated amount, addresses the issues of mechanisms and instruments through which diplomatic channels could resolve the remaining outstanding issues between the two countries and methods for collecting personal compensation by damaged citizens from the Republic of Serbia, and suggests other methods of war damage compensation from Germany. Prooves that no personal compensation was given to victims and heirs of victims, prisoners of war, forced laborers. It assesses the legal substance and economic background of the 1973-1974 capital assistance agreements between Germany and Yugoslavia and the accompanying „Aide memoirs“; the importance of substituting the state for the rights of its citizens by concluding international treaties that liquidate their property rights; and binding collection of war reparations for the obligation to collect personal compensation for the injured. Investigates the possibility of concluding bilateral agreements between Germany and Serbia on the establishment of dedicated funds for victims of war in the form of humanitarian aid, and the arguments for the adoption of a special internal law on the establishment of a foundation for the payment of personal compensation to victims and heirs of victims are provided.

Key words: war damage, war reparations, capital assistance agreement, „*aide memoire*“, general substitution, victims of war, personal compensation.

САДРЖАЈ

УВОД

1. Предмет и циљ истраживања	1
2. Значај теме за научно истраживање.....	5
3. Хипотетички оквир истраживања	7
4. Методе истраживања	8

ПРВИ ДЕО

ПОЈАМ РЕПАРАЦИЈА И ОПШТИ ПРИКАЗ РАТНЕ ШТЕТЕ ПРИЧИЊЕНЕ ЈУГОСЛАВИЈИ

ГЛАВА I - УВОДНО ИЗЛАГАЊЕ О РЕПАРАЦИЈАМА.....	12
1. Слово пре преласка на суштину	12
2. Појам репарација и њихово нормирање закључно са завршетком Првог светског рата. 12	
3. Репарације после Другог светског рата – општа разматрања и активност на међународноправном и политичком плану	18
4. Кримска декларација.....	22
5. Потсдамска конференција.....	24
6. Париска конференција о репарацијама	25
7. Делимичне репарације су вид селективне правде – осврт, позадина и критика примене немачког Закона о фондации „Сећање, одговорност, будућност“	30
8. Опште завршно слово о репарацијама	36
ГЛАВА II - РЕПАРАЦИЈЕ У КОНТЕКСТУ ХУМАНИТАРНОГ ПРАВА, ОДГОВОРНОСТ НЕМАЧКЕ И ПРОБЛЕМ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ РЕПАРАЦИЈА	38
1. Уводно слово.....	38
2. Отпочињање Другог светског рата као међународни деликт Немачке уз осврт на правила ратне окупације.....	46
3. Утврђивање одговорности Немачке за плаћање репарација и усаглашавање начина, облика и висине износа репарација.....	50
ГЛАВА III - ДОКУМЕНТИ О РАТНОЈ ШТЕТИ ПРИЧИЊЕНОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ И ПРОБЛЕМ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ РЕПАРАЦИЈА.....	55
1. Увод	55
2. О начинима на који су прикупљани подаци о жртвама	56
2.1. Попис југословенских жртава рата 1941-1945.	56
2.2. Попис жртава рата 1941-1945.	57
2.3. Шема извршења пописа жртава нацистичког прогона.....	59
2.3.1. Борачке организације	59
2.3.2. Рад статистичке службе	61
2.3.3. Рад партијске организације	61
2.3.4. Рад органа управе	61
2.3.5. Пописни центар у Београду.....	61
3. Југославија и проблем репарација.....	61
3.1. Брионска формула“ и Споразум о помоћи у капиталу „ <i>Kapitalhilfe</i> “	62
3.2. <i>Aide memoire</i> из 1973. године	64
3.3. Лондонска конференција о нацистичком злату из 1997. године	65

ГЛАВА IV - ИСПЛАТА РЕПАРАЦИЈА.....	66
1. Исплата репарација по уговорима о миру.....	66
1.1. Италија.....	66
1.2. Бугарска.....	67
1.3. Мађарска.....	68
2. Исплата репарација на основу општих принципа међународног права.....	68
2.1. Шпанија.....	68
2.2. Аустрија.....	69
3. Неколико питања из проблема репарација.....	70
3.1. Лондонски споразум.....	72
3.2. Бонски споразуми од 10. марта 1956. године.....	74

ГЛАВА V - НЕМАЧКИ ЗЛОЧИНИ, МЕРЕ ПО ПИТАЊУ РАТНЕ ШТЕТЕ И ОБАВЕЗЕ НЕМАЧКЕ.....	76
1. Нацистички злочини над Југословенима.....	76
2. Прве легислативне мере по питању ратне штете.....	79
2.1. Утврђивање појма ратне штете.....	79
2.2. Апаратура за утврђивање и оцењивање штете.....	82
2.3. Начин утврђивања и оцењивања штете.....	83
3. Обавезе Савезне Републике Немачке према Републици Србији настале за време рата.....	84
3.1. Стање репарација и реституција.....	87
3.1.1. Репарације.....	87
3.1.2. Реституције.....	90
3.1.3. Неплаћена репарациона роба.....	92

ДРУГИ ДЕО РЕПАРАЦИЈЕ ОД НЕМАЧКЕ

ГЛАВА I - ПРЕГОВОРИ, ОБИМ И ТОК РЕПАРАЦИЈА.....	95
1. Уопштено о проблему.....	95
1.1. Француско–немачки преговори о обештећењу.....	95
1.2. Белгијско–немачки преговори.....	96
1.3. Норвешко–немачки преговори.....	96
1.4. Грчко–немачки преговори.....	97
1.5. Завршни акт о репарацијама.....	97
1.6. Подела репарација на категорију „А“ и категорију „Б“.....	98
1.6.1. Репарације из категорије „А“: Немачка имовина у иностранству.....	98
1.6.2. Репарације из категорије „Б“.....	99
1.7. Вредност исплаћених репарација.....	99
1.8. Неуспех репарационе политике великих сила.....	99
2. Ток и резултати наплате репарације од СР Немачке.....	101
2.1. Појам, обим и видови репарација.....	101
2.2. Процена ратне штете коју је изазвала Немачка.....	101
2.3. Ток наплате репарација.....	103
2.3.1. У Совјетској окупационој зони.....	103
2.3.2. У западним окупационим зонама.....	104
2.3.3. Значај Лондонског споразума за немачку привреду.....	106
2.3.4. Обештећење жртава нацистичког прогона.....	107

ГЛАВА II - ПРИМАЊА ПО ОСНОВУ РАТНЕ ШТЕТЕ	110
1. Примања Југославије од Немачке на име репарација.....	110
и других потраживања проистеклих из Другог светског рата	110
1.1. Процена југословенске ратне штете.....	110
1.2. Структура ратне штете причињене Југославији	110
1.3. Шта је до сада добила СФР Југославија од СР Немачке на име ратне штете?.....	112
1.3.1. Репарације из категорије „А“ и „Б“	112
1.3.2. Структура репарација које је Југославија	113
добила од СР Немачке по категорији „Б“	113
1.3.3. Регулисање неких југословенских репарационих.....	117
потраживања на основу Лондонског споразума	117
1.3.4. Обештећење жртава <i>vivo</i> -експеримената	118
1.3.5. Рад немачких заробљеника у Југославији	118
2. Примања по основу реституција	119
2.1. Питање југословенских реституција	119
2.2. Примања Југославије, на име репарација и по другим основама из рата.....	119
3. Решење неких репарационих потраживања СФРЈ	121
према бившем Рајху у Демократској Републици Немачкој.....	121

ТРЕЋИ ДЕО

ЗАХТЕВ ПРЕМА РЕПУБЛИЦИ НЕМАЧКОЈ

ЗА ОБЕШТЕЋЕЊЕ ЖРТАВА НАЦИСТИЧКОГ ПРОГОНА

1. Општи приказ	123
1.1. Глобална обештећења жртава нацизма	123
1.1.1. Историјат.....	123
1.2. Покретање нових иницијатива за наставак разговора о обештећењу.....	128
1.3. Раније исплате по немачком закону о обештећењу	130
2. Обештећење југословенских жртава медицинских опита	132
2.1. Историјат.....	132
2.2. Рад југословенске Комисије по захтевима за исплату.....	135
2.2.1. Приговори Комисији за исплату медицинских опита	137
2.3. Поступци по правним лековима на решења Комисије	141
2.4. Висина исплате, добијене по основу медицинских опита	142
2.5. Збрињавање и значај грађе о <i>vivo</i> -експериментима.....	143
3. Формално хуманитарна помоћ, суштински накнада ратне штете - исплате	
по немачком Закону о оснивању фондације „Сећање, одговорност, будућност“	143
3.1. Извори финансирања и право на исплату	144
3.2. Међународна организација за миграције (ИОМ) -	145
Партнерска организација за исплату у Југославији	145
3.3. Сарадња ИОМ-а са Заједницом и директан позив појединцима.....	146
3.4. Висина личног обештећења	146

ЧЕТВРТИ ДЕО

ПРОЦЕНА ВИСИНЕ ШТЕТЕ И ЗАХТЕВА ЗА ОБЕШТЕЋЕЊЕ

1. Претходна објашњења	148
1.1. Југословенске жртве нацистичког прогона	148
1.2. Пресељавање становништва.....	149
1.2.1. Пресељавање Срба	149
1.2.2. Логори ван земље	149

2. Рекапитулација и обрачун.....	149
2.1. За убијене	150
2.2. За преживеле	150
2.3. Укупно за убијене и преживеле интернирце	150
3. Варијабле	150
4. Принудни рад ратних заробљеника	152
4.1. Ратни војни заробљеници	152
4.2. Индивидуални захтеви за наплату принудног рада	157
4.3. Батричевић против Немачке	158
4.3.1. Основ тужбе и пресуде	159
4.4. Тужбе против СР Немачке у Југославији	162

ПЕТИ ДЕО

УРЕЂЕЊЕ ИМОВИНСКИХ ОДНОСА ЗА ЛИЦА ЧИЈА СУ ИМОВИНСКА ПРАВА ПРЕСТАЛА НА ОСНОВУ МЕЂУНАРОДНИХ УГОВОРА

ГЛАВА I - СПОРАЗУМИ О ПОМОЋИ У КАПИТАЛУ.....	166
1. Тумачење „Брионске формуле“ и домаћај „ <i>Kapitalhilfe</i> “-а у	166
области плаћања ратне штете од стране Немачке	166
1.1. Кредити у оквиру немачке помоћи у капиталу	169
„ <i>Kapitalhilfe</i> “ у износу од 300 милиона DM и 700 милиона DM	169
1.2.1. Кредит од 300 милиона DM	169
1.2.2. Кредит од 700 милиона DM	169
1.2.3. Коришћење средстава кредита.....	170
1.2.4. Преглед искоришћеног кредита од 700 милиона DM	171
1.2.5. Размишљања поводом кредита „ <i>Kapitalhilfe</i> “.....	172
ГЛАВА II - СУКЦЕСИЈА, ФОЛКСДОЈЧЕРИ, ДЕОБНИ БИЛАНС.....	175
1. Осврт на рад групе за сукцесију поводом деобног биланса	175
2. Фолксдојчери и њихова имовина у вези са тражењем	175
обештећења за жртве нацистичких злочина у Србији	175
3. Осврт на Информацију Савезног министарства за финансије СР Југославије	
о ратној штети из Другог светског рата поводом деобног биланса и о Мишљењу	
које је у тој информацији дала Експертска група за сукцесију Савезне владе.....	177
3.1. Немачка	178
3.2. Хрватска	179
3.3. Поводом Лондонске конференције о нацистичком злату	179

ШЕСТИ ДЕО

УРЕЂИВАЊЕ НАЧИНА ЗА ЗАШТИТУ ИМОВИНСКИХ ПРАВА ДРЖАВЉАНА СРБИЈЕ У ИНОСТРАНСТВУ

СА ПРЕДЛОГОМ ЗА ДОНОШЕЊЕ РЕПУБЛИЧКОГ ЗАКОНА О ОБЕШТЕЊЕЊУ ЛИЦА ЧИЈА СУ ПРАВА ЛИКВИДИРАНА МЕЂУНАРОДНИМ УГОВОРИМА

ГЛАВА I - ОПШТЕ ОЦЕНЕ И НАЧЕЛНА МИШЉЕЊА	184
1. Предмет, разлози и циљ разраде.....	184
1.1. Начелно мишљење о потреби доношења закона	185
1.2. Неки правни аспекти теорије генералне супституције и.....	188
њених правних последица у правном поретку Републике Србије	188

ГЛАВА II - О ОТВОРЕНИМ ПРАВНИМ ПИТАЊИМА У ВЕЗИ СА ПРЕДЛОГОМ ЗА ДОНОШЕЊЕ РЕПУБЛИЧКОГ ЗАКОНА.....	193
1. Питања која се могу поставити.....	193
2. Образложење мишљења о отвореним правним питањима у вези са законом чије се доношење предлаже.....	196
3. Остала питања	199
4. Правне могућности за остваривање укупне ратне штете..... и других обештећења од СР Немачке.....	202
4.1. Полазна одређења.....	202
4.2. Клаузула <i>rebus sic stantibus</i> и Споразум о помоћи у капиталу - <i>Kapitalhilfe</i> ...	202
4.3. Репарација за сваки индивидуално одређени штетни догађај	203
(парцијални приступ).....	203
4.4. До репарација за укупну штету путем више	204
споразума о помоћи у капиталу (глобални приступ).....	204
4.5. Потраживање накнаде за рад ратних заробљеника, логораша, интернираца и других држављана Југославије на принудном раду у Немачкој и другим државама за време Другог светског рата.....	204
5. Могући противзахтеви СР Немачке	205
 ЗАКЉУЧАК	 207
 ЛИТЕРАТУРА	 216
 БИОГРАФИЈА АУТОРА	 225

УВОД

1. Предмет и циљ истраживања

У овом раду предмет истраживања је ратна штета, коју су Краљевина Југославија, односно Србија, као њен територијално-политички сегмент, тада подељен на више управно-административних јединица, бановина (и сукцесор Савезне Републике Југославије) и њени грађани, претрпели у Другом светском рату од стране Немачке, те разматрање могућих правних модалитета и политичких претпоставки за наплату личног обештећења оштећеним појединцима, пре свега грађанима Републике Србије.

Југославија је после Другог светског рата закључила мировне уговоре са Италијом и Мађарском, па се, мада тешка срца и условно, с аспекта принципа правде и правичности, и имајући у виду обим штете и висину репарација, може рећи да је са овим силама Осовине питање репарација како тако решено, и сматра се политички и правно окончаним, односно да је на то питање стављена, чини се, историјска тачка. Бугарској је, чак, ратна штета опроштена?!

Закључујући уговоре, Југославија је, као генерални супститут својих грађана, на себе преузела обавезу да грађанима оштећеним у Другом светском рату, изврши исплату накнаде штете, и то за штету претрпљену од Мађарске и Италије, до висине наплаћених репарација, а за штету коју су претрпели од Бугарске, до висине опроштене ратне штете. Са Савезном Републиком Немачком је закључен Уговор о помоћи у капиталу, који је пратио један „*Aide memoire*“, који су потписали председници влада обе државе, а који својом садржином, посебно имајући у виду чињеницу да је текст сачињен и на немачком и на српскохрватском језику, и да постоји одређена неусаглашеност у преводу са једног на други језик, изазива скепсу у погледу његове капатибилности да му се прида значај и снага једног *lege artis* контрактуалног међународног уговора, који у једном свом делу евентуално решава питање ратних репарација. Репарације, као део супстрата економско-финансијских клаузула, који укључује и питање реституције, и којима се често додају политичке, војне и територијалне клаузуле, представљају важну садржајну одлику и елемент мировних уговора, као стандардних начина окончања оружаног сукоба, и не могу бити састојак некаквих квазиуговорних, политичко-економских аранжмана о кредитирању, макар се они номинално приказивали и као економска помоћ држави и становништву пострадалима услед дејства оружаних снага окупатора. Југославија је, у два наврата, доносила Закон о уређењу имовинских односа лица чија су права регулисана међународним уговорима. Формално-правно, закон, који је донет 1978. године, још увек је на снази. Међутим, иако је донето пет уредби за његово спровођење, он никада није примењен.

Поред испитивања реалности потраживања и могућности наплате преосталог дела дуга, по основу ратне штете од Савезне Републике Немачке, циљ истраживања је и дефинисање одговора на питања везана за обавезу Србије за исплату личног обештећења својим грађанима који су претрпели ратну штету или трпе њене последице, на основу међународних уговора, које је, као генерални супститут, закључила Југославија. Одговор на ова питања је везан за практичну потребу, и од њега могу зависити даља опредељења за размишљања о условима и могућностима наплате личног обештећења жртава и наследника жртава Другог светског рата, чија су имовинска права регулисана на основу међународних уговора.

Такође, циљ овог истраживања је да се још једном потцрта значај и потреба за закључењем мировног уговора између Србије и СР Немачке, којим би се коначно решило питање ратних репарација и, у вези са тим, да се „патентира“ начин обезбеђивања услова за лично обештећење жртава фашизма и њихових наследника, из Србије, кроз примену важећег Закона о решавању имовинских односа лица чија су

имовинска права регулисана на основу међународних уговора, или доношењем новог републичког закона, којим би се истовремено регулисала и преостала отворена питања личног обештећења за лица у чије је име Југославија поступала као генерални супститут у време док је такво поступање било уређено савезним законом.

У *уводном делу* рада образложен је значај теме за научно истраживање, правни и економски аспект истраживања и специфичности института који су нужни предмети научне обраде. У овом делу рада постављени су задаци и циљ истраживања, као и полазни хипотетички оквир и листа метода који су у раду коришћени са претпоставком да ће довести до позитивног крајњег исхода истраживања. Иначе, формално-структурално, рад је подељен на шест делова, са укупно четрнаест глава.

У *првом делу*, који је подељен на четири главе, у првој глави говори се о ратној штети, коју је немачка окупациона власт учинила на територији Краљевине Југославије; о документима, који садрже податке о ратној штети; о начинима на којима су у ранијем периоду прикупљани подаци о жртвама фашистичког прогона, и органима који су вршили прикупљање и систематизацију тих података. У другој глави, обрађен је правни аспект ратне штете и документи којима је утврђена одговорност Немачке за изазивање рата и плаћање ратне штете Савезницима и осталим оштећеним државама на савезничкој страни, укључујући ту и Југославију. Обрађено је питање ратних репарација и указано на конкретне проблеме због којих оне нису наплаћене. У кратким цртама је изложен проблем који је за наплату југословенских репарација имао Споразум о помоћи у капиталу, који је произишао из договора Тита и Бранта, 1973. године и *Aide memoire*, који је пратио тај договор, познат као „Брионска формула“. Изложени су неки од репрезентативнијих ставова (у сваком смислу те речи) југословенских органа о питањима ратне штете и потраживањима према СР Немачкој, те је, с тим у вези, документовано „несналажење“ представника Југославије на Лондонској конференцији о монетарном злату 1997. године, када је пропуштена шанса да се актуелизује и интернационализује проблем неплаћених репарација од Немачке. У трећој глави првог дела, налази се приказ репарација по основу закључених уговора о миру са Италијом и Мађарском и о опрштеној ратној штети Бугарској, као и наплати репарација на основу општих принципа међународног права од Шпаније и Аустрије. Дата је и краћа анализа релевантних одредби Лондонског споразума из 1953. године, и Бонског споразума, из 1956. године, где је указано на њихов значај и чињеницу да су, у објективном смислу, ови споразуми удаљили Југославију од наплате репарација за дужи временски период. У четвртој глави, дат је документован приказ немачких злочина над југословенским ратним заробљеницима и цивилним становништвом Југославије, те су описане и прве легислативне мере југословенских органа по питањима ратне штете, као и стање репарација и реституција. Најпре су приказани злочини који су вршени над југословенским заробљеницима у заробљеничким логорима, а потом, и бројчано исказани злочини одмазде над цивилним становништвом, стрељањем и расељавањем, а све у циљу додатног акцентовања на феноменологију и опсег злочина и саму висину причињене штете. Анализирани су различити приступи одређивању појма ратне штете и различити начини њеног утврђивања и оцењивања. Урађен је пресек стања репарација и реституција и неплаћене репарационе робе, у циљу стицања реалнијег, илустративног, и потпунијег знања о постојању ненаплаћених потраживања од СР Немачке по основу репарација, реституција и других видова обештећења жртава фашистичког прогона.

Други део истраживања је подељен у две главе. У првој глави, уопштено се говори о проблемима репарација од СР Немачке. Приказани су преговори око ратних

репарација које су са Немачком водиле Француска, Белгија, Норвешка и Грчка; указано је на поделу репарација у две категорије и на неуспех репарационе политике великих сила. Такође, приказана је процена ратне штете за коју је одговорна Немачка и описан ток и наплата репарација у обе окупационе зоне: у совјетској, и у окупационој зони западних савезника. Још једном је указано на значај који је за Немачку привреду имао Лондонски споразум, из 1953. године, и колико је тај исти уговор произвео негативне конотације за наплату југословенских репарација. У другој глави, иначе шестој глави овог истраживања, исказани су подаци о примањима Југославије од Немачке на име репарација и других потраживања која су проистекла из Другог светског рата; износи се процена и структура југословенске ратне штете, и врши се детаљан опис свега онога што је Југославија добила од Немачке на име ратне штете. Дакле, у овом делу рада детаљно је изражено, у новцу приказано, шта је Југославија добила на име ратне штете у односу на висину процењене и признате ратне штете.

У *трећем делу* рада акценат је стављен на обештећењу жртава немачког окупационог система. Сачињена је анализа исплата жртвама прогона, које је Немачка вршила својим држављанима по сопственом Закону о обештећењу, а затим је урађен детаљан приказ поступка обештећења југословенских жртава медицинских опита, тзв. „*vivo*-експеримената“, са условима за пријем накнаде по том основу, приговорима на рад надлежне комисије, висином појединачних исплата и висином укупно примљених средстава, као и поступцима по правним лековима. У наставку овог дела рада приказане су исплате које је Немачка вршила у периоду од 2001. године, до краја 2006. године, по Закону о оснивању Фондације „Сећање, одговорност, будућност“ из 2000. године. Овај приказ сматрамо значајним за ово научно истраживање с разлога што је Немачка, по том закону, основала фонд од 10 милијарди DM (5,6 милијарди €) и вршила исплате за поједине категорије жртава фашистичког прогона у форми хуманитарне помоћи, али уз услов да се пре пријема исплате одрекну свих захтева према Немачкој по основу ратне штете из Другог светског рата. Ту се поставља низ питања, од оних етичких, па до оних о правној природи и економској суштини тих исплата, јер су, по висини, исплате симболичне (од 1,200 до 15.000 €) а одрицање од ратне штете је безусловно. Затим су анализирани могуће мере за обезбеђивање услова за покретање нових преговора са СР Немачком о обештећењу.

У *четвртом делу*, који носи наслов *Процена висине штете и захтева за обештећење*, приказан је обрачун захтева према СР Немачкој за жртве нацистичког прогона, са подацима о нацистичким прогонима почињеним на територији окупиране Југославије и подацима о броју пресељених и заробљених Срба у логорима унутар и ван Југославије. Изнет је обрачун висине могућег обештећења на бази исплата које су вршене од Немачке припадницима других народа, са могућим варијаблама. У овом делу рада је приказан стварни обим штете причињене грађанима Југославије, и различити начини вршења обрачуна могућег захтева за обештећење, са указивањем на чињеницу да се ради о веома високим вредностима ненаплаћеног дуга, а који објективно још увек постоји. Ради се о новчано исказаним вредностима, које, у сваком погледу, заслужују ангажовање и стручне јавности, ка стварању услова да се овим потраживањима озбиљније позабаве надлежни државни органи, на највишем нивоу, до председника Владе и председника Републике. У глави деветој четвртог дела, приказана су настојања југословенских власти да крајем деведесетих година прошлог века актуелизују проблематику наплате репарација и обештећења од Немачке, као и преглед судских спорова које су појединци покренули и водили против Немачке по тужбама у Србији и Немачкој за наплату личног обештећења. Дат је и приказ рада Комисије за

питања процене ратне штете, која је основана 2008. године, и која је заменила претходну комисију, основану још 1992. године. Комисија је имала мандат две године, тако да је фактички престала са радом 2010. године. Иако није постигла конкретне резултате, везано за немачке репарације, ипак је имала значајну улогу и дала немерљив допринос за наплату личног обештећења између 2008. и 2010. године, за лица која су из политичких разлога током рата од мађарских органа власти, лишена живота или слободе. Аутор овог истраживања је као координатор Комисије у том периоду обезбедио да Централни уред правде из Будимпеште, као орган мађарског министарства правде, Заједница удружења жртава Другог светског рата Југославије, уз учешће српског Министарства за рад социјалну политику и борацка питања, закључе Уговор о сарадњи, према којем се Заједница овлашћује за спровођење мађарског закона на територији Србије у поступку прикупљања, обраде и систематизације података о лицима која испуњавају услове за пријем исплате. Значај овог приказа је у циљаном указивању на потребу постојања надлежног органа Владе Србије, као што је била Комисија, који ће се, професионално и потпуно, континуирано бавити питањима ратне штете и као такав бити признат и од стране држава одговорних за плаћање ратне одштете.

У *петом делу* рада, посвећена је пажња питањима која су везана за исплату обештећења лицима чија су имовинска права престала на основу међународних уговора, и тумачењу Споразума о капиталу, из 1973. године, закљученом између Немачке и Југославије, по договору Тита и Бранта. Аутор анализира „Брионску формулу“ и „*Aide memoire*“, који је тај споразум пратио, на један детаљнији начин, доказујући да не постоји ниједно међународно правило које оправдава став да се кредитом може платити од кредита стотину пута већа ратна штета. Поред приказа утрошка средстава добијених по кредитима од Немачке, овај део обухвата и мишљење Групе за сукцесију, поводом деобног биланса Југославије после њеног распада, питања везана за „Фолксдојчере“ и њихову имовину, која им је конфискована, као и мишљење о информацији Савезног министарства за финансије о ратној штети, које је дала експертска група за сукцесију Савезне владе Југославије.

У *шестом делу*, обрађује се проблем уређивања начина за заштиту имовинских права држављана Србије у иностранству, са предлозима за доношење новог републичког закона који ће регулисати питања обештећења у случајевима престанка имовинских права на основу закључених међународних уговора. Обрађују се општа питања везана за доношење таквог закона; образлажу се предмет, разлози и циљ којем се тежи предлагањем доношења закона. Као претходно питање, врши се анализа теорије генералне супституције и законски оквир који је за њену примену постојао за време трајања Југославије. Посебан значај придат је отвореним правним питањима у вези са доношењем закона, и дато је образложење мишљења у вези са тим питањима. У овом делу рада, размотрена су правна питања и реалне могућности за остваривање укупне ратне одштете коју Србија потражује од Немачке, и као један од разлога који оправдавају захтев за новим преговорима, анализира клаузулу *rebus sic stantibus* и Споразум о помоћи у капиталу из 1973. године. У предлагању начина за приступање преговорима, који су првенствено усмерени према надлежним државним органима или органу који посебно буде образовала држава, предлаже се више могућих решења, а посебно се обрађује парцијални приступ (репарација за сваку индивидуално одређену штету), затим глобални приступ (до репарација за укупну штету кроз више споразума о помоћи у капиталу), и као посебно питање, потраживање накнаде за рад ратних заробљеника. На крају, у овом делу дисертације садржана је анализа могућих

противзахтева СР Немачке и детаљно образложена њихова, по мишљењу аутора, неоснованост, односно изостанак правних предуслова да у било којем делу могу озбиљно да парирају захтевима Србије и њених грађана.

2. Значај теме за научно истраживање

Значај наплате ратне штете српским жртвама немачког терора у току Другог светског рата, као теме научноистраживачког промишљања ове докторске дисертације, је неупитан из више разлога.

Најпре, ово истраживање је у корелацији са циљем да се изнађе начин за решавање преосталих питања ненаплаћене ратне штете од Немачке чија је висина неспорно утврђена на Мировној конференцији у Паризу 1946. године, са посебним акцентом на лично обештећење принудних радника, ратних заробљеника и покушајем налажења одговора на питање да ли се тренутак личног обештећења нужно мора везати за наплату ратних репарација од државе која треба да штету плати, или грађани који су страдали у рату, без своје кривице услед ратних околности, имају право, и под којим условима могу, да траже наплату личног обештећења од домицилне државе? Да ли је неопходно да је домицилна држава са државом одговорном за ратну штету и плаћање репарација закључила уговор којим су престала права потраживања њених грађана по основу ратне штете коју су претрпели?

Значај теме огледа се и у изналагању одговора на питање да ли Република Србија може закључивати међународне уговоре применом института генералне супституције, и без посебног закона какав је постојао у домаћем правном поретку до 1973. године, и да ли се репарације, као накнада за ратну штету, могу решавати независно од постојања домаћег закона, јер се та накнада увек изриче у корист државе, независно од тога да ли се она појављује као оштећено лице или се само супституише на место својих држављана, а у крајњем, треба извршити обештећење које припада оштећеним грађанима?

Тема је значајна и за одговор на питање: Какву улогу имају домаћи судови у Републици Србији, и колико би била апсолутно обавезујућа теорија ограниченог имунитета када оштећени затраже судску заштиту против СР Немачке пред домаћим судовима ради наплате личног обештећења за штету коју су претрпели у рату? Надаље, каква би била реална могућност извршења пресуде донете од домаћих судова којом би СР Немачка била обавезана на плаћање обештећења, односно да ли, поучени искуством Грчке, можемо у судским поступцима пред националним судовима остварити било какву накнаду која се може реализовати и извршити?

Након распада Југославије није урађена ниједна анализа о преосталим ратним репарацијама за које је одговорна СР Немачка, а које се односе на Републику Србију и њене грађане. У годинама након распада Југославије СР Немачка у неколико наврата вршила исплату грађанима на име личног обештећења за догађаје из Другог светског рата, али је спорна правна суштина тих исплата посматрана из угла појма обештећења, јер су те исплате вршене у форми хуманитарне помоћи, уз услов да се прималац исплате, као појединац и корисник личног обештећења, писмено одрекне сваког даљег потраживања по основу свих облика претрпљене ратне штете. Имајући у виду да су те исплате по својој висини биле скоро симболичне у односу на реално претрпљену штету, требало би се према њима одредити и у сваком случају заузети став о правној ваљаности изјава о одрицању од потраживања ратне штете, која, иначе, не застарева.

Уставом Републике Србије грађанима је гарантовано право на имовину, а у имовину свакако спада и потраживање по основу ратне штете, па се значај теме за научно истраживање питања ратне штете и обештећења држављана Републике Србије потврђује и са аспекта анализе уставних одредаба које гарантују право на имовину. У односу на висину потраживања, можда би се као најзначајнији аспект овог истраживања могли третирати економски ефекти наплате ратне штете за Републику Србију и њене, штетом погођене, грађане. У зависности од методологије обрачуна висине ненаплаћеног дела ратних репарација, и на који год начин се приступило том обрачуну, поред неоспорних економских ефеката за Републику Србију, значајни би били и укупни социјални ефекти, који би се одражавали кроз јачање поверења у међународни правни поредак, јачање свести о поштовању људских права и испуњавању међународних обавеза, као и побољшање животног стандарда жртава и њихових законских наследника.

Значај теме истраживања огледа се и у компаративном прегледу искустава других држава којима је СР Немачка била дужна да надокнади ратну штету и евентуалних искустава у наплати ратне штете у случајевима где до плаћања није дошло добровољним путем па су вођени судски процеси пред домицилним судовима, као што је то био случај са Грчком и Италијом. У сагледавању искустава држава у окружењу, значајно је, у вези питања наплате ратне одштете, обрадити реалност и могућност предузимања истих, или сличних мера, од стране држављана Републике Србије у будућности.

Како се инсистирање на наплати ратних репарација али и личног обештећења држављана Републике Србије од СР Немачке, може директно негативно одразити на политичке односе између Републике Србије и СР Немачке и довести до захлађења у сфери размене економских добара и успоравања инвестиција значајних за развој привреде у Србији, то је и значај овог истраживања већи у тражењу метода и начина решавања преосталих отворених питања, свођењем на најмању могућу меру негативних ефеката овог процеса, у било ком погледу.

Посебан значај има проблематика наплате накнаде за принудни и робовски рад ратних заробљеника немачких логора за време трајања рата који су, супротно одредбама Женевске конвенције о поступању са ратним заробљеницима из 1929. године, били коришћени за рад. Неспорно је да ратни заробљеници, обзиром да нису могли утицати на свој статус, већ су се покорили врховној команди која је од њих тражила предају оружја и одлазак у заробљеништво, а онда противно међународним правилима на недозвољен начин коришћени за рад у корист Трећег Рајха, свакако представљају посебну категорију оштећених.

Значај теме истраживања је оправдан и из угла борбе против дискриминације оштећених грађана, који су само због разлике у начину заробљавања или због нападања одређеним категоријама оштећених, гледано на основ заробљавања, различито третирани у поступцима обештећења. Типичан пример постојања дискриминације оштећених огледа се у доношењу и примени немачког Закона о оснивању Фондације „Сећање, одговорност, будућност“ из 2000. године, који је, супротно усвојеним конвенцијама о поступању са ратним заробљеницима, приликом исплате за преживеле заробљенике концентрационих логора, који су у току рата коришћени за робовски и принудни рад, из исплате искључио ратне војне заробљенике као најбројнију категорију ратних заробљеника. Исплатом су били обухваћени само политички заробљеници концентрационих логора. Исплата је третирана као хуманитарна помоћ, а сваки подносилац захтева за исплату, као услов за пријем исплате, претходно је морао

да попуни и својеручно потпише формулар којим се одриче свих даљих, евентуално постојећих, захтева за исплату ратне одштете од Немачке.

Значај теме истраживања је и у изналажењу одговора на питања да ли сврха наплате обештећења у сваком случају мора одражавати плаћање дуга или се сврха може постићи наплатом обештећења које је дато у форми хуманитарне помоћи до које је много лакше доћи?

3. Хипотетички оквир истраживања

С обзиром на постављене циљеве, а полазећи од основног става да је хипотеза условљена дефинисаним предметом научног истраживања, у овом раду пошло се следећих хипотеза:

1. Основна (општа) хипотеза
2. Посебне хипотезе

Основна хипотеза:

Ратна штета, репарације и лично обештећење међусобно су правно и политички повезана и условљена питања. Ратну штету и репарације међународна правила одређују и дефинишу као правно питање. Политички ставови после Другог светског рата наметнули су решења, која су право ставила на страну, а у први план су избили политички договори, који одударају од, правним правилима, утврђених принципа плаћања ратне штете.

Посебне хипотезе:

- Нови облици плаћања ратне штете, тако што се исплате врше у форми хуманитарних давања а не као плаћање дуга, оштећеном дају сатисфакцију, због које одустаје од инсистирања на плаћању дуга, који, иако је знатно већи од примљене хуманитарне помоћи, истовремено је неизвесан, а са одговорне државе делимично скида хипотеку неплаћеног дуга и код њених држављана не изазива негативне ефекте због осећања да плаћају дуг за који лично нису одговорни, јер нису ни били рођени када је настао.
- Правна правила, којима се регулише ратна штета морају омогућити оштећеним грађанима да остваре лично обештећење од своје државе ако је, користећи се својим сувереним правом, као *sui generis*, у име и за рачун својих грађана, као генерални супститут, закључила међународни уговор, којим је ликвидирала њихова имовинска права по основу ратне штете.
- Остваривање права на наплату ратне штете и личног обештећења грађана Србије заснива се на постојећим међународним правилима и међународно устројеној пракси.
- Правна природа одговорности државе за плаћање ратне штете оштећеној држави и одговорност оштећене државе према својим држављанима када у њихово име и за њихов рачун наплати ратну штету од одговорне државе, повлаче анализу, како међународног тако и унутрашњег законодавства обе државе, и изналажење решења, која су за обе државе једнако или бар приближно једнако прихватљива.

Изградом ове докторске дисертације сматрамо да су све наведене хипотезе потврдиле и да се дошло до корисних информација за потпуније, правилније,

сагледавање и разумевање питања ратне штете и ратних репарација, односно обештећења од СР Немачке, и у вези са тим, личног обештећења жртва и наследника жртва из Републике Србије. Надамо се да ће поменути резултати представљати основу за даља истраживања када је реч о овој проблематици.

4. Методе истраживања

Формулација проблема и одређење предмета истраживања одредили су битне компоненте садржаја докторске дисертације на који ће се сазнање односити, а циљеви истраживања су одредили нивое очекиваног научног сазнања, док су индикатори повезани са хипотезама одредили методе, технике, инструменте и поступке, који су примењени у пракси истраживања у овој докторској дисертацији.

Од метода сазнања и истраживања у овој докторској дисертацији коришћене су готово све методе, али је тежиште било на: методама анализе, синтезе, апстракције и конкретизације, генерализације и специјализације, класификације, дихотомији и индуктивно и дедуктивној методи.

Методом анализе је вршено растављање предмета истраживања (ратна штета, репарације, лично обештећење) на његове саставне чиниоце. У раду је примењена дескриптивна анализа (којом је описан предмет истраживања, са тежиштем на ратну штету, репарације и лично обештећење) и експликативна анализа (која је допринела бољем схватању ратне штете, репарација и личног обештећења, њиховом научном објашњењу и сазнању правилности и законитости у поступцима наплате ратне штете).

Методом синтезе вршено је спајање више чинилаца у једну целину, чиме се дошло до сазнања сложених целина ратне штете, репарација и личног обештећења преко појединачних и посебних делова, њиховим спајањем, односно стављањем у разне односе и везе.

Методом апстракције је изведен трансфер општег сазнања у посебно сазнање, довољне одређености да се ратна штета, репарације и лично обештећење, могу издвојити и истражити, као целина. Такође, извршена је и сепарација посебног сазнања из општег сазнања о посматраним и анализираним институтима и појавама. Уз помоћ ове методе, откриване су, у деловима предмета анализе, одредбе, својства, садржаји, облици и моменти одређења степена општости, односно посебности ратне штете, репарација и личног обештећења као таквих. Анализом обавезе плаћања ратне штете¹, анализом обавеза исплате репарација и личног обештећења², права оштећене државе и појединаца код повреде хуманитарних права у ратним збивањима³, анализе ратних злочина и незастаривања ратне штете и личног обештећења за штету извршену ратним злочиним, могућности наплате ратне штете од стране наследника, и слично⁴, тежило се ка освајању општег и посебног знања у области ратне штете, репарација и личног обештећења. Апстрактна промишљања предметне проблематике смо дедуктивно-индуктивним и другим мисаоним процедурама, конкретизовали у сликама друштвене реалности, кроз додавање, мењање обима и садржаја теоријског појма ратне штете,

¹ В. Heß, *Kriegsentschädigungen aus kollisionsrechtlicher und rechtsvergleichender Sicht*, in: W. Heintschel von Heinegg, S. Kadelbach, B. Heß, M. Hilf, W. Benedek, W.H. Roth, *Entschädigung nach bewai daljeneten Konflikten. Die Konstitutionalisierung der Welthandelsordnung, Berichte der Deutschen Gesellschaft für Völkerrech* Bd. 40, Heidelberg 2003, s. 107.

² R. P. Mazzeschi, *Reparation Claims by Individuals for State Breaches of Humanitarian Law and Human Rights*, *An Overview* JICL 1, 2003, s. 339.

³ B. Greafraith, *Schadensersatzansprüche wegen Verletzung humanitären Völkerrechts*, HuV-I 2/2001, s.110.

⁴ L. Zegveld, *Remedies for Victims of Violations of International Humanitarian Law*, IRRC 85, 2003, s. 497.

репарација и личног обештећења и његово приближавање оперативно-практичном контексту.⁵

Методом генерализације изведени су општи ставови, судови и закључци о ратној штети, репарацијама и личном обештећењу из посебних и појединачних ставова, да бисмо сазнали опште законитости које функционишу у материји исплате репарација и личног обештећења и искористили их за заснивање одговарајуће теоријске конструкције тих појмова. Коришћењем ове методе, осветлили смо целину слике регулаторног оквира за остваривање репарација и личног обештећења, као и сазнавања појединачних ставова и закључака, који се односе на међународне, регионалне и националне изворе питања *репарација и личног обештећења*.

Методом специјализације дошли смо до сазнања посебног и појединачног у општем сазнању о ратној штети, репарацијама и личном обештећењу, при чему је опште схваћено као целина састављена од чланова, који су међусобно повезани извесним заједничким својствима, али су међу њима задржане евидентне разлике, на основу којих смо могли идентификовати њихову посебност. Метода специјализације је, у докторској дисертацији, била од користи за добијање сазнања ратне штете као општег појма и репарација и личног обештећења као посебног појма.

Методом класификације третирали су односи елемената ратне штете, репарација и личног обештећења, како међусобно тако и са целином људских права и слобода, дистанце и редоследе, те могуће ваљане критеријуме за раздеобе или сажимања. У дисертацији је извршена класификација: - ратне штете; - ратних репарација; - облика репарација; - ратне окупације; - права на лично обештећење; - правне регулативе ратне штете, репарација и личног обештећења (универзалне, регионалне и националне), и - заштите права на репарације и лично обештећење.

Индуктивном методом смо дошли до сазнања о емпиријском, реално-конкретном и разноврсном, конституисаном у појединачне целине, тј. извођење општег става из више посебних ставова. Само увидом у одређене појединачне целине, методом индукције смо омогућили образовање појмова, ставова и судово о посматраној проблематици. Индукцији је претходила метода *дедукције* као аналитички и специјализовани методолошки поступак, којим смо, из и на основу општег законског сазнања о ратној штети, репарацијама и личном обештећењу, стекли посебна сазнања и то са неупоредиво већим степеном извесности и поузданости.

Из корпуса општенаучних метода у овој докторској дисертацији су биле примењене хипотетичко-дедуктивна метода и компаративна метода.

Хипотетичко-дедуктивна метода је примењена, како би се формирала постулативна основа евидентирањем разноврсних искустава, стечених у наплати ратне штете, репарација и личног обештећења. Овом методом, у истим и различитим ситуацијама уз више понављања су упоређиване и констатоване истоветности наплате ратне штете, репарација и личног обештећења, као и њихове правне регулативе у различитим правним системима.

Компаративна метода је примењена за компарирање теоријског модела и практичних модалитета могућих начина наплате ратне штете, репарација и личног обештећења и међусобно различитих модалитета њихових појавних облика. Такође, ова метода је коришћена за поређење различитих модалитета наплате ратне штете, репарација и личног обештећења, као и за компарирање нормативних решења у пракси

⁵ J. Hiercu, M. Henckaerts, *Study on Customary International Humanitarian Law: A Contribution to the Understanding and Respect for the Rules of Law in Armed Conflict*, International Review of the Red Cross 87/857, 2005, s. 175.

Србије, са упоредноправним решењима, како би се установиле идентичности, сличности и различитости правних и институционалних оквира на разним просторима.

Од оперативних метода за прикупљање података у докторској дисертацији су коришћене метода студије случаја и метода анализе садржаја документа. У оквиру *методе студије случаја* разматрани су најпознатији случајеви наплате ратне штете, репарација и личног обештећења, како на глобалном, тако и на националном плану, где су приказане најпознатије одлуке релевантних међународних судских тела.

У раду је примењена и метода *анализе садржаја* докумената, и то обе њене технике *квалитативна* и *квантитативна*, с израдом једног динамичког инструмента – кодекса појмова и шифара о појму ратне штете, репарација и личног обештећења. У изради докторске дисертације су анализирани: научни и стручни радови, који се, посредно или непосредно, баве проблемом ратне штете, репарација и личног обештећења; научни и стручни истраживачки пројекат из ове области; позитивноправни прописи (национални, регионални и међународни); институционални извори (статистички извештаји, документа из архива државних институција); евиденције државних и међународних тела, међународни документи, конвенције, протоколи, међународни уговори и други акти, који су директно или индиректно везани за питања ратне штете, репарација и личног обештећења.

ПРВИ ДЕО

**ПОЈАМ РЕПАРАЦИЈА И ОПШТИ ПРИКАЗ
РАТНЕ ШТЕТЕ ПРИЧИЊЕНЕ ЈУГОСЛАВИЈИ**

ГЛАВА I

УВОДНО ИЗЛАГАЊЕ О РЕПАРАЦИЈАМА

1. Слово пре преласка на суштину

Ако би пошли логиком неких правних наука које имају свој општи и посебни део, путања ове дисертације почиње општим разматрањима о ратној штети и репарацијама узимајући релевантне историјске моменте значајне за предметну тему; међународни угао проблема ратне штете и неминовне политичке (па и економске аспекте читавог проблема), моменте који би требало да буду праћени праведним међународним документима и унутрашњим законодавством, како земаља које су победнице у рату, тако и оних које су из ратног сукоба изашле као поражена страна. С тога, у методолошком смислу ово Уводно излагање представља „општи део“ ове дисертације.

2. Појам репарација и њихово нормирање закључно са завршетком Првог светског рата

Ратови су, готово неизбежно, праћени масовним злочинима и кршењима људских права и права оружаних сукоба, односно хуманитарног права. Међутим, када се сукоб једном заврши, остаје проблем хитне и правилне надокнаде жртвама тих насилних аката.⁶ Тај проблем, барем теоријски, решава се применом института репарација.

Репарације су историјски познати феномен и веома чест елемент мировних уговора. Под њима се раније подразумевала накнада коју поражена страна исплаћује за штету проузроковану ратним сукобима.⁷ Примарни циљ репарација јесте повраћај економске снаге оштећене државе и њених грађана у што већој мери. У вези са остваривањем тог циља намећу се питања механизма и инструмената помоћу којих се ратна штета може наплатити и ангажовање потенцијала за наплату. Обзиром да су правила ратних репарација флуидног, неетаблираног карактера, за сваки посебан случај изналазе се и посебни модалитети и услови остварења, унутар конкретних мировних споразума.

Од архаичног постулата да ратну штету плаћа страна у сукобу која рат изгуби, није се претерано удаљила ни савремена пракса међународних односа, па ни само међународно право, у оном свом делу које се односи на правила оружаних сукоба, односно међународног хуманитарног права. Наравно, ни у чему, па ни у овим претходним исказима, не треба ићи до крајњих консеквенци и дефинитивно закључити да се од антике, преко средњег века до модерног доба није изменио општи, социјални и правно-политички контекст и друштвена парадигма и по овом питању. Међународна пракса је и у погледу репарација доживела значајне промене. У практично-политичком смислу суштина репарација, као својеврсне казне због изгубљеног рата, јесте остала

⁶ A. Bufalini, *On the Power of a State to Waive Reparation Claims Arising from War Crimes and Crimes against Humanity*, *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, ZAORV=Heidelberg, *Journal of International Law*, Vol. 77. No 2. HJIL Heidelberg, 2017. p. 448.

⁷ М. Крећа, *Међународно јавно право*, Београд, 2010, стр. 757.

неокрњена, али је ратним репарацијама и уопште питањима обештећења у праву оружаних сукоба у новом веку, дат другачији предзнак и циљни смисао, пре свега економски, превентивни и морално-хуманистички. На крају крајева, репарације су, макар и посредно, номотехнички, као појам и установа међународног хуманитарног права, постале делом важних докумената из релевантне области.

Први пут се репарације експлицитно помињу у IV Хашкој конвенцији о правилима ратовања на копну из 1907 године, где се у чл. 3. ратујуће стране упозоравају да ће у случају кршења одредаба Правилника о законима и обичајима рата на копну, који је придодат Конвенцији, бити обавезне да плате одштету „ако је то потребно“.⁸ Ратујућа страна је „одговорна за сва дела која почине лица која припадају њеним оружаним снагама“.⁹ Тада углављен принцип колективне одговорности, односно одговорности државе за поступање лица под њеном влашћу, који је био „недељив и није разликовао зарађене стране према активној (агресорској), односно пасивној (одбрамбеној) улози¹⁰, биће замењен (допуњен) принципом индивидуалне одговорности 1945. године, на Потсдамској конференцији, под импресијом догађаја из Другог светског рата, избијањем на површину проблема и потребе кривичноправног прогона за чињење тешких повреда међународног хуманитарног права. Оно што, међутим, упада у око и просечног критичког ума, јесте необична „завршница“ формулације последњег дела члана 3. Правилника, која гласи „ако је то потребно“. У неким преводима са француског језика, ова синтагма се тумачи и „ако јој има места“. Здраворазумски је запитати се који то орган, или можда чак појединац, има право, може, и зна на који начин да одреди да ли је одштета „потребна“ односно да јој „има места“ у конкретном случају? Ако је за судбину поражене стране, која је истовремено та која је прекршила одређену одредбу правилника, јасно да ће свакако сносити накнаду штете, као последицу својих противправних аката, тешко се може иста таква ситуација претпоставити као реално остварљива у случају победничке стране, макар и очигледно било да је управо та ратујућа страна извршила противправно кршење одредаба или одредбе релевантног хашког правилника. Ле Фир, с тим у вези, децидно указује на једну од инхерентних слабости међународног права „да за постојање једнога стварног права није довољно постојање једнога правила; треба имати и судију и санкцију“.¹¹

Постоји више међународних обичајних правила који одређују правне оквире за регулисање питања исплате ратне штете а заједничко свима је да ратна штета не застарева. Најпре, исплатом би требало да се кривац за изазивање рата (уколико је изгубио рат) казни тако што ће део свог националног богатства морати да уступи страни којој је причинио штету. Исплата би даље требала да утиче превентивно на потенцијалне изазиваче рата, као нека врста подсетника-опомене да се уздрже од таквих аката, јер ће у случају губитка рата изгубити и део своје имовине којом ће штету проузроковану у рату морати да надокнаде итд. С друге стране, у међународном праву нема правила која гарантују исплату ратне штете нити постоји међународна организација или тело које је гарант да ће страна која буде оглашена дужником за ратну штету бити принуђена да ратну штету и плати.

⁸ V. Knežević Predić, S. Avram, Ž. Ležaja, *Izvori humanitarnog prava*, drugo dopunjeno i prerađeno izdanje, Beograd, 2007, str. 307.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ B. Kršev, *Ratne reparacije i njihova sudbina nakon Prvog svetskog rata – slučaj Kraljevine Srba, Hrvata Slovenaca*, Civitas, broj 1 MMXI, Fakultet za pravne i poslovne studije Novi Sad, Novi Sad, 2011, str. 9.

¹¹ Л. Де Фир, *Међународно јавно право*, Београд, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1954, стр. 613.

Питања ратне одштете садржи у себи супротстављене интересе бивших зараћених страна. Оштећена страна, у сваком случају, жели да у што већој мери надокнади штету коју је претрпела и трпи, а страна која штету мора да плати, углавном, готово увек, жели да избегне плаћање. Инструменти којима обе стране теже да остваре своје циљеве су различити. Страна победница врши притисак на страну губитника при чему користи и помоћ међународне заједнице, одржава скупове на којима се расправља о висини штете и обештећењу, а страна губитница избегава и одлаже плаћање, придобија савезнике који јој омогућавају да добије у времену, или, као што је био случај после завршетка Другог светског рата, када је СР Немачка избегла да са Југославијом закључи мировни уговор којим је требало да буде решено питање плаћања ратне штете Југославији. Наплата ратне штете у пракси је често под знаком питања из више разлога, а првенствено непостојања имовине из које би се штета наплатила. Временски, ратна штета се исплаћује годинама, па и десетинама година. У свему томе значајну улогу има однос снага у свету, и у вези са тим снага и моћ државе која тражи наплату и снага њених савезника, тако да мале државе које немају моћ да се супротставе било економски, било војном или неком другом премоћи, не могу увек рачунати да ће им ратна штета бити надокнађена чак ни онда када су водиле одбрамбени рат као што је то био случај са Југославијом током Другог светског рата.

У модерној теорији међународног јавног права под појмом „репарације“ подразумева се „ратна одштета услед противправних радњи тј. међународних деликата по захтеву оштећене државе другој држави која је проузроковала ову штету. Можемо са сигурношћу рећи да је то већ прихваћен „међународни обичај, као доказ опште праксе која је прихваћена као право“ сагласно члану 38 Статута Међународног суда правде од 1945. године, истина доста разноврстан ако је реч о врстама и обиму обештећења“¹².

Није постојала јединственост у објашњавању правних основа за такозване репарационе захтеве оштећених и истовремено победничких држава у ратовима који су вођени пре почетка XX века.¹³ У пракси су репарације решаване и регулисане различито. Пленидба и плачка освојених територија и прикупљање ратног плена у прошлости су били начин како су се трошкови рата подмиривали.¹⁴ Победничка војска је накнаду штете за своје губитке у рату остваривала путем разних контрибуција и реквизиција. Такав вид надокнаде ратне штете није служио само да се обнови порушено односно изврши повраћај у пређашње стање евентуалним враћањем

¹² С. Ђорђевић, *Репарације у савременом међународном праву*, Архив за правне и друштвене науке, 3/1999, Београд, стр. 333.

¹³ „На прелазу између XVII и XVIII века када је рат престао да буде „приватна ствар“ између владара и, уопште, феудалног племства, већ се претворио у однос између држава, уговори о миру почели садржавати клаузулу о плаћању ратне одштете. Није су ту радило ни о каквој одговорности за отпочињање „неправедног“ рата – тај је појам, о коме још говори Гроцијус, у то доба већ престао бити елемент позитивног права – нити пак о одговорности за кршење неких ратних правила или дужности да се надокнади каква стварна штета, већ је то, једноставно био трибут који је плаћао победнику. Током XIX века ова пракса постаје редовна, величина одштете коју ваља платити зависи од воље победника, а његово је дискреционо право да одреди висину суме коју ваља исплатити.“ К. Obradović, *„Jugoslovenski ratovi“ i pitanje ratne odštete*, Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 2-3/1997, Београд, стр. 353.

¹⁴ Може се закључити да је бољи положај неке државе која је победила у неком рату у прошлости (мисли се на време пре два велика светска рата) оствариван путем ратне одштете, односно да се надокнада ратне одштете вршила у виду робних или новчаних обавеза, или што је био чешћи случај како примећује Гастон Жез „путем разних облика преноса територија у својину или експлоатацију победиоцу до висине његовог одшетног захтева.“ G. Jéze, *Les paiements internationaux*, Recueil des cours, 1926/IV/no. 14, p. 202.

опљачканих имовинских вредности, већ су реквизиције и контрибуције представљале материјалну базу за нове ратне походе.

Једна од највећих накнада штете која се у историји после једног рата исплатила, јесте она која је извршена у току периода после француско-пруског рата 1870. године. У том случају, Француској је одређена обавеза да исплати ратну штету од 5 милијарди француских златних франака¹⁵ и она је то, у одређеном времену и извршила. Тако се наводи да је „у раздобљу између 1792-1914. године, закључено 226 уговора о миру. Од свих тих уговора, 35 садрже одредбе о разним облицима одштете, али од тога само 15 имају одредбе о приватно-правном обештећењу појединаца у новцу или другим вредностима. Важнији примери су следећи. Репарације у овом смислу платио је краљ двеју Сицилија Француској 1801. године, у износу од пола милиона франака, на име штете и губитка француских грађана у рату који је био пре тога вођен. Акерманском конвенцијом из 1826. године и Једренским миром из 1829. године, Турска се обавезала да исплати Русији паушалну одштету од 1.500.000 холандских дуката на име репарације за штету и губитке које су руски држављани имали у односима са Турском, због тога што су били спречавани у трговини и што им је имовина била предмет конфискације или сличних мера, у периоду од 1806. до дана закључења ових уговора. Мексико је био дужан према Уговору из 1839. године, да плати Француској 600.000 пјастара за имовинске губитке француских држављана до 1838. године. Сардинија је платила Аустрији, по Уговору из 1849. године, 75 милиона франака на име одштете и репарација аустријским поданицима за штете у њиховој имовини услед вођења рата ... На основу изложеног, могла би се извести читава нова класификација репарационих односа. У извесним случајевима, који су најбројнији, репарације су плаћене за штете имовини оштећене државе или појединаца под њеном јурисдикцијом, ако се та имовина налазила на територији обвезане државе. Има, међутим, случајева плаћања штете причињене имовини, која се налазила на територији победилачких држава, као што су, на пример, одредбе из Уговора са Берлинског конгреса. Има, исто тако, и случајева штете на територијама трећих држава. Постоје, дакле, разне могућности за класифицирање репарационих основа.“¹⁶

У теорији је више пута истицано да је, када је реч о одредбама о репарацијама у мировним уговорима, у први план стављана снага и воља страна у сукобу, те да репарације нису биле зависне од одређених правила међународног права. Испред правних принципа, па и стварно причињених штета, у уговорима XVIII и XIX века о миру, у први план стављано је војно, политичко и економско снажење и престиж сила победница над побеђенима, али и општи углед у тадашњим међународним односима.

Може се закључити да је у међународном праву дуга предисторија установе репарација, која се кретала од плаћања одштете победиоцу за подмирење трошкова које је поднео у рату, преко средстава за обогаћење победника, па све до оног момента када се до ратне одштете долази путем захтева за накнаду стварне штете коју су физичка и правна лица претрпела у ратном сукобу. После Првог светског рата, потписано је више мировних уговора, а у каснијим пропратним документима утврђиване су одређене суме, модели и видови обештећења. У члану 231. Версајског мировног уговора са

¹⁵ Одштета од 5 милијарди франака „била је пропорционална броју становника што је тачно еквивалент одштети коју је Наполеон увео Прусији 1807.“ A.J.P. Taylor, *Bismarck: The Man and the Statesman*, Hamish Hamilton, London, 1955, p.133.

¹⁶ B. Nikolajević, *Reparacije – razvoj posleratnih odnosa između država povodom reparacija, s posebnim osvrtom na vreme posle Prvog i Drugog svetskog rata*, Izdavačko preduzeće „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1956, str. 44-45.

Немачком од 1919. године, записано је: „Владе савезничке и удружене изјављују, а Немачка признаје, да су Немачка и њени савезници одговорни, јер су их починили, за све губитке и штете које су претрпеле владе савезничке и удружене и њихови припадници услед рата, који им је наметнут нападом Немачке и њених савезника“. Сличне одредбе садрже и неки други мировни уговори закључени после Првог светског рата¹⁷. У Додатку I уз Версајски уговор од 1919. године, поприлично су детаљно одређене накнаде у десет тачака на које су сведене обавезе побеђене Немачке. Реч је о штетама причињеним грађанима, њиховој личности или њиховом животу, и онима који су их надживели; жртве свирепог поступања и насиља; оштећење жртава за здравље, способност за рад или част; штете причињене ратним заробљеницима, пензије или надокнаде исте природе војним жртвама рата; издаци за издржавање ратних заробљеника и њихових породица, надокнаде за новчано издржавање породицама и другим лицима која су била на терету мобилисаних или свих оних што су у војсци служили; штете причињене грађанским лицима за рад без праведне накнаде; штете према имовини непосредно проузроковане услед непријатељстава или ма какве операције; и штете грађанског становништва услед новчаних глобљења. Треба приметити да извршење обавеза по основу мировних уговора које су побеђене државе имале у Првом светском рату, није текло по плану, те да све обавезе нису извршене. Чак се може говорити о минимализму у том извршењу.

После победе Нацистичке странке у Немачкој на изборима 1933. године и именовања Хитлера¹⁸ за канцелара, а после смрти председника Хинденбурга, стапања

¹⁷ Тако истоветне одредбе као члан 231 Версајског мировног уговора са Немачком има и Сен-Жерменски уговор са Аустријом у члану 177 и Тријанонски уговор са Мађарском у члану 161. Сличне одредбе су и у Нејском уговору о миру са Бугарском у члану 121 и Севрском уговору са Турском у члану 231. Те одређене измене, последице су придруживање Бугарске и Турске нападачком рату.

¹⁸ Сва бесчастећа дела која су почињена у Немачкој и од стране Немачке другим државама и народима у периоду од 1933 до 1945, десила су се под формалним важењем Вајмарског устава донетог 1919, једног од најзначајнијих највиших општих правних аката либерално-демократске уставности. „На жалост, један каплар али екстрем у заговарању идеологије чији је био финални творца - Хитлер, имао је визију нове државе која је своје институционалне темеље добила прво унутар националсоцијалистичке странке, а освајање власти само је био завршни чин у већ изграђеној држави унутар страначких оквира.“ М. Рапајић, *Изворна власт у полупредседничким системима*, докторска дисертација, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац, 2016, стр.162 „Ако говоримо о националсоцијалистичкој идеологији и СС-у немогуће је изоставити њихову патолошку мржњу према Јеврејима као народу и уопште као „светској опасности“ како је чести истицао врх нацистичке партије. Сам Адолф Хитлер сво зло које постоји у Немачкој приписивао је Јеврејима који су у његовој машини били свемогући подривачи целокупног државног система који су израбљивали вековима. За Хитлера је јеврејски народ симбол завере, сплетке, перверзије, издаје, економско-зеленашке доминације ... Хитлер никад није крио да гаји искрену мржњу и гађење према том народу, којем је прорекао прогоне и истребљење још у својим раним минхенским данима, када је била занемарљиво мала вероватноћа да ће то заиста и реализовати.“ В. Баровић, *Изворни аспекти националсоцијалистичке идеологије, Идеологија СС-а*, Култура полиса, бр.6-7/2007, стр. 291. Дакле у земљи која је „родно место правне државе“ и у којој је један Фихте како наводе поједини писци „сматрао да личне слободе почивају на неутуђивој индивидуалној слободи, која је и основ политичке слободе. Закони су стога, на основу диспозитивног самоограничења личне слободе, израз општег пристанка индивидуалних воља и зависе од слободе појединаца да се опредељују. Закони по Фихтеу треба да буду практично усмерени. Међу многим вредностима права и закона је и она која се огледа у стварању државе као „осигуравајуће силе“. Правну заштиту грађана обезбеђује држава и позива сваког грађанина на одговорност у случају кршења обавеза.“ (М. Рапајић, *О правној држави и владавини права – нека разматрања*, Гласник права, бр. 3/2012) дошло је до највећег могуће кршења људских права и слобода за које је до тадашња правна цивилизација могла да посведочи. Таква тоталитарна творевина каква је била нацистичка Немачка, после слома у Другом светском рату,

функције канцелара и председника у једну намењену Хитлеру, а то је положај фирера, преостали ратни дугови Немачке су, суштински, угашени. Иначе, сама природа обавезе из репарација после Првог светског рата се мењала: „Од првобитно замишљене јавно-правне облигације, претходно солидарне, прешло се на индивидуалну јавно-правну облигацију сваке од бивших непријатељских држава; затим се прешло на јавно-правну облигацију само Немачке – и, најзад, на приватно-правну обавезу Немачке, по основу којих није имао никакве правне обавезе са њеном одговорношћу за Први светски рат и његове последице. Таква су схватања имала и друге последице. Између осталог, што је најкарактеристичније за период између два светска рата, у општој бризи да се Немачкој омогући плаћање репарација, а што је био случај и са немачком савезницима, Немачкој је прво дозвољено да уписује иностране зајмове. Поверилачке државе су тако саме себи плаћале репарације. Поверилачке државе, на исти начин, плаћале су себи и онај део репарација који су примиле од бивших немачких савезница из тог рата. Друго, Немачкој је дозвољено да се економски подиже. Ако оставимо по страни пласмане страних капитала у овој земљи, Немачка је, у целини, више од два пута примила материјалних вредности под видом зајмова или сличних акција, него што је платила на име репарација. Познато је, већ, да је то био почетак немачких припрема за Други светски рат. Немачкој су обезбеђивана тржишта, отворане су јој нове перспективе и дозвољено јој је да се прикаже у послератном животу као држава са великим могућностима и са утицајем који одговара тим могућностима ... У тој ситуацији, разуме се по себи, идеја репарација, онако како се она по својој суштини има схватити, бачена је далеко у задњи план. Резултат је оно релативно мало што је успело да се прими. Европске силе су, ако би се тако могло рећи, скоро откидале свака за себе све оно што је могло да се искористи. У томе је била очигледна разлика у политичком положају између великих и малих држава. Оне државе које су у међународној хијерархији спадале у најмање између победилачких држава, очигледно да су у том наплаћивању репарација најслабије прошле. Државе, које су релативно имале највише потреба за репарацијама, због тога што су имале највише жртава и штете током рата, углавном су биле упућене на потраживање од инсолвентних дужника Аустрије, Мађарске и Бугарске, - док се од Турске и нису могле намиривати. Чињеницом да су се бивше немачке савезнице временом ослобађале, делимично или у целини својих репарационих обавеза, репарациона потраживања су се још више смањивала за потребе малих држава.“¹⁹ Можемо закључити да је у мировним уговорима закљученим после Првог светског рата, суштински установа репарација, у доброј мери злоупотребљена. Њена је сврха била да послужи обнови држава које су пострадале, неvezано од њиховог утицаја на тадашњој сцени међународних политичких односа. Међутим, десило се супротно, репарације су једном врстом махинација на светском кредитном тржишту послужиле Немачкој, тако што су силе победнице давајући кредите Рајху, уствари, отплаћивале немачку ратну одштету, а и они који су се наплатили, били су најважнији „играчи“ у међународним односима. Изгледа да репарациони подухват није могао да реши проблем одштете у знатној мери за мале државе на страни сила победница.

морала је поред појединачне одговорности ратних вођа која је утврђена Нимбершком пресудом, да одговара и материјално кроз плаћање репарација.

¹⁹ В. Nikolajević, *op. cit.*, str. 119-120

3. Репарације после Другог светског рата – општа разматрања и активност на међународноправном и политичком плану

И у току трајања Другог светског рата рађање идеје (о новом карактеру) репарација може се разложити на две деонице. Прва представља почетну фазу рата у коме је нацистичка Немачка са осталим савезницама у оквиру сила осовине своје стратешке циљеве остварила окупирајући већину европских држава. Дакле, велики број поробљених држава Европе био је противправно заузет од стране (пре свега) Немачке те изложен такорећи незапамћеној девастацији, представљајући огромно пространство за коју су непријатељске силе Осовине сматрале (и тако фактички поступале) као да је део њихове суверене територије користећи је истовремено у рату против савезничких сила. Сви нехумани поступци према окупираним државама у материјалном погледу: пустошење територије и њено пљачкање у различитим видовима као и у погледу људства: масовни злочини убистава, силовања, принудног пресељавања, принудног рада, недозвољених медицинских опита,²⁰ довели су до касније деонице у настајању идеје репарација када су се силе Савезнице на организован начин супроставиле начину вођења рата од стране сила Осовине.

Савезничке и удружене силе безпоговорно су указивале на еклатантну противправност поступака непријатељских држава, што је довело до одређених корекција релевантних међународних докумената којим је осуђена непријатељска активност. Декларације, споразуми и уговори послужили су као „база“ каснијим одредбама чији су предмет репарације. Помињемо прво Кримску декларацију и Споразум у Постдаму. На темељу основних начела ових међународних аката, као и због чињеничне и доказне грађе – прикупљени материјал о поступању непријатељских држава на територијама које су се налазиле под њиховим посредним или непосредним утицајем, што значи, на основу обе деонице настајања репарација у Другом светском рату, некадашње непријатељске државе су учињене одговорним за репарације и то по основу два критеријума: пропорционално њиховој партиципацији и доприносу у Другом светском рату, као и узимањем у обзир опсега њихових противправних активности током трајања рата. Но, пре осврта на репарациона питања после Другог светског рата, указујемо на мишљење да „идеја о „међународним репарацијама“,

²⁰ Ево шта на почетним странама своје књиге „Пљачка злата и културних добара у Југославији 1941-1945“, историчар Никола Живковић указује (прво сумарно): „У цепању југословенске државне територије, Немачка и Италија као главни актери задржале су битне и стратешке привредне објекте. Немци су узели главне саобраћајне везе, налазишта стратешких метала (бакар, олово, цинк, молбиден, гвожђе), а за налазишта ових других метала значајних за ратну привреду која нису била на њиховој територији обезбедили су право комплетне експлоатације (боксит, угаљ, нафта, и др.). Обезбедили су и право коришћења свих индустријских постројења и сировина (текстила, металургије и др.), а готово целокупна војна индустрија са подручја Србије демонтирана је и пресељена у Немачку и Аустрију. Експлоатација југословенског богатства, у првом реду са подручја Србије, била је свестрана и интензивна. Посечени су огромни шумски комплекси, нестручном сечом уништени читави комплекси младе незреле шуме. Пољопривредни ресурси су до максимума коришћени. Сточни фонд прекомерним принудним откупом опљачкан је и уништен. Друмски и железнички саобраћај, неадекватним коришћењем и у разним оружаним акцијама, разорен је. Бомбардовањем из ваздуха и на друге начине разрушен је стамбени фонд у градовима и селима. Наука, образовање и култура су замрли, а њихове институције опљачкане и разорене. Људски потенцијал (посебно Срби, Јевреји, Цигани и други) уништан је – убијан је на најбруталнији начин, коришћен као принудна радна снага на разне начине, од принудног рада до *in vivo*-експеримената на људима.“ Н. Живковић, *Пљачка злата и културних добара у Југославији 1941-1945*, Институт за савремену историју и БМС Холдинг, Београд, 1994, стр. 11

призива у сећање терет наметнут Немачкој после Првог светског рата, отеловљен у Версајском уговору.

У теорији је примећено: „Завршетак Другог светског рата довео је до исте ситуације као и завршетак Првог. Још за време рата било је јасно да нападачке државе нису у могућности да пруже накнаду за све оно за шта су по свом понашању постајале одговорне. Двоструко искуство из два светска рата донело је, према томе, новину у примени права на репарације. Оно је показало да обим репарационих захтева превазилази способност плаћања оне државе која је репарациони дужник ... Могућност репарације претрпљене штете у савременим ратовима, односно по њиховом завршетку, смањена је и то је једна страна ове ствари. На смањене могућности остваривања репарација утиче, исто тако, и формална страна целог питања. Колективни карактер рата има за последицу и колективно право на репарације. Ово значи да на тзв. способност плаћања репарација утиче и, обично све већи број заинтересованих држава које полажу право на коришћење овом установом. То је потпуно нова ситуација у међународним односима. Заинтересована победилачка држава не поставља самостално свој репарациони захтев. Данас се може рећи да је правило да репарациони захтев представља односно уграђује се у посебни међународни споразум. Побеђена држава треба да одговори репарационим обавезама према том споразуму, а не према ефективној висини штете за коју је стварно одговорна. Ово иначе техничко питање указује још на један нови моменат код репарација. Пре него што репарације постану уговорна обавеза између победилачке стране и побеђене, оне су, у овој или оној форми, међусобна обавеза победилачких држава (*односно, постају део спорних питања између самих савезника – победника у рату, око саме висине репарација и начина на који ће оне бити наплаћене - наше појашњење*). То пак, даље може значити две ствари. С једне стране, споразум победилачких држава, макар колико да има за предмет ствар која је од општег интереса, у суштини представља резултат политике тих држава. То значи да ће споразум о репарационом захтеву победилачких земаља имати садржину и оквире који су, у крајњој линији, саобразни постојећим условима и односима између тих држава. Према томе, резултати ће бити свакако онакви, бар у свом највећем делу, како одговара државама које имају одлучујући утицај приликом закључивања тог споразума ... С друге стране овај споразум омогућава победилачким државама да оцене општу ситуацију репарационог проблема, нарочито с обзиром на рушилачку делатност побеђених земаља у време док су оне биле ратујућа страна ... Оне, према томе, могу да заузму одређено становиште у вези с противправном активношћу побеђених држава. Победилачке земље тако долазе у деликатну ситуацију. Показало се да побеђени обично рачунају унапред с тим да неће бити објективно у могућности да одговоре својим репарационим обавезама. Победилачке државе су тако у положају да предузимају одговарајуће мере које налаже новостворена ситуација.“²¹

И у новијим радовима који третирају тему репарација указује се да је ово једно сложено питање. Идеалнотипски модел репарација би био онај који подразумева њихову целовитост или кохерентност, да се исплатом репарација долази до њиховог својства коначности и такозвана „дарежљивост“. Када је реч о репарацијама, или како се у новијој теорији називају, и као репарациони подухвати (у смислу њихове реализације који води ка неком или свим видовима обештећења), указује се да они „могу бити мањи или већи зависно од укупног броја корисника. Ако се схвати на тај начин, програм већих размера не мора нужно бити бољи. Чињеница да се према једном програму репарацијама обухвата већи број људи од неког другог, може слутити,

²¹ В. Nikolajević, *op. cit.*, str. 5-6.

једноставно, на веома велики број могућих корисника. У том погледу, важно је направити разлику између обима програма и његове 'потпуности'.

Потпуност - Ово се односи на способност програма да покрије читаву популацију могућих корисника. Данас не постоји програм који у потпуности задовољава тај стандард и то не само због тешкоћа везаних за утврђење, у начелу чини скуп *могућих* корисника репарационог програма. Део проблема тиче се одабира права чије кршење води репарацији. Постоје још две ствари које утичу на потпуност програма: прва се тиче стандарда доказивања – ако је пречка за доказивање постављена врло високо, тиме ће се наравно искључити много људи који иначе заслужују обештећење; друга се тиче структурних питања као што су мере предузете да се јавност обавести о постојању програма и препреке везане за приступ програму, укључујући тесне рокове за пријављивање, затворене спискове, захтеве да се пријаве подносе лично и друго. Јасно је да је потпуност пожељна карактеристика репарационог програма и да пука чињеница да он постоји није довољно јемство.

Обухватност - Свеобухватност програма је у вези са претходним, а односи се на разне типове кривичних дела или штета које покушава да надомести. Ма каква једногласност да постоји у међународном праву има све више сагласности да се обезбеде репарације за нестанке и смрти. Међутим, сагласност је много мања или је уопште нема када се ради о томе да ли се обавеза протеже и на територијално расељавање. Ситуација је још компликованија у пракси јер, да поменем само један пример, 'стварно постојећи' репарациони програми ноторно недовољно приказују међународно правну сагласност о обавези да се репарације обаве у случају мучења ... За све репарационе програме може се рећи да нису довољно обухватни. На најопштијем нивоу, може се тврдити да су одлуке о каталогу права чије кршење повлачи репарације, често доношене на начин који искључује из програма они који се традиционално маргинализују ... Све у свему, свеобухватност је пожељна одлика. Боље је, и морално практично, исправити што је могуће више категорија злочина. Са становишта политичке моралности, предности би требало да су очигледне; већа обухватност је израз онога што сам другде назвао 'динамиком укључења и власништва иза законодавства' ... Данас признајемо правило као закон не само зато што може да усмери наше понашање, већ пре свега због овлашћења које за то има, када је то овлашћење тесно повезано са легитимношћу правила, а оно га стиче управо захваљујући чињеници да га можемо сматрати *својим* правилом ... Та динамика која важи за све врсте питања која уређује закон, укључујући репарације, објашњава познати образац према којем репарације временом постају све обухватније ... Исти образац се запажа у немачким репарацијама без обзира на велико кашњење. Упркос томе што су репарације према накнадним немачким законима огромне ти програми су до скоро искључивали, између осталих, значајне категорије потражилаца, као што су они који нису испуњавали законске услове о пребивалишту (што је значило већину људи прогоњених ван Немачке који су остали у својим матичним земљама) и Роме. То је довело до поновног отварања питања репарација у Немачкој почев од касних 1980-тих па све до средине 1990-тих, односно завршетка преговора о данас чувеним репарацијама за ропски и принудни рад. Договор је, бар делом, постигнут да би се избегле парнице против немачких компанија у САД. Овај нови програм је не само признао и присилни робовски рад, већ се отворио и за неке од оних који су били искључени на основу услова о пребивалишту у коначном закону...

Сложеност - Док се свеобухватност односи на типове злочина које репарације теже да исправе, сложеност се тиче начина на који се то покушава. Дакле, уместо да се

уместо усредсреди на мотивационе чиниоце, сложеност утиче на карактер самих реакција. Репарациони програм је сложенији, ако додељује накнаде у више различитих облика и на више различитих начина од својих алтернатива...

Целовитост или кохерентност – Репарациони програми би, идеално требало да показују, оно што ја зовем целовитошћу или кохерентношћу, што се може анализирати у две различите димензије – унутрашњој и спољној. *Унутрашња* кохерентност тиче се односа између двеју врста накнада које се додељују преко репарационог програма. Већина репарационих програма испоручује више врста накнада. Међу њима могу бити симболичне, као и материјалне репарације, а свака од ових категорија може да обухвати различите мере и расподељује се појединачно или колективно... *Спољна* кохерентност изражава услов да се репарациони подухват осмисли тако да буде тесно повезан са другим транзиционим механизмима, тј. као минимум, кривичним правосуђем, казивањем истине и реформом институција. То је и прагматичан и концептуалан услов. Узајамна веза повећава вероватноћу да ће сваки од тих механизма бити доживљен као успешан (упркос неизбежним ограничењима која их све прате) и, а то је још важније, да ће транзициони подухват испунити очекивања грађана... Јасно је да је унутрашњу и спољашњу кохерентност лакше постићи ако се репарације пројектују као *програм* иако је тај програм део политике транзиционе правде.

Коначност – под „коначношћу“ репарационог програма мислим на то да ли тај програм може да добијање накнаде затвара друге путеве ка грађанском исправљању неправде ...

Дарежљивост – То је карактеристика репарационих програма која се односи на величину накнада из перспективе индивидуалних корисника. Јасно је да не постоји јасно поуздан начин да се измери апсолутна *вредност* накнада, а тешкоће могу само да нарасту ако се покуша анализа њихове упоредне вредности према земљама.²²

Са свим овим питањима ратних репарација били су упознати правни и економски експерти савезничких сила и у току Другог светског рата, а сложеност проблема репарација још више је испливалала на површину кад је реч о свим последицама највећег светског ратног пожара како се он полако гасио и кад је већ било видљиво ко ће бити победник (односно победници) а ко ће се наћи у главној улози и предводника губитника рата.²³ С тога су још током трајања рата савезничке силе

²² P. de Grejf, *Popravljanje prošlosti: naknada za žrtve kršenja ljudskih prava*, u: Priručnik o reparacijama (priredio: P. de Grejf), Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2011, str. 5-13.

²³ У Сједињеним Америчким Државама извесне организације као на пример црквене показивале „су значајну дозу разумевања за акције сила Осовине“ (L.R., Franck, *La politique américaine à l'égard de l'Allemagne. – Nouveaux aspects du problème allemand*, Paris, 1947, p. 163) слично као и при крају Првог светског рата. Став јавног мњења био је другачији (не само у САД). Америчка штампа тога доба јавно је осуђивала поступање сила Осовине на окупираним територијама европских држава и разарање привреда не само тих земаља већ велике губитке у људству и ангажман претежног дела привреде (и губитке који су били последица ратне економије) на америчкој и страни савезника. Тражена је потпуна пацифизација Немачке као главног узрочника највећег ратног сукоба у историји човечанства. Оправдана срџба и бес јавног мњења на вести о незапамћеним злочинима против човечности и пљачки привредних и природних богатстава поробљених европских држава ишла је и у смеру радикалних економских решења, која можда да су спроведена питање је каква би била судбина репарација, али и економије Немачке и њеног државноправног статуса. На пример, да се потпуно дислоцира америчка тешка индустрија. „Тражено је и потпуно уништење нацистичке Немачке.“ J.J. Mayoux, *La Grande Bretagne et le problème allemand, Nouveaux aspects du problème allemand*, Paris, 1947, p.144. Један од таквих радикалних заговорника био је и амерички економиста, пословни човек и један од економских саветника председника Рузвелта и Трумана, Бернард Барух. Имајући у виду поједина негативна искуства са наплатом репарација у новцу после Првог светског рата и економских

организовале конференције у Техерану, Криму (на Јалти) и непосредно после рата у Постдаму, где су расправљања проблемска питања ратних репарација (Кримска декларација и Постдамски споразум).

4. Кримска декларација

Главна одлика Кримске декларације²⁴ је њена обавезност за све савезничке државе, иако је то био самит на највишем нивоу представника извршне власти – Сједињених Америчких Држава, Уједињеног Краљевства и Савеза Совјетских Социјалистичких Република. Савезничке владе преузеле су одговорност да гарантују поредак који ће после рата бити остварен у духу темељних принципа Декларације. Тако се, између осталог, у овом значајном документу и са становишта међународног јавног права, али и унутрашњег јавног права наводи: „Нацистичка Немачка осуђена је на пропаст. Немачки народ ће једино цену свог пораза скупле платити ако продужи са безнадежним отпором ...“ Као један од циљева које савезници стављају себи у задатак, односно визија њихових највиших органа извршне власти које имају да спроведу различити управни ресори јесте, а тако се дословце наводи у Декларацији: „Да подвргнемо све ратне злочинце праведној и брзој казни и изнудимо репарације у природи за уништење извршена од стране Немаца“.

Мора бити још једном наглашено да је у Кримској декларацији засебан део посвећен проблему немачких репарација. Тако је наведено: „Ми смо разматрали и питање штете коју је Немачка нанела савезничким народима у овом рату и сматрамо праведним да Немачка буде приморана да ову штету надокнади у природи до највеће могуће мере. Образоваће се једна комисија за накнаду штете. Комисија ће имати задатак да проучи питање обима и начина накнаде штете које је Немачка нанела савезничким земљама. Комисија ће заседати у Москви.“ Из овакве изјаве да се закључити да је проблем репарација у Другом светском рату расправљен начелно. Регулисано је питање колективне одговорности Немачке и немачког народа у целини, дакле „за сва уништавања извршена од стране Немаца“. У једном делу Декларације се наводи: „Наша намера није да уништимо народ Немачке, али ће само онда бити за Немце наде на један пристојан живот и места за њих у заједници народа када милитаризам и нацизам буду искорењени.“

Како исправно закључује Борко Николајевић: „На завршетку Другог светског рата, величина и убедљивост немачке одговорности несумњиво су овом савезничком изјавом добро погођене. Изјава у том погледу погађа главне чиниоце, који су у случају Другог светског рата представљали тежиште покретачких снага немачке агресије, чијим евентуалним остваривањем настају услови за нормалну егзистенцију немачког народа, у оквиру нових схватања међународне заједнице - оне заједнице која је представљала савезничку страну током Другог светског рата.“²⁵ Та одговорност односила се и на ратну штету која је причињена у незапамћеним размерама, а то је

последича Версајског мировног уговора, које је Б.М. Барух изнео у својој књизи: „*The Making of the Reparation and Economic Sections of the Treaty 1920*“, Harper&Brothers Publishers, New York and London,“ може се разумети потпуно радикалан став о економској судбини Немачке, овог америчког интелектуалца, па чак и о томе да можда неће бити потребе за репарацијама ако Немачка као земља не буде постојала, а њена богатства буду подељена између предводница победничке коалиције у рату.

²⁴ Више о Кримској декларацији: D.D. Haglund, *Yalta: The Price of Peace*, Presidential Studies Quarterly, 2/2012, p. 419-420.

²⁵ В. Nikolajević, *Op.cit*, str. 146.

значило да је начело репарација у међународном јавном праву још једном официјелно (и на највишем нивоу) потврђено. Држава која је одговорна за репарације дужна је да своју обавезу испуни надокнађујући противничкој држави (а која је на страни победника у рату) штете (која је причињена у различитим видовима), с обзиром да је поступала на начин који је забрањен у међународном јавном праву.

У том смислу видљива је примена начела на којима почива Хашка конвенција од 1907. године. Државе које су у Другом светском рату биле жртве агресије²⁶, уништавања и пљачкања треба да буду правично задовољене – кроз обештећење. Оно на шта треба нарочито уочити у Кримској декларацији научној јавности је три године после њеног одржавања пажњу скренуо Милан Бартош: „Обећање да ће Немачка бити **принуђена** на плаћање репарација. Значи три велике силе узимају на себе да примене санкцију против Немачке, ако она ову своју обавезу не изврши; **умереност** којом се одликује ова декларација, јер се не тражи пуна накнада, не водећи рачуна о могућностима Немачке да плаћа репарације, већ се обим немачке обавезе ограничава на **највећу могућу меру**, оцењујући при томе стварну немачку способност плаћања, а то опет значи да се неће поновити грешка из 1921. године о цифарском одређивању репарација. **Генералност** обавезе целе Немачке, а не само Хитлерове Немачке. Док се с једне стране на истој конференцији даје политичка декларација, да је ратни циљ елиминисање сваког фашизма, дотле се, с друге стране, после рата, Немачка после свргавања Хитлера, значи Немачка као држава, а не Немачка као Хитлеровски режим, чини одговорним за исплату репарација.“²⁷

На Кримској конференцији састављен је један протокол који није објављен, а сачинили су га председници држава или влада САД-а, Уједињеног Краљевства и СССР-а. Таквим документом прецизирана су права појединих народа на репарације. Такође, професор Бартош указује: „Том приликом утврђена је градација штета по њиховој моралној вредности и праву на наплату из репарација које Немачка има да плати. По критеријумима о градацији штете, прво место заузима штета преко које се дошло до победе. То је штета која је користила савезничкој победи и наносила губитке непријатељској сили (активна жртва); затим, штета коју је непријатељ нанео из обести, а тек треће место заузима она штета која је користила непријатељу. Једно је уништење људи и добара да би се победило, друго је примање непријатељског ударца да би се спречио поновни отпор против непријатеља, а тек после тога долази она штета која је у неким случајевима могла да значи активну помоћ непријатељу. Даћемо примере на којима се могу најбоље разумети ови различити критеријуми: Једно је одбрана сопственог града и његово рушење да би се уништио непријатељ (нпр. Стаљинград), или уништавање сопствених објеката да би се спречиле непријатељске комуникације (нпр. рушења наших партизана); друго је уништавање од стране непријатеља да би се

²⁶ Бријан-Келоговим пактом из 1928, а којем су између осталог приступиле и Немачка, Италија и Јапан забрањено је вођење агресивног рата, као средства за остваривање националних циљева. У првом члану наведеног међународног документа се наводи да „Високе уговорне стране свечано изјављују у име својих народа да осуђују прибегавању рату ради решавања међународних контроверзи и одричу га се, као инструмента националне политике у међусобним односима.“ У другом члану Пакта се наводи: Високе уговорне стране су сагласне да се решавање свих спорова или сукоба било које природе или било ког порекла, који могу настати међу њима, никад неће тражити другачије осим мировним средствима.“

<https://web.archive.org/web/20120509201753/http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/kbpact.htm>, приступ, 17.8.2019. Као што се може из многих радова закључити, управо су државе које су Пакту приступиле, отпочињањем Другог светског рата тај документ су најбезочније и најфлагрантније прекршиле.

²⁷ М. Бартош, *Немачке репарације после Другог светског рата*, Политичка библиотека, Београд, 1948, стр. 8

светио, али из чега он не извлачи корист за свој ратни потенцијал (нпр. бомбардовање Београда, рушење и паљење Шапца); тек на треће место долази она штета, из које је непријатељ извукао корист за свој ратни потенцијал (пасивна штета; нпр. предавање непријатељу сировина по принудном откупу, пуштање непријатеља да одвлачи без отпора итд). Значи, постоји разлика између корисне штете, штете из обести и штете која посредно значи помагање непријатеља.

Водећи рачуна о жртвама о Совјетског Савеза, величини његовог доприноса за савезничку победу, природи и обиму штета које је он претрпео, на конференцији на Јалти одлучено је да ће од укупних немачких репарација Совјетском Савезу припасти 50%, док ће осталих 50% имати да поделе сви остали савезници. Тиме је одато признање совјетским народима који су својом крвљу осигурали и својом снагом извојевали главну победу над фашизмом.²⁸

5. Потсдамска конференција

Позната под именом Берлинске или Потсдамске конференције²⁹, одржане од 17. јула до 2. августа 1945. године, ова Конференција представља најважнији међународни послератни догађај, чији учесници су били, тзв. велики савезници, САД, СССР и Уједињено Краљевство – главнина снага које су ликвидирале тзв. Немачки трећи рајх. У току Кримске конференције предвиђено је заказивање нове у Потсдаму. Те две конференције представљају једну целину. Разлика је у томе што је за време Кримске конференције рат улазио у своју завршницу и она је означила отпочињање краја Другог светског рата у војно-политичком и економском погледу. Ова друга Конференција – Потсдамска, одржана је када је рат завршен. На њој је, у још прецизнијој форми, регулисано на који ће се начин наплатити репарација од Немачке, тако што су дефинисана начела о циљевима репарација. То су основна правила у вези са репарацијама и њима је требало да се постигну два паралелна циља међусобно условљена: као први циљ јесу репарације као накнада, и служе као помоћ за обнову савезничких земаља које су биле жртве агресије сила Осовине, предвођене Немачком. Други циљ репарација је да има да буду наплаћене, да би се економски разоружала Немачка те да у будућности не представља претњу по светски мир и безбедност. Основа немачке војне моћи у оба светска рата био је немачки индустријски комплекс. Због тога, први облик исплате репарација требало је да буду постојећа немачка фабричка постројења. Наиме, три категорије фабричких постројења (забрањена индустрија, релативно забрањена индустрија и по обиму ограничена индустрија) дошле су у обзир за исплату репарација по одлуци из Потсдама. Када је реч о забрањеној индустрији, ради се о привредним гранама које су директно служиле у ратне или ратно-хемијске циљеве или су могле да буду лако претворене у ратну индустрију. За та постројења била је предвиђена моментална демонтажа и њено преузимање од стране савезника, као један вид репарација. Уколико, поједини од видова забрањене индустрије не би био преузет од стране савезника, она је морала да буде потпуно уништена. Релативно забрањена индустрија, као што јој и само име каже, није искључиво служила за ратни потенцијал немачког Рајха, већ за цивилне потребе.

²⁸ М. Бартош, *ibid*, стр. 8 -9

²⁹ Конференција у Потсдаму окончана је јачањем односа три владе, с обзиром на њихову сарадњу, са поновним уверењем да ће заједно са другим уједињеним нацијама осигурати стварање праведног и трајног мира. С.І. Bevans, *Treaties and Other International Agreements of the United States of America, 1776-1949: Multilateral, 1931-1945*, Department of State, 1968, pp. 1224-1225.

Међутим, и такав вид привредних постројења, могао је да буде основ наоружања. Та индустрија имала је да буде спецификована уз одређење њеног укупног капацитета који би се оставио Немачкој. Све што прелази потребан обим за цивилне потребе, а може да послужи поново Немачкој за неке будуће ратне подухвате, има да се демонтира и преда корисницима репарација, дакле савезничким силама. Метална, хемијска, а нарочито индустрија челика, представљали су примере релативно забрањених привредних грана. Посебно је интересантан пример са индустријом челика. Уколико би Немачкој остале за употребу све залихе челика, дакле у капацитету који превазилази цивилне потребе, овај комплекс би поново могао да послужи у војне сврхе, односно стварање наоружања, што је сматрано недопустивим, па фабрике челика које су остале у Немачкој сведене су само на производњу ове легуре, која је потребна за цивилне сврхе. Немачка индустрија, односно онај њен део који је описан речима: „по обиму ограничена индустрија“, требало је да буде сведена на ниво који одговара његовој нормалној, мирнодопској производњи. Дакле, враћамо се на познати наратив – задовољење домаћих цивилних мирнодопских потреба, који не искључује извоз када је он потребан да послужи као средство да се увезу оне количине производа, који су потребни за подмирење текуће потрошње. То значи да и по обиму ограничена индустрија, не може да буде тог капацитета, који би потпомагао војно-индустријски комплекс, што би у коначном могло да подгреје тежње, а онда и реализацију неког новог немачког експанзионизма. Тиме су постављена начела за будућу немачку економију и потенцијал који би са собом носила. Управо, све што превазилази тај потенцијал, треба да буде демонтирано у Немачкој и пренето у савезничке земље. „Али, шта је то и колико треба да износи – то није било решено на самој Потсдамској конференцији. То је имало да буде накнадно утврђено. Критеријум за израчунавање обима индустријског потенцијала за друге две категорије индустрије, требало је наћи у правилу о животном стандарду немачког становништва. На Конференцији је постављено правило да немачки животни стандард треба одредити тако, да немачки народ не живи вишим стандардом од онога којим живе савезнички народи у Европи. Значи, овом одлуком, показана је сва човечност. Немачки народ неће бити унижен у односу на савезнике, већ изједначен са савезницима. Тај критеријум имао је да примени Контролни савет четири окупационе силе за Немачку. Контролни савет имао је, начелно, да пропише животни стандард, да попише индустријски потенцијал, да одреди колико остаје Немачкој, а шта се има демонтирати и ставити на расположење за репарације. Тек после ове одлуке Контролног савета, главнокомандујући у појединим окупационим зонама, сваки за своју зону, има конкретно да одреди поједина постројења, како она која остају Немачкој, тако и она која се имају уступити на име репарација. Водећи рачуна о потреби хитне обнове европских држава и желећи да се, што пре, нормализују економске прилике у Немачкој, Конференција тројице, одлучила је да се све претходне радње имају извршити у року од шест месеци, а све демонтаже у року од 18 месеци. Тиме је подвучена хитност репарација и показано да се не жели да понови комедија са неоствареним репарацијама из Првог светског рата.“³⁰

6. Париска конференција о репарацијама

Треба имати у виду да су поједина спорна питања у вези са репарацијама између СССР-а и Пољске, одмах после Потсдамске декларације решена, у том смислу

³⁰ М. Бартош, *op. cit.*, стр. 11.

да се Пољска намири из совјетске окупационе зоне у Немачкој. Међутим, на другој страни, када је реч о остваривању репарација из западне зоне Немачке, договор савезника, а имајући у виду и већи број земаља које су се налазиле на страни САД-а, Уједињеног Краљевства и Француске, био је знатно већи.

Сазивачи Париске конференције о репарацијама³¹ биле су поменуте три западне земље које су, свакако, поред СССР-а, дале највећи допринос у војној ликвидацији нацистичке Немачке. Конференција се одржавала од 09. новембра до 21. децембра 1945. године. На конференцији су учествовале и следеће државе: Југославија, Аустралија, Белгија, Канада, Данска, Египат, Грчка, Индија, Луксембург, Норвешка, Нови Зеланд, Холандија, Чехословачка и Јужна Африка. Поред противљења Грчке, а на иницијативу југословенске делегације, позвана је и Албанија, те је и она била пуноправна учесница конференције. Све државе које су учествовале на овој конференцији дале су податке који се односе на људске жртве и претрпљену материјалну штету. Када је реч о људским жртвама, свих 18 држава пријавило је укупно 5.000.000 мртвих услед рата (од чега је око 1.000.000 умрлих од глади у Индији и Грчкој). Од тога броја на Југославију пада 1.706.000, а то је 34% од укупног броја свих 18 савезника представљених на конференцији. После Југославије долазе: Индија - 759.000, Француска - 653.000, Грчка - 558.000, Велика Британија - 368.000, Чехословачка - 250.000, Холандија 200.000 и САД - 187.000.

Ако се издвоје само пали борци, онда од 1.217.000 на Југославију отпада 305.000 што представља око 25% страдалих. После ње долазе: Велика Британија - 272.000, Француска - 238.000, САД - 180.000, Грчка - 70.000, Чехословачка - 46.000 итд. (на пример Индија има само 9.000, а Холандија само 3.000).

Када је реч о непосредној материјалној штети, а то значи уништење имовинских вредности или одношење истих, за свих 18 држава на Париској конференцији о репарацијама, она је износила 53,4 ондашњих милијарди USD. Француска је претрпела највећу непосредну материјалну штету 21.143 милиона USD; Југославија - 9.145 милиона USD; Уједињено Краљевство - 3.383 милиона USD.

Узимајући у обзир величину територије Југославије, број становника, али и степен привредног развоја, ови подаци о броју мртвих и о губитку имовине говоре да је Краљевина Југославија била трећа земља у Другом светском рату која је претрпела највеће људске и материјалне губитке, одмах иза СССР-а и Пољске. Делегација Југославије је истицала колико је битно да њој, као изузетно оштећеној држави и по основу погинулих грађана и бораца (али и исправљања неправде за оне који су преживели а били жртве мучења, те различитих других видова психо-физичког насиља у виду правно признате и фактички оствариве могућности остваривања економско-социјалних права³²), али и енормне материјалне ратне штете која јој је причињена, иста, у што је могуће већој мери буде надонађена. Југославија је истицала (а многа дела из

³¹ Више о томе: М. Trachtenberg, *Reparation at the Paris Peace Conference*, The Journal of Modern History, 1/1979, pp.24-55.

³² „Економским и социјалним правима штити се економски и социјални статус појединаца. Људско достојанство могуће је заштити постизањем одговарајућег нивоа економског благостања у друштву и материјалне сигурности појединца и његове породице, смањењем нивоа сиромаштва и стварањем социјално повољне атмосфере за привређивање.“ (М. Рапајић, *Економска и социјална права у Уставу Србије*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, бр.1/2015, стр. 294-295). Свакако да би послератна обнова Југославије почев од 1945. па надаље много текла брже, а економско-социјална права била више остварива да је југословенски државни врх закључио уговор о миру са Савезном Републиком Немачком и тиме испословао адекватну накнаду материјалне и нематеријалне штете која јој је од државе претходнице - нацистичке Немачке причињена.

историографске науке то непристрасно сведоче), колики је био њен допринос у сламању Трећег Рајха на њеној територији, јер је пружала активан отпор кроз стварање герилске формације–партизанског покрета који ће током рата прерасти у Народноослободилачку војску, и с друге стране, колико је активно сарађивала са Савезничким снагама да се убрза крај рата, што је додатно, као негативну последицу, због немачке милитаристичке упорности и одмазде, довело до још већих људских и материјалних жртава.

Југословенске аргументе најбоље описује део експозеа Алеша Беблера, југословенског делегата на Репарационој конференцији у Паризу: „Што се тиче жртава и штете, као што је подвукао први делегат Сједињених Америчких Држава, и ми смо му за то захвални, то не може бити предмет математичког рачуна. Има жртава и жртава. Има штете и штета. Све жртве и све штете тешко се подносе. Али има жртава које су учињене са пристанком и жртава учињених под притиском. Правда захтева да буде испитана морална вредност жртава и претрпљене штете. Једна је ствар жртва коју је један народ претрпео не дајући отпор и дозвољавајући да плен узет на његовом земљишту буде употребљен од стране заједничког непријатеља као ратно средство. А друга је ствар штета коју је претрпео један народ упркос свог отпора. Али, највећа вредност мора бити призната штети коју је један народ претрпео због свог отпора. То су три категорије жртава и штета. Свака од њих треба да нађе своје место“. Истицање жртава и ратног напора је био унапред осмишљен приступ. У извештају који је југословенска делегација поднела по завршетку рада конференције стоји: „Ми смо најприје поставили за циљ, да будемо признати као земља, која је [од] окупираних земаља показала највећи ратни напор и има од њих највећи удео у победи и која је због тога највише оштећена и има највеће губитке у животима.“ По мишљењу југословенске делегације, такав наступ је имао ефекта и осигурао је Југославији највећу квоту међу малим земљама.³³

Може се рећи за Париску конференцију, да је на њој провејавао дух неизвесности око тога колика ће бити наплата на име репарација. САД и Велика Британија нису биле за то да се говори о цифрама, већ о процентима који ће послужити као средство којим се учествује у расподели онога што буде било за деобу на име репарација. Тако је за све што ће бити подељено у две категорије – А и Б, одређен проценат за сваког учесника. Категорија А чини све што не улази под Б, а то практично обухвата немачке пласмане у иностранству. Индустијски уређаји и бродови чине категорију Б.

Већ смо изнели став југословенског делегата на овој Конференцији. Британска делегација одбијала је да било како пристане да се у репарациону масу инкорпорира изричито један део немачке текуће производње. Британци нису пристали на ону формулу, која је била замишљена на Конференцији у Потсдаму. Опозитан став британском је био став француске делегације, којој се касније придружују други чланови овог међународног скупа, јер су они били за то да се текућа производња подведе под извор репарација. Оваква подељеност на Конференцији довела је до тога да свих 11 европских учесника са Континента и њима придружена Индија, потпишу Резолуцију чија се суштина своди на захтеве да се репарације деле и на текућу производњу и стокве робе која се налази у Немачкој. Добар познавалац међународних односа тога доба, академик Милан Бартош, је у својој књизи „Немачке репарације после Другог светског рата“ записао: „Време је објаснило сву упорност енглеске

³³ Н.Л. Лајбеншпергер, *Жртве Другог светског рата у политици југословенске државе (1945-1980)*, Филозофски факултет, докторска дисертација, Београд, 2019, стр. 233.

делегације, према подацима којима се данас располаже, текућа производња Немачке у западним зонама је главни извор екстра профита Американаца и Енглеза. Енглези су немачку текућу производњу и немачке стокве, углавном, узимали као накнаду за свој увоз у Немачку и у тој операцији троструко зарађивали на ценама.³⁴ Поводом немачке флоте, утврђено је правило да све што буде одузето од Немачке, улази у репарациону масу. Међутим, та имовинска вредност (мисли се на предмете немачке флоте), припастиће само земљама које су имале ратну морнарицу у току Другог светског рата, и губитке на имовини своје флоте, и то сразмерно тонажи губитака. Тиме су Уједињено Краљевство и САД за себе задржале највећи део овог битног извора плаћања репарација.

Када је реч о монетарном злату које су Немци крађом по Европи стекли и пренели у Немачку (а то је било од посебног интереса да се расправља на Конференцији), постављено је начело да све количине монетарног злата које се буду нашле у Немачкој, улазе у јединствену масу и имају се делити између савезника сразмерно висини доказаног губитка у злату за време ратних дејстава. САД су пошле од једног прагматичног става да иста судбина са монетарним златом буде и оно које је одузето Мађарској, Аустрији, Италији и пренето у Немачку, а пронађено је од америчких трупа. Даље је постављено питање и немонетарног злата. „Наиме, велике количине сваковрсног накита и злата биле су за време рата одузете од интернираних и побијених лица у Немачкој. То злато пронађено је од стране савезника. Париска конференција је одлучила да се ово злато употреби у корист издржавања расељених лица, које су жртве немачког фашизма. Енглеска влада покушала је да се ова сума употреби за издржавање логора расељених лица у Немачкој и за пресељавање таквих лица у Енглеску и британске колоније. Такав предлог изазвао је најоштрију опозицију оних влада из чијих земаља потичу те избеглице и ‘расељена лица’, јер је јасно да се она не враћају у своје земље због страха од заслужене казне за издају у време рата, а не из некаквих политичких разлога. Најзад је Париским споразумом од 12. јуна 1946. године решено ово питање. Сума је дата за пресељење и смештај Јевреја, који су били жртве нацистичких мера. Тако је пропао покушај да ефективне репарације приме баш квинслинзи свих врста“³⁵. На Конференцији је, такође, проглашено правило да је Немачка обавезна да поштује сва права која су треће државе стекле до рата у Немачкој.

Питање имовине немачких ратних злочинаца добило је посебно место на Париској конференцији. Три делегације – југословенска, албанска и чехословачка, поводом овог проблема предлагале су врло прагматично олакшавање спровођења репарација. Наиме, за време рата, не мали број немачких финансијских магната, прекршио је основне законе човечности и међународна правила о ратним обичајима. Три велике силе – САД, СССР и Уједињено Краљевство, које су биле на челу антихитлеровске коалиције, свечано су обећале да ће сви немачки ратни злочинци бити процесуирани и кажњени. Поред главних пресуда којима је утврђивана кривица и изречена казна, доношене су и одлуке о конфискацији њихове имовине. Та конфискација вршена је у корист немачког локалног буџета, што је, у конкретном случају када је одржавана Париска конференција, јасно указивало да ће корист од конфискације имати само неке од савезничких сила. Поменуте три делегације предвођене конкретним предлогом Југославије, био је да се у Немачкој као опште правило уведе да имовина осуђених ратних злочинаца буде конфискована и употребљена, како директно, дакле сама та добра, како индиректно, оно што би се

³⁴ М. Бартош, *op. cit.*, стр. 15.

³⁵ *Ibid.*, стр. 21-22.

купило за вредност ликвидације тих добара, а у корист репарација. Југославија је, уствари, наступила поштујући начело правичности у пореском праву, али и пореско растерећење. Тиме би велики круг немачких пореских обвезника сносио мањи терет исплате репарација, јер би порези били мањи, а управо узимајући у обзир употребу или продају конфисковане имовине, која би служила за репарације. Начело опште правичности било би посебно изражено, јер би највећи притисак услед репарација, трпели они који су дали највећи негативни допринос немачком народу да мора да плаћа репарације због ратних планова својих војних, политичких лидера, али и пословних људи. Оваквом предлогу југословенске делегације, подржаном од стране Албаније и Чехословачке, посебно су се супротставили представници САД и Уједињеног Краљевства, бунећи се, начелно, против казне конфискације, као нечега што се примењује у социјалистичким државама и злоупотребљава, док се код њих таква казна, по правилу, избегава као недемократска и задирање у свето право приватне својине. Међутим, ту су се крили интереси америчко-британског крупног капитала, да и ако се чак спроведе мера конфискације у окупационим зонама Немачке под њиховом контролом, вредности у новцу и добрима из конфисковане имовине не уђе у репарациону масу. Испрва, овакав став англосаксонаца, подржао је и председавајући Конференције – француски делегат, истовремено, оштро критикујући југословенски предлог. Међутим, југословенска аргументација била је јака, те је подржана у француској штампи и јавном мњењу још неких европских држава. У том смислу, југословенском предлогу придружиле су се Француска, Белгија и Луксембург. Ипак, англосаксонски утицај, био је такав да предлог није добио већину, те није постао ни званичан став Конференције, па тиме ни међународно решење. Тиме је, нажалост, једно крајње правично решење, које су предлагале Југославија, Чехословачка и Албанија пропало, а имовина ратних злочинаца постала заштићена, односно пала у руке само савезничких снага, па тако никад и није била предмет репарација. Дакле, жртве злочинаца, поред оних који су невино страдали (њихови наследници), које су биле безочно опљачкане током Другог светског рата, али и они који су преживели, а њихова имовина била објект најеклатантније, гнусне отимачине, нису могле да се наплате из имовине ратних злочинаца. Још горе, у тој имовини ратних злочинаца, налазила се имовина многих ратних жртава. Слобода је за преживеле дошла, али правда у овом конкретном случају, не само што није делимично задовољена, него ју је заменила финансијска неправда, која је извор имала у утицају, пре свега, англосаксонских пословних кругова на спољну политику њихових земаља.

Неодређеност висине репарација представља основну особину париског решења. Наиме, квоте су одређене, са којима поједини корисници западног дела партиципирају у имовинској маси немачких репарација. Међутим по Потсдамском протоколу, поред тих држава у западној зони поробљене Немачке, у репарацијама је било предвиђено да учествује и СССР са учешћем које је ограничено, искључиво на индустријска постројења. По наведеном Протоколу, било је регулисано да 25% свих тих репарација има да припадне Совјетском Савезу. Без икакве накнаде, ова држава од наведених 25% добила је 15%, док ће за 10% у сировинама из источне зоне давати накнаду. На Конференцији, представник америчке делегације указивао је осталим члановима Конференције да ће репарације бити обимне и да треба сачинити тзв. генералну признаницу (Реч је о једном неоснованом оптимизму иза кога се крила вешта дипломатска игра САД). По њој, требало је да све државе дају изјаву да се сматрају потпуно намирене од стране Немачке за сву ратну штету и све немачке дугове, који су настали из сваког основа за време рата према Немачкој. Невезано од тога да ли су то

потраживања самих држава представљених на Конференцији или њихових држављана, САД су, управо као услов за рад на Конференцији, ставиле давање такве генералне признанице. Југословенска страна се тако нечему противила. „Њено резонување било је ово: ми пристајемо да се све те тражбине слију у једну, у тражбину из репарација, али с друге стране, елемент неизвесности висине репарација гони нас на обазривост. Наши народи имају неоспорно право на репарације. Ви га не спорите. Зато они морају и одлучивати о њиховој висини. Ми се, унапред, не смемо препустити одлуци о висини коју ће доносити друге владе, конкретно, владе које држе под окупацијом западне зоне у Немачкој. Њихови интереси нису идентични с нашим. Економска структура њихове земље није идентична с нашом. Они, изузимајући Француску, нису трпели од окупације и СС-оваца“³⁶. Аргументација југословенске стране била је доста јака, па су све делегације, сем америчке и британске, устале против тзв. генералне признанице. Американци су морали да овакву атмосферу на Конференцији поводом њиховог предлога схвате као новонасталу реалност. Тако је у Париском протоколу прихваћено компромисно решење: дата је генерална признаница, али уз изричите резерве, које се односе на следеће: владе потписнице не одричу се, у своје име, самог вида, дужине и укупног износа репарација које треба да плати Немачка. Такође, владе се, у тој резерви, нису ни одрекле свога права у дефинитивно решење немачких репарација. Коначно, тиме се не задире у политичке захтеве, који могу да буду постављени у вези са уговорима о миру са Немачком. Апстрахујући овакве закључке Конференције поводом генералне признанице уз изричите резерве, у теорији је зналачки примећено: „Тако су у репарациону политику, место једног елемента неизвесности (елемент апсолутне вредности репарационе масе), на велику жалост америчке и британске делегације, унета два елемента неизвесности (апсолутна вредност репарационе масе и дефинитивно решење репарационог питања)“³⁷. Социјалистичка Југославија је бар на почетку своје борбе за репарације на Париској конференцији успела, јер није усвојено једно дефинитивно решење, већ привремено, кроз креирање правне ограде држава које су партиципирале на Конференцији, с обзиром да су владе држава учесница задржале право иницијативе, па и солуцију да одбране своје националне интересе о томе каква ће потраживања *inter partes*, имати са Немачком по закључивању мировног уговора. Нажалост, Југославија такав уговор није закључила и оно што је на почетку завршетка рата добро бранила, касније у својој спољној политици није одбранила на начин да, у једном широком обиму (али не у потпуности), штета која јој је причињена у току Другог светског рата, превасходно од Немачке, буде јој и надокнађена.

7. Делимичне репарације су вид селективне правде – осврт, позадина и критика примене немачког Закона о фондацији „Сећање, одговорност, будућност“-

Поводом немачког Закона о фондацији „Сећање, одговорност, будућност“, у коме се касније, у овом раду, излаже, пре свега, у виду података колико је путем овог законског акта дошло до исплате *per capita* оним жртвама нацистичког терора, које су током Другог светског рата радиле као робовски и принудни радници³⁸ (а, то је,

³⁶ М. Бартош, *op. cit.*, стр. 21-22.

³⁷ *Ibid.*, стр. 32

³⁸ „Присилни рад“ је свака врста рада или услуге извршених под пријетном казне, рад мимо и независно о економским потребама, односно рад или услуге што их радник није извршио добровољно. Међународна агенција за рад као "присилни рад" не признаје обавезну војну службу и грађанске

доследно истини, суштински био робовски рад), овде ћемо пажњу обратити на неке друге аспекте Закона, који се тичу позадине његовог доношења почетком 2000. године, с тим што су се политичке расправе о његовом доношењу водиле током деведесетих година XX века.

На дневни ред, обештећење за Холокауст, вратило је неколико битних момената. Као један, истичемо онај политички, који несумњиво, у овако сложеним питањима као што су репарације у међународном праву, увек има значајан, а некада и одлучујући утицај. У политичкој теорији, један од начина правног савладавања ауторитарне прошлости (у немачком случају, тежа је квалификација, још увек не толико давних и потресних историјских догађаја, а то је да можемо говорити о тоталитарној прошлости) је и доношење закона, којима је прокламовани циљ да се исправи неправда, а опет суштински да се са знатно мање средстава од правно обавезујућег правичног обештећења исплатом симболичне хуманитарне помоћи, реши питање исплате накнаде штете према одређеној или одређеним категоријама становништва, које су биле жртве застрашујуће неправде. Наиме, после 16 година

обавезе, казнени рад на основу судске пресуде нити радну обавезу у изнимним стањима. Ова дефиниција важи и за рад на који су у вријеме националсоцијализма били регрутирани и на силу депортирани људи из цијеле Еуропе: Али радници су стигли, прије почетка рата па и у ратно вријеме, такођер као добровољци, ради добрих зарада у њемачкој индустрији. Такви претходници каснијих "Гастарбајтери" имали су радне уговоре са зајамченим радничким правима, међу осталима право на одлазак на годишњи одмор или на изванредне посјете у домовини барем једном у години. Статус "присилног радника" или "присилне раднице" припада им, ако су након истека уговора задржавани у Њемачком Рајху мимо своје воље, јер им се одбијао повратак њиховим кућама и напуштање радних мјеста. Страни радници и стране раднице нису могле сами бирати радно мјесто. Распоређивање радника било је у надлежности уреда за запошљавање (то је било и за домаћу радну снагу од 3.9.1939.). Потенцијални послодавци су могли бирати раднике или радника на коледворима, одмах након доласка транспорта, или на окупљалишту, након раскуживање. Послодавци нису смјели примити у радни однос странца који би се јавио без посредовања уреда за запошљавање. "Добровољни" одлазак на рад у Њемачку биљежи се у крајевима под Њемачком влашћу, кад окупацијске власти врше толико јак притисак на становништво да се људима одлазак у Реицх чини мањим злом него живот под војном влашћу. Националсоцијалистичке су власти изнашле низ начина и насилних метода прикупљања радне снаге, какве Међународна агенција за рад није познавала. Статус свих радника - не само странаца и странкиња - драматично се погоршавао кад би се радници или раднице огријешили о одредбе рестриктивних радних права у подuzeћима, исказивали побуну или непослух или кад би доспјели под сумњу протурежимске ђелатности: Упућивањем у казнене установе или у концентрацијско логоре они би прешли у категорију "робовски рад": Концентрацијски логори (КЗ) и Радно одгојни логори ("*Arbeitserziehungslager*")/АЕЛ разликовали су се по томе, што су концентрацијски логори основани диљем Њемачког Рајха служили усмрћивању политичких противника режима радом ("*Vernichtung durch Arbeit*"). Логори су углавном били под надзором и надлежношћу СС-а, дочим је ГЕСТАПО проводила "заштитни притвор ради сузбијања државног непријатеља". "Заштитни притвор" који је трајао на неодређено вријеме, према нахођењу власти, водио је углавном изравно у КЗ: Заправо је већ и "заштитни притвор" био налик концентрацијском логору: испребијање и тежак физички рад уз сасвим неодговарајућу прехрану и нездравих санитарних увјета били су свакодневница. За заточенике и заточенице таквих затвора, затим за оне у "радним логорима" и у радно одгојним, напосљетку и у концентрацијским логорима "интерни" је нацистички жаргон имао назив "робовски" или "сужански радници и раднице". Они су били нехомогена скупина, јер су међу њима били ратни заробљеници, цивилне особе, политички затвореници, хомосексуалци, припадници Јеховиних свједока За њих је рад био мјера "преодгоја" или казне, тако да су економски критерији као продуктивност, рентабилност, корист и сл. били у другом плану. Ти су заточеници и заточенице обављали физички најтеже, најопасније или најгадније послове (нпр. отклањање мртвих жртава мучења, спаљивања лешева из плинских комора...) - Они су били апсолутно на дну хијерархиске љествје вриједности човјека. А.М. Grünfelder, *Nepoznati aspekti nacionalsocijalizma: prinudni i robovski radnici i radnice iz podravskog prostora*, Podravina, časopis za multidisciplinarna istraživanja, br. 8/2005, str. 93-9.

власти демохришћанског канцелара Немачке, Хелмута Кола, опозициона Социјалдемократска партија на челу са Герхардом Шредером, желела је да покаже да је способнија да се суочи са појединим неправдама које су Немци причинили током Другог светског рата. Имајући у виду да је Влада била коалициона и да су је поред Социјалдемократа чинили Зелени, треба нагласити да је ова мања партија постизборног савеза у Влади имала још резолутнији став када су у питању робовски радници. По схватању Зелених, недопустиво је било да та категорија људи, који су били присиљени на рад у току трајања заробљеништва, остану неплаћени или, прецизније речено, да не добију новчану сатисфакцију макар она и не била онолика, колико је требало да буде. Сам Закон није имао интенцију да се робовски радници током Другог светског рата обештете, јер је висина исплате била симболична, већ је законодавац желео да као главни, постигне ефекат јавног кајања и извињења. Не треба сметнути с ума да су за доношење једног таквог закона од стране Немачке, постојали и спољнополитички притисци од стране америчке администрације тадашњег председника Клинтона.

Председник САД-а је, чак, именовано специјалног саветника за проучавање финансијских аспеката Холокауста. Тај високи чиновник америчког Стејт департмента, сачинио је један веома оптужујући извештај о швајцарским банкама, које су дуго одбијале да испусте из руку новац који је код њих пре рата депонован од стране Јевреја, који су затим настрадали у Холокаусту или били изложени најгорем нечовечном и понижавајућем поступању. Имајући у виду све ово (а, нажалост, прича је много шира и гора), Влада САД-а је предлагала активно поравњање са преживелима после Холокауста. И израелска влада је била придружена америчком ставу, али не толико упорна колико је био јеврејски лоби унутар саме Америке. Русија, Украјина, Пољска, Чешка и Белорусија биле су земље које су вршиле притисак на немачку Владу да плати репарације, с обзиром да су, касније, учествовале у збрињавању и обезбеђивању домова за бивше робовске раднике. Тада већ демократске владе источноевропских земаља, су биле изложене притиску свог јавног мњења, које је имало свест о великој немачкој одговорности, због чега су њихови грађани били искључени из ранијих репарација, па су желели решавање тог питања. Коначно, и интерес немачке спољне политике, био је да се репарациони проблем, бар у овом домену, реши. О каквом проблему је реч, треба нагласити да су принудни радници – фактички у статусу робова, радили до смрти у концентрационим логорима и то је један од најзлогласнијих злочина у XX веку. Са окупираних територија Источне Европе у оквиру нацистичких ратних планова, људи су били приморани да раде за немачку привреду. Потражња за таквим радницима, нажалост је расла како је рат одмицао, а све већи број млађег немачког мушког становништва је постајао војни обвезник и одлазио на фронт. У претпоследњој години рата, по неким подацима, у Немачкој је било 7,7 милиона страних принудних радника, укључујући 2,8 милиона Руса³⁹. „У оквиру ‘коначног решења’ којим се предвиђала ликвидација јеврејског становништва на окупираним територијама, као и мањих етничких или верских група, укључујући Синтије, Роме и Јеховине сведоке, нацисти су се упустили у *Vernichtung durch Arbeit* (‘смрт кроз рад’). То је значило, терати робове да раде до смрти, да обављају непотребно тежак посао, са мало или без икакве хране. Кад би сувише ослабили да раде, умирали су природном смрћу или бивали убијени. Иако је намера програма била да их убије, њихов рад је био пробитачан за режим, а нарочито за компаније које су их користиле: наћи раднике који ће радити 20 сати дневно без плате, било је, малтене, дар с неба за сваку компанију. Робови су обављали животно важне

³⁹ Подаци су наведени према: М.Р. Duschinsky, *Nazy slave labor: The Unfinished Campaign for Compensation*, Holocaust Educational Trust, London, 1998, p. 13.

послове, као што је производња оружја у пећинама под аустријским Алпима или хемикалија, у радном логору поред Аушвица. ‘Робовски рад’, међутим, није био једнообразна појава. Слика постаје сложенија када се обухвате они (углавном Словени), који су радили против своје воље, али нису били изложени тако екстремним условима⁴⁰.

Пре него што ће у овом раду бити изнети неки бројчани подаци, а у вези са Законом о формирању Фондације „Сећање, одговорност и будућност“, треба нагласити када је крајем деведесетих почело озбиљно осмишљавање репарација за робовски рад, прошло је преко четири деценије од последњих важних разговора о репарацијама. Њихово питање могло је поново да дође на дневни ред, управо због празнина, а оне су, пак, биле последица хладноратовских дешавања. САД, односно њихова спољна политика у хладноратовској ери, није била наклоњена таквим потезима да се знатна количина репарационог новца прилије многим бившим заточеницима принудних радних логора „ухваћеним у замку на комунистичкој страни гвоздене завесе, па им је тако притицало мало новца“⁴¹. И одређен део новца који је исплаћен принудним радницима, исплатила је Савезна влада Немачке. То значи да компаније нису биле обавезне да плате обештећење жртвама које су радиле за њих, захваљујући тзв. правној фикцији, која је осмишљена у договору са савезницима, сада давне 1953. године, да сва таква потраживања морају да сачекају коначно разрешење Другог светског рата. Чак је и тадашњи канцелар Кол у разговорима вођеним непосредно пре уједињења, био резолутан у ставу да се избаце речи „коначно поравњење“ или „мировни уговор“⁴². Код исплате репарација за жртве принудног рада и немачке компаније које су имале имовинску корист од такве делатности, али и немачка Влада, која је била правни сукцесор извршне власти Рајха, дошло је до проблема приликом формулисања оправдања за исплату. Ти проблеми пратили су све немачке канцеларе, почев од Конрада Аденауера, па до Герхарда Шредера, како да избегну прихватање да су правно обавезни да плате, јер би то отворило пут за шире потраживање репарација. За Јевреје и припаднике других народа који су имали принудне раднике у логорима, било је неприхватљиво да се Немачкој допусти да купи опроштај, или да плаћање материјалних репарација буде представљено као једна врста субституције за морално искупљење. Тако је 1951. године, оформљена Конференција о јеврејским материјалним потраживањима против Немачке. И само име јој каже да је циљ наплата материјалног дуга, а морална сврха се није помињала или је била у политичком и правном запећку. „Проблеми са речником показују, колико је то било осетљиво питање. Немачку реч, која се на енглески најчешће преводи као ‘репарације’ – *Wiedergutmachung*, смислио је Аденауер 1950. године. Она значи ‘поправка’. Изабрана је из унутрашњих политичких разлога, јер је немачка јавност сматрала да су ‘репарације’, које су први пут ушле у међународни политички речник после Версајског уговора 1919. године, биле неправичне и да је конотација била једнострано плаћање поражених победницима у рату. После Другог светског рата, *Wiedergutmachung* је требало да значи плаћање у новцу да се исправе специфични проблеми које су други људи претрпели због поступака Немачке. Према историјском извештају о репарацијама, које је платила Швајцарска, а који је саставила међународна група историчара на челу са Жан –

⁴⁰ Dž. Oters, *Popravka: nemačko obeštećenje za prinudne i robovske radnike*, u: Priručnik o reparacijama (priredio: Pablo de Grejf), Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2011, str. 401.

⁴¹ S. Eizenstat, *Imperfect Justice*, Public Affairs Press, New York, 2003, pp. 207-208.

⁴² Више о томе: M.P. Duschinsky, *op. cit.*, p. 20.

Франсоа Бержиеом, један правник је концепт сматрао ‘судбоносним’, јер је ‘склон да материјалним дугом, замени моралну кривицу’⁴³.

Фондација „Сећање, одговорност и будућност“, имала је другачији приступ, а то је да нови одштетни захтев, односно подухват, значи прихватање историје и признавање одговорности, а не „поправку“ (реч која је пре провејавала у политичком и правном речнику) после најстрашнијих злочина у историји човечанства. Светска јеврејска организација за реституцију основана је тачно 40 година после Конференције о јеврејским материјалним потраживањима против Немачке. Њен циљ је био да се преговара у име бивших принудних радника у Источној Европи. Ова организација, за разлику од претходне Конференције, истицала је потребу за моралну компоненту, па је тражена и морална и материјална реституција. Једноставно речено, захтевало се и немачко извињење и да плате (бар нешто), како би показали своју приврженост истини о догађајима у прошлости. Тужбени захтеви у САД, којима је предмет био захтев за накнаду материјалне штете претрпљене услед принудног и робовског рада и поводом којих су вођење грађанске парнице, били су, иначе, против немачких компанија за све врсте њиховог неправедног богађења, а које је остваривано захваљујући робовској радној снази. Тачну своту, колико би требало да исплате Немачка и њене компаније, није било могуће потпуно израчунати. Међутим, адвокати су на почетку проценили да би она могла да досегне износ од 60 милијарди USD. Чак и адвокати, заступници жртава пред грађанским судовима САД-а, који су успели да колико-толико измере учињену штету, прихватили су као једну врсту реалности да репарације треба да буду пре једно симболично признање одговорности, него да се, у потпуности, надокнаде. Како је исправно примећено, „једна је ствар послати у затвор људе који су изградили концентрационе логоре, а друга наћи људе који су им продавали бодљикаву жицу, који тврде да нису дужни да отету добит врате жртвама. То је оно што ће, надам се, ови предмети значити: да се обичајно међународно право може искористити у неком форуму, како би се присилили на враћање незаконито стечене добити. Други императив који није постојао пола века раније, било је признање онога што се десило. Јеврејске вође нису хтеле да се Холокауст заборави, хтеле су да буде јасно да су компаније из тога извучиле корист. Тако је у репарациони споразум ушло да и Савезна Република Немачка и немачке компаније прихватају ‘моралну и историјску одговорност за употребу робовског и принудног рада, имовинску штету претрпљену услед расног прогона и друге неправде из ере националсоцијализма и Другог светског рата’. Да би симболична накнада репарација била јасна, сваки чек робовском раднику био је пропраћен белешком са извињењем Јоханеса Рауа, председника Немачке и Хитлеровог правног наследника. Израел Сингер је веровао да је та белешка важнија од новца уз који је ишла. Та изјава је ишла даље од онога што је учинио Аденауер. Сачињена је децембра 1999. године, и у њој је, између осталог, стајало: *‘Ово обештење долази прекасно за све оне који су умрли у међувремену. Стога је сада још важније да сви преживели приме, што је пре могуће, хуманитарни споразум који је данас постигнут. Знај да многим, заиста, није важан новац. Оно што желе је да њихово страдање буде признато као страдање и да се неправда која им је нанета назове неправдом. Одајем пошту свима који су подвргнути робовском и принудном раду под немачком управом и молим за опроштај у име немачког народа. Нећемо заборавити њихово страдање’*⁴⁴.

⁴³ Dž. Oters, *op. cit.*, str. 404.

⁴⁴ *Ibid.*, str. 407-408.

Уместо закључка у овим почетним излагањима, која су имала, углавном, уопштен карактер о репарацијама, износимо запажања једног страног аутора, Пабла де Грејфа, изнесеног у монографској студији „Правда и репарације“, који указује, апстракујући различите врсте репарације, и компромисна решења која се, приликом њиховог додељивања неминовно појављују. Тако овај аутор наводи да, „иако ће коначне подробности програма за одређену земљу зависити од много контекстуалних одлика, компромиси између разних мера могу се разјаснити на сасвим уопштен начин. Потребно је обавити велики посао у разјашњавању предности и недостатака, који могу да прате разне пројекте. Следећа схема илуструје основни правац:

1) **Симболичне мере**

Појединачне (лично писмо са извињењем, примерци извештаја комисија за истину, примерена сахрана жртва итд.).

(а) Предности:

- Начин да се искаже поштовање појединцима;
- Искузују препознавање учињене штете;
- Ниска цена.

(б) Недостаци:

- Могу да створе утисак да су оне саме довољна репарација за жртве.

Колективне (јавни чин кајања, комеморативни дани, оснивање музеја, промена назива улица и других јавних места итд.).

(а) Предности:

- Унапређују развој:
  - колективног памћења;
  - друштвене солидарности и
  - критички став према државним институцијама и њихов надзор.

(б) Недостаци:

- Могу изазвати подељеност у друштву;
- У друштвима или друштвеним секторима склоним да се осећају жртвама, осећање може се појачати;
- Могу да створе утисак да су оне саме довољне репарације за жртве.

2. **Пакети услуга** - пакети услуга могу да обухвате медицинску, образовну, стамбену помоћ итд.

(а) Предности:

- Задовољавају стварне потребе;
- Могу имати позитиван утицај са становишта равноправног поступања;
- Могу се исплатити ако се користе већ постојеће институције;
- Могу подстаћи развој социјалних институција.

(б) Недостаци:

- Не максимизирају личну аутономију;
- Могу да одржавају покровитељски став;
- Квалитет давања ће зависити од услуга које пружају постојеће институције;
- Што се више програм усредсређује на пакет основних услуга, тим мање дејство имају репарације, јер ће грађани природно мислити да су давања она на која имају право као грађани, а не као жртве.

3. Индивидуалне доделе

(а) Предности;

- Поштују личну аутономију;
- Задовољавају уочене потребе и преференце;
- Унапређују препознавање појединаца;
- Могу да побољшају квалитет живота појединаца;
- Њима је можда лакше управљати него алтернативним методима расподеле.

(б) Недостаци:

- Ако се тумаче искључиво као начин квантификације штете, увек ће бити сматране незадовољавајућим и неодговарајућим;
- Ако исплате падну испод одређеног нивоа, неће значајно утицати на квалитет живота жртава;
- Овај метод доделе накнада претпоставља извесну институционалну структуру. (Исплате могу задовољити потребе само ако постоје институције које „продају“ услуге које грађани желе да купе);
- Ако се не обављају у оквиру свеобухватног оквира репарација, те мере се могу тумачити као начин да се „купе“ ћутање и прећутна сагласност жртава;
- Тешко их је политички спровести јер би се исплате надметале са другим неодложним програмима, могу бити скупе и могу бити контроверзне јер би вероватно обухватиле бивше борце са обеју страна као кориснике“.

8. Опште завршно слово о репарацијама

Базу правде у репарацијама није лако саградити. Ако се пође из искуства после Другог светског рата, јасан је закључак: Док су велике силе успеле у својим репарационим захтевима у оној мери колико је то било могуће и за њих најповољније, пример социјалистичке Југославије која је у спољној политици захваљујући заузетом курсу Јосипа Броза (посебно после 1948. године и касније оснивањем Покрета несврстаних), и владајуће комунистичке елите лавитирала између истока и запада, остаје као сведочанство о селективној правди. Социјалистичка Југославија (прво под именомДФЈ, паФНРЈ и коначноСФРЈ), није потписала уговор о миру са СР Немачком, па није ни дошло до правичне (задовољавајуће) накнаде причињене ратне штете. Селективна правда некад је погубнија од неправде. Она из угла виктимологије некад може бити понижавајућа за жртве. И управо (и на жалост) у периоду постојања Савезне Републике Југославије, која је у време актуелизације питања обештећења жртава принудног рада у немачким фабрикама и логорима, била под санкцијама Уједињених нација, десила се велика неправда када је реч о репарационом питању. Наиме, у радовима који за предмет имају ову болну проблематику примећено је: „Српске жртве су дискриминисане и 1999. године када је вршена расподела суме од десет милијарди ДМ за обештећење принудних радника. Српски принудни радници нису добили глобалну суму, да је они сами поделе преко своје фондације или друге организације, као што је то дато Јеврејима, Русима, Пољацима, Чесима и др., већ Срби морају да поднесу захтев преко ИОМ-а (Међународна организација за миграције), а то право имају само живи принудни радници, што је опет дискриминација за Србе, јер су неке националне групације које су имале мањи број принудних радника у Немачкој добијале

глобалне износе, без подношења појединачних захтева што представља велико малтретирање и могућност да већина буде одбијена.⁴⁵

Дакле концепт правде у репарацијама инкорпорира као полазну основу дистинкцију између потребе за правичношћу у релативно изолованим случајевима (као што је југословенски, односно српски, захтев за накнадама за принудни рад у Немачкој током II светског рата), и потреба за изградом свеобухватног програма надокнаде у агресорском рату причињене штете (до чега у случају Југославије никад на адекватан и глобално праведан начин није дошло). Као што наслов текста у овом делу рада каже „Делимичне репарације су селективна правда“, тако поново наглашавамо, и из угла свеокупне националне политике, али и захтева владавине права и социјалне правде, то је неправда и у општем смислу и неправичност појединачних случајева односно групације сличних случајева – једне категорије лица као што су били принудни радници српске националности у нацистичкој Немачкој.

Замисао правде у репарацијама мора да инсистира на два колосека и то: индивидуалне репарације и други колективна – национална димензија накнада ратне штете, којој су основ за противправно чињење или нечињење (од римског права познати комисивно-омисивни деликти), били најмонструознији злочини који не застаревају, а њихове последице се морају исправљати због савесности једне нације – немачке и успостављања правичнијих међународних односа у овом случају Савезне Републике Немачке и Републике Србије.

---

⁴⁵ Љ. Јовановић, *Ратне репарације Србије и Црне Горе и Немачка*, Удружење Јужних Словена, сепарат: Страдање српског народа у XX веку на Балкану, Ваљево, 2005, стр. 9,10; наведено према: С. Ђорђевић, *Принудни рад у Немачкој за време Другог светског рата*, у: Ратна штета, Југославија и међународно право, Зборник радова и докумената I, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2016, стр. 313

ГЛАВА II

РЕПАРАЦИЈЕ У КОНТЕКСТУ ХУМАНИТАРНОГ ПРАВА,
ОДГОВОРНОСТ НЕМАЧКЕ И ПРОБЛЕМ
ЈУГОСЛОВЕНСКИХ РЕПАРАЦИЈА

1. Уводно слово

Рат је, нажалост, инхерентно својство функционисања људског друштва и пратећа појава светске историје, како древне тако и модерне. Као међународни феномен, рат је предмет међународног јавног права. У процесу кодификације међународног права, прва област норми, која се од нејасних обичајних правила претвара у писане уговоре, управо је област ратног права⁴⁶.

Основна функција и циљ права оружаних сукоба, данас познатијег као међународно хуманитарно право, је регулисање правила ратовања и ублажавање његових катастрофалних последица.⁴⁷ Како је у тексту Петроградске декларације из 1868. године, наглашено, „ратне потребе морају да устукну пред захтевима хуманости ... напредак цивилизације треба да има за последицу што веће ублажење несреће рата“⁴⁸

Развој међународног хуманитарног права текао је у корелацији са конституисањем начела забране употребе силе у међународном праву, мада су се његови темељи назирали још у времену када је употреба силе између држава била легална.⁴⁹ Са пуним правом се може рећи да су практично одувек постојала одређена, мање или више развијена правила онога што данас називамо ратним и хуманитарним правом. Тако се, примера ради, још у шестом веку пре нове ере сусрећемо са филозофским ставом - препоруком, да се према заробљеним непријатељским војницима треба „опходити човечно и бринути се о њима“⁵⁰. У Кини су, како подсећа професор Кривокапић, „у тзв. периоду зараћених држава (од IV века п.н.е. до уједињења Кине 221. године) постојала правила ратовања која су поштована од стране свих седам зараћених феудалних држава („седам сила“) а која су, поред осталог, подразумевала повољан однос према ратним заробљеницима, да се не дирају стари људи и слично“.⁵¹ С друге стране, индијски законик Ману, из 4 века пре нове ере, узима у заштиту

⁴⁶ М. Палевић, *Кривично дело геноцида у међународном праву*, докторска дисертација, Правни факултет Београд, Београд, 2007, стр. 39.

⁴⁷ С. Greenwood, *Historical Development and Legal Basis*, in: *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts*, Nag, 2000, s. ff.

⁴⁸ *Handbook of the International Red Cross and Red Crescent Movement*, thirteenth edition, Geneva 1994, pp. 296-297.

⁴⁹ Ближе видети: L.S. Howard, *History of the law of war on land*, *International Review of the Red Cross* 838/2000, pp. 339-350; К. Обрадовић, М. Шаховић, М. Деспот, *Међународно хуманитарно право*, Београд 2002, стр. 56-169; В. Кривокапић, *Међународно право – корени, развој, перспективе*, Београд, 2006, стр. 28-30, 43-44; Н. Sheng, *The Evolution of Law of War*, *Chinese Journal of International Politics*, 2/2006, pp. 267-301; В. Јончић, *Међународно хуманитарно право* Београд, 2010, стр. 17-74; З. Радивојевић, *Порекло међународног хуманитарног права*, *Зборник Правног факултета у Нишу* 58/2011, стр. 85-102.

⁵⁰ С. Цу, *Умеће ратовања*, Београд, Глава II „Покретање рата“, тачка 17, 27.

⁵¹ Б. Кривокапић, *Женевска конвенција о побољшању судбине војних рањеника у рату (1864) Поводом 140 година од приступања Србије Конвенцији*, *Страни правни живот*, Институт за упоредно право, Београд, 1/2016, 2016. стр. 9.

земљораднике и оне учеснике сукоба који моле за милост или се налазе у бекству.⁵² Средњи век је испуњен страшним злочинима али и поштовањем тзв. ритерских правила и неписаних кодекса части, као што је случај био у поступању великог војсковође Саладина, који, за разлику од свог архинепријатеља, енглеског Краља Ричарда Лављег Срца, који после освајања Акре, 1291. године, током Трећег Крсташког похода, на бруталан начин убија заробљених 2600 сараценских војника, не врши егзекуцију, нити морално понижава, крсташе из реда Светог Јована (тзв. хоспиталци) који су му се предали на милост и дату реч, након пада Јерусалима, нешто раније, 1187. године. Стогодишњи рат обиловало је чак и бизарним детаљима доследног поштовања витешких правила и кодекса части, попут оног када се у опсадним тунелима испод опкољених градова француски и енглески ратници обрачунавају строго држећи се правила по којем на спрам непријатељског ратника искључиво може стајати само један ратник, и тако док се тај подземни мини двобој не би окончао рањавањем, предајом или погибијом једног од њих. Да не бисмо дужили, јасно је већ овим примерима указано, да историја, иако препуна података о безобзирно вођеним ратовима и зверствима над заробљеним непријатељским војницима, болеснима и беспомоћнима, у исто време сведочи о постојању извесних правила ратовања и правила поступања према различитим категоријама лица, активним или инцидентним учесницима оружаних сукоба. Истина је, додуше, да та правила нису била кодификована, да су више имала обележја добре праксе, или у најбољем случају регионалног обичаја, те да су, некад мање, некад више, кршена, али је исто тако истинит исказ да су у већма случајева заиста била поштована од стране ратујућих страна. Несумњиво је дакле, да су се још у далекој прошлости почела развијати, и чак теренски функционисала, правила, за која с пуним правом, са ове историјске дистанце можемо рећи да представљају обичајноправна правила међународног ратног и хуманитарног права. Временом се у међународној заједници све више развија свест о постојању и потреби поштовања извесних универзалних обичајних правила ратног и хуманитарног права - о ономе што се не сме, или напротив о ономе што се мора урадити;⁵³ свест која иницира покретање теоријских и практичних активности у међународној заједници, да се од обичајноправних правила крене ка прецизнијим и општеприхватљивим уговореним кодификацијским облицима. У пракси се почињу појављивати и међународни уговори везани за поступање према рањеницима и заробљеницима, док се, истовремено, претходно поменута обичајноправна правила почињу интегрисати у национална законодавства држава, чиме постају све прихваћенија у сфери међународних односа па, последично, и у области коју данас називамо међународно хуманитарно право. Само у периоду, од 1551. до 1864. склопљено је преко 260 међународних уговора усмерених на побољшање судбине рањеника, укључујући и оне у поморском рату.⁵⁴ Развојем и усвајањем концепта колективне безбедности, у савременој међународној заједници се почиње инсистирати на ограничењима у погледу начина вођења ратних операција, избора војних циљева, заштита свих категорија лица која нису непосредни учесници у сукобима, и пружању посебне заштите појединим категоријама лица која се налазе у зонама ратних операција.⁵⁵

⁵² Ближе видети: S.M. Kumar, *Hinduism and international humanitarian law*, International Review of the Red Cross Cambridge University Press, Cambridge, 858/2005, 2016, pp. 291-293.

⁵³ Б. Кривокапић, *op. cit.* стр. 12.

⁵⁴ В.Ф. Новицкий, *Военная энциклопедия*, СПб 1911-1915, т. 10. Нав. према: „Женевская конвенция (1864)“, *Википедия*, ru.wikipedia.org/wiki.

⁵⁵ Више о томе: Б. Милисављевић, М. Палевић, *Развој међународног хуманитарног права, промењена природа оружаних сукоба и улога ad hoc Трибунала*, Правни живот, Београд, 2010.

Право оружаних сукоба (међународно хуманитарно право), разликује унутар себе две међусобно компатибилне и неодвојиве целине: *jus ad bellum* и *jus in bello*.⁵⁶

Jus ad bellum односи се на законитост или незаконитост употребе силе у међународним односима, ако се рат уопште може сматрати законитим и оправданим⁵⁷. С друге стране, *jus in bello* садржи правне принципе који се примењују на ратујуће стране и у вези је са ограничењима у употреби средстава силе током непријатељства. Ови правни принципи морају се поштовати без обзира на то да ли су зарађене стране у рату, оправдано или не.⁵⁸ Чак и кад је рат потпуно неправедан и неоправдан, закони и обичаји ратовања примењују се недискриминаторно на све државе учеснице оружаног сукоба, односно на све ратујуће стране.

Jus in bello је традиционално подељен на тзв. "Хашко право", које чине правила (обичајна или уговорна), која се односе на средства и начине извођења војних акција у оквиру оружаних сукоба (нпр. забрана изузетно разорног оружја), и "Женевско право" које чини хуманитарно право (нпр. заштита не-бораца)⁵⁹. Сврха *jus in bello* је да правно обавезе зарађене стране, чак и током рата, како би на тај начин створило околности за брз и коректан мировни споразум.

Већ смо нагласили да су правила којима се уређује оружани сукоб обичајне и уговорне природе. Најважнији уговори, међу којима неки, мање више посредно, тангирају и проблемску тематику рада, су: Париска декларација о поморском праву, из 1856. године;⁶⁰ Женевске конвенција о заштити рањеника и болесника у сувоземном рату, из 1864. године, и 1906. године;⁶¹ Петроградска декларација о забрани коришћења одређених пројектила, из 1868. године; Хашке конвенције из 1899. године,⁶² (измењене 1907. године)⁶³; Декларације и Споразуми о разним питањима ратног права из 1907. године,⁶⁴ Женевске конвенције за побољшање положаја ратних заробљеника, рањеника и болесника⁶⁵, из 1949. године, и Допунски протоколи Женевских конвенција, из 1977. године.⁶⁶

⁵⁶ M. Frostad, *Jus in bello* после 11. септембра 2001: Веза између *jus ad bellum* и *jus in bello* и захтеви за добијање статуса ратног заробљеника, Nomow, 2005.

⁵⁷ C. Stahn, "Jus ad bellum", "jus in bello"... "jus oist bellum"- Reflection on the conception of the rights of the armed forces, *European Journal of International Law*, 17, 2006, p. 921.

⁵⁸ A. Orakhelashvili, *Overlap and Convergence: The Interakcion between Jus ad Bellum and Jus in Bello*, *Journal of Conflict and Security Law*, volume 12(2), 2007, pp. 157-196.

⁵⁹ G. Mintsis, *Εγκλήματα πολέμου και αλοζημιώσεις. Η Γερμανική Κατοχή στην Ελλάδα - Οι αξιώσεις αλοζημιώσεως κατά το Διεθνές Δίκαιο = War crimes and remedies. (The German occupation of Greece - Claims compensation in international law)*, Armenopoulos, 24, 2003, p.176.

⁶⁰ *The Paris Declaration Respecting Maritime Law of 16 April 1856, Декларација поморског права, Париз, 16.април 1856*, Британски државни папири 1856, vol. LXI, pp.155-158.

⁶¹ *Конвенција о побољшању услова рањеника и болесника у сувоземном рату*, Женева, 22. август 1864; D. Schindler, J. Toman, *The Laws of Armed Conflicts* (third revised and completed edition), Henry Dunant Institute Geneva, M. Nijhoff Publ., Dordrecht, 1988, pp. 280-281, pp. 285-288.

⁶² M. Bothe, H. Fischer, C J. Greenwood, D. Fleck (Hrsg.): *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts*, Oxford University Press, Oxford, 2000; D. Schindler, J. Toman, *ibid*, pp. 289-292.

⁶³ N. Martinus, *Завршни акт међународне мировне конференције*, Хаг, 1899, стр. 69-93, D. Schindler, J. Toman, *Право оружаних сукоба*, 1988, стр. 50-51, 289-292.

⁶⁴ D. Schindler и J.Toman, *ibid*, стр. 53-59.

⁶⁵ *Завршни акт дипломатске конференције у Женеви*, 12. август 1949, *Конвенција (III) о третману ратних заробљеника*, Женева, 12. август 1949, Женевске конвенције од 12. августа 1949, Међународни комитет црвеног крста, Женева, стр. 75-152, *Конвенција (IV) о заштити цивила током рата*, Женева, 12. август 1949, Женевске конвенције од 12. августа 1949, Међународни комитет црвеног крста, Женева, стр. 153-221.

⁶⁶ *Додатни протоколи Женевских конвенција од 12. августа 1949*, Међународни комитет црвеног крста, Женева, 1977, стр. 123-124.

Крајем 19. века, такмичење између империјалистичких држава за контролу извора сировина и инвестиционих фондова, довела је до акутних неслагања које су сејале оправдани страх од избијања сукоба светских размера. У циљу превенције таквог следа догађаја организоване су Хашке мировне конференције, 1899. и 1907. године, на којима је донето низ конвенција, правилника и протокола из области ратног и хуманитарног права.

Рад на Хашким мировним конференцијама, посебно рад и резултати рада Друге конференције мира из 1907. године, представљали су круцијални историјски искорак ка конструисању и систематизацији правила ратног и хуманитарног права. Можемо рећи да овом кодификацијском подухвату нема премца ни у савременом добу. Тада усвојених тринаест конвенција и данас се сматрају значајним изворима права оружаних сукоба и међународног права уопште, тако да их у виду обичајноправних правила имплементирају и државе које их нису ратификовале.⁶⁷

За тему овог рада од посебног су значаја делови Конвенције о правилима и обичајима копненог ратовања, који се тичу забране пљачке, прогона и употребе силе над неборачким, цивилним становништвом на окупираним подручјима. У чл. 46. поменуте конвенције, наглашава се да "част и права породице, лични живот и приватна својина као и верска уверења... морају бити поштована од стране окупационих снага било које од ратујућих страна". Из овога ће касније имплицирати филозофско и правно-политичко уверење по којем "право на живот не садржи право не бити убијен, већ радије право не бити убијен неправедно."⁶⁸

Свесни обима и комплексности задатка којег су се латили и узимајући у обзир све политичке баријере, предрасуде и скепсу шире јавности, у погледу успеха кодификације правила ратног права, те могућих злоупотреба у тумачењу и примени релевантних одредби „Хашког права“, учесници Друге мировне конференције у Хагу, посебном уговорном клаузулом сложиле су се "...да у свим случајевима који нису регулисани прихваћеним одредбама, становништво и зараћене стране остају под заштитом и влашћу начела међународног права, која произилазе из обичаја установљених између цивилизованих народа, закона човечности и захтева јавне свести".⁶⁹ По свом предлагачу. ова клаузула, придодата Финалном акту конференције, названа је Де Мартенсова клаузула.

Хашка правила су прихваћена за когентна правила међународног права, која чине међународни обичај.⁷⁰ Међународни војни суд у Нирнбергу у својој пресуди од 1. октобра 1946. године, констатује, поводом IV Хашке конвенције из 1907. године, да су „правила постављена у Конвенцији, на које се чл. 6. Повеље односи, призната од стране свих цивилизованих нација и прихваћена као декларација закона и обичаја рата“. Осим тога и Међународни војни суд Далеког истока, у пресуди из 1948. прихватио је IV Хашку конвенцију као "добар доказ обичајног права народа".⁷¹ „Генерално, читав концепт Хашких конференција био је надахнут идејом заштите цивилног, нератујућег становништва и спречавања разарања које би превазилазило границе ратних потреба.“⁷²

⁶⁷ М. Палевић, *op. cit.* 2007, стр. 42.

⁶⁸ J. J. Thomson, *A Defence of Abortion, Philosophy and Public Affairs*, 1(1), 1971, p. 57.

⁶⁹ *Les Conférences de la Paix de la Haye de 1899-1907. Acte Final, Convention concernant les Lois et Coutumes de la Guerre sur Terre*, p. 16.

⁷⁰ J.M. Henckaerts, L.D. Beck (), *Customary International Humanitarian Law, Refugee Survey Quarterly*, Volume 21, Issue 3, 2002, ICRC, s. 186-193; <https://doi.org/10.1093/rsq/21.3.186>.

⁷¹ 70. L. Oppenheim, H. Lauterpatcht, *International Law. Vol. II. Disputes, War and Neutrality*, 6th ed, American Journal of International Law, New York, London and Toronto, 1941, s. 822..

⁷² М. Палевић, *op. cit.*, 2007, стр. 42.

Ипак, и унутар Хашког права уочљиве су извесне недоследности и мањкавости. Осим чињенице, која је комуницирала са духом времена и била готово неупитна, а то је да је рат и даље третиран за легалан начин остваривања националних интереса на спољњем плану, из визуре овог рада значајан је критицизам усмерен недовршености Хашких конвенција, нарочито Хашког правилника и правилама о ратној окупацији, које, како истичу неки аутори, "ћуте у погледу очувања интегритета народа"⁷³, чије ће ткивно разарање бити дистинктивна одлика светских сукоба који су се назирани на почетку 20. века, а што ће метастазирати у виду легализованог, организованог и систематски планираног прогона и уништења појединих људских колективитета пре и у току Другог светског рата. Полазна премиса у критици чињенице непостојања релевантног односа хашког мировног процеса спрам проблема групне заштите људи, је нарастајуће уверење да је из урођене вредности људског бића изведено и колективно достојанство људског рода, које такође има суштинску вредност и самим тим и заслужује да буде заштићено.⁷⁴ „Право на живот није право додељено појединцу од стране друштва. Друштва, заправо, имају обавезу према појединцу - да штите његово право на живот"⁷⁵ и као индивидуе и као чиниоца људске групе, социо-политичког ентитета од суштинског, универзалног значаја, који такође представља легитимни објект заштите почев од оног најапстрактнијег нивоа промулгације и заштите оличеног у корпусу људских права и слобода, па све до међународног кривичног права.

Важно је у овом контексту подвући да је за разлику од већине држава, које су у својим службеним упутствима војсци у случају рата, јасно указивале на обавезу разликовања бораца од неборачког (цивилног) становништва, Немачка, иако потписник релевантног хашког правилника, није на томе стриктно инсистирала у својим службеним упутствима између два светска рата.⁷⁶ У немачким предратним упутствима војсци није се претерано водило рачуна о хашком праву, уопште, што је извирало из немачке војне доктрине по којој је човечност „доказ слабости, а племенитост је лудост“.⁷⁷ У складу са принципом „циљ оправдава средство“ предност је давана војним потребама, што је подразумевало потпуно уништење непријатеља, како његове оружане силе тако и његових привредних и популацијских потенцијала. Вероватно се бројна недела и злочини немачке војске током Другог светског рата делом могу објаснити и потпуним уверењем њиховог старешинског кадра, па и обичних војника, да је оно што чине морално и правно дозвољено и да се увек може оправдати војним потребама.

Даљи напредак у ограничавању могућности ратовања, учињен је унутар Пакта Друштва народа, оснивачког акта прве универзалне међународне организације, са седиштем у Женеви, која је настала из версајског мировног процеса после Првог светског рата. Пакт представља први међународни документ којим се делимично забрањује, тачније ограничава употреба силе, односно рат, као до тада легално средство вођења и остваривање националне спољне политике. Без обзира што је сам Пакт, као продукт мировног споразума представљао диктат политичких услова победничких сила пораженом непријатељу, те је патио од недостатка кохезије и вишка неповерења међу његовим потписницима, ипак су његове поједине одредбе, па и оне у вези са покушајем успостављања система колективне безбедности и очувања светског мира, имале

⁷³ R. Lemkin, *Axis Rule in occupied Europe*, Washington, 1944. p. 90.

⁷⁴ D. Birnbacher. *Ambiguities in the concept of Men schenwürde Sanctity of life and human dignity*, Dordrecht, 1996, pp. 107–121.

⁷⁵ M. Bossuyt, *Guide da the 'Travaux Preparatoires' of the International Covenant on Civil and Political Rights*, Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1987., p.119.

⁷⁶ Л. Де Фир, *op. cit*, стр. 601.

⁷⁷ *Ibid.*

историјски значај. Додуше, ограничења у погледу вођења рата тицала су се само забране нападачког рата (агресије). Наиме, Пакт је допуштао могућност употребе силе ако се прописана мировна процедура не би показала довољно делотворном за снижавање насталих тензија. Дакле, рат је и даље сматран легитимним политичким средством, али је, макар и делимично, стављен ван закона. Тако, у свом члану 12. Пакт прописује да државе чланице, кад се међу њима појави спор који би могао да води рату, треба да тај спор изнесу пред арбитражу или неку законску институцију, или пред Савет Друштва народа, као главни извршно-политички орган Друштва народа. Пакт обавезује државе чланице, у сваком случају, да не започињу рат пре истека периода од три месеца од проглашења арбитраже или одлуке суда или од извештаја Савета. И коначно, Пактом Друштва народа, утврђено је које врсте спорова су подобни за арбитражу или законски аранжман (спорови око тумачења конвенција, око питања међународног права, итд.). Овај, прилично компликовани механизам решавања спорова, додатно је био релативизован чињеницом да Пакт није прописивао никакве санкције за оне државе – чланице које би одбиле мировну процедуру, или не би испоштовале обавезу покретања тих процедура у случају настајања спора који угрожава светски мир и безбедност. Способност Друштва народа да се функционално и агилно бави питањима међународне безбедности и мирног решавања спорова, од самог почетка је била компромитована чињеницом да ова међународна организација никада није достигла степен универзалности којој је претендовала. Сенат Сједињених Америчких Држава никада није ратификовао Пакт о оснивању Друштва народа (иако је кључни предлагач формирања Друштва народа управо био амерички председник Вудро Вилсон), док Совјетски Савез потписује Пакт тек 1934. године, да би пет година касније, пред освит Другог светског рата, повукао потпис и иступио из чланства. Када се овоме дода чињеница постојања латентног неповерења у односима између победника и побеђених из Првог светског рата, те нејасно конфигурирана структурално-функционална конекција, релација и граница надлежности између два главна органа Друштва народа – Генералне скупштине Друштва народа и Савета Друштва народа, од рада ове међународне организације заиста се нису могли очекивати неки епохални резултати, како у области успостављања политичких претпоставки сарадње међу државама, тако ни у области обезбеђивања светског мира и конструисања чвршћих правних стандарда у материји забране употребе силе, односно проглашавања рата за међународни злочин.

Осим релевантних одредаба Пакта друштва народа, у периоду између два светска рата, међу документима који су се односили на питања остварења и очувања светског мира и безбедности, нарочито значајно место заузима Бријан-Келогов пакт, за који се са сигурношћу може тврдити да представља круну дотадашњих напора у међународној заједници на путу ка ограничавању и проглашавању нападачког рата за међународни злочин. У њему су се потписнице, први пут у историји међународних односа, јавно и свечано одрекле рата као средства вођења националне политике у њиховим међусобним односима (члан 1), и обавезале да ће „расправљање и решење свих спорова или конфликта, ма какве природе и ма каквог порекла они били, који би могли између њих настати, свакада тражити једино мирољубивим средствима“ (члан 2).⁷⁸

Бријан-Келогов пакт је рефлектовао не само стање свести онога времена и потребу приближавања заједничких интереса нација, већ је својом садржином антиципирао реални и материјално-правни развој догађаја на једном деликатном и

⁷⁸ V. Hadži-Vidanović, M. Milanović, *Međunarodno javno pravo*, Zbirka dokumenata, Beogradski centar za ljudska prava, Dosije, Beograd, 2005. str. 198.

политички нестабилном идејном пољу. Наиме, одредбе овог пакта, уз одредбе неких других међународних докумената, послужиће као правна основа за изрицање пресуде на чувеним Нирнбершким суђењима, после Другог светског рата, посебно у оном делу који се тичао злочина агресије и злочина против човечности.

Бријан-Келогов пакт је, међутим, имао и озбиљне недостатке. Пре свега, његове одредбе нису обавезивале државе које га нису потписале, а то је дерогирало замишљени универзални карактер овог документа (ст. 3. Преамбуле Пакта), па и саму могућност стављања рата под какву такву законску контролу. Међу потписницама овог пакта био је приличан број држава које су у својим инструментима обавезивања унеле тзв. "ратне резерве", задржавајући на тај формални начин, право да у тачно прецизираним ситуацијама, и по сопственој „дефиницији“ случаја, прибегну оружаном акцији. Овим је кључна интенција Бријан-келоговог пакта, проглашавање рата нелегалним средством вођења спољне политике, доведена до неке врсте контрадикторности, па чак и апсурда. Кршење Пакта од стране његових изворних потписница, најпре Италије, потом Јапана и коначно Немачке, дефинитивно је развејало све наде у могућност споразумне и перемпторне елиминације рата из међународног живота.

После Другог светског рата општи напори ка очувању светског мира и безбедности, те с тим у вези регулисање питања забране рата као средства решавања спорова између држава, постају централни део агенде нове универзалне организације, Организације Уједињених нација, основане 1945. године у Сан Франциску. На основи теоријских и практичних подухвата из прошлости, а под утицајем тешких и болних искустава из тек завршеног највећег светског сукоба у историји човечанства, под кровом Уједињених нација развија се један нови правно-политички концепт уређења међународних односа, филозофског усмерења ка универзализму, свеопштој сарадњи и стављању човека и његових права и слобода у сам епицентар збивања и међународне пажње.

Победничке силе Другог светског рата укључиле су у Повељу Уједињених нација,⁷⁹ мирно решавање спорова као један од основних принципа међународног права. „Све чланице решавају своје спорове мирним путем тако да мир у свету, сигурност и правда не буду повређени“ (чл. 2. т. 3. Повеље УН); „све чланице се у међусобним односима уздржавају од претње силом или употребе силе“ (чл. 2. т. 4. Повеље УН). Повеља овлашћује Савет безбедности да утврди да ли постоји претња миру, ометање мира или агресивна радња и да предлаже или одлучује о мерама које треба предузети, у складу са чл. 41. и 42. Повеље, да обезбеди или обнови мир у свету (чл.39. Повеље УН). Повеља забрањује претњу силом и употребу силе међу чланицама УН (чл.2.т.4. Повеље УН) али дозвољава употребу силе од стране извршно-политичког органа УН, Савета безбедности (чл.39.Повеље УН) и та примена силе је правно уоквирена у виду система и механизма колективне безбедности. Повеља УН-а је право на употребу силе пренела са чланица организације на њено главно политичко тело, на Савет безбедности, не ограничавајући при том легитимно право сваке државе на индивидуалну и колективну самоодбрану у случају одбијања оружаног напада на њихов територијални интегритет и политичку независност (чл.51.Повеље УН). Постоји разлика између употребе силе од стране државе и употребе силе од стране колективног тела. Док државе примењују силу ради задовољења својих интереса, Савет безбедности примењује силу ради очувања или обезбеђења мира и сигурности у свету (чл.39.

⁷⁹ Повеља Уједињених нација, Уједињене нације, 24. октобар 1945. Серија уговора Уједињених нација 1/XVI.

Повеље УН) односно ради остварења и заштите заједничких, универзалних вредности и интереса свих чланица УН-а, али и осталих чланова међународне заједнице. Међутим, примена санкција од стране УН-а суочава се са проблемима који извиру, не само из чињенице непостојања релевантних одредаба унутар самог оснивачког акта ове организације, којима би се то питање регулисало, већ и из чињеница реалног живота и инхерентних мањкавости међународног јавног права. Наиме, у пракси, државе које покрену нападачки рат, односно изврше агресију, осим политичких осуда углавном не носе (или је то врло редак случај) неке опиљивије материјалне санкције. Ово с разлога што је међународно право - упркос свом развоју у послератном периоду - и даље недовршено, на почетку (*lex imperfecta*) све док не постоји елемент принуде над почињоцима, којим би се обезбедио повратак у претходна правна стања или ситуације, или како би се спречиле незаконите офанзивне радње државе. Овај, урођени недостатак међународног права, реперкуише у стање у којем је међународна политика још увек та која примењује (преко УН) *jus ad bellum* у данашњем свету.

Забрана претње силом и употребе силе у односима међу државама, односно проглашавање рата за међународни злочин и очување светског мира и безбедности једна је од кључних тековина Повеље Уједињених нација. Стављајући у фокус својих активности светски мир и безбедност, људска права, међународну сарадњу и мирно решавање спорова међу државама, Повеља УН-а се препоручила за правно-политички документ од посебног значаја – сви остали акти и међународни документи у међународној заједници подвргнути су ауторитету њених одредби и не могу им бити супротстављени. Перемпторни карактер начела и циљева садржаних у Повељи УН, издижу овај документ на ниво својеврсног устава међународне заједнице. Повељом је предвиђено да Уједињене нације постану (представљају) центар свих политичких и неполитичких активности и регулације друштвених односа у међународној заједници, пре свега кроз ангажовање њених главних органа и помоћних тела у правцу кодификације правила међународног права, па и оних из области међународног хуманитарног права.

Потреба ефикасније заштите жртава оружаних сукоба и нужност процесуирања починилаца ратних злочина, условила је и појаву међународног кривичног судства, као институционализованог покушаја организоване међународне заједнице да обезбеди већи степен спровођења и поштовања правила и обичаја ратовања, односно санкционисање извршилаца тешких повреда правила међународног хуманитарног права и прописа самог међународног кривичног права у повоју. Победничке силе Другог светског рата потписале су 1945. године, у Лондону, споразум којим је установљен Међународни војни трибунал са задатком процесуирања и кажњавања нацистичких главешина одговорних за злочине против мира, кршење правила и обичаја ратовања и злочине против човечности. Судски процес је вођен у немачком граду Нирнбергу, од 1945. до 1946. године, и донео је пресуду 24-орици нацистичких вођа. Суд сличне намене оформљен је и функционисао у Јапану од 1946. до 1948. године. Годину дана касније, у Генералној скупштини УН-а усвојена је Универзална декларација о правима човека, где су, између осталих болних искустава из прошлости и “дубоке истине откривене у уму Холокауста.....стављене на папир”.⁸⁰ Не можемо а да у овом контексту не поменемо и усвајање Конвенције о геноциду, јер је то био један од главних резултата Другог светског рата, у којем је међународна заједница „сведочила

⁸⁰ J. Morsink, *The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting, and Intent*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2000, p. 40.

истребљењу Јевреја, Пољака, Словена, Рома и других друштвених група као што су хомосексуалци, ментално болесни од стране нацистичке Немачке“.⁸¹

Развој хуманитарног права, којем је дат морално-политички подстицај у основним документима УН-а - Повељи УН-а и Универзалној декларацији о правима човека, текао је даље, у правцу прилагођавања новоусвојеној парадигми перемпторног карактера о забрани претње силом и употребе силе у међународним односима, која је тежиште пажње овог корпуса међународног права све више измештала ка његовој даљој хуманизацији и акцентовању питања заштите човека, односно правног статуса како борачког, тако још и више, неборачког становништва, у условима оружаног сукоба. У том смислу, највећи допринос дат је Женевским конвенцијама из 1949. године и Допунским протоколима, из 1977. године. Како истиче професорка Лопичић: „Иако наведене Женевске конвенције из 1949. године и Допунски протоколи уз ове Конвенције из 1977. године, нису савршене и свеобухватне, оне представљају веома важан и незаобилазан међународни инструмент заштите цивилног становништва, ратних заробљеника, рањеника, болесника, бродоломника и санитетског особља у свим ратовима и оружаним сукобима, а оправдале су своје постојање у хуманизацији ратова и оружаних сукоба“.⁸²

С друге стране, након вишедеценијског истрајавања на формирању међународног кривичног суда универзалне надлежности, и политичко-манипулативног експериментисања са *ad hoc* кривичним судовима за бившу Југославију и Руанду, у истој тој, деветој деценији двадесетог века, када је учињен дисконтинуитет у историјском ходу ка остварењу тог необично важног циља, прецизније 1998. године, потписан је Римски уговор (ступио на снагу 1.7.2002. године) којим је основан први Међународни кривични суд универзалне надлежности, са овлашћењима за кривични прогон лица која су починила геноцид, ратне злочине, злочине против човечности, и уопште злочине из домена међународног права, међу којима, наравно, и злочин агресије, као иницијални. Осмишљено је да се овај суд састоји од судија из земаља које нису умешане у конкретан оружани сукоб, како би се правда задовољила независно од политичких утицаја. Недостатак политичке воље међу великим силама да подвргну надлежности овог суда своје држављане, од почетка је (чини се и на дужи временски период), представљало баријеру функционисању овог судског тела, које се, и иначе, од дана ступања на снагу његовог оснивачког акта (тзв. Римски статут), не може похвалити неком значајнијом јуриспруденцијом, како у квантитативном, а посебно не у квалитативном смислу. Пежоративни назив „Афрички суд“, који му је наденула шира међународна јавност, по себи говори о актуелном стању међународног кривичног судства, уопште, но то је тема која превазилази оквире научноистраживачког домена овог рада.

2. Отпочињање Другог светског рата као међународни деликт Немачке уз осврт на правила ратне окупације

Због политичке кратковидости и лоше прикривених идеолошких међусобица и неискрених намера, све до 1941. године, и поред геополитичких искорака и дозирање, али континуиране и агресивне ревизионистичко-експанзивне политике немачког Рајха,

⁸¹ Y. Aksar, *The “victimized group” concept in the Genocide Convention and the development of international humanitarian law through the practice of ad hoc tribunals*, *Journal of Genocide Research* 5(2), 2003, p. 212.

⁸² Ј.Б. Лопичић-Јанчић, *Међународноправна заштита рањеника, болесника и санитетског особља*, Национални интерес, Институт за политичке студије, Београд, 2017, стр. 141.

ни Запад ни СССР нису узимали довољно озбиљно намеру Хитлера да завлада читавим светом и тако га ослободи "светске јеврејске владе".⁸³ Поуке и тешка искуства Првог светског рата предати су забору. Као да је губитак преко десет милиона цивилних живота у том рату било нешто што није могло довољно да опомене и освести. Хитлер је, примењујући војнополитичку тактику „Салама“, прелиминарно, и *post festum*, цинично подсећао на, под тепих гурнуту судбину Јермена у Турском царству, полагајући наду на кратку памет и заборавност, као одлику људског бића и друштва у целини. И био је, на жалост, у праву. Хришћанско-либерална посвећеност појединца постала је "празна реч". Насиље и смрт су преплавили "цивилно друштво"; обожаваоци рата су прижељкивали реванш, а пацифисти су им парирали прижељкујући "мир по сваку цену".⁸⁴

Бруталним начином вођења рата, нарочито у окупираним земљама – масовна убиства у размерама геноцида, одвођење цивилног становништва из окупираних држава у логоре смрти и на присилни рад, као и крајњом економском пљачком тих земаља, Немачка је прекршила сва важећа правила и обичаје ратног права и опште принципе међународног права. Као савршена тоталитарна држава, Немачка је искористила спој ирационалног фанатизма и антисемитизма са врхунском техничком организацијом да на индустријски начин уништи милионе Јевреја, Словена и антихитлероваца.⁸⁵ Од опљачканог злата до медицинских експеримената *in vivo*, примењиване су "рационалне процедуре", којима није био циљ само да униште "антиљуде", него да из тога извуку профит за германске "надљуде".⁸⁶ Нарочито је замислио о циљаном истребљивању људи шокирала модерни свет.⁸⁷ Шмале је записао: „Логори смрти су били израз најдубље кризе европског духа и странпутица западне цивилизације.⁸⁸ На истом фону ваља разумети и став професора Палевића да је: „Нормативно-функционална успостава система државног терора, као сувереног права више расе да одлучује о судбини човечанства, праћена општом деструкцијом, организованим масовним убијањима појединаца и читавих друштвених групација, донела нацистичкој Немачкој епитет најмонструозније државнополитичке творевине модерног доба. Ратни злочини, материјална разарања и ужаси који су се догађали у конц-логорима, били су таквог преседанског карактера, да су запретили основним вредностима људске цивилизације надасве духовно-културолошком и физичко-биолошком интегритету европског континента.“⁸⁹ Размеру нацистичког лудила можда је најбоље изложио један од извршилаца тих монструозних злочина, оптуженик на Нирнбершком процесу, Ханс Франк, речима да: „хиљаду година ће проћи а ова кривица Немачке још неће бити избрисана".⁹⁰

Како је утврдио Нирнбершки суд, у својој пресуди нацистичким ратним злочинцима⁹¹, Немачка је отпочињањем агресивног рата, извршила повреду важећег међународног права. Тим чином она је, пре свега, погазила обавезу из Бријан-Келог-

⁸³ А. Молнар, *Расправа о демократској уставној држави*, 3. модерне револуције: Француска - Русија - Немачка, Београд, 2002, стр. 450-461.

⁸⁴ М. Пери, *Интелектуална историја Европе*, Београд, 2010, стр. 478-503.

⁸⁵ М. Палевић, *op. cit.*, 2007. стр. 27.

⁸⁶ *Ibid.*

⁸⁷ S. Straus, *Contested meanings and conflicting imperatives: a conceptual analysis of genocide*, *Journal of Genocide Research*, 3/3, 2001, p. 359.

⁸⁸ В. Шмале, *Историја европске идеје*, Београд, 2003, стр. 146-169.

⁸⁹ М. Палевић, *op. cit.*, 2007. стр. 63.

⁹⁰ Нирнбершка пресуда и документи о геноциду, Београд, 1992, стр. 129.

⁹¹ М. Merle, *Le proces de Nuremberg et le chatiment des criminels de guerre*, Paris, Dalloz, 1949, str. 56-71; *Нирнбершка пресуда*, Београд, Архив за правне и друштвене науке, 1948.

овог пакта⁹², којим се одрекла рата као средства вођења националне политике. Актом агресије, којим је изазвала Други светски рат, Немачка је, према свим земљама које су биле у ратном стању са њом, извршила међународни деликт, из којег је за њу и проистекла међународноправна обавеза да накнади све губитке и штете које су савезничке земље претрпеле у том рату. У складу са староримским стандардом судбине побеђеног, Немачка је „беду“, коју је наменила остатку човечанства, крајњим исходом рата, на крају навукла на себе.

Злочини над становништвом и плљачка јавне и приватне имовине од стране немачке солдатеке и њених сателита из осовинског блока, углавном су почињени на окупираним територијама, што је био случај и са Краљевином Југославијом.

Појам ратне окупације углавном се повезује са војним присуством окупатора које се протеже кроз време ван обичне војне операције.⁹³ За ову, релативно младу војнополитичку категорију, међународно право је израдило посебан правни режим тек крајем 19-ог и почетком 20-ог века. Све до краја 18. века институт ратне окупације је био непознат учесницима оружаног сукоба. Освојена непријатељска територија аутоматски је потпадала под суверенитет „државе-освајача“, односно била је анектирана (припајана) државном подручју државе победнице. Појмови ратна окупација и анексија ишли су дуго времена руку под руку, како у пракси међународних односа тако и наравно у теорији међународног права. Тек је Вател, на доктринарном плану извршио раздвајање ова два појма на засебне правне категорије, да би век касније, половином 19. века тај задатак довршио немачки теоретичар Хефтер.⁹⁴

Ратна окупација представља фактичко, привремено стање, које не може, осим мировним уговором, да се трансформише у легално стање, у смислу заснивања суверенитета окупаторске државе над деловима или целокупном територијом друге стране у оружаном сукобу, тренутно или дефинитивно поражене у том оружаном сукобу. Једна од кључних правних последица ратне окупације је та да су, имајући у виду чињеницу да не долази до промене суверенитета, већ само до привремене промене носиоца неких њених аспеката, права и обавезе окупатора током управљања окупираном територијом уређена међународним правом.⁹⁵ Ово продужено управљање страном територијом, осим извесних права, садржи, у складу са правилима и обичајима ратовања, и извесне обавезе за окупатора поред оне примарне, која стимулише генералну забрану употребе оружане силе против цивилног становништва.⁹⁶

Правила међународног права која уређују ратну окупацију садржана су у Правилнику о законима и обичајима рата на копну, придодатом IV Хашкој конвенцији о законима и обичајима рата на копну, из 1907. године, док је један круг питања из режима ратне окупације регулисан Женевским конвенцијама о заштити грађанских лица за време рата од 1949. године, те Конвенцијом за заштиту културних добара у

⁹² Briand-Kellog пакт од од 27. августа 1928. године представља врхунац мировне дипломатије јер се њиме одриче од рата као оруђа националне политике. Назив је добио по француском министру иностраних послова Аристиду Бријану и америчком државном секретару Френку Келогу који су потписали пакт.

⁹³ К. Ioannou, *Правно мишљење о немачким репарацијама*, Ноб 37, 1526.

⁹⁴ A.W. Heffter, *Das europaische Volkerrecht der Gegenwart*, Berlin, 1888, преузето из: С. Аврамов, *Међународно јавно право*, Београд, 1999, стр. 663.

⁹⁵ D. Evrigenis, *Issues of military occupation law*, Thessaloniki 1959, O. Debbasch, *L'occupation Militaire*, Paris 1962.

⁹⁶ К. Tenekidou, G. Tenekidou, *Occupatio bellica*, Athens, 1945.; N. Masourides, *Legal order during and after the war occupation*, Athens, 1945.

случају оружаног сукоба од 1954. године.⁹⁷ Све ове конвенције, укључујући и правилнике уз њих, за основни циљ имају заштиту цивилних лица од злоупотреба окупаторске силе и успостављање релативно подношљивог система административног управљања окупираним подручјима. Потребне овог рада и научноистраживачка интенција аутора, те опсервирани историјски контекст, у фокус научне пажње превасходно стављају релевантне одредбе поменутог Хашког правилника из 1907. године.

У свом трећем делу (чл. 42-46.) Правилник садржи одредбе правила која уређују обавезе окупатора у односу према влади окупиране територије. Према овим одредбама територија се сматра окупираном „када је стварно потчињена влашћу непријатељске војске“, што се несумњиво односило и на Краљевину Југославију, односно територију данашње Републике Србије, тада смештену унутар посебних територијално-административних управних јединица – бановина (највећи делови Дунавске и Моравске бановине, затим велики део Дринске бановине и мањи делови Зетске и Вардарске бановине).

Једна од примарних обавеза окупатора је гаранција хуманог третирања грађана окупиране територије. У овој материји, углавном су умешана два интереса: прво, очување сигурности и реда на датој територији и, друго, очување интереса популације на терену. Наравно да се и интереси окупаторске силе морају узети у обзир, али, у сваком случају, не треба им дати предност у односу на круцијалне обзире и захтеве човечности.⁹⁸ Ова обавеза је стриктно наметнута међународним правом, као што је и аксиомска функција и циљ хуманитарног права ублажавање, што је више могуће, људске патње, током окупације. Становништво окупираних територија, током трајања ратне окупације остаје правно конектовано са својом, привремено суспендованом, сувереном влашћу државе припадности. Оно је, како се указује и у самом Правилнику, у обавези да, без обзира што је привремено под влашћу непријатељске силе, остане лојално свом законитом суверену. Изричито је забрањено принуђивање становништва на полагање заклетве на лојалност окупаторској сили (чл. 45. Правилника).

Једнако важно питање је и обавеза окупатора да поштује законодавство окупиране државе. У складу са Правилником, окупатор има делимичну привремену управну власт на окупираним територијама и као такав врши "привремено право да влада територијом и њеним становништвом", и одговоран је, уместо суверене државе, чију власт у ствари врши, да дела у интересу популације и територије.⁹⁹ Држава-окупатор у складу са чл. 43. Правилника, има овлашћење, и обавезу, да „предузме све мере које од ње зависе, како би што је могуће више сачувала и обновила јавни ред и јавни живот и то, све док не постоји препрека, придржавајући се закона окупиране државе.“¹⁰⁰

Окупатор је одговоран и као чувар администрације на окупираној територији и постојећег права суверене државе, све док питање националног суверенитета не буде коначно уређено мировним споразумом. Окупационе снаге дужне су да поштују, са изузетком потпуне немогућности, важеће законодавство на окупираној територији (чл. 42. Правилника). Ратна окупација не доводи до укидања или до промене суверенитета и зато не доводи ни до укидања важећих закона у окупираној држави. Апелациони суд у Атини, у случају грчке окупације територија у Малој Азији, пресудио је да „...током војне окупације, законодавство окупиране земље примењивало се у целини (...) осим

⁹⁷ С. Аврамов, *Међународно јавно право*, *op. cit.*, стр. 665.

⁹⁸ L. Oppenheim, H. Lauterpatch, *ibid.*, pp. 434, 437.

⁹⁹ *Ibid.*, p. 436.

¹⁰⁰ Rousseau, C., *Le droit des conflits armés*, Paris, Editions A. Pédone, 1983, s 133; A. Roberts, *What is military occupation?*, у *BYIL.*, vol. 55, 1984, s. 249.

одредаба које су биле у супротности са законима о јавном реду (окупатора) или кад год постоји несавладива препрека у примени домаћег права¹⁰¹. Карактеристична је одлука Врховног суда Грчке из 1928., која се тиче бугарске окупације грчких територија, која је понављана у скоро свим каснијим одлукама грчких судова, чак и данас. „...само због окупације једног дела територије неке земље од стране друге земље као акта ратовања, окупирани део више није део територије те земље, али закони на снази на почетку окупације не укидају се нити суспендују (...) већ остају на снази, уколико их окупаторска власт не укине или суспендује...“¹⁰²

У вези односа окупатора према приватној и јавној имовини, полазни репер је стриктна забрана сваке врсте пљачке (чл. 47. Правилника) укључујући под објектом заштите како приватну тако и јавну, покретну и непокретну имовину затечену на окупираној територији. Од ове прохибитивне норме постоје правно регулисана одступања која се огледају у праву и овлашћењима окупатора да убира „порезе, дажбине и накнаде установљене у корист државе“ под условом, да начин убирања пореза и других давања, као и њихову висину, у највећој могућој мери прилагоди законским прописима „који су на снази“ (чл. 48. и чл. 51. Правилника). Такође, окупатор може од становништва убирати новчана средства у виду контрибуција, али искључиво за „потребе војске или управе те територије“ (чл. 49. Правилника). У овом сегменту, нарочито је наглашено да „никаква колективна казна, новчана или друга, не може се изрећи против становништва због дела појединца за које оно може бити сматрано солидарно одговорним“ (чл. 50. Правилника). Забрањено је убирање контрибуција или тражење реквизиција и других услуга, које не би било оправдано војним потребама окупационе силе, и које би могло имати значење обавезивања становништва окупиране територије да учествује у напорима против сопствене отаџбине (чл. 51. и чл. 52. Правилника). Што се тиче покретне имовине и хартија од вредности затеченим на окупираној територији, окупациона сила може запленили „само готовину, фондове и доспеле папире од вредности који припадају непосредно непријатељској држави“ (чл. 53. Правилника), док су заплене складишта оружја и осталих војноиндустријских капацитета, средстава превоза и осталих средстава која могу послужити борбено-оперативној употреби, подразумевани као право окупатора које је усклађено са принципом војне потребе. У погледу непријатељске непокретне имовине, окупациона сила се мора опходити као савесни држалац и плодотворивач јавних стамбених објеката и осталих грађевинских форми које немају ратно-оперативну намену, те шума и пољопривредног земљишта у својини окупиране државе (чл. 55. Правилника).

3. Утврђивање одговорности Немачке за плаћање репарација и усаглашавање начина, облика и висине износа репарација

Немачка је коначно очистила своје дугове из Првог светског рата тек када је 3. октобра 2010. године отплатила последњу траншу ратне одштете од 70 милиона € (60.000 милиона GBR). Висину ратне репарације од 22 милијарде GBR, коју је Немачка требала да плати, одредили су савезници победници у Првом светском рату, пре свега Велика Британија, Француска и Америка, као компензацију и казну за рат који је однео

¹⁰¹ *Εφετείο στην Αθήνα, κρίση*, Апелациони суд у Атини, Пресуда 22/1928, тх 38, стр. 428, у А. Gogushi, *War Damages in Serbian and Greek Law*, докторска дисертација, Београд, 2008, стр. 49.

¹⁰² *To Anótato Dikastírio tis Elládas*, Врховни суд Грчке, Пресуда 167/1928, тх. 38, стр. 627, у А. Gogushi, *Ibid*, стр. 49.

скоро десет милиона људских живота. Већина тог новца отишла је појединцима, пензионим фондовима и фирмама са гарантованим обвезницама о којима је постигнут споразум Версајским уговором. Према тзв. клаузули „ратне кривице“ (чл. 231. Уговора), Немачка и Аустроугарска проглашене су кривим за све „губитке и ратну штету“ коју су претрпели савезници за време рата. Тадашњи главни представник британског Министарства финансија на мировној конференцији у Паризу, Џон Мејнард Кејнс, у знак протеста због огромних намета на које су приморани Немци, поднео је оставку у јуну 1919. године. Највећа тражена ратна одштета до тада износила је 5,5 милијарди златних франака, коју је Пруска тражила од Француске након што ју је победила у рату 1870 – 1871. године.

Пошто је Немачка у Другом светском рату, својом агресијом и систематским кршењем међународног права, починила најтежи облик међународног деликта, а рат је изгубила безусловном капитулацијом, она се није могла позвати ни на какав правни основ који би ограничио њену одговорност за штету проузроковану тим ратом. Њена обавеза на плаћање ратне штете, коју је проузроковала агресијом, по међународном праву обухвата не само ефективну – директну штету (*damnum emergens*), већ и индиректну штету и измаклу корист (*lucrum cessans*).

Декларацијом о ослобођеној Европи, усвојеној на Кримској конференцији, фебруара 1945. године, владе СССР-а, САД-а и Велике Британије, су се обавезале „да за време привремене нестабилности у ослобођеној Европи“ усклађују међусобну политику ради пружања помоћи ослобођеним народима, као и да народима „држава бивших сателита Осовине у Европи...“ омогуће да „на демократски начин реше своја неодложна политичка и привредна питања“¹⁰³. Међутим, већ у првим разговорима о немачким репарацијама, на поменутом састанку водећих савезничких сила, на Криму, било је јасно да Немачка економија, ни у веома дугом периоду неће бити у стању да плати ову огромну штету. То сазнање је имало видног утицаја у разговорима савезника о репарацијама на Јалти¹⁰⁴ а касније и у Потсдаму¹⁰⁵. Тако се, већ на самом почетку говорило да би као база за разговоре могла бити узета репарациона сума од укупно 20 милијарди USD, и то на предлог СССР-а.

Основни принципи савезничке репарационе политике према Немачкој, као и начин плаћања репарација, утврђени на Кримској конференцији, касније дорађени Потсдамским споразумом, углавном се могу свести на следеће: а) Немачка ће морати у највећој мери да надокнади губитке и патње које је проузроковала уједињеним народима; б) потраживања СССР-а и Пољске из основа репарација наплатиће се одузимањем дела немачког националног богатства у окупираној зони Немачке под управом СССР-а, као и запленом немачких актива у Бугарској, Мађарској, Румунији, Источној Аустрији и Финској; ц) потраживања свих осталих земаља, међу којима и Југославије да се намире одузимањем немачког националног богатства у западним окупационим зонама и из немачких актива и власништва у другим земљама; д) да се у року од шест месеци одреди обим опреме у западним окупационим зонама која ће бити

¹⁰³ М. Палевић, *Мировни уговори „Савезника“ са „сателитима“ Трећег Рајха* у: Усклађивање правног система Србије са стандардима Европске уније, Институт за правне и друштвене науке, Правни факултет у Крагујевцу, Крагујевац, 2016., стр. 445.

¹⁰⁴ Конференција у Јалти је био самит савезничких вођа који је трајао од 4. до 11. фебруара.

¹⁰⁵ Потсдамска конференција је била конференција у Потсдаму, у окупираној Немачкој. Учесници су били Совјетски Савез, Велика Британија и Сједињене Државе. Она је одржана од 17. јула до 2. августа 1945. године. Разговарано је о стварању послератног поретка, супротстављању ефектима рата и мировним уговорима, о демилитаризацији и денификацији Немачке и договорили су се о територијалним променама у источној Европи.

одузета за репарације, а одузимање немачке капиталне опреме да се изврши у даљем року од 2 године. Договорени принципи су усмерени на то да се одузимањем капиталне опреме наплате репарације, а у првом реду да се уништи немачка ратна индустрија, с тим да се не угрози немачка економија која ће бити у стању да обезбеди просечан животни стандард немачком народу без помоћи са стране, на чему су инсистирале западне силе. О наплати репарација из текуће производње, западне силе су имале различит став од СССР-а, који је сматрао да та могућност произилази из договора на Криму. Западне силе су тврдиле да Потсдамски споразум то не предвиђа, али до краја нису искључиле ту могућност када немачка производња буде превазишла ниво потребан за одржавање одређеног стандарда становништва. До тог времена репарације би се наплаћивале само из капиталних добара непотребних за мирнодопску производњу и из немачке архиве у иностранству.

После Потсдамске конференције, одржана је Париска конференција¹⁰⁶ о репарацијама 18 држава које су имале да наплате своје репарационе захтеве у западним окупационим зонама Немачке. На конференцији је постигнут, поред осталог, Споразум о репарацијама (24.01.1946. године), којим су немачка добра одређена за репарације подељена у две категорије: Категорија „Б“ која обухвата индустријску и другу капиталну опрему, као и трговачке бродове, и категорију „А“ која обухвата све друге видове немачких репарација, као и немачку имовину у иностранству. Карактеристично је да због противљења САД и Велике Британије ни тада није одређен износ репарација, већ само проценат учешћа сваке државе у укупној вредности добара која ће бити стављена на располагање за репарације по наведеним категоријама. Тако је проценат учешћа Југославије у категорији „А“ одређен са 6,6%, а у категорији „Б“ са 9,60%. Основана је и Међусавезничка репарациона агенција (IARA), чији задатак је био да изврши расподелу добара која савезничке окупационе власти буду одредиле за репарације.¹⁰⁷

Правни домашај поменутог Споразума види се из члана 2.Б његовог првог дела у којем је речено да додељени проценат покрива сва, из рата настала, потраживања држава уговорница и њихових држављана према Немачкој, укључујући поред осталог и клириншка потраживања настала за време рата, али је додато да то не прејудицира

¹⁰⁶ Мировна конференција у Паризу се одржавала од 29. јула до 15. октобра 1946. године, а резултовала је мировним уговорима потписаним 10. фебруара 1947. САД, Уједињено краљевство, Француска и Совјетски савез, као силе победнице у Другом светском рату, водиле су главну реч у преговорима о детаљима мировних уговора са Италијом, Румунијом, Мађарском, Бугарском и Финском. Према одредбама уговора тим државама је омогућено да као суверене државе поновно стекну статус међународног правног субјекта и да се кандидују за чланство у Уједињеним нацијама. Уговорима је регулисано плаћање ратних репарација, обвезивање на поштовање права националних мањина у државама потписницама, крај Италијанске колонијалне владавине у Африци и територијане промјене на границама између Италије и Југославије, Мађарске и Чехословачке, Мађарске и Румуније, Совјетског Савеза и Румуније, Румуније и Бугарске, Италије и Француске и Совјетског Савеза и Финске.

¹⁰⁷ Појам, видове и обим репарације дефинисао је у суштини Стални суд међународне правде 1928. У својој пресуди, у спору између Немачке и Пољске око фабрике у Chorzowu. Спор се састојао у следећем: Пољска је запленила фабрику азота у Chorzowu сматрајући да је она била власништво Рајха, позивајући се на Женевску конвенцију о подели горње Шлезације. Суд је усвојио немачко тврђење да се радило о приватном немачком предузећу и да је зато заплена била противна поменутој Конвенцији и осудио Пољску на накнаду штете. *Пресуда Сталног суда међународне правде*, стр. 47 – цитирано према документу *ОУН А(ЦН) 4(169)* од 16. априла 1964. године, стр. 86. О немачким репарацијама: Л. Серб, *Југославија и немачке репарације после Другог светског рата*, Зборник Правног факултета, Загреб, бр. 3-4, 1966, стр. 379-388. О одговорности држава за ратну штету: С. Ђорђевић, *op. cit.*, стр. 331-354.

одређивање укупног износа репарација, које Немачка има да плати, нити право које свака од држава потписница може имати у погледу коначног регулисања репарација од Немачке. Ова компромисна формулација донета је на инсистирање југословенске делегације, јер би се у противном питање репарација сматрало закљученим.

У реализацији овог Споразума западне окупационе власти су ставиле на располагање Међусавезничкој репарационој агенцији (IARA) само немачке демонтиране машине, бродове и немачку активу у иностранству, а ништа из текуће производње. Сем тога, команданти западних окупационих зона смањили су за једну трећину вредност капиталне опреме првобитно предвиђене за репарације. Тако је IARA завршила свој рад и коначно ликвидирана 1959. године. Према њеном коначном извештају од Немачке у западним зонама и у иностранству укупно је наплаћено 520,367.687 USD из 1938. године. Од тога је Југославија добила укупно 35,786.418 USD из 1938. године, или око 1 промил од преко 35 милијарди USD штете коју је по процени југословенске Репарационе комисије причинила Немачка¹⁰⁸. Поводом таквог резултата југословенска делегација је на завршној седници IARA изјавила да је Југославија разочарана резултатима политике репарација и да не може сматрати регулисаним питање висине репарација које Немачка дугује Југославији.

Редукција репарационе масе од стране савезничких окупационих власти дошла је као израз политике западних земаља да се сачува економска снага Немачке и да се она, као партнер западног блока, укључи у Маршалов план за обнову Европе, како је у то време диктирала атмосфера хладног рата и блоковска подела Света.

Поред репарација које су наплаћене преко IARA-е посебним споразумом од 27.07.1946. године, коме је приступила и Југославија, стављени су Савезницима на располагање немачки патенти у иностранству, као и бесплатно коришћење документације о технолошким поступцима која је пронађена у Немачкој. Вредност тих патената и поступака је процењена на око 5 милијарди USD и представља додатне репарације. Међутим њима су се могли користити индустријски развијене земље, док су неразвијене земље, као што је била Југославија, имала незнатне или никакве користи.

Лондонским споразумом о немачким спољним дуговима¹⁰⁹ закљученим између поверилачких земаља са једне, и Савезне Републике Немачке, са друге стране, регулисани су немачки спољни, углавном предратни, трговачки и финансијски дугови. У члану 5, чији је наслов „Потраживања која су искључена из овог Споразума“, у тачки 2. речено је да ће разматрање потраживања која су произашла из Другог светског рата земаља које су биле у рату са Немачком, или под њеном окупацијом, као и потраживања њихових држављана према Рајху и његовим агенцијама, укључујући ту и трошкове немачке окупације, потраживања на клириншком рачуну стечена у току окупације, као и потраживања од *Reichskreditkassen*, бити одложена до коначног решења проблема репарација.

Споразум о регулисању питања насталих из рата и окупације од 23.10.1954. године, као један од споразума којима је окончан окупацијски режим три западне окупационе силе у Западној Немачкој, у глави VI третира питање репарација. По члану 1. истог споразума „питање репарација решиће се Уговором о миру између Немачке и

¹⁰⁸ М. Јововић, *ИНВЕНТАР сумарно-аналитички*, АЈ-54, Репарациона комисија Владе ФНРЈ 1945-1954, Библиотека информативних студија, Београд, 1976. Уредбом Владе ФНРЈ од 15. фебруара 1946., основана је Репарациона Комисија при Влади ФНРЈ, која преузима послове Државне комисије за ратну штету која се укида, а Земаљске комисије за ратну штету проужавају рад као органи Репарационе комисије по питању ратне штете.

¹⁰⁹ *Споразум о немачким спољним дуговима*, Лондон, 27 фебруар 1953. Међународни уговори СФРЈ, 1957, свеска бр. 67.

њених бивших непријатеља или ранијим споразумима о том питању, три силе се обавезују да ни у које време неће постављати захтев за репарације из текуће производње Савезне Републике“ (Споразум је закључен између три западне окупационе силе и Западне Немачке).

У години 1956. је осам држава западне репарационе групе (Белгија, Данска, Француска, Грчка, Холандија, Луксембург, Норвешка и Велика Британија), тражило од СР Немачке да обештети жртве нацистичког прогона. Влада СР Немачке је у почетку одбила да преговара о овом питању позивајући се на цитирану тачку 2. Члана 5. Лондонског споразума о немачким спољним дуговима, али је после дужих билатералних преговора токо 1959 – 1960. године, закључила појединачно са сваком од тих земаља споразуме о глобалном обештећењу. На исти начин она је обештетила и жртве нацистичког прогона Италије и Аустрије. Укупна сума коју је СР Немачка платила поменутиим земљама, по основу обештећења жртава нацистичког прогона, износи 1.121.800.000 DM или 280.300.000 USD из тог времена. Овде треба напоменути да је СР Немачка донела интерни Закон о обештећењу (BEG), на основу којег је плаћала накнаду својим држављанима. Југославија је 1963. године, у време када са СР Немачком није имала дипломатске односе, тражила преко Шведске преговоре о обештећењу жртава нацистичког прогона. СР Немачка је одбила тај захтев са образложењем да је тачком 2. члана 5. Лондонског споразума одложено разматрање потраживања која потичу из Другог светског рата до коначног решења питања репарација, и да због тога она није правно обавезна да преговара о обештећењу југословенских жртава. Одбијајући ове преговоре она се позивала на тзв. “Халштајнову доктрину”¹¹⁰, због тога што је Југославија признала Немачку Демократску Републику. Тако је ово питање остало отворено и даље. Одазивајући се једној резолуцији ОУН, СР Немачка је обештетила жртве нацистичког медицинских опита на живим људима, па је платила и у корист југословенских жртава 8.000.000 DM, тадашњих 2.000.000 USD. То је једини износ који је Југославија примила на име репарација од Немачке преко оног што је примила од IARA-e¹¹¹.

¹¹⁰ Доктрина, названа по немачком професору, дипломати и првом председнику Комисије Европске економске заједнице, и државном секретару Министарства иностраних послова СРН, с краја педесетих година прошлог века, Валтеру Халштајну, у складу с којом је СР Немачка претендовала на то да у међународним односима представља читав немачки народ. Огледала се у претњи стављања у изглед и опције прекидања дипломатских односа са сваком оном државом која би евентуално признала и успоставила дипломатске односе са тадашњом Демократском Народном Републиком Немачком, јер је то квалификовано као непријатељски чин. Представљала је једну од пратећих појава Хладног рата и била је доследно спроведена према низу држава, укључујући, и пре свега и СФРЈ.

¹¹¹ Резолуцијом Економског и социјалног Организације Уједињених нација од 19. марта 1951. упућен је апел надлежним немачким органима да предузму што је могуће потпуније обештећење преживелих жртава опита на живим људима (виво-експерименти) који су вршени за време Другог светског рата у нацистичким концентрационим логорима у тзв. научне сврхе. Накнаду за виво-експерименте Југославија је регулисала на следећи начин: Протокол о преговорима који су вођени у Београду у Државном секретаријату за иностране послове ФНРЈ у времену од 4. до 11. октобра 1956. између делегације Владе Федералне Народне Републике Југославије и делегације Федералне Републике Немачке о обештећењу југословенских држављана, на основу одлуке Владе Федеративне Републике Немачке од 26. јула 1951. над којима су за време рата вршени опити *vivo*-експериментата у немачким концентрационим логорима и на основу ноте Државног секретаријата за иностране послове ФНРЈ, бр. 91753 (1 од 16. маја 1956. и нота Амбасаде Федералне Републике Немачке бр. 240 P-56 од 5. јула 1956. и бр. 240 P-56 од 21. августа 1956. Београд 11. октобар 1956. Међународни уговори СФРЈ, 1957., св. бр. 73, стр. 42. Споразум између државног секретара за послове финансија ФНРЈ и савезног министра финансија СР Немачке о плаћању у корист југословенских држављана који су жртве опита над живим људима претрпели оштећење здравља, *Vad Nojenar*, 25.април 1961, Додатак

ГЛАВА III

ДОКУМЕНТИ О РАТНОЈ ШТЕТИ ПРИЧИЊЕНОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ
И ПРОБЛЕМ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ РЕПАРАЦИЈА

1. Увод

Правилник о пријављивању и утврђивању ратне штете (у наставку Правилник), донет је још 1945. године¹¹². Он се односи на штету коју су причиниле војне и друге власти, организације, установе и појединци оних држава које су биле у ратном стању са Југославијом, као и њихови помагачи, у времену од 6. априла 1941. године до 9. маја 1945. године, на територији Југославије или ван ње. Након доношења Правилника, од стране Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача¹¹³, утврђена је висина накнаде ратне штете нашим грађанима. Према подацима Комисије, утврђена је ратна штета коју су окупатор, односно војне и друге власти, организације, установе и појединци држава које су биле у ратном стању са Југославијом, починили, на укупно 64 милијарде и 900 милиона USD. У овај износ урачунате су људске жртве, штета на имовини југословенских грађана и правних лица, губитак националног дохотка и ратни расходи.¹¹⁴

На Париској мировној, конференцији¹¹⁵ Југославији је призната само материјална штета у висини од 9 милијарди и 145 милиона USD, а вредност укупно примљених репарација (од Немачке, Италије и Мађарске), износи нешто преко 1% од признате, односно 0,2% од износа причињене штете.

Закон Савезне Републике Немачке о обештећењу жртава фашистичког прогона у Немачкој (BEG)¹¹⁶ је основа за давање обештећења немачким грађанима који су били жртве нацизма. Исто тако, тај интерни немачки акт био је основа и за међународно регулисање потраживања за жртве нацизма западних земаља, са којима је СР Немачка закључила уговоре о обештећењу (Француска, Холандија, Белгија, Швајцарска, Велика Британија и др.). „BEG“ је одредио категорије лица – жртава и предвидео накнаде за сваки дан логоровања, као и накнаде за породице убијених и умрлих у логорима. У категоризацији жртава узета је у обзир професија, радом стечени инвалидитет у току прогона и друго што може да има утицаја на висину штете.

Прикупљање података о жртвама нацистичког терора у Југославији, у циљу постављања одштетног захтева, вршено је на два начина, и то: 1) На основу докумената

Службеног листа, бр. 1, 1964. стр. 42. Споразум између савезног секретара за финансије СФРЈ и савезног министра финансија СР Немачке о измени Споразума од 25. априла 1961. о плаћањима у корист југословенских држављана који су као жртве опита над живим људима претрпели оштећење здравља, Бон, 7. септембар 1963, Додатак Службеног листа, бр. 1, 1964, стр. 43.

¹¹² Правилник о пријављивању и утврђивању ратне штете, „Службени лист ФНРЈ“, број 44/45.

¹¹³ Државна комисија за ратну штету основана је на другом заседању АВНОЈ-а у Јајцу 30.11.1943. године.

¹¹⁴ *Завршни Извештај, поднет Народној скупштини ФНРЈ 12.4.1948. године*, Фонд Државне комисије у Архиву Југославије у Београду.

¹¹⁵ Мировна конференција у Паризу одржана је у времену од 29.7.1946. године до 15.10.1946. године.

¹¹⁶ Bundesentschädigungsgesetz, BEG, Савезни закон о накнади за жртве националсоцијалистичког прогона. Закон је донет 29. јуна 1956. године ретроспективно до 1. октобра 1953. године у Савезној републици Немачкој, након што оригинални предлог закона од 18. септембра 1953. године није узет у обзир.

Комисије за утврђивање ратних злочина и званичних публикација којима се служила Комисија, и 2) На основу пописа ратних жртава.

2. О начинима на који су прикупљани подаци о жртвама

У ову сврху су били ангажовани др. Алберт Вајс, професор Правног факултета у Београду, који је био и члан Комисије за испитивање злочина, и Урош Бијелић, који је дао један озбиљан елаборат са подацима о броју жртава. Иначе, неки подаци се могу наћи и у Војно историјском институту у Београду, а значајна документација са Извештајем Комисије, са разним публикацијама и фотокопијама одређених оригиналних немачких докумената која сведоче о ратним злочинима, може се наћи у каси бившег Уреда за заштиту југословенске имовине у иностранству¹¹⁷ (у даљем тексту Уред). Према Бијелићевом Елаборату, који је рађен на бази докумената Комисије за испитивање ратних злочина, број жртава нацистичког терора на територији Југославије, износио је око 950.000. То би се поклопило и са грађом (подацима) са којом се изашло пред Париску комисију за репарације. Тада је истицано да је укупан број жртава рата у Југославији износио око 1,706.000, од чега је на жртве нацизма отпало око 950.000.

У Бијелићевом Елаборату постоји одељак „Стари Логори“.¹¹⁸ Логори, као што су Бањица и други слични, заправо су били искључиво немачки логори, јер је команда, са целокупном управом логора, била немачка. То су били сабирни центри из којих су многи затвореници транспортовани у Немачку или стрељани од стране Немаца.

2.1. Попис југословенских жртава рата 1941-1945.

Други начин којим су прикупљани подаци о жртвама фашистичких прогона је попис ратних жртава. Овај попис је обављен преко стручних органа за статистику. Прво су општински и градски заводи прикупљали податке, које су обрађивали и слали републичким заводима, а ови су после сумарне податке слали Савезном заводу. Тај попис је озбиљно одрађен, али је недостатак што њима није све обухваћено (изгледа да се није ишло од куће до куће што је требало учинити, већ се то чинило на основу неких постојећих евиденција, пријава и сл.). Обрада тако прикупљених података, такође је озбиљно урађена. За сваки случај пријављеног заробљавања и одвођења у заробљеништво, који је обухваћен пописом, направљен је картон са временом проведеним у логорима под одговарајућим бројем. Међутим, тај попис, како је речено, није обухватио све жртве па је тешко са њим оперисати. Можда би се могао комбиновано користити са подацима из Бијелићевог Елабората и то тако што би се узео укупан број, а у појединачним примерима узимали би се случајеви из статистичког пописа. Картончићи се налазе у Архиви, а спискови из статистичког пописа су у каси Уреда, са документацијом уз Бијелићев Елаборат. О логору Јасеновац још увек нема комплетних докумената.

Било какав обрачун да буде, ако дође до неког споразума о овим потраживањима, треба тражити накнаду од дана настанка штете или од дана доношења немачког закона „ВЕР“, или од дана када је Немачка почела плаћати другим државама,

¹¹⁷ Документација Уреда се налази у Министарству финансија Републике Србије

¹¹⁸ Интересантно је то што су Немци сматрали да за логоре у земљи, као што је Јасеновац и други, они нису били одговорни, већ да је то унутрашња ствар наше земље и да се за оно што се дешавало у тим логорима, према њима не може поставити захтев за обештећење.

па до закључења уговора. Висина каматне стопе, сматрамо да треба да буде у висини камате коју је наша држава плаћала СР Немачкој на њене манипулативне кредите, или у другим кредитно-финансијским односима са СР Немачком.

2.2. Попис жртава рата 1941 - 1945.¹¹⁹

Крајем 1962. године Државни секретаријат за иностране послове и Савезни секретаријат за финансије, затражили су да се приступи прикупљању података о жртвама нацистичког прогона у Југославији, у циљу обезбеђења елемената на аргументацију наших одштетних захтева према СР Немачкој.¹²⁰ Донета је претходна одлука да се приступи припремама за извршење пописа, да попис треба да спроведе Савез удружења бораца Народноослободилачког рата Југославије (НОР)¹²¹ уз стручну помоћ Савезног завода за статистику, са добровољним пописивачима, као и да се за извршење пописа ангажују материјална средства у висини од 100 милиона USD, под претпоставком да ће се попис извршити без накнаде за рад пописивача.¹²²

Најпре је спроведен пробни попис жртава рата у Босанској Дубици, у Земуну и Тетову. Из анализе пробног пописа произилазило је следеће:

(а) Попис жртава рата, 1941. - 1945. године, како је замишљен, био је веома сложен задатак.¹²³

(б) За попис је било потребно обезбедити око 40.000 добровољних пописивача,

(в) Замишљени попис жртава рата 1941. – 1945. године, требало је да обухвати све категорије жртава рата, од којих многе нису биле или нису могле бити учлањене у

¹¹⁹ Савезно министарство за финансије ФНРЈ, *Информација о попису жртава рата 1941- 1945. од 1. јуна 1964. године.*

¹²⁰ Прва идеја била је да су потребни подаци прикупе путем анкете. Радна група, формирана при Комисији за прикупљање и обраду материјала о југословенским грађанима који су били жртве нацистичког терора за време Другог светског рата, дошла је до закључка да се, због разноликог распореда више различитих категорија жртава у разним подручјима земље подаци не могу прикупити путем анкете, већ да је потребно приступити пропису са обавезним обиласком сваког домаћинства.

¹²¹ Савез удружења бораца НОР Југославије образовао је Савезну пописну комисију у коју су, поред представника Савеза ушли и представници: Централног комитета Савеза комуниста Југославије, Савезног одбора Социјалистичког савеза радног народа Југославије, Југословенске народне армије, Савезног завода за статистику, Уреда за заштиту југословенске имовине у иностранству и Уреда за инвалидска и борачка питања.

¹²² У вези са постављењем одштетног захтева према СР Немачкој задатак је био да се попишу категорије жртава за које се тражи обештећење, то је требало обухватити: преживеле, погинуле и у рату помрле, интернирце, политичке затворенике, депортирце, принудне раднике, погинуле у директном терору (код куће, на улици, у пољу, на месту масовног покоља итд. без претходног одвођења у затвор или логор). Међутим, имајући у виду потребу да се располаже комплетним подацима о жртвама рата, као и да би се за време пописа морало обићи свако домаћинство, Секретаријат савезног одбора Савеза удружења бораца НОР Југославије је сматрао да би било корисно проширити попис на остале категорије жртава рата 1941. – 1945. по јединственој методологији за целу земљу, те обухватити и: погинуле и умрле у народноослободилачкој борби, погинуле у савезничким војним формацијама, погинуле у борбама од 6. априла до 7. јула 1941., погинуле у рату, који нису припадали народноослободилачкој војсци и партизанским одредима Југославије, ни непријатељским војним формацијама (цивилно становништво), ратне војне заробљенике, припаднике народноослободилачке војске и партизанских одреда југославије, ратне војне заробљенике припаднике бивше југословенске војске и погинуле и умрле у непријатељским и квинслишким војним формацијама.

¹²³ Попис је изискивао тражење података од сваког домаћинства, те се може изједначити са великим систематичким истраживањима, као што су попис становништва. Веома је било тешко дати прецизне дефиниције, које би биле примењиване на све крајеве Југославије због специфичности и различитих услова под којима се НОР - а одвијала на појединим подручјима земље. Према томе за попис је било потребно обезбедити веома квалитетне и добро обучене пописиваче.

борачке организације, те се с тога постављало питање може ли организатор пописа бити Савез удружења бораца;

(г) По накнадном предрачуну трошкови пописа би износили 514 милиона динара, укључујући само извршење пописа и израду првих резултата, и под претпоставком да се радним организацијама не плаћа накнада за изгубљено време радника, који би у попису учествовали као инструктори или пописивачи.¹²⁴

Тадашње Савезно извршно веће,¹²⁵ са секретарима извршних већа социјалистичких република, представницима Државног секретаријата за иностране послове, Савезног секретаријата за финансије, Савеза удружења бораца НОБ Југославије, Уреда за заштиту југословенске имовине у иностранству, са представницима Савезног и републичких завода за статистику, у одлуци о вршењу пописа жртава рата и начина вршења пописа, усвојило је и закључке на основу којих је касније тај попис спроведен.¹²⁶

¹²⁴ Дана 20. марта 1964. године поново је разматрано у Савезном извршном већу питање пописа жртава рата. Закључено је да документацију о жртвама нацистичког прогона треба свакако обезбедити и истакнуто је да сума од 514 милиона динара за тај попис висока. Стога су разматране и друге могућности да се подаци прикупе уз ниже трошкове, и то:

- да се изврши попис само жртава нацистичког прогона у вези захтева за обештећење од стране СР Немачке;
- да се испита могућност да се попис изврши путем комбиноване методе. тј. у крајевима где су већ били прикупљени подаци о жртвама и исте су биле познате, или је таквих жртава мало, да се подаци не прикупљају путем општег пописа залажењем у сва домаћинства, већ преко организације Савеза бораца и органа општинских скупштина, а на теренима где подаци нису сређени, или где је било много жртава, као и у великим градовима, уколико се укаже као неопходно да се попис изврше по домаћинствима;
- да се и код комбинованог пописа обезбеди јединствена методологија ради добијања истоветних података;
- да се попис изврши уз заједничко ангажовање општинских скупштина, организација Савеза борава и Социјалистичког савеза, а уз стручну помоћ статистичких органа;
- да се одржи састанак са представницима републичких извршних већа ради договора о могућностима пописа путем комбиноване методе.

Посебна пажња је посвећена могућности да се комбинованом методом добију подаци и за преживеле интернирце, политичке затворенике, депортирце и принудне раднике, јер и они су долазили у обзир за постављање одштетног захтева.

¹²⁵ *Записник са седнице Савезног извршног већа ФНРЈ од 11. маја 1964*, председавао Вељко Зековић

¹²⁶ *Записник СИБ-а ФНРЈ од 11. маја 1964*, цитирам: „а) Да треба да се изврши попис свих жртава рата, с тим да се кроз обраду материјала изврши издвајање жртава нацистичког прогона. Погинули припадници квислиншких организација не би се обухватили пописом; б) У градовима и местима која су због миграција претрпела веће промене, као и у местима где је био већи број жртава рата, да се попис врши одлажењем у свако домаћинство. У осталим местима су се могле користити друге погдне форме за прикупљање података о жртвама (састанци, расположива документација). На подручјима на којима није било жртава, пописне комисије да размаотре могућност изоловања појединих општина и насеља из пописа, чиме би се у неколико убрзао попис и смањили трошкови. в) Носиоци пописа да буду органи власти. Са припремама и извршењем пописа да руководи пописне комисије уз стручну сарадњу статистичких органа; г) У циљу добијања једнородних података за целу земљу, попис да се спроведа по јединственој методологији, коју ће утврдити Савезна комисија у сарадњи са републичким комисијама за извршење пописа жртава рата 1941-1945.; д) Методолошке организационе припреме да се изврше најдаље до почетка јесени текуће године, како би се попис обавио у току јесени и завршио до краја године. Обраду првих резултата (за категорије жртава које долазе у обзир за подношење одштетног захтева према СР Немачкој), треба да се изврши почетком 1965. године; њ) Очењено је да ће трошкови износити око 500 милиона динара, а да ће се коначне цифра знати када се одреде места у којима ће се вршити потпуни попис и места у којима ће се попис вршити комбинованом методом, односно која ће се изоловати од пописа; е) У вези са пописом појављују се нека методолошка питања,

2.3. Шема извршења пописа жртава нацистичког прогона

Носиоци пописа су били Савез удружења бораца НОР Југославије и Савезни завод за статистику са свим својим организацијама односно службама у земљи.

За што ефикасније извршење овог посла пружана је помоћ органа управе и партијских организација на терену.

2.3.1. Борачке организације

1. Савез удружења бораца НОР Југославије је предузео све потребне мере за ангажовање на овом послу свих борачких организација у земљи. Исто тако, остварио је сарадњу и са другим организацијама и установама, ангажованим на овом послу.

2. Републички савези бораца имали су носећу улогу у припреми пописа и у настојањима да се попис благовремено и правилно изврши.

а) У припреми пописа Републички савез бораца је ставио у задатак среским савезима да се ангажују у извршењу пописа. У ту сврху Републички савез им је упутио писма. У писмима им је указао на значај пописа и на обавезу да га изврше. Осим тога, у писмима је написано да ће све потребна материјале и упутства добијати од Савеза удружења бораца НОР Југославије. Исто тако, у току пописа, непосредно из пописног центра у Београду су давана потребна објашњења, а срески савези су извештаје у току пописа телефонски и телеграфски слали пописном центру у Београду. Ако би им били потребни допунски пописни материјали, срески савези су их тражили и обавештавали центар у Београду којем удружењу треба их непосредно послати.

б) У току пописа, Републички савез је свакодневно телефонски био у вези са среским савезима ради подстицања на акцију пописа.

3. Срески савези удружења бораца, као и републички, учествовали су у припреми и у извршењу пописа, али је њихова улога и у једној и у другој фази акције била значајнија и обимнија и захтевала је знатно већи рад. Срески савези су у томе тесно сарађивали са органима статистичке службе среза и заједнички су предузимали ове мере. При томе је статистичка служба била исто толико одговорна за извршење задатака.

У среском савезу удружења бораца, председништво савеза је било одговорно за успех акције пописа. Оно је одређивало руководиоца пописа.

а) Припрема пописа – У циљу успешног провођења пописа одржавани су семинари са руководиоцима пописа из удружења бораца и то заједно са органом статистичке службе среза и током семинара расподељен је удружењима пописни материјал. Том приликом су одговорни руководиоци у непосредним додирима са руководиоцима пописа из удружења и на основу заједничких процена, утврђивали да ли је материјал којим располажу довољан. Ако би се већ тада показало да то није случај, одмах је тражено од пописног центра у Београду да обезбеди потребну количину материјала. Одговорни руководиоци у срезу потом су били у сталној вези са руководиоцима пописа удружења, настојећи да удружење благовремено изврши припремне радње пописа. Руководилац је одговарао и за успех припрема од стране удружења. У ту сврху, срески руководилац је користио телефон, телеграф, а по потреби је и лично путовао. Све те радње руководилац пописа је спроводио заједнички са одређеним одговорним органом статистичке службе.

али њих треба да размотри и нађе решење Савезна пописна комисија у заједници са републичким комисијама.“

б) У току пописа, средњи руководиоци пописа је сваког дана био у вези са удружењима и настојао је да се попис по плану обавља. Од удружења је примао извештаје о току пописа о чему су сваког дана извештавали пописни центар у Београду. Сутрадан по истеку пописног рока средњи руководиоци пописа су такође ступали у везу са свим удружењима и тражили извештај о извршеном попису. Истовремено су их са своје стране, подсећали и упућивали на обавезу да у року обраде пописни материјал и доставе га пописном центру у Београду. Исто тако, средњи руководиоци су по истеку рока датом удружењима за окончање целог њиховог посла, непосредно, одмах телефонски, извештавали пописни центар у Београду и слали писмени извештај. Ако неко удружење или нека пописна јединица није у року извршила свој задатак и о томе је центар обавештаван. Копије извештаја, које су слате пописном центру, достављане су и републичком савезу бораца.

4. Удружења бораца – су учествовала у све три фазе пописа: у припремним радњама, у извршењу пописа и делимично у обради пописног материјала. Они су уствари били и носиоци и извршиоци пописа и она су у свему поступала заједнички са статистичком службом у општини. При сваком удружењу бораца образовала се комисија за извршење пописа. На челу комисије је био представник месног комитета Савеза комуниста. У њен састав обавезно је улазио руководиоца пописа, тј. представник удружења бораца и статистичке службе, представник народног одбора општине и један члан секције интернираца односног удружења. У припреми пописа свако представништво удружења бораца НОР одређивало је руководиоца пописа. Другог руководиоца пописа, статистичара, одређивала је односна статистичка служба. Председништва месних организација одређивала су руководиоца пописа за то место и тамо где је требало и потребан број чланова руководства пописа. Као носиоци посла, председништва удружења бораца су водила рачуна да: да на њиховом терену не буде изостављено ни једно домаћинство; и да величина сваког пописног круга буде толика да у одређеном времену, без великог оптерећења, један пописивач може обавити попис.¹²⁷ У извршењу пописа комисија за извршење пописа удружења бораца НОР и месних организација непрекидно је пратила рад пописивача и указивала им пуну помоћ, а нарочито је пазила да се домаћинства у којима приликом обиласка пописивача никог није било, обиђу поново (ако је требало и више пута), све док нису добијени потребни подаци. О току пописа свакодневно су телефонским путем обавештавани председништва месних организација удружења бораца НОР-а, председништва удружења бораца НОР-а среза. По завршеном попису председништво месне организације, заједно са руководством пописа и свим пописивачима, одржавало је састанак у циљу проверавања да ли је пописом обухваћено свако домаћинство. Евентуални пропусти одмах су исправљани. Пописни материјали су паковани и са извештајем о броју пописних жртава слати су удружењу бораца НОР. Председништво удружења бораца НОР, заједно са комисијом за извршење пописа, примало је материјале из месних организација и вршило проверу да ниједно насеље није пописом изостављено. По упутствима примљеним на семинару у седишту среза, вршена је расподела пописних листа на четири основне групе жртава, пакована и заједно са извештајем први примерци пописних листа су непосредно слати у Београд пописном

¹²⁷ Председништва удружења бораца, односно председништва месних организација, где год су ове постојале, заједно са руководством пописа, одређивале су пописивача, водећи рачуна да њихов квалитет буде гаранција беспрекорно извршеног пописа. Сваком пописивачу пре почетка пописа дато је Упутство за пописиваче и потребан број пописних листа. За свако пописано лице попуњаване су пописне листе у два примерка.

центру. Извештаје о завршеном попису, удружења бораца НОР достављала су савезу удружења бораца НОР среза. Други примерак пописних листа остајао је у удружењима бораца НОР.

2.3.2. Рад статистичке службе

За рад статистичке службе на терену, потребна упутства је давао Савезни завод за статистику. Завод се при томе држао интенција изражених у плану организације рада.

2.3.3. Рад партијске организације

Преко Централног комитета Савеза комуниста, упознати су општински и срески комитети са сврхом акције пописа, и дат им је налог да пруже пуну подршку спровођењу пописа.

2.3.4. Рад органа управе

Преко Савезног извршног већа предузимане су потребне мере за успешно извршење овог задатка. Тако су лица која су била ангажована у руководству пописа пописивача била ослобођена својих редовних дужности за време вршења пописа.

2.3.5. Пописни центар у Београду

За време извршења пописа једна група је била у сталној вези са среским савезима и удружењима бораца. Она је примала и тражила извештаје у току извршења пописа. Исто тако, она је давала инструкције и слала допунске материјале кад год се са терена то тражило. По завршеном попису прикупљени материјали су обрађени за сврхе постављања захтева за накнаду жртвама нацистичког прогона и евентуалне друге. Статистичку обраду материјала извршио је Савезни завод за статистику.

3. Југославија и проблем репарација

Пошто је остварење репарационог захтева Југославије зависило од репарационе политике западних окупационих сила, поставља се питање каква је стварна правна природа репарација? У члану 2. Б Првог дела Париског споразума од 24.1.1946. године, којим је регулисана наплата репарација из капиталних добара, речено је да то не прејудуцира одређивање у погодно време видове трајања или укупног износа репарација које Немачка има да плати, нити право које свака од држава потписница може имати у погледу коначног регулисања репарација од Немачке. Ако се пође од става западних сила, онда погодно време за коначно регулисање репарација треба да наступи када немачка производња достигне ниво који ће обезбедити одређени животни стандард у Немачкој. Пошто је привреда СР Немачке одавно превазишла тај ниво производње то се питање стандарда више не може постављати, тако да је свака заинтересована држава одавно могла на основу Париског споразума тражити дефинитивно решење њених репарационих захтева.

Како је већ речено, право на репарације од Немачке извире непосредно из међународног права, па је његово решавање независно од уговора о миру са Немачком.

То је потврђено и Споразумом између западних окупационих сила и СР Немачке од 23.10.1954. године (чл. 1. глава VI), где је речено да ће се питање репарације решити уговором о миру или ранијим споразумима о том питању. У том смислу, осим са Југославијом, закључени су споразуми о обештећењу жртава нацистичког прогона између осам западних земаља које су то тражиле (Француска, Норвешка, Данска, Холандија, Белгија, Луксембург и Уједињено Краљевство), и СР Немачке, с позивом на тачку 2. члана 5. Лондонског споразума о немачким спољним дуговима, не чекајући да се коначно реши питање репарација. Наведена тачка 2. садржи клириншка и нека друга питања која су искључена из овог Споразума и придодата репарационим питањима, што није значило да се тиме одлаже решење самих репарација и чекање на мировни уговор, а што се у пракси ипак десило.

3. 1. Брионска формула“ и Споразум о помоћи у капиталу „*Kapitalhilfe*“

Правна ситуација проблема репарација од Немачке, како је напред изнето, била је јасна све до 1974. године. Међутим, када је објављен Споразум између СФРЈ и СР Немачке о одобравању помоћи у капиталу од 10.12.1974. године¹²⁸ (у даљем тексту Споразум), велики број заинтересованих лица, бивших интернираца, позивајући се на наведени Споразум, поставио је питање личног обештећења. Повод за ова интересовања била је преамбула Споразума. Из самог текста Споразума не може се закључити да ли и у којој мери он дотиче ово питање, као што се то не може ни искључити. Једном речју, на основу самог текста не може се дати поуздана правна анализа Споразума. У сваком случају ово питање је сада изашло из чисто правних оквира и захтева ширу анализу да би се утврдило да ли је питање немачких репарација ликвидирано наведеним Споразумом.

Након разговора Тито-Брант на Брионима, априла 1973. године, усвојен је Коминике, о решавању „отворених питања“ која обухватају и обештећење жртава нацистичког прогона-тзв. Брионска формула¹²⁹.

„Брионска формула“ нема међународноправни карактер, ако се текст посматра као самосталан и одвојен документ. То је уствари политичка декларација шефова двеју држава, која не предвиђа правне санкције за неизвршење, већ има само политичко-моралну вредност. Њена политичка тежина је већа ако се „дугорочно“ остварује оно што је договорено, а ако се не остварује у неком адекватном и разумном року, онда губи тај свој значај. Елементи „Брионске формуле“ унети су у први став преамбуле Споразума између Владе СФРЈ и СР Немачке о одобравању помоћи у капиталу (*Kapitalhilfe*)¹³⁰. На овај начин постали су његов саставни део. Формулисани текст у оквиру преамбуле Споразума, указује да је ова „формула“ тада представљала материјалноправни извор за његово закључење. Кроз Споразум, „Брионска формула“ је

¹²⁸ „Службени лист СФРЈ“, бр. 66/74

¹²⁹ "Обе стране су се сагласиле да је на основу поверења створеног кроз развијену и плодну сарадњу између њих, могуће решити и преостала отворена питања из прошлости на начин који би одговарао интересима и једне и друге земље. Оне су се сагласиле да ово треба да се постигне кроз дугорочну сарадњу у економској или другим областима о чијим формама треба што пре водити даље разговоре."

¹³⁰ Полазећи од сагласности, изражене у Коминикеу поводом посете савезног канцелара Бранта Југославији, да преостала отворена питања из прошлости треба решавати кроз дугорочну сарадњу на економском и на другим пољима, у циљу дефинитивног испуњења ове сагласности, уколико је реч о савезним буџетским средствима.

стекла међународноправне елементе, јер је значила идејни основ за његово закључење и наравно, основ за одговарајућа права и обавезе уговорних страна.

Тумачењем текста „Брионске формуле“ и текста Споразума може се утврдити да је циљ Споразума дугорочна привредна и друга сарадња између земаља уговорница и кроз такву сарадњу решавање „отворених питања из прошлости“, под којима се природно подразумева и питање обештећења жртава нацистичког прогона. Ништа се у тексту Споразума не односи нити указује на питање ратне одштете. Није се ни могло говорити о томе, јер је Споразум закључен између Југославије и СР Немачке, а Лондонски споразум из 1953. године, о Немачким спољним дуговима, који су, поред других земаља потписали и Југославија и СР Немачка, у тачки 2. члана 5. предвиђа да ће потраживања за ратну штету бити одложена до коначног решења проблема репарација. Осим тога, износ од 700 милиона DM по основу *Kapitalhilfe*, и претходни износ од 300 милиона DM, је само кредит који треба вратити као и сваки други, а што јасно пише и у тексту Споразума. Према томе, искључиво Споразумом о помоћи у капиталу не могу се решавати поменута „отворена питања“, јер је овај споразум само један акт у низу аката о сарадњи, те, сходно томе, давање кредита у износу од 1 милијарде DM није ни приближно адекватно обиму и значају „отворених питања“. Другим речима, мора да постоји континуитет у низу билатералних аката у оквиру „дугорочне сарадње“ да би то одговарало „сагласности“ у „Брионској формули“.

Језичким тумачењем закључујемо да став 1. Преамбуле Споразума не одговара тексту „Брионске формуле“, јер је преамбулом њен обим и садржај проширен. Додате су следеће речи: „у циљу дефинитивног испуњења ове сагласности, уколико је реч о савезним буџетским средствима“. Прва од цитираних реченица је сувишна, јер је то већ речено у тексту, и ово проширење је управо онај малициозни елеменат, унет на захтев западнонемачке стране како би се текст Споразума прилагодио њиховим захтевима за одрицање Југославије од било каквог даљег потраживања од СР Немачке. Исто тако, потпуно одрицање Југославије, на овај начин, од свих захтева није могао бити израз интереса Југославије.

Друга цитирана реченица, која говори о „савезним буџетским средствима“ још је уверљивија у погледу *mala fides* западнонемачке стране. Она је успела да ову реченицу унесе у текст преамбуле и тиме измени суштину Споразума, јер садржину и форму Уговора о помоћи у капиталу, односно о финансијском кредиту, повезује вештачки са синтагмом „буџетским средствима“. Очигледно је да су ту присутни елементи који нису у складу са циљем Споразума.

Такође, постоји веома значајна разлика између немачког и српског текста Споразума у делу преамбуле. Наиме, у српском тексту стоји нпр. „у циљу дефинитивног испуњења ове сагласности“, што не значи да се само овим Споразумом постиже циљ сагласности у тексту „Брионске формуле“, док се у немачком тексту изоставља израз „у циљу“ и стоји „за дефинитивно испуњење ове сагласности“ (*zur definitiven Erfulung...*). Формулација је тако дата да подразумева да се једино овим Споразумом коначно решавају „сва преостала питања из прошлости“. Текстом Споразума се хтело одстранити било какво потраживање из „савезних буџетских средстава“, а то се конкретно односи на захтев за обештећење жртава нацистичког прогона. Ова потраживања су подмирена грађанима западноевропских држава и Израела, који тада нису, као Југославија, признале и Немачку Демократску Републику (НДР), поред признавања и одржавања дипломатских односа са СР Немачком. Југославија је у овом случају накнаде штете жртвама нацистичког прогона стављена

под удар тзв. Халштајнове доктрине, и на тај начин је према Југославији извршена дискриминација у поређењу са западноевропским државама.

Споразум је, за разлику од његове преамбуле, по садржини и форми чист уговор о финансијском кредиту (истина, под доста повољним условима), који се отплаћује као и сваки други такав кредит. У тексту нема ни наговештаја онога што је садржано како у преамбули, тако исто и у „Брионској формули“. То, другим речима, значи да оперативни део Споразума не испуњава у потпуности основни циљ Заједничког саопштења Тито-Брант. Он представља *contradictio in adecto* и са те стране се може нападати и оспоравати његова међународноправна ваљаност.¹³¹

3.2. *Aide memoire* из 1973. године

Садржина и текст *Aide memoire*, усвојен на 184. седници СИБ-а 21.11.1973. године, указује на постојање раскорака и неслагања у становиштима двеју уговорних страна, и, што је посебно важно, текст *Aide memoire*-а у већој мери одговара основном циљу „Брионске формуле“. Наиме, тамо се каже да СФР Југославија „у принципу прихвата предлог СР Немачке“ да се износом зајма од 1 милијарду ДМ „компензира обештећење југословенских жртава нацистичког прогона“. То значи да се овај захтев неће постављати у оквиру других захтева по основу нпр. репарација, дугова..., па се у том правцу изостављају речи „дефинитивно испуњење“..., „савезна буџетска средства“, итд. Код југословенске стране је очигледно остала резерва, која указује да је она спремна и да ће поставити евентуално те своје захтеве у некој другој измењеној ситуацији. У даљем тексту *Aide memoire*-а изражава се нада и уверење да ће се свестрана сарадња између двеју земаља „и убудуће успешно и свестрано унапређивати...“, а што у потпуности одговара основном циљу и „Брионске формуле“ и Споразума из 1974. године. *Aide memoire* прихвата да се Споразумом „компензира“ обештећење, али се не констатује, и не тврди, да се под тим подразумева неко „дефинитивно“ решење, већ само једна од етапа у узајамном разрешавању спорних и отворених питања.

Немачка страна, од тада до данас, полази од тумачења да је питање свих југословенских потраживања по основу ратне штете из Другог светског рата, тј. „отворених питања из прошлости“, дефинитивно решено Споразумом из 1974. године, и „Брионском формулом“, и да је сваки југословенски покушај да се то питање постави за њих неприхватљиво. А то није тачно. И не може се оправдати ниједним међународно прихваћеним правилом.

Интересантан је био став надлежних југословенских органа поводом тумачења „Брионске формуле“. Иако из претходних анализа недвосмислено произилази да један двострано теретни правни посао (*Kapitalhilfe*) од 1 милијарде ДМ не може бити обештећење за ратну штету, надлежни југословенски органи давали су крајње неутемељена тумачења. Чак је у Савезној скупштини представник Савезне владе изјавио да „...Југославија и СР Немачка (су) регулисале своје односе и међусобна потраживања и питања ратне штете споразумом између председника Југославије Јосипа Броза и канцелара Вилија Бранта још 70-тих година“.¹³²

¹³¹ Т. Митровић, *Анализа „Брионске формуле“*, Документација Уреда за заштиту југословенске имовине у иностранству.

¹³² *ПОЛИТИКА*, 28. септембар 2001, потпредседник Владе, Мирољуб Лабус.

3.3. Лондонска конференција о нацистичком злату из 1997. године

Власти Савезне Републике Југославије (СРЈ), нажалост, нису искористиле ни последњи покушај да на међународном плану поставе легитиман захтев за накнаду ратне штете. Наиме, од 2. до 4. децембра 1997. године, одржана је у Лондону Конференција о нацистичком злату, на коју је позвана и Југославија. Злато је био само повод, а стварни циљ те конференције је био да се Немачка коначно ослободи од плаћања огромне ратне одштете. Тај циљ је постигнут оснивањем Фонда „Сећање, одговорност, будућност“, из кога би се исплаћивали минимални износи „за робовски и принудни рад“ у немачким логорима, и за жртве Холокауста. У трипартитној Комисији о злату констатовано је да је 331 тона злата, које су нацисти запленили у поробљеним државама, враћено, а да је остало нераспоређено шест тона злата. Уместо да се Југославија на Лондонској конференцији ангажује на остваривању ратне штете, која је само узгредно споменута као циљ конференције, надлежни југословенски органи бавили су се златом, иако су морали да знају да је Југославији скоро у целости враћено заплењено монетарно злато. На конференцији се представници наше земље чак нису изјаснили ни да ли желимо да учествујемо у Фонду за жртве Холокауста.

ГЛАВА IV

ИСПЛАТА РЕПАРАЦИЈА

1. Исплата репарација по уговорима о миру

Југославија није после Другог светског рата закључила мировни уговор са Немачком, тако да не постоји обострано усаглашен документ о висини ратне штете која је причињена Југославији, а за коју је одговорна Немачка. Једини, за сада релевантан документ, са којим се и даље служимо, то је процена Комисије за ратну штету при Влади ФНРЈ, која је коришћена на мировној конференцији у Паризу 1946. године, према којој је Немачка одговорна за ратну штету причињену Југославији у износу од 35,6 милијарди USD по курсу из 1938.

Италија, Мађарска и Бугарска – као савезнице фашистичке Немачке у Другом светском рату и као окупатори појединих делова Југославије, причиниле су Југославији ратну штету далеко већу од накнаде коју су мировним уговором биле обавезне да плате. При одређивању висине ратне репарације од утицаја је била чињеница што су се ове земље пре окончања рата „саме повукле из рата“ и што су затим објавиле рат Немачкој, па им из тих разлога штета није у целости наплаћена.

Југославија је била овлашћена мировним уговорима са наведеним земљама да заплени и задржи сву њихову имовину и имовину њихових држављана (физичких и правних лица) која се затекла на територији Југославије у време ступања на снагу односног мировног уговора и да такву имовину или износ њене ликвидације употреби како нађе са сходно до висине својих репарационих захтева према односној земљи.¹³³

1.1. Италија

На основу Уговора о миру са Италијом¹³⁴, Италија је била обавезана да Југославији, на име репарација, плати износ од 125 милиона USD (процењена ратна штета 9,850 милијарди USD) по златном паритету USD на дан 1. јула 1946. (35 USD за једну унцу злата). Овај паритет USD није мењан до 1971., да би после тог периода дошло до пада вредности USD, тако да је у 1974. године, паритет USD у односу на злато (158,55 USD за једну унцу злата), а крајем 1991. године, 359,30 USD за једну унцу злата, дакле око десет пута мање него 1946. године, из чега би се могао извести закључак да би ратна штета утврђена мировним уговором из 1947. године у моменту дисолуције, уместо 125 милиона USD износила сса 1,25 USD.

Југославија је из утврђене ратне штете примила (по Споразуму из 1950.), аконтацију у износу од 30 милиона USD, на име трошкова за југословенску зграду у Риму, 720 хиљада USD, и по Споразуму из 1954.¹³⁵, 30 милиона USD, а истовремено Италији је платила, (1950. године) за преузету италијанску имовину на припојеном подручју, 16 милиона USD, и на име дефинитивног откупа италијанске имовине, (1965.

¹³³ О мировним уговорима и њиховом дејству на репарације види: С. Ђорђевић, *Потраживање Југославије према Немачкој на основу ратне одштете после Другог светског рата*, *Анали Правног факултета*, бр. 1-3, 1991, стр. 109-118.

¹³⁴ *Уговор о миру између ФНРЈ и Италије*, „Службени лист ФНРЈ“, бр. 74/47.

¹³⁵ *Међународни уговори ФНРЈ*, свеска бр. 45(1956).

године)¹³⁶, 2,42 милиона USD. Из наведеног би се могао извести закључак да је Италија платила на име ратне одштете Југославији само 1/3 утврђене ратне штете по мировном уговору, а остале 2/3 (сва 80 милиона USD), односно, на дан дисолуције сва 800 милиона USD, употребљене су за откуп италијанске имовине на подручју припојеном Југославији, по мировном уговору са Италијом.

На Одбору за ратну штету и геноцид Скупштине Србије, на основу изнете анализе закључено је да се наведени износ уврсти у деобни биланс поводом разграничења са сецесионистичким републикама. Ово, између осталог, и из разлога што се откупљена италијанска имовина налазила на подручју две сецесионистичке републике, а накнада за ратну штету припада федерацији, односно републикама са аликвотним деловима. Нажалост, Србија у деобном билансу није реализовала аликвотни део потраживања.

1.2. Бугарска

На основу уговора о миру са Бугарском¹³⁷, као резултат пријатељског говора између Тита и Димитрова, утврђено је да Бугарска Југославији, на име причињене ратне штете, плати само део репарација, у износу од 25 милиона USD (од процењене стварне штете на 650 милиона USD). Југославија се одрекла, и овако умањеног износа ратне штете, Бледским протоколом од 1. августа 1947. године¹³⁸ Имајући у виду чињеницу да је ратна одштета у износу од 25 милиона USD процењена на основу вредности унце злата из 1938. године, који је износио 35 USD за једну унцу злата, а на дан 16.03.2020. године тај однос је 1.286 USD за једну унцу, то значи да је на дан 16.03.2020. године (када се пише овај текст), вредност опроштене ратне штете Бугарској износила 918,571,428,00 USD.

Комисија Владе Србије за ратну штету, је оценила да се наведени међународно-правни акт који је потписан од представника надлежних државних органа као такав, после протеча више деценија, са гледишта међународног права, не може побити (*pacta sunt servanda*), те да је у том смислу питање ратне штете са Бугарском, што се тиче међународног права, ликвидирано. Међутим, имајући у виду чињеницу да је Скупштина Србије на седници од 24. Јула 1991. године, донела Декларацију¹³⁹ о поништењу одлука руководства земље (ФНРЈ) о праштању Бугарској накнаде за ратну штету, остало је отворено питање у Влади републике Србије да ли ће прихватити став Комисије који је супротан скупштинској Декларацији.

Независно од изложеног, за потребе оперативног рада експертске групе за деобни биланс било је неопходно заузети став да ли сматрати одрицање од репарација као *fait a compli*, или прихватајући став из Декларације Скупштине Србије, сматрати одрицање од потраживања као неважеће, и у том случају третирати наплату ратне одштете од Бугарске као ненаплаћена потраживања и сврстати их у категорију као немачке репарације. Међутим, уколико се сматрало да је ратна штета од Бугарске Бледским протоколом ликвидирана, требало је да се износ од 25 милиона, односно адекватна вредност у време расправе о деобном билансу, уврсти у расправу око деобног

¹³⁶ *Међународни уговори ФНРЈ*, свеска бр. 62(1957).

¹³⁷ „Службени лист ФНРЈ – Међународни уговори“, бр. 5(1947).

¹³⁸ *Протокол о решењима историјске конференције владе ФНРЈ и НР Бугарске*, 11. август 1947, Блед, Збирка ДСИП-а.

¹³⁹ „Службени гласник РС“, бр. 48/1991.

биланса, са аликвотним делом који би припао (Србији – 75%, а БЈР Македонији 25%). Ни ова могућност није искоришћена.

1.3. Мађарска

На основу Уговора о миру са Мађарском¹⁴⁰ закључено је да Мађарска свим земљама победницама плати ратну штету само у делимичном износу, а не у целости (члан 23. Уговора), тако да је укупна мађарска обавеза утврђена на износ од 300 милиона \$, од чега је била дужна да плати СССР 200 милиона USD, а Југославији и Чехословачкој 100 милиона USD. Југославија је са Мађарском, пре мировног уговора, закључила Споразум 11. маја 1946. године, на основу кога је Мађарска била дужна да, на име накнаде штете причињене Југославији војним операцијама, изврши испоруку одређених добара. Дуг између Чехословачке и Југославије подељен је на тај начин што је Југославији припало 70 милиона USD, и исти је извршаван извозом разних роба из Мађарске.

Затечено стање нерешених финансијских односа између две земље разрешено је закључивањем Споразума о регулисању нерешених финансијских и привредних питања од 29.5.1956. године¹⁴¹ када су узајамно компензирана сва дуговања и потраживања са износом од 85 милиона USD у корист Југославије. Споразумом је предвиђено да Мађарска своју обавезу изврши према Влади Југославије испоруком роба са тачним утврђивањем паритета цена. Имајући у виду да је Споразум са Мађарском извршен испоруком роба, не долази у обзир валоризација USD из 1938. године, па се мора закључити да је питање ратне штете са Мађарском ликвидирано у целости.

2. Исплата репарација на основу општих принципа међународног права

2.1. Шпанија

Мадридским споразумом од 10. маја 1948. године¹⁴² Међународна организација за репарације (IAR-а) доделила је Југославији на име удела у ликвидирању немачке имовине у Шпанији износ од 37,9 милиона песета. Део од овог потраживања је реализован путем уступања француској Влади на име накнаде за француску национализовану имовину у Југославији, а остатак – 1/3 депонован је у *Bank of London and South* у Мадриду, на име југословенске Владе. Будући да Југославија није имала дипломатске односе са Шпанијом, потраживање није реализовано. По успостављању дипломатских односа са Шпанијом питање наплате по основу репарационих потраживања је покренуто. Одређена је државна делегација за преговоре, али током преговора шпанска делегација је, као противстав за компензацију, изнела остављену имовину шпанског посланика у тзв. Независној Држави Хрватској. Став југословенске стране у преговорима је био да имовина шпанског посланика не може бити предмет компензације са ефективним потраживањем југословенске Владе, која се налази депонована у Мадриду, и то у једној страни комерцијалној банци. Југословенска

¹⁴⁰ „Службени лист ФНРЈ – Међународни уговори“, бр. 6/1947

¹⁴¹ „Службени лист ФНРЈ – Међународни уговори“, бр. 10/1957

¹⁴² Споразумом између Уједињеног краљевства, Француске и САД и владе Шпаније за експропријацију немачке непријатељске имовине у Шпанији и ликвидација салда и исплата између Шпаније и Немачке, Мадрид, 10. мај 1948, "енглеска серија уговора", бр. 7/1948

страна је, такође, изнела став да је Југославија оштећена неблагоприятним плаћањем једног износа који је утврдила међународна организација, па из тог разлога поставила захтев да се исплате, поред основног дуга и камате са каматама на камату од 1948. године, до момента ликвидације, тако да би се износ увећао десетину пута, што би износило сса 100 милиона USD.

Иако је југословенска делегација на основу закључка владе преговарала о овом југословенском потраживању, југословенски амбасадор у Мадриду предложио је да преговоре наставе службе два министарства иностраних послова, што је и учињено са резултатом да се југословенској страни исплати главница са 1% до 2% камате, а не камата по ЛИБОР-у, увећана са каматом на камату. Ни овај износ, утврђен од стране два министарства, није Југославији исплаћен.

2.2. Аустрија

Државним уговором о успостављању независне и демократске Аустрије¹⁴³ закљученим између савезничких и удружених сила, са једне стране, и Аустрије, са друге, дефинитивно је регулисан послератни статус Аустрије као независне и демократске земље. Тим уговором Аустрија је у односу на све друге савезничке силе, изузев Југославије, третирана као жртва немачке агресије. Њена анексија од стране Немачког Рајха 1938. године, као насилничка, оглашена је ништавом. Само у односу на Југославију Аустрија је третирана, као непријатељска земља у Другом светском рату. Отуда је по члану 27. став 2. Државног уговора само Југославији дато право да заплени, задржи и ликвидира аустријску имовину, права и интересе који су се налазили на југословенској територији на дан ступања на снагу Уговора.

У време ступања на снагу Државног уговора, аустријска имовина у Југославији је углавном већ била конфискована као непријатељска имовина, па је Савезно извршно веће донело Одлуку о ликвидацији аустријске имовине на основу Државног уговора о успостављању независне и демократске Аустрије. Према тој Одлуци, сва добра, права и интереси аустријске државе и њених физичких и правних лица која су унета или стечена на територији Југославије до 15. маја 1945. године, сматрају се аустријском имовином у смислу члана 27/2 Државног уговора, па је као таква задржана и ликвидирана у корист Југославије.

Може се рећи да је од непријатељских земаља Аустрија имала највећу (или међу највећим) активу у Југославији. Поред великих учешћа у акционарским друштвима и банкама, аустријски грађани су имали велики број непокретних добара, међу којима знатан број велепоседа - бивших грофовија. Процена те имовине није вршена, нити су вођене неке посебне евиденције о њој. Овде не треба мешати имовину Фолксдојчера, лица немачке народности која су имала југословенско држављанство. Њихова имовина је конфискована као имовина југословенских држављана, па се она не сматра немачком имовином која би ушла у обрачун за репарацију. Немачка имовина, тј. имовина немачког Рајха и немачких држављана, физичких и правних лица, која је конфискована у Југославији, ушла је у вредност немачких репарација које је Југославија примила преко Међусавезничке репарационе агенције (IAR-а).

¹⁴³ Државни уговор с Аустријом, „Службени лист ФНРЈ“, бр. 2/1956.

3. Неколико питања из проблема репарација

Економска целисходност и практична наплативост ратне одштете (репарација) су после Другог светског рата од многих економиста озбиљно разматрана, и зато се при данашњем поновном покретању тога питања мора водити рачуна о свим моментима који су у вези тога досад изнети.

Када се после Првог светског рата поставио проблем репарација он је постављен у таквом облику да је од многих теоретичара још од самог почетка обележен као утопија. Наиме, они који су то питање први покренули нису били економисти, стручњаци, већ политичари који о суштини привредних односа нису много знали. Зато су они и могли да дођу до економски апсурдног закључка да побеђени непријатељ треба у новцу да надокнади све ратне штете које је он било непосредно било посредно проузроковао.

Са политичке тачке гледишта је сасвим разумљива тежња да се побеђеном непријатељу наметне казна за изазивање рата, односно, да се он осуди на плаћање од њега проузрокованих штета. Али оно што је политички разумљиво и целисходно није самим тим и економски изводљиво, и будући привредни развој света је то у потпуности доказао. На овоме месту не можемо улазити у појединости овог питања и изнети све разлоге против појма и висине репарационих плаћања како су они били одређени после Првог светског рата. Навешћемо само то да је један од главних разлога крахирања целог питања репарација био и тај што је појам ратне штете био исувише широко схваћен и што су у вези с тим победничке државе њену исплату, највећим делом, захтевале у готову.¹⁴⁴

Овако дефинисан појам ратне штете обухвата и кварове и друге штете учињене од непријатељске војске, али не и недостатак зараде предузећа.¹⁴⁵ Међутим, неупотреба или нерентабилност инвестираног капитала услед материјалног акта који проистиче из саме чињенице рата или услед одузимања сваке могућности професионалне зараде која проистиче из истих чињеница, даје право на накнаду штете (на добијање репарација). У вези с тим, може се рећи да ратну штету представља свака врста радова учињених за потребе војске, припремни, офанзивни и дефанзивни радови, шанчеви, разарања, пожари, пруге, итд. ако су ови радови, ма у ком облику нанели штету добру. Незаконите казне представљају ратну штету, али штете морају да буду извесне, тј. опипљиве, и не могу се заснивати на резонувањима или вероватноћи. Оне морају да буду материјалне, тј. морају да покажу смањење имовине или губитак производне способности, здравља или части (насиље). Искључене су моралне штете. Штете морају да буду непосредне и тренутне. Искључен је и губитак зараде пошто је то посредна последица.

¹⁴⁴ Појам ратне штете на мировној конференцији после Првог светског рата добио је врло широк карактер истичући да је циљ репарација, да непријатељ плати све проузроковане штете, Тако је појам ратне штете према румунском законодавству, која је по својој привредној структури била врло слична нашој, дефинисан на следећи начин (чл. 14. Уредбе бр. 1656 од 30. априла 1919.): „Ратну штету у смислу овог закона представља свака извесна, материјална, непосредна и тренутна штета изазвана ратом на људима или добрима, покретним и непокретним, као што је поменуто у чл. 2. Уредбе од 23. децембра 1918. Овим су законом дакле, обухваћене реквизиције, кантонмани (уколико се не сматрају за јавне, обавезне терете по закону о реквизицијама), узимања у натури, све почињено од стране непријатеља ма у коме облику или ма под којим именом, производа и предмета сваке врсте, порези, разарања, ратне контрибуције и казне. Исто тако и губици, оштећења, уништења у земљи или у иностранству за време евакуације репатрирања.“

¹⁴⁵ P. Sterian, *La Roumanie et la reparation des dommages de guerre*, Paris 1929, str. 28-30.

У српском законодавству појам ратне штете није био овако прецизно дефинисан јер за то нису постојали потребни социјални и економски услови. С једне стране су друштвени односи били још доста недиференцирани (нпр. кућне задруге) а с друге стране је привреда стајала још на врло ниском развојном ступњу тако да је трговачка калкулација била у многим привредним гранама још потпуно непозната. Када томе додамо и чињеницу да је српска привредна статистика била непотпуна, онда је лако разумљиво да српска комисија за процену ратне штете није имала тако богат статистички материјал, као нпр. румунска, да би на основу њега могла да постави тако прецизну дефиницију ратне штете. Па ипак и у српском законодавству видимо да појам ратне штете обухвата у новцу изражену вредност следећих елемената: 1) уништење или оштећење имовине, 2) изгубљен принос и зараду, 3) помрло и рањено људство, 4) плаћене казне, контрибуције и сл.¹⁴⁶

Комисијско проверавање и оцењивање приватних пријава за накнаду штете вршиле су у Румунији среске¹⁴⁷ и окружне комисије¹⁴⁸, и суд за ратну штету.¹⁴⁹ При примирителном судији налазила се среска комисија састављена од три члана, и то: од једног судије, једног од најјаче опорезованих пореских обвезника из тог среза кога је судија на јавној седници бирао са списка од 10 пореских обвезника који су саставиле финансијске власти, и од једног финансијског контролора са најмање пет година службе. Окружне комисије су биле образоване при сваком окружном суду. Оне су биле састављене од председника окружног суда или једног судије одређенога од тог суда као председника, и од два друга члана од којих је један био председник или један од чланова окружног а други један од виших чиновника Министарства финансија. Најзад, суд за ратну штету образован је био при сваком апелационом суду и био је састављен од једног председника, који се бирао из реда чланова апелационог суда и четири даља члана: окружног начелника или другог неког представника министарства унутрашњих дела, и представника министарства пољопривреде, трговине и индустрије и финансија.¹⁵⁰ Сем ових судова постојале су у сваком округу и посебне техничке комисије које су састављале листе цена за цео ратни период. Пријава оштећеника морала је да садржи његово име, природу и категорију штете, њену висину, терете на оштећеном имању, процену штете, околности под којима се штета догодила. Ове су пријаве подношене надлежним комисијама које су их затим проверавале. У томе циљу су позиване и странке, а комисије су имале најшире право процене штета. Чак су се и лична сазнања чланова комисије сматрала за доказ. Остала доказна средства била су: увиђај, јавне исправе, и сведоци под заклетвом. Утврђене штете су комисије потом класирале према категоријама а према начелима конференције мира. Основно начело приликом процењивања величине штете било је да се износ штете мора одредити према ценама које су владале у тренутку оштећења предмета. Ово је у потпуности важило за све потрошне предмете. Међутим, код непокретних добара (зграда, фабричких постројења, индустријског материјала итд.), су истовремено одређиване две врсте

¹⁴⁶ Југословенска комисија за ратну штету ишла је чак и даље од овог и у појам ратне штете уносила је и моралне губитке који не улазе ни у румунску дефиницију која је иначе врло широка. Тако југословенска дефиниција одухвата и штету услед „укидања новина, школа и свих јавних установа“ и расељавање.

¹⁴⁷ Среске комисије биле су надлежне за штете до 50.000 леја.

¹⁴⁸ Окружне комисије су биле надлежне за суме пре 50.000 леја.

¹⁴⁹ За суме преко 25.000 леја постојало је право жалбе окружним судовима, а за суме преко 100.000 леја суду за ратну штету.

¹⁵⁰ Против одлука суда за ратну штету није било могућности жалбе, јер у Румунији није било установе сличне нашем Државном савету.

процена: једна на основу цена у тренутку оштећења а друга на основу цена у времену одлучивања. То је чињено из разлога што су могућности поправке код ових предмета, услед недостатка материјала, биле далеко мање него код потрошних добара, тако да се морало водити рачуна и о повећању реткости непокретних добара у току рата. Најзад, процена штета код ствари које су у међувремену опет поправљене, вршила се на основу цена рестаурације (цена по којима су штете поправљене). Код накнада за инвалидитет и смртни случај узимана је у обзир старост оштећеног лица, његов приход, величина његовог наслеђа или пензије, број чланова породице које он издржава итд.

Ако би се из искуства Румуније хтеле извући извесне поуке за организацију утврђивања и процене ратних штета у Србији, водећи при том наравно стално рачуна о ситуацији насталој током Другог светског рата, као и о посебним приликама наше земље, могле би се истаћи следеће чињенице:

Србија је од свих бивших република у оквиру Југославије највише страдала од нарочито тешких последица огромне штете нанете јавној имовини (пруге, бродови, путеви, итд.) као и приватној имовини од општег значаја (фабрике, зграде за становање, пољопривредне машине, итд.). Те штете су толике да се може рећи да је у многим крајевима железничка мрежа у потпуности уништена, и да су многи градови и села остали без иједне неоштећене зграде за становање. Поред тога је и индустрија која је требала да запосли људе и да стварањем нових вредности накнади уништена добра, у највећем броју случајева за дуже време била потпуно онеспособљена. Имајући у виду ове велике штете на предметима који представљају услов сваке привредне и друштвене обнове и будућег благостања, очигледно је било нужно и морало се потрудити да се што већи део ових јавних штета накнади путем репарација, и ту се оправдано поставља питање да ли се кроз Споразум Тито-Брант из 1974. године у томе успело у мери која би оправдала одустајање од даљих директних потраживања од СР Немачке? Да не бисмо штете које су са гледишта целине тренутно мање важне поставили испред оних најважнијих, и да не бисмо Комисију, која буде радила на утврђивању односа између висине утврђене штете и реализације постигнуте кроз Споразум Тито-Брант, оптеретили сувишним материјалом, који би отежао њен рад на процени најпотребнијих репарација, требало би релевантној Комисији предати само списак јавних штета од капиталног значаја, а тек када будемо имали јасну ситуацију у погледу висине постигнуте надокнаде кроз Споразум, покушали би да кроз доношење републичког закона решимо питања личног обештећења грађана. Према томе, задаци на утврђивању претрпљене ратне штете морају се пре свега састојати у добијању што конкретнијих и тачнијих података о обиму оштећења индустрије, зграда за становање, превозних средстава, лабораторија, пољопривредних машина и инвентара, стоке и остале имовине од општег значаја. Поред непосредних података о тим штетама требало би што пре сачинити општу базу података о личним штетама коју су грађани Србије претрпели или су наследници лица која су претрпела ратну штету, и на основу те базе направити процену висине личног обештећења. У штете јавног карактера би свакако требало унети и пљачку имовине, клање и упропашћивање стоке, одношење пољопривредног алата и осталог инвентара као и шума, јер све ове штете битно утичу на обим пољопривредне производње у целини.

3.1. Лондонски споразум

Споразум о немачким спољним дуговима, закључен је у Лондону 27. фебруара 1953. године између Сједињених Америчких Држава (САД) Француске, Велике

Британије и других поверилачких земаља, с једне стране, и Савезне Републике Немачке, с друге стране.

Немачка је неколико година пре почетка Другог светског рата престала да извршава обавезе плаћања својих спољних дугова, а после 1945. године остала су нерегулисана многа потраживања. Ова чињеница спречавала је нормализовање финансијских и трговинских односа између СР Немачке и осталих земаља. Како је СР Немачка изразила жељу да преузме плаћање немачких спољних дугова и да тиме учини крај овом ненормалном стању у њеним економским односима са другим земљама, то су Владе САД, Велике Британије и Француске образовале 1951. године тзв. Трипартитну комисију са задатком, да са СР Немачком и осталим заинтересованим земљама, пронађе и предложи једно правично и задовољавајуће решење предратних немачких дугова на основу једног општег и систематског плана.

После припрема, сазвана је, на иницијативу влада трију поменутих држава, Међународна конференција за немачке спољне дугове, која је заседала у Лондону од 28. фебруара до 8. августа 1952. године, а на којој су присуствовали представници заинтересованих влада, међу којима и представници Југославије и представници самих поверилаца и дужника. На овој конференцији усвојене су препоруке о модалитетима и условима регулисања немачких спољних дугова. Закључци и принципи које је поставила Међународна конференција из 1952. године, били су основа за закључење Споразума о немачким спољним дуговима од 27. фебруара 1953. године.¹⁵¹

Регулисање немачких спољних дугова како је предвиђено Споразумом и Прилозима, засновано је углавном на принципима који су Немачкој омогућавали да се пре коначне отплате ратних дугова најпре привредно опорави.¹⁵²

¹⁵¹ Овај споразум обухвата десет прилога означених под I-X и додатке А и Б. Према члану 4. Споразума дугови које треба регулисати на основу овог споразума су следећи: а) неуговорене новчане обавезе које су постале ликвидне, а доспеле су пре 8. маја 1945. године; б) новчане обавезе које проистичу из уговора о зајмовима или кредитима који су закључени пре 8. маја 1945. године; в) новчане обавезе које проистичу из уговора који нису уговори о зајму или кредиту, а доспеле су пре 8. маја 1945. године;

¹⁵² „1) Савезна Република Немачка се обавезује да ће извршити исплате и трансфер камата и амортизације у вези дугова који падају на Немачку на основу Споразума и његових Прилога. 2) Са трансферима исплата камата и амортизација поступиће се као са текућим плаћањима, у ком циљу ће, према потреби, бити укључене одредбе у сваком споразуму о плаћању и трговинском споразуму између Савезне Републике Немачке и поверилачких земаља. 3) У погледу уговорених модалитета о регулисању, никаква дискриминација или повлашћени поступак не смеју бити допуштени од стране Савезне Републике Немачке нити тражени од стране земаља поверилаца између разних категорија дугова или према валутама у којима дугови треба да буду исплаћени или ма у ком другом погледу. 4) Плаћања у вези са дуговима врше се на бази понуда о регулисању учињених од стране дужника а прихваћених од стране поверилаца, односно, на бази модалитета установљених сходно одредбама Споразума и Прилога, а прихваћених од стране поверилаца. Поверилац може одбити понуду о регулисању, односно, установљене модалитете, али у том случају нема право на користи које пружа Споразум односно његови Прилози. 5) Дугови без валутне опције исплаћиваће се у валути у којој су били плативи на основу обавеза дужника, односно, ако су ови дугови изражени у немачкој валути и морају бити плаћени, на основу Прилога Споразума, у немачкој валути, они ће бити плаћени у монети земље где поверилац има своје пребивалиште. У случају дугова са клаузулом о опцији валуте, поверилац оваквих дугова има право да прими, у валути земље у којој је зајам био емитован, противвредност по текућем курсу на снази на дан доспелости исплате, износа који би могао бити платив да је опција била извршена. Споразумом између Савезне Републике Немачке и владе односне земље, питање валуте у којој мора бити извршено плаћање дугова са клаузулом о опцији валуте може бити регулисано на други начин. 6) Дугови изражени и плативи у доларима САД или швајцарским францима биће обрачунати на бази: један текући долар за један златни долар и један текући швајцарски франак за један златни швајцарски франак. Нови уговори између повериоца и дужника по

Лондонски споразум пружао је могућност за регулисање југословенских предратних и ратних потраживања према Немачкој. У циљу регулисања ових потраживања, Југославија је потписала Споразум и отпочела преговоре са СР Немачком, ради споразумног утврђивања износа потраживања и модалитета за њихово регулисање у оквиру Лондонског споразума, али након потписивања Споразума између Тита и Бранта из 1974. године, престала је скоро свака иницијатива са било које стране за коначно решавање питања обештећења.

Занимљиво је још једном напоменути да потраживања по основу плата и надница ратних војних заробљеника, који су противно међународним правилима коришћени за принудни рад, никада нису била предмет озбиљних преговора. Њихово право на исплату накнаде заснива се на Женевској конвенцији о поступању са ратним заробљеницима од 1929. године (чл. 34. Конвенције) према којој се по завршетку ропства салдо мора исплатити заробљеницима. Нити им је исплата вршена у току трајања заробљеништва, нити по завршетку рата. То стање траје и данас.

3.2. Бонски споразуми од 10. марта 1956. године

Преговори који су довели до потписа Споразума од 10. марта 1956. године вођени су на основу сагласности међу владама¹⁵³ о томе да се спор о питању регулисања југословенских предратних и ратних потраживања обухваћених Лондонским споразумом реши тако да Немачка плати Југославији укупну суму од око 300 милиона DM, и преко тога да пристане на конверзију југословенских послератних обавеза (југословенски захтев преко овога Савезна влада није прихватила).¹⁵⁴ Стварни садржај свих споразума, у ствари је поравнање о спору о југословенским потраживањима обухваћеним Лондонским споразумом на бази глобалне суме од 300 милиона DM плус конверзија југословенских дугова, а форма којом се на обавезе из тих потраживања (заједно са потраживањем за нереституисани бакар који не потпада под Лондонски споразум), признаје укупно само око 60 милиона DM, док се остатак од 240 милиона DM даје у форми бескаматног зајма на 99 година, прихваћена је у складу са жељом

питању једног таквог дуга неће садржавати златну клаузулу и гласиће у текућим доларима односно францима. У погледу осталих дугова са златном клаузулом, дуговане суме биће плативе, уколико у неким Прилозима није друкчије предвиђено, само у валути земље у којој је зајам био закључен или емитован ("емисиона валута"). Дуговани износ у оваквим случајевима биће обрачунат без обзира на златну подлогу или златну клаузулу, и то као противвредност на бази курса на снази у време када пада рок исплате суме у америчким доларима, добијене путем конверзије у америчке доларе, износа обвезнице, који је изражен у емисионој валути, на бази курса на снази у време уговора или емитовања, с тим да износ у емисионој валути тако добијен не сме бити мањи од износа који би био обрачунат на бази курса на снази 1. августа 1952. године. 7) У случају да се дужник налази у тешком финансијском положају услед рата, ратних последица и других изузетних околности, њему се морају на основу споразума између повериоца и дужника дати правичне олакшице, а према поступку предвиђеном у Прилозима. 8) Регулисање дугова града Берлина и јавних служби које припадају Берлину или које Берлин контролише одложено је за касније. Са прихватним дужницима који су настањени у западним секторима Берлина поступиће се као са лицима настањеним на територији Савезне Републике.

¹⁵³ Пре овог Споразума, две владе су усвојиле принципе садржане у *Aide memoire* југословенске владе од 1. октобра 1955. и *Aide memoire* немачке владе од 29. новембра 1955. године.

¹⁵⁴ У погледу глобалне суме од 300 милиона DM Савезна влада СРН је у свом *Aide memoire* предложила да 60 милиона од тога плати у форми испуњења правне обавезе, а 240 милиона као помоћ за изградњу југословенске привреде и у вези с тим молила југословенску владу да у питању овог рашчлањења води рачуна о потреби коју има Савезна влада да поштује Лондонски споразум и да избегне преседан према трећим државама.

Савезне владе СР Немачке да се избегне преседан за њу. Немачка делегација је у преговорима константно наглашавала да се слаже са оваквим схватањем о јединственом поравнању, али је због страха од преседана инсистирала да се сваки предмет реши посебним уговором. Тек после тешких дискусија, пристала је да у заједнички протокол о преговорима уђе следеће: „У жељи да се регулишу међусобна потраживања и да се допринесе проширењу привредне сарадње између две земље, обе делегације сагласиле су се да Савезна Република Немачка, односно, поједини немачки дужници, плате износ од 300 милиона DM у виду кредита на 99 година, и да ФНРЈ овај износ прими“. Тиме је довољно јасно указано да јединственост решења, упркос форме појединачних уговора, као и на везу овог решења са оним што је договорено у горе поменутом *Aide memoire* - има дакле и карактер поравнања. То је још потврђено и тиме, што је „зајам“ од 240 милиона DM дат без камата и доспева после 99 година, што по себи указује да се ради о правом зајму.

Питање разлике између стварног садржаја споразума о зајму и његове форме могло би се поставити: а) да су Немци обуставили плаћање рата (обзиром на то да су се Немци обавезали међународним уговором да ће зајам ставити на располагање, и да су своју обавезу испунили у целости, ово је питање постало депласирано), б) обзиром на економске и политичке промене које су се десиле и које се са сигурношћу могу очекивати, година, питање је да ли уопште има практичног смисла упустити се у разматрање ситуације која ће настати када прође тих 99 година и зајам формално „доспе“. Пре свега, са Немачком остаје отворено питање репарација из Другог светског рата, па и питање клириншких рачуна (само на овима Југославија је имала потраживања око 2 милијарде DM). Ако у току ових 99 година дође до разговора о регулисању тих питања, онда треба у исто време дефинитивно решити и формалну судбину ових 240 милиона DM које су дате Југославији а чији је правни следбеник Србија. Ово сигурно неће значајније утицати на висину суме коју ће Србија фактички потраживати по основу ратне штете, прво јер је јасан прави карактер тих 240 милиона, а друго, јер је наш захтев на репарације несразмерно већи од износа дуга по кредиту са свим припадајућим каматама. Ако питање репарација уопште не би било решено, онда репарације остају увек као наше потраживање и док се оно не регулише, могли бисмо одбити регулисање "зајма" и после 99 година и кад не би постојао разлог који произлази из правог карактера уговора.

Околност што зајам доспева тек после 99 година, као и његов прави карактер искључује и могућност да га Немци једнострано компензирају са неком својом обавезом. Уосталом, није вероватно да би до такве обавезе, сем већ постојеће обавезе из репарација и ратног клиринга, и могло доћи.

Што се тиче појединих споразума, потреба ратификације била је предвиђена за Уговор о привредној сарадњи и Уговор о социјалном осигурању. У заједничком протоколу, две владе су се обавезале да неодложно предузму све што је за то потребно. Предуслов за ефективност свих уговора било је југословенско приступање Лондонском споразуму, што је и учињено.¹⁵⁵

¹⁵⁵ 1) У Уговору о привредној сарадњи уговорена је и техничка сарадња, али у генералној форми, без конкретних обавеза; 2) Уговором о регулисању извесних потраживања из социјалног осигурања регулисана су потраживања из социјалног осигурања свих југословенских, па и српских радника, који су пре 1.1.1956. радили у Западној Немачкој, а тог дана су били стално настањени у ФНРЈ, као и слична потраживања немачких држављана и Фолксдојчера, који су 1.1.1956. били настањени у Западној Немачкој, а пре тога радили у Југославији. Обавезе на основу права наших радника преузело је наше социјално осигурање, а за немачке држављане и фолксдојчере немачко социјално осигурање. Тиме је избегнуто политички незгодно натезање око питања која права треба да признамо и којим

ГЛАВА V

**НЕМАЧКИ ЗЛОЧИНИ, МЕРЕ ПО ПИТАЊУ РАТНЕ ШТЕТЕ И
ОБАВЕЗЕ НЕМАЧКЕ****1. Нацистички злочини над Југословенима**

Формално необјављени рат против Краљевине Југославије, са нескривеним реваншистичким и расистичко-геноцидним усмерењем према српском народу, као кичменом стубу Балкана, више је схватан као "казнена експедиција" него као оружани сукоб културолошки и генеолошки блиских индоевропских народа, Германа и Словена.

После априлског слома, узрокованог унутрашњим политичким раздором, антидржавним деловањем и саботирањем одбране од стране удружених ватиканско-коминтерновских елемената, територија политичке фантазмагорије витешког Краља Ујединитеља, Александра I Карађорђевића, и политичка гробница српске краљевине, распарчана је на више окупационих зона, уз инсталирање злогласне, марионетске квазидржавне творевине, Независне Државе Хрватске (НДХ). Већински удео у окупацији територије која данас чини Републику Србију био је немачки.

Југославија је несумњиво земља у којој су немачки нацистички злочини изражени у најжешћој могућој мери. Нацисти су одмах по окупацији земље издали наредбе које су отворено показивале њихове злочиначке намере. Већ првих дана су основали концентрационе и пролазне логоре, хапсили и интернирали људе, вршили масовна и појединачна убијања, расељавали десетине хиљада људи, стотине хиљада су напуштале своје домове. Ниједно средство злочиначког дивљања није изостављено. Наредбе за извршење злочина су стално биле допуњаване, а извршиоци су могли слати извештаје о њиховом успешном извршењу. Слободољубиви Југословени, углавном Срби, искусили су најбројније и најсвирепије злочине. Земља која је онда имала око 15 милиона становника, имала је у рату 1.700.000 људских жртава, а од тога броја је преко 1 милион изгубило животе услед нацистичког злочина. Томе се придају и стотине хиљада преживелих жртава нацистичког прогона. Те цифре дају представу масовности злочина. Југословени (највише Срби) су били одвођени, мучени и убијани по читавом простору којим су владали нацисти, од Северног пола до Егејског мора. Али нацисти су смишљали и измишљали на који начин извршити што свирепије злочине. Наредбе су садржале захтев свирепости и застрашивања, оне су изражавале да у тој земљи људски живот не вреди ништа. Нацистички злочинци су, према потреби, злочине вршили некад јавно, некад скривено. Понекад су, да би сакрили трагове својих злочина, ископавали лешеве и спаљивали их. Такође су уништавали своје архиве, да би сакрили доказе о ономе што је ноторно. Тако им је успело да униште архиву злогласног усташко-хрватског логора Јасеновац.

лицама. 3) Посебним споразумом дефинитивно су регулисана сва питања реституције и потраживања из предратног клиринга. Разменом писама о потраживањима код немачких банака обезбеђено је да Југославија наплати ова потраживања, најмање око 14,5 милиона ДЕМ. 4) У посебном писму угословенска влада је изјавила да неће постављати даља потраживања која потпадају под Лондонски споразум. Изузета су потраживања према приватним дужницима и према Рајхсбанци. Разуме се да се тиме не дира у питање репарација и осталих тражбина које потичу из рата и које су изречно изузете од Лондонског уговора. 5) Споразум о регулисању југословенских послератних комерцијалних дугова прецизирао је технику конверзије тих дугова.

Овде ће се изнети само неколико места нацистичког злочина по логорима и ван логора.

Код Београда су основана два логора: Бањица¹⁵⁶ и Сајмиште¹⁵⁷. Утврђено је да је у Јајинцима ископано и спаљено око 68.000 лешева. Многа лица су одвођена право на стрељање код Јајинаца, а да нису ни спроведена кроз евиденције логора. Из логора на Бањици хиљаде логораша биле су одвођене у друге логоре у земљи и ван земље. Процењује се да је кроз Бањички логор прошло преко 90.000 људи.

Логор Сајмиште је формиран и замишљен првенствено као гето-логор (*Judenlager*), за решавање „јеврејског питања“. Убрзо су његови капацитети искоришћавани и за све остале нацистичке акције, уперене против цивилног становништва, али, и пре свега, против припадника и симпатизера Југословенске војске у отаџбини (ЈВУО - познати још и под називом четници) и комунистичког Народноослободилачког покрета покрета (НОП – познатији под називом партизани). Из њега су људи одвођени на убијање. Нађени су ровови са по 6.500 лешева, са 3.600 лешева итд. На стрељање су људи одатле били одвођени и у мочваре Доњег Баната, код Панчева и Јабуге. Ту је само током два дана стрељано преко 16.000 људи. Неки Walter је послао извештај да је за 40 минута убио по 100 људи.

Логор у коме је извршен највећи број злочина је Јасеновац¹⁵⁸ на територији ондашње нацистичке, марионетске Независне Државе Хрватске, за коју ће, накарадну творевину, данас, многи Хрвати, па и међу њима, нажалост, и неки интелектуалци, рећи да је представљала „леgitимни израз тисућуљетних државотворних тежњи хрватског пучанства“. Оно што је та „држава“ заиста представљала у историјском искуству, прецизно и прилично питорескно, професор Палевих описује следећим речима: „Независна Држава Хрватска остаће незаменљив репер атавистичког зла и праисконског канибализма за многе векове пре и после њеног кратког постојања. Геноцид над Србима, осим што је био законски регулисан и системски испланиран као у Немачкој, носио је у себи специфичности које се ретко, а можда уопште и не могу наћи у другим, сличним "подухватима" у људској историји. Оргастичко уживљавање у сопственој моралној апокалипси и церемонијално приношење једног целог народа на крвави престо хрватског бога инфериорности згрозило је чак и усташке менторе у Берлину. Јасеновац, Јадовно и бројни мањи и већи логори на територији НДХ места су где се разлика између крвника и болесника с једне, и жртве, с друге стране, не може, хиперболички, јасно потцртати“.¹⁵⁹ Јасеновац је „оригинално“, скоро општенародним консензусом прихваћено и подржано, усташко-хрватско (не)дело, под, само формалним покровитељством немачког Рајха. Оно што је посебно констернирајуће и чини десператним сваког ко жели да рационално и хладне главе промишља о том стратишту, је чињеница да је логор „радио пуном паром“ чак и у тренуцима док су руске „каћуше“ већ добрано парале небо и тресле строп најважнијег бункера у опкољеном Берлину. Задњих стотињак логораша, заборављени и никад довољно подржани, од чак два, углавном Србима попуњена антифашистичка покрета (четници и партизани), одлучило

¹⁵⁶ Логор Бањица је основан у јуну 1941., а окупатор га је напустио 3. октобра 1944., пошто су претходно ископани и потом спаљени лешеве на месту Јајинци код Београда. Лица која су ископавала и спаљивала лешеве и сама су била побијена. Такође је и знатан део логорске архиве уништен.

¹⁵⁷ У логору Сајмиште поубијано је преко 50.000 људи, а кроз њега је прошло 150-200.000 људи. Он је био резервоар и за принудну радну снагу. Када би људи постали исцрпљени и преморени, били би побијени.

¹⁵⁸ G. Greif, „*Jasenovac was for a long time under the whale od silence as a Hidden Holocaust*“, JASENOVAC AUSCHWITZ OF THE BALKANS Ustasha empire of cruelty, Knjiga komerc, Beograd, 2018.

¹⁵⁹ М. Палевих, *op. cit*, 2007. стр. 27-28.

се на очајнички пробој 22. априла 1945. године. Свега двадесетак њих је успело да се докопа слободе. Остали су побијени, у самом покушају пробоја, или накнадно, по “ухићењу“. Заједнички, ватиканско-коминтерновски план, легитимисан и записан у дрезденским глосама Црвене Интернационале, скоро да је у потпуности остварен (оно што није тада, изгледа да се довршава пред нашим очима, и не само на територији данашње републике Хрватске). Задњи и највернији немачки савезник, НДХ, односно њене оружане снаге – усташе и домобрани, нису положили оружје ни онда када су се и задње капи бензина сливале са тела најзлокобнијег љубавног пара у историји човечанства. Берлин је пао 9. маја, истог оног дана када и Загреб!? На жалост, хрватским злочинцима је пошло за руком да униште писмене доказе својих злочина. У том циљу чак су спровели масовно ископавање и спаљивање лешева. Али тиме сам злочин нити је збрисан, нити је избледела успомена на злочин. У логору Јасеновац уморено је на најстрашније могуће начине, више стотина хиљада људи.

У НДХ је такође било и других логора, попут Јадовна и логора на острву Пагу. Вршени су и други масовни злочини, ван логора, нарочито на Козари, у Херцеговини, Босанској крајини, Лици, Кордуну и Банији, али и у Источној Босни, Срему и Барањи. Десетине хиљада људи је побијено и бацано у јаме и поноре.¹⁶⁰ И у другим крајевима Југославије нацистички злочинци су основали логоре и вршили злочине, у логорима и ван њих. У Словенији је, рецимо, кроз логор Бегуње прошло преко 12.000 људи. На стотинама разних места вршена су масовна убијања. Поред злочина вршених у логорима и кроз логорске организације, нацисти су вршили и непосредне злочине. Познат је злочин у Крагујевцу. Ту је током неколико дана побијено око 7000 цивила¹⁶¹, од чега и 270 деце. Злочинци су одводили на стрељање право из школске клупе читаве разреде ђака, најмлађи је имао 11 година па навише. На сличан начин је поубијано око 2190 цивила у Краљеву¹⁶². Исто тако би се могле навести десетине других места на којима су вршени масовни злочини.

У вршењу злочина нацисти су се служили разним средствима, па и расељавањем становништва. Они су хтели да понемче читаве неке крајеве Југославије. Тако су имали намеру да из Доње Штајерске и Горењске раселе 280.000 лица. Они нису у потпуности успели да остваре свој план, али су га добрим делом и остварили. Расељено је преко 60.000 лица, највећим делом у Немачку. Они су безобзирно дигнути са својих огњишта, за неколико часова су морали напустити домове, могли су понети само мало најнужнијих ствари и отићи у неизвесност. Тамо су их чекали страдања, глад, услови недостојни човека. Још тежи је био начин расељавања Срба. Они су некад били расељавани плански, некад стихијски. Стотине хиљада Срба су морале напустити своја огњишта, било зато што су их пресељавали, било зато што су спасавали животе.

¹⁶⁰ *Ibid*, „Jasenovac, the most brutal and most notorious out of a total of 8 extermination camps in WWII“, („Јасеновац је најбруталнији и најозлоглашенији од укупно 8 логора за истребљење у II светском рату“).

¹⁶¹ На суђењу у Нирнбергу (трајало од 20. новембра 1945. до 01. октобра 1946.), прихваћено је да је у Крагујевцу 21. октобра 1941. године стрељано око 7000 цивила, док савремена истраживања говоре да је стрељано 2792 грађанина зато што је за толико особа тачно утврђено име и презиме, где су и када рођени, чиме су се бавили и други подаци.

¹⁶² Према подацима музеја у Краљеву, више од половине краљевачких жртава чинили су радници Фабрике авиона и железничари, али ту су били и учитељи, професори, свештеници, бербери, судије, зидари, домаћиве, жандарми, а најмање 102 лица су била млађа од 18 година. Стрељани су чак и болсеници из краљевачке болнице. Жртве су углавном били православци, али је било и 73 католика од којих су већину чинили Словенци.

По нацистичким логорима ван Југославије, Југословени су такође били заступљени у великом броју и подвргнути свим страдањима.¹⁶³

2. Прве легислативне мере по питању ратне штете

Један од најтежих проблема, којим су се југословенске власти морале конкретно и по неком плану позабавити после рата, одмах после ослобођења целе државне територије, а који је изискивао брзо доношење, барем првих легислативних мера (одлука, закона), па и потребних правилника, било је питање ратне штете. Ово је питање било у уској повезаности са проблемима обнове Југославије и економског живота уопште. Због тога је, без сумње, задатак Повереништва за економску обнову, био да својом иницијативом изврши што пре, барем најхитније прве припреме, те да координира припремне радове и других повереништава, с обзиром на сам предмет проблема и на правну материју, коју је требало обрадити.¹⁶⁴

Легислативне мере, којима је требало да се припреми утврђивање и оцењивање ратне штете, зависиле су пре свега од извесних начелних питања, која се односе: 1. На појам саме ратне штете, тј. на правну дефиницију оне штете коју треба утврдити и оценити; 2) На апарат који треба организовати за утврђивање и оцењивање штете, и 3) На начин утврђивања и оцењивања штете.

2.1. Утврђивање појма ратне штете

За правну дефиницију ратне штете, коју је требало оцењивати и утврђивати, није узета у обзир ратна штета у најширем смислу речи, која би одговарала нашем правном осећању. Принцип праведности би налагао да се надокнади стара штета која је проузрокована самим ратом и догађајима у току рата, уколико су били с њим у вези, дакле, свака директна и индиректна штета, и измакла добит, па и она која се јавља у економском стању сваког појединца, као последице колективног оштећења целокупне економске снаге народне заједнице. Праведност би тражила да се накнади, на неки примеран начин, и она разноврсна штета која се материјалним добрима уопште не може накнадити. Али, оваква најшира дефиниција штете била би за практичне сврхе оних мера које треба предузети сасвим неупотребљива. С друге стране се појам оне ратне штете, коју треба утврђивати и оцењивати, није смео дефинисати ни у сувише уском смислу, нпр. на начин као што је била дефинисана ратна штета Уредбом о накнади штете из 1920. године¹⁶⁵ или чак и Уредбом комесара окупираних Србије о

¹⁶³ О броју жртава из тих логора, о помрлим, побијенима и преживелима нема апсолутно тачних података, јер су злочинци и ту уништавали доказе, а понекад нису успевали ни да региструју сва лица која су пролазила кроз логоре. Међутим, на основу разних докумената се установљава да је по нацистичким концентрационим логорима ван Југославије било преко 100.000 људи – Југословена.

¹⁶⁴ Најхитније легислативне мере биле су оне којима је требало да се припреми утврђивање и оцењивање оне ратне штете, која је причињена на југословенској државној територији уопште, а барем у извесним границама и у иностранству уколико су оштећени државни интереси. Тек касније ће се моћи третирати и питање накнаде личног обештећења оштећенима, па и комплекс проблема репарација, који има већи међународноправни значај, а из овог комплекса треба нарочито истаћи питање реституција, које је изискивало припремне радове већ у ранијем стадијуму, у вези са утврђивањем штете.

¹⁶⁵ В. Вукотић, *Процес сређивања архивске грађе као научноистраживачка дјелатност - Примјер фондова о ратној штети у Краљевини СХС*, у: Гласник Удружења архивских радника Републике Србије, Државни архив Црне Горе, Цетиње, год. X, број 10/2018, стр. 37-38. "Краљевина СХС донијела је Уредбу о накнади штете проузроковане ратом 1914–1920. године. По овој уредби право на

пријављивању, утврђивању и процени ратне штете из 1941. године. Уредба из 1920. године, ограничила је пре свега круг лица која имају право на накнаду штете, на раније држављане Србије и Црне Горе, а као штету која потпада под Уредбу, дефинисала је штету проузроковану:

1. Реквизицијама, уколико нису плаћене или недовољно плаћене;
2. Новчаним казнама, од којих је страдало грађанско становништво;
3. Оштећењем непокретности (зграда, земљишта, шума, итд. или одношењем инсталација или привредног инвентара);
4. Одузимањем, уништавањем или пропашћу, делимично или у целини свакојаких добара и предмета.

Осим тога је овом Уредбом под појмом штете обухваћена и:

- а) штета причињена страним држављанима или установама неплаћањем интереса; и
- б) штета причињена држави „угашењем“ интереса Управе фондова, које надокнађује држава.

Као ратом причињене штете по међународним уговорима о миру, а за коју се накнада не предвиђа поменутом Уредбом, него је придржава нарочитим законима, набрајају се у Уредби из године 1920 још и следеће:

- а) Штете причињене грађанима, њиховој личности или њиховом животу и онима који су надживели, а били су на терену тих грађана;
- б) Штете од непријатељских држава причињене грађанима, који су били жртва свирепства, насиља или рђавог поступка;
- в) Штете од непријатељских држава причињене грађанима, који су били жртва оних радњи, а које су повредиле здравље, способност за рад или част и онима који су их надживели, а били су на терену жртава;
- г) Све пензије или накнаде исте природе војним жртвама рата, осакаћеним, рањеним, оболелим или инвалидима и лицима којима су ове жртве биле потпора, утолико уколико је тиме причињена штета народима савезничких и удружених сила.

Много рестриктивнији појам ратне штете произлази из правне дефиниције ратне штете у смислу Уредбе из 1941. године¹⁶⁶ Као узрок оштећења које даје штети значај ратне штете, наведени су у Уредби из 1920. године, следећи догађаји:

- а) непријатељске операције на сувом, води или ваздуху као и све радње и поступци непријатељских власти и њихових органа, било на територији Србије било ван ње;
- б) предузете мере или извршене радње за одбрану или ослобођење српске територије, било од стране савезничке или српске војске;
- в) злочини и преступи извршени противу својине од стране лица која су се користила дезорганизацијом јавних власти, услед ратних догађаја;
- г) евакуација војске или становништва.

накнаду штете имали су само ранији грађани Краљевине Србије и Црне Горе, а поданици држава Њемачке, Аустрије, Мађарске, Турске и Бугарске нису имали право на накнаду. Штету утврђују, процјењују и досуђују судови за ратну штету, које образује Министарство правде”, (*Уредба о накнади штете од 30. јуна 1920. године*, Гласник Удружења архивских радника Републике Српске, год. X, број 10, 2018).

¹⁶⁶ Уредба о ратној штети из 1941 сматра као ратну штету само уништење и оштећење јавне и приватне непокретне и покретне имовине, на територији управе војног заповедника у Србији, те су чак и војне реквизиције изрично изузете од појма ратне штете.

Анализа дефиниције ратне штете у смислу уредбе из 1920. године, приказује нам следеће негативне и за наше сврхе неповољне моменте:

1. Ограничење круга оштећених, са правом на накнаду, на раније грађане (Србије и Црне Горе);
2. Изузимање ратне штете, причињене личности, животу и здрављу, из поступка утврђивања и оцењивања према пропису уредбе;
3. Таксативно фаворизовање неких тражбина (интереса) у опреци са систематским појмовањем штете, које не дозвољава никакве субјективне привилегије.

Анализа дефиниције ратне штете, у смислу Уредбе из 1941. године, даје нам још неповољнију слику, јер је као ратна штета уопште призната само материјална штета на непокретној и покретној имовини, и то у најужем смислу, те се оштећење причињено личности, животу и здрављу уопште не помиње, али је ова дефиниција у неком погледу ипак праведнија од оне прве, јер је критеријум за материјалну штету територијални принцип, а не персонални принцип.¹⁶⁷

За наше сврхе не може се употребити ни једна ни друга дефиниција али нам и једна и друга, дају извесне сугестије. Наша дефиниција би требала да буде што шири и еластичнија, у првом реду систематска и потпуна, и у границама могућности.

Пошто је појам ратне штете основица сваког даљег рада по овом питању, сматрали сам за неопходно потребно, да дамо нацрт дефиниције, која би се, по нашем мишљењу, могла усвојити као полазна тачка у дискусији по овом предмету, а која би требало да обухвата:

1. Сваку ефективну материјалну штету причињену на територији Југославије (територијални принцип) ако је настала уништењем, оштећењем јавне или приватне непокретне или покретне имовине, па штету причињену реквизицијом, новчаним казнама, контрибуцијама, узалђењем непокретне или покретне имовине те уопште противправним делима;
2. Сваку штету причињену грађанима Југославије (сада држављанима Републике Србије), (персонални принцип), њиховој личности, животу, здрављу, слободи или другом праву.

За једну или другу категорију штете, дефиниција истиче каузалну везу са ратом у веома широком смислу који дозвољавају еластичну интерпретацију.

Као допуна, требало би да се уврсти још:

1. Штета причињена одузимањем, замењивањем или конвертирањем државних и самоуправних облигација, те је овде примењена нека комбинација и територијалног и персоналног принципа; те
2. Свакојака друга ефективна штета ако су погођени важни социјални интереси наше земље.

Већ под тачком 1 и 2 обухваћена је сва ратна штета, као што је предвиђена у Уредби из 1920. године (изузев сингуларне одредбе о привилегованим интересима), те је обухваћена и она штета која је у Уредби из 1920. године остављена регулисању другим нарочитим законима, али није обухваћена она материјална штета, која је на

¹⁶⁷ Уредба из 1941. године, признаје штети значај ратне штете, само уз услов да је уништење или оштећење проузроковано ратним операцијама на сувом, ваздуху или на води или услед ратних догађаја, а интерпретација ове формуле била је у пракси веома рестриктивна.

покретној или непокретној имовини учињена нашим држављанима у иностранству, изузев бродови и роба натоварена на бродовима, уколико су оштећени интереси наших држављана, предузећа итд.

Проширивање појма штете и на све остале могућности оштећења имовине наших држављана у иностранству, дакле, примењивање поред територијалног још и персоналног принципа у пуном обиму, одвело би нас исувише далеко.¹⁶⁸

2.2. Апаратура за утврђивање и оцењивање штете

Утврђивање и оцењивање неке штете, за које захтевамо да буде савесно и објективно, да се придржава извесних норми и да узима у обзир и начела и материјалног и формалног права, стварно је посао судије. Због тога је и према Уредби из 1920. године и према оној из 1941. године, утврђивање и оцењивање штете углавном препуштено судовима, и то, према уредби из 1920. године, нарочитим судовима за ратну штету, а према уредби из 1941. године, редовним судовима, али са нарочитим прописима у погледу поступка.

И прва и друга уредба предвидела је извесне изузетке од тога.

Према уредби из 1920. године, за утврђивање и процењивање штете на јавној имовини (државној, бановинској и општинској) било је надлежно Министарство грађевина.

Образовање судова за ратну штету према прописима Уредбе из 1920. године била је у надлежности министра правде. Уредба је предвиђала два степена судова, и то првостепени суд за ратну штету и виши суд за ратну штету. Као првостепени суд, за све штете сем за штете неких већих предузећа, био је надлежан првостепени срески или варошки суд за ратне штете, а штете бродарских друштава, индустријских, рударских и шумарских предузећа, као и недржавних железница, потпадале су под надлежност засебног првостепеног суда. За разматрање пресуда општих првостепених судова за ратну штету био је надлежан, у сваком судском округу основани, виши суд за ратну штету, а за разматрање пресуда засебних првостепених судова био је позван засебни виши суд. Сви ови судови за ратну штету образовани су по начелу да судом, као председник, руководи један активни судија (код вишег суда председник државног првостепеног суда дотичног округа, код засебног вишег суда активни судија касационог суда), а у осталом да функцију судија врше делом државни чиновници са стручном спремом (код засебног првостепеног суда нпр. један машински инжењер, један архитект, један виши активни чиновник Министарства трговине и индустрије) делом лица из грађанства (код засебног првостепеног суда: један индустријалац, један трговац и један школовани књиговођа). Судије из грађанства узимали су се код првостепеног среског или варошког суда, као и код вишег суда за ратну штету, са посебних листа, које су, узимајући у обзир извесне услове, предлагали општински одбори, а из којих су кандидати бирани коцком.

Наше је мишљење да за утврђивање и оцењивање ратне штете и обештећења жртава и наследника жртава из Другог светског рата, треба у првом степену одлучивања организовати управни поступак при надлежним министарствима, и то:

¹⁶⁸ Разуме се да ће се прописима за извршење одлука, уколико Србија прихвати став да својим прописима преузме решавање и реши преостала питања обештећења жртава и наследника жртава фашизма, дакле правилницима, упутствима итд., а нарочито формуларима које треба прописати за пријављивање штете из 1. и 2. т., одредити даља потребна диференцијација штете према субјектима и објектима те према појединим врстама штете.

1. За штету која је причињена принудним одузимањем, замењивањем или конвертовањем државних и самоуправних облигација (тачка 3. дефиниције ратне штете), најцелисходније би било одредити надлежност Министарства за финансије;
2. За штете у смислу тачке 4. дефиниције ратне штете, најцелисходније је да буде надлежно Министарство за рад и социјалну политику;
3. За штету која је причињена држави, на јавној имовини, најцелисходније би било да буде одређена надлежност Министарства за грађевину;
4. За штету причињену железницама, као и штету причињену предузећима речне пловидбе и ваздухопловним предузећима, морала би бити предвиђена надлежност Министарства саобраћаја;

Координацију овог рада, имала би да врши Комисија за питања процене ратне штете причињене жртвама и наследницима жртва фашизма из Другог светског рата.

За сваку друкчију штету, уколико потпада под појам ратне штете, требало би одредити у првом степену надлежност судова опште надлежности према месту пребивалишта оштећеника или према месту настанка (уколико је штета настала на територији Србије), који би судили по правилима парничког поступка за одлучивање о накнади штете.

2.3. Начин утврђивања и оцењивања штете

Код свих појединих категорија ратне штете моћи ће се постићи добар резултат само коректном сарадњом самих оштећених, уколико су у животу, односно њихових наследника који по одредбама важећег Закона о наслеђивању или посебног закона који би у те сврхе био донет, могу бити носиоци права на наслеђивање. Због тога, биће потребно да се слично као уредбама из 1920. године и 1941. године, већ у одлуци која треба да се припреми, предвиди пријављивање ратне штете у одређеном року, и то према појединим категоријама штете, помоћу различитих, до свих потребних подробности разрађених формулара, у коју сврху најпре треба искористити постојеће базе података удружења која су се у међувремену бавила прикупљањем и обрадом података, првенствено подацима и електронском базом података коју је устројила Заједница удружења жртва Другог светског рата Србије¹⁶⁹.

Из целог низа питања, која се у вези с тим постављају, сматрамо да је једно од нарочитог значаја: По којим ценама материјала ће се оцењивати материјална штета, и која ће се куповна снага новца узимати за основицу код рачунања штете причињене повредама живота и здравља и смањене радне способности (јер већ у пријави штете треба водити рачуна о томе)?¹⁷⁰

Уредба из 1920. године давала је за процењивање штете следећу норму: „Потпуна накнада штете садржи износ претрпљене штете, прављен по вредности уочи мобилизације и износ допунских трошкова, нужних преко тога за васпостављање добра по коштању на дан процене судске...“ Уредба из 1941. године узимала је у обзир вредност грађевина по цени грађења на дан 5. априла 1941. године; вредност

¹⁶⁹ Заједница располаже са обимном документацијом и базом података за преко деведесет хиљада држављана Републике Србије који имају статус жртве са правом на обештећење.

¹⁷⁰ Велики број грађана и данас чува оригиналне потврде из 1945., 1946. и 1947., о пријављеној ратној штети са обрачуном висине коју су проценили тадашњи народноослободилачки одбори или у то време надлежне комисије.

материјала, инсталација, машинерија итд., исто по вредности на дан 15. априла 1941. године; вредности код ствари, намењених продаји и куповини по тржишним ценама у време оштећења, а вредност других покретних ствари (нпр. намештаја) по вредности ствари на дан судске процене.

Код решавања проблема у оквиру наше предметне проблематике много су компликованије солуције.

Рат је за Југославију отпочео на дан 6. априла 1941. године, али је одређена ратна штета причињена већ 1940. године, и ако узмемо у обзир тадашњу трговачку морнарицу, прва штета је чињена вероватно већ 1939. године. Осим тога, неспорно је да су последње, на слободном тржишту, код нас формиране цене, биле оне од августа месеца 1939. године, обзиром да је већ од 1. септембра 1939. године отпочела да дејствује, барем за индустријски сектор наше привреде, државна контрола цена.

Ако посматрамо развој валутарних прилика и куповне снаге новца на територији Краљевине Југославије, од оног доба па до данашњег дана, видећемо да до априла 1941. године, куповна снага новца, као последица инфлације, осетно се смањује. Месеца априла 1941. године непријатељске силе, после окупације територије Југославије, отпочињу са ликвидацијом њеног монетарног система, уводе се нови монетарни системи (марке, лире, пенги, леви, куне, српски динар), јединство унутрашњег тржишта се разбија, поједина подручја показују сасвим неједнаке тенденције економског раста, чак и на територији под истом окупаторском влашћу појављује се највећа диференцијација у ценама (нпр. у Банату). Самим ослобођењем се ова различитост монетарног система и куповне снаге новца још није могла укинути. Тек са увођењем новог заједничког монетарног система и слободном циркулацијом новца и долара на целој државној територији, долази постепено опет до унификације тржишта и до употребљивих мерила за процењивање ратне штете у новчаној вредности. Ако имамо у виду намеру, да барем у границама могућности припремимо све потребно за накнаду штете, онда морамо већ за утврђивање и процењивање штете употребљавати новчане вредности еквивалентног значаја, штету морамо мерити новцем, који заиста представља економску накнаду штете или барем кључ за изналагање овакве накнаде. Ту долазимо већ на терен обнове нашег монетарног система и нашег унутрашњег тржишта.¹⁷¹

3. Обавезе Савезне Републике Немачке према Републици Србији настале за време рата

Све преостале и нерегулисане обавезе СР Немачке према Југославији настале из времена рата могу се обухватити у једну целину – репарације. Неке од њих, које по својој природи и не би спадале под репарације, остављене су по одредбама Лондонског споразума о немачким спољним дуговима да се регулишу заједно са репарацијама.

На име репарација, Југославија је од СР Немачке добила укупно око 35,8 милиона USD. Томе износу ваља додати и 2 милиона USD на име обештећења жртва *in vivo* експеримената. Наша земља је једина од свих оштећених савезничких земаља која је, добивши само овако безначајну накнаду, у ствари остала без икакве накнаде штете.

¹⁷¹ За израду припрема за пријављивање, утврђивање и процењивање ратне штете неопходно је да чујемо мишљење и савет економских стручњака: Шта треба у прописима о пријављивању штете одредити у том циљу, да би се штете причињене од 1939. и даље на појединим подручјима Србије, могле проценити у новцу нашег обновљеног монетарног система, како би се постигла сврха овог рада, наиме, праведна накнада штете.

Отуда и обавеза Немачке из репарација и данас стоји. Та обавеза произилази из Финалног акта о репарацијама и из Лондонског споразума о немачким спољним дуговима.

Због специфичног начина на који је Париска конференција, одржана новембра – децембра 1945. године, решавала питање репарација, висина немачке обавезе није утврђена. Али је тада било констатовано да је државама корисницама репарација нането у рату штете од преко 53,4 милијарде USD вредности из 1938. У тој укупној штети Југославији је признато учешће са око 9 милијарди USD. Од СР Немачке је процењено да је Југославија претрпела штету од око 7,1 милијарди USD по курсу из 1938. Утврђена висина штете од 7,1 милијарди USD Југославији од СР Немачке, односи се углавном на материјална разарања, пљачке, злочиначко уништавање људских живота и лишавања слободе. У износу од 7,1 милијарди USD, заснованој на укупној маси претрпљене штете у рату, појављују се, међутим, и неке ставке штете које је могућно издвојити и њихове величине одређено показати. Те издвојене ставке претрпљене штете чине: а) клириншка потраживања из времена рата; б) захтеви за накнаду жртвама нацистичког прогона; в) износи уписани у немачке државне обвезнице; г) однесени бакар и олово.

Клириншка потраживања из времена рата износе укупно нешто преко 2 милијарде RM. Она су била резултат трговинских односа Трећег рајха са окупираном Југославијом и представљала су вишак извоза из Југославије над увозом из Немачке. Српска народна банка, основана за окупирано подручје Србије, имала је потражни салдо од око 500 милиона RM, и он је несумњиво представљао вишак извоза над увозом. Државна банка тзв. Независне Државе Хрватске, имала је потражни салдо од преко 1,5 милијарди RM. Структура тога салда је другачија од онога Српске народне банке, јер је ту имало и износа који нису потицали од извоза робе. Али и потраживање с клириншког рачуна, је такође тачно утврђено. Клириншка салда су изричито изузета из регулисања Лондонским споразумом о немачким спољним дуговима, који иначе регулише трговинска потраживања. Чланом 5. тога Споразума потраживања по клириншким рачунима су изричито изузета и њихово регулисање је одложено до коначног решења питања репарација.

Захтев на име накнаде жртвама нацистичког прогона је од Југославије постављен СР Немачкој. Први пут је Немцима стављено на знање да Југославија очекује ту накнаду, приликом преговора о накнади жртвама *in vivo* експериментата 1961. године. Тај захтев је био неформалан. Он је уследио пошто је СР Немачка готово са свим западним земљама била закључила споразуме о тој накнади. Највиши износ по томе основу СР Немачка је платила Француској и то у износу од 100 милиона USD. Разуме се, захтев Југославије морао је да буде знатно виши, јер је Југославија имала знатно већи број жртава нацистичког прогона него Француска. Југословенски захтев накнаде за жртве нацистичког прогона је обрађен и документован и у свако време могло је бити поименце презентирани СР Немачкој број жртава који оправдава горњу висину захтева. Проучено је такође и немачко законодавство на основу кога је у СР Немачкој исплаћивана накнада њиховим грађанима – жртвама нацистичког прогона.

Износи уписани у немачке државне обвезнице чине преко 80 милиона RM. Наше банке и установе социјалног осигурања принудно су своја средства морале уписати у државне зајмове Трећег рајха. По једном немачком закону, те обвезнице су конвертоване у нове, у сразмери 10 : 1. Отуда их можемо сврстати у ратну штету. Као такве, оне не би биле обрачунаване на основу немачких прописа о новчаној реформи и о конверзији, већ другачије.

Однесени бакар, цинк и олово из Бора и Трепче представљали су вредност од преко 255 милиона USD.

Ако се ове четири издвојене и посебно приказане ставке потраживања Југославије од СР Немачке на име репарације размотре, види се да огромни износи клиринга, из хартија од вредности и из однесених метала, представљају директно богаћење немачке привреде на рачун југословенске а највећим делом српске привреде. Исто тако, неплаћени принудни рад ратних заробљеника, од којих су преко две трећине чинили Срби, такође је значило богаћење немачке привреде на рачун Србије. Али немачка привреда се богатила и другим вредностима које се појављују у осталој маси штете коју смо претрпели.

На Париској конференцији о репарацијама од признатих 9 милијарди USD југословенске ратне штете, вредности из 1938. године, на Немачку пада 7,1 милијарда USD. Из укупне масе ратне штете овде су посебно истакнута четири вида штете и то:

Потраживања по клириншким рачунима са око 500 милиона USD

Накнада жртвама нацистичког прогона са око 300 – 500 милиона USD

Хартије од вредности 20 милиона USD

Бакар и олово 255 милиона USD

Укупно 1.075 милиона USD

Из укупне масе преостале ратне штете коју Југославији дугује СР Немачка, која чини око 6 милијарди USD, од чега се најмање две трећине односе на штету која је причињена Србији, реална је процена да Србија после сукцесије према СР Немачкој може потраживати још најмање триста милијарди USD као наш оправдани захтев на име осталих видова штете према вредностима USD из 1938. године, и цене златне унце према садашњим вредностима. Такав захтев се може сматрати као минималан када се узму у обзир српске људске жртве, разарања, опљачкана имовина, принудни рад ратних заробљеника у току трајања заробљеништва.

Међутим, то би могао бити само почетни наш захтев у преговорима. Не би било реално очекивати да се толики износ од СР Немачке и постигне. За реалну оцену висине захтева и онога шта се може добити нека послужи и ово. На Кримској конференцији је узето да је Немачка причинила штету од око 10 милијарди USD према вредности долара из 1938. године. Пошто је Југославији Финалним актом о репарацијама признато по једној категорији 9,6%, а по другој 6,6%, то значи просечно 8,1% укупне штете, то би Југославија у штети од 10 милијарди USD учествовала са 8,1%, односно, око 810 милиона USD из 1938, односно око 42 милијарде (стављањем у однос вредност унце злата), данашње вредности USD. Таква висина захтева накнаде ратне штете од СР Немачке одговарала би и сразмери потраживања према немачким сателитима у односу на утврђену реалну висину.

Разуме се да висина почетног захтева увек зависи од самих преговора и услова под којима се они воде. Изнете цифре, по природи ствари, могу служити само као оријентација. Према томе, колики захтев по коме основу би могао бити постављен, ствар је оцене у датом тренутку.

Правно посматрано, захтев за плаћање репарација од стране СР Немачке је и даље оправдан. Он се заснива на овим инструментима и чињеницама:

Завршни акт о репарацијама из године 1945. године, оставио је питање репарација отворено и у погледу висине, и у погледу облика, и у погледу трајања. Исто тако, у члану 2., став Б, свакој држави је остављено да са Немачком коначно уреди

питање репарација и да јој поставља разне друге захтеве.¹⁷² Конвенцијом закљученом 23. октобра 1954. године, између западних савезника и СР Немачке о уређењу питања насталих из рата и окупације, питање репарација је остављено за мировни уговор или евентуалне споразуме који би били пре тога закључени.¹⁷³ Међутим, до закључења мировног уговора између Југославије и Немачке никада није дошло, а ни до евентуалних споразума тако је то питање отворено и данас.

На крају, ако таква акција не би уродила плодом, Републици Србији стоји нам на располагању могућност да се обрати Генералној скупштини УН, да она од Међународног суда правде у Хагу затражи Саветодавно мишљење о томе да ли је СР Немачка дужна да нам плати репарације и да ли су три окупационе силе у Немачкој дужне да предузму иницијативу за решење тог питања.

3.1. Стање репарација и реституција

Послове око репарација и реституција обављала је од 1946. до 1953. године Репарациона комисија Владе ФНРЈ, а од децембра 1953. године ти су послови прешли у надлежност Државног секретаријата за послове опште управе и буџет ФНРЈ.¹⁷⁴ Задатак ове службе састојао се у извршењу и наплати репарација на основу уговора који су то право давали Југославији, те у извршењу реституција целокупне југословенске имовине коју су разне окупаторске власти за време рата однеле из наше земље. После сецесије југословенских република и распада СФР Југославије, деведесетих година прошлог века, није више било ниједне озбиљне иницијативе од стране надлежних власти Републике Србије за наплату репарација.

3.1.1. Репарације

1. Мађарске репарације – чланом 12. Споразума о примирју потписаним у Москви 20.1.1945. године, између сила савезница и Мађарске, предвиђено је да Мађарска исплати Југославији и Чехословачкој 100.000.000 USD – у машинама, постројењима, возним средствима, пловним објектима, гориву, стоци, житарицама и другој роби – све из текуће производње. Каснијим споразумом закљученим између Југославије и Чехословачке у Прагу 22.11.1945¹⁷⁵., одлучено је да од наведене суме припадне Југославији 70.000.000 USD. Споразумом од 11.5.1946. године, Мађарска се обавезала на испоруку Југославији све робе у наведеном износу, у периоду од 20.1.1946. године до 20.1.1951. године, који је рок каснијим споразумом продужен за 2 године, тј. до 20.1.1953. године. Обрачунавање испорука је било на бази цена 1938. године, уз повећање од 15% за индустријска постројења и 10% за осталу робу.

¹⁷² Иако се могло очекивати да Финалном акту следе нови акти о репарацијама, до њих није дошло. Питање репарација је узгред додирнуто у Лондонском споразуму о немачким спољним дуговима из 1953. Али и то не да би се неко питање решило, већ напротив да се нека питања искључе из регулисања тим Споразумом. Међутим, из тога се закључује да се и том приликом питање репарација сматрало нерешеним и даље отвореним.

¹⁷³ Да се питање репарација сматрало, па се и данас мора сматрати, отвореним говоре и споразуми које је СР Немачка после тога закључила о накнади жртвама нацистичког прогона, јер та обавеза Немачке произилази из рата и као таква спада у област репарација.

¹⁷⁴ Уредба о државном секретаријату за послове опште управе и буџет, „Службени лист ФНРЈ“, бр. 53/53.

¹⁷⁵ Споразум договорен разменом нота између ДФЈ и Републике Чехословачке о накнадама за ратне штете, подјела мађарске накнаде. Нема доступних података о објављивању овог Споразума.

Према утврђеном плану Мађарска је требала до 1948. године да Југославији испоручи материјал у вредности од 26.000.000 USD, а испоручено је у вредности 21.355.020 USD, дакле за 4.644.980 USD мање него што је било утврђено. Према томе, укупно мађарско дуговање за репарације Југославији износи још 4.644.980 USD (база 1938. година).

Сав материјал који је добијен на име репарација из Мађарске подељен је предузећима и установама и од истих наплаћен у износу од 3.576.755.334,00 динара, који је унет у савезни буџет. Вредност USD рачуната је у сваком конкретном случају према материјалу који је добијен, а кретала се од 150 до 300 динара.

2. Немачке репарације – Према протоколу одобреном на Кримској конференцији фебруара 1945. године одлучено је да Немачка има платити репарације у натури у три вида и то: А) одузимањем од њеног националног богатства (разни уређаји, машине, бродови, возни парк, немачке инвестиције у иностранству); Б) Годишњим испорукама из текуће производње; В) употребом немачке радне снаге.

На конференцији у Потсдаму јула-августа 1945. године потврђене су те одлуке и допуњене новим закључцима: А) као извори за наплату репарација имају послужити основна комплетна индустријска постројења која нису потребна немачкој мирнодопској привреди, немачки капитали у иностранству и акције немачких предузећа; Б) репарациони захтеви свих савезничких земаља осим Совјетског савеза и Пољске имају се задовољити одношењем немачке имовине из Западне зоне Немачке и одговарајуће немачке имовине у иностранству; В) да ће се количина постројења која ће се узети из западних зона за рачун репарација утврдити најкасније у року од 6 месеци, а само одношење завршити у року од две године од објављивања Одлуке конференције; Г) да утврђивање индустријских постројења расположивих за репарације има да изврши Контролни савет у Немачкој.

На Париској конференцији у новембру-децембру 1945. године, на којој је учествовало 18 савезничких земаља, међу њима и Југославија, израђен је програм спровођења репарација које Немачка има да плати. Међутим, ни тада нити икада касније није одређена висина репарација, које би Немачка имала платити. То је омогућило различито третирање овог питања, извлачењем немачке привреде испод репарационих обавеза према савезничким земљама, што се нарочито јасно види у смањивању индустријских објеката који су првобитно били одређени за расподелу по основу репарација.

Према закључцима Париске конференције подељене су немачке репарације у две категорије, и то:

КАТЕГОРИЈА „Б“ – обухвата индустријске уређаје и другу опрему која представља капитал одузет од Немачке, као и трговачке и поморске бродове унутрашње пловидбе.

КАТЕГОРИЈА „А“ – обухвата све остале облике немачких давања (ту је укључена и немачка имовина у другим земљама).

Као што је речено није одређена висина немачких репарација, али су одређени проценти са којима су савезничке земље имале учествовати у ономе што је стављено на расподелу. Југославија је имала право на: 9,6% у категорији „Б“, и 6,6% у категорији „А“.

Расподелу репарационих добара вршио је Савезнички контролни савет у Немачкој преко своје Агенције (IAR-а), у Бриселу. Југославија је у имала у IAR-и свог делегата. Савезнички контролни савет у Немачкој састављао је листу индустријских објеката које је IAR-а делила водећи рачуна о праву одређеног процентуалног учешћа сваке земље, која је имала право на репарације. Међутим, од 1.800 немачких

индустријских постројења, које је био одредио Савезнички контролни савет у Немачкој за расподелу, стварно је подељено свега 667 постројења, а све је друго, под разним изговорима и образложењима савезничких војних команданата и администрације Маршаловог плана, остављено недирнуто немачкој привреди.

Агенција IAR-а у Бриселу књиговодствено је била задужена за сваку земљу – чланицу за испоручене репарације и то у немачким маркама и у тонажи за сваки објекат и за сваку појединачну машину. Процену вредности индустријског објекта односно машине требало је вршити по тзв. резидуалној вредности (стварна вредност објекта по инвентарској цени умањена амортизационим отписом, отписом за повећану ратну употребу и отписом за ратно оштећење). Међутим, како су поједине земље добијале репарације по своти одређеног процента настојале су, да процена буде што мања, па се дешавало да је IAR-а смањивала резидуалну вредност објекта и доделу вршила по нижим ценама. Таква цена по којој је вршена додела, а која је често пута била нижа од резидуалне вредности, звала се алокацијска вредност.

Репарациона комисија наплаћивала је од сваког корисника репарациони материјал према његовој резидуалној вредности у немачким маркама (база 1938. године). Немачка марка обрачунавала се са 45 динара ако се радило о испоруци комплетног постројења, односно, са 50 динара ако су испоручени само поједини делови. Начин плаћања био је сваке године регулисан посебним прописима, а износ прихода од репарација уношен је у савезни буџет. Систем наплате овог материјала у пракси је јако искомпликован тиме што су корисници (предузећа и установе) једном одлуком Владе ФНРЈ, били овлашћени да врше комисијску процену примљеног материјала. Комисијске процене биле су по правилу ниже од фактурне вредности, па се на тај начин догађало да је скоро сва ова роба по два пута фактурисана.

На име немачких репарација примила је Југославија следеће:

КАТЕГОРИЈА „Б“ – Према задњем извештају IAR-е од 15.11.1953. године задужена је ФНРЈ за износ од 101.028.767 DM, односно 27.757.191 USD (база 1938. година), укључујући у овај износ и цену за 9 примљених поморских бродова и једне бродске машине.

Укупна вредност немачких репарација које је Југославија примила из категорије „Б“ изражена у проценту износи 14,89 од укупне квоте, која је у „Б“ категорији подељена савезничким земљама у име репарација. Међутим, иако овај проценат премашује 9,6% са колико смо требали учествовати у укупној квоти репарационих добара које је Немачка требала да стави на располагање, ипак добијене репарације представљају далеко мању вредност од онога што смо требали добити. Према закључку Париске конференције Немачка је на име требала да стави на располагање за расподелу из своје привреде 1.800 индустријских постројења, а ставила је свега нешто више од једне трећине и то углавном мања постројења.

Сав материјал који смо примили из Немачке у име репарација подељен је на 1.320 корисника (предузећа и установе) и истима је фактурисан у укупној цени од 10.363.775.904 дин. Од тог износа остало је још ненаплаћено дин. 296.021.953

КАТЕГОРИЈА „А“ – Реализовање из Категорије „А“ стоји још лошије него из категорије „Б“. Износи из „А“ категорије, које смо требали добити били су одређени и у проценту и у апсолутном износу, тако да југословенско право од 6,6% представља износ од 21.186.093 \$ (база 1938. година).

Наше реализовање из ове категорије износи 7.840.040 USD (база 1938. година), што износи око једне трећине од додељеног износа. Тај износ представља у динарској противвредности дин. 33.239.661 и један износ од дин. 45.179.158 који смо примили у

име немачке имовине у Јапану, а који је износ на захтев Уреда за заштиту југословенске имовине у иностранству пренет на његов рачун. После тога бригу о репарацијама из категорије „А“ преузео је на себе поменути Уред.

Цео примљени износ по категорији „Б“ и „А“ на име немачких репарација у износу од 35.597.231 USD (база 1938. година), и то из категорије „Б“ 27.757.191 USD и категорије „А“ 7.840.040 USD, укључујући овде и заосталу немачку имовину у Југославији представља само 0,39% од 9.145.000.000 USD, колико је на Париској конференцији призната штета коју је Немачка нанела ратом и окупацијом нашој земљи.

1. Бугарске репарације – Након 9. 9.1944. године Бугарска је излиферовала извесну количину робе Југославији у име репарација. Споразумом од 15.06.1946. године, између Југославије и Бугарске обавезала се Бугарска излиферовати Југославији:

- 6.000.000 кг дувана у 1946. и 1947. години,
- 7.000.300 кг морске соли у року од три месеца
- 144.000 кг памучних отпадака.

Према Миновном уговору закљученом у Паризу 10.02.1947. године између савезничких сила и Бугарске требала је Бугарска платити Југославији репарације у износу од 25.000.000 USD (база 1938. година), са допуном од 15% за индустријске и 10% за остале производе. Споразумом на Бледу закљученим између Југославије и Бугарске опростила је Југославија Бугарској репарације.

Количине робе прецизиране Споразумом 25.06.1946. године, излифероване су Југославији само делимично. Према књиговодственом стању репарационе комисије тај тзв. „бугарски специјални кредит“ за 1945 и 1946 годину износи укупно 344.193.623 динара – толико износе стварно реализоване бугарске репарације.

2. Италијанске репарације – Чланом 74. Уговора о миру са Италијом одређено је да Италија плати Југославији репарације у износу од 125.000.000 USD. Реализацији ових обавеза приступило се тек 1951. године. Разлог су била извесна нерешена питања са Италијом, а једно од тих било је и питање оптантске имовине италијанских држављана, који су после Другог светског рата напустили југословенску територију. У 1951. години Италија је ставила на располагању Југославији робу у противвредности за износ од 45.000.000 USD. Робу за ову вредност реализовало је ондашње Министарство спољне трговине ФНРЈ, а код Репарационе комисије само је књижен износ од 1.545.000.000 динара као приход од италијанских репарација. Осим тога, књижен је код Репарационе комисије и износ од 954.036 динара као приход од репарација по основу оптантске имовине. Према томе, укупан приход од италијанских репарација износи 1.545.954.036 динара.

3.1.2. Реституције

Право на реституцију имовине, коју су Немци и остали нападачи у Другом светском рату опљачкали са територије окупираних савезничких земаља заснива се на Декларацији земаља Уједињених нација од 5. јануара 1943. године, као и на Резолуцији по предмету реституција финалног акта Париске конференције из 1945. године.

Рад на реституцији југословенске имовине опљачкане и однесенe за време рата у Немачку, Аустрију, Мађарску и Бугарску као и у неке савезничке земље заснивао се на поднетим пријавама о однетој имовини. Основни проблем око реституција југословенске имовине била је документација захтева. Савезничке окупационе власти у Немачкој и Аустрији узимале су у поступак само оне захтеве који су били довољно

документовани тј. у којима је било тачно назначено од кога је и куда однета та имовина, о доказу њеног власништва и где се она налазила у времену подношења захтева. До свих ових података било је врло тешко доћи утолико пре што југословенски органи нису имали право на терену да истражују где се налази њена имовина, него су то вршили савезнички окупациони органи. Нарочито је био отежан рад на реституцијама у Совјетској зони Немачке и Аустрије и у француској зони, јер су Французи постављали питање реципроцитета, наине, тражили су да Југославија дозволи рад њиховој екипи на нашој територији. Питање реституција југословенске имовине из Бугарске и Мађарске одвијао се такође под тешким условима нарочито после 1948.год.

1. Немачке реституције – Највећи број југословенских захтева у Немачкој углавном је решен, било позитивно било негативно. Укупна вредност реституисане имовине са територије Немачке износи 1.194.848.774. динара.

2. Аустријске реституције – У Аустрији је остало нерешено око 110 југословенских захтева за реституцију имовине, за које су савезнички контролни органи упутили Југославију да их реши директно са аустријском владом. Аустријска влада поставила је ту питање реципроцитета наводећи да ће Аустрија поставити захтев за реституцију аустријске имовине у Југославији. Осим тога, Југославија је према Аустрији поднели преко 1.000 захтева за реституцију културно-уметничких предмета. Неки од ових захтева су реализовани, док је претежан део остао нерешен због непотпуне документације. Укупна вредност југословенске реституисане имовине са територије Аустрије износи 661.609.847. динара.

3. Мађарске реституције – Мађарска је реституисала Југославији само она добра, која су била предмет отворене пљачке са територије Бачке и Барање, а није хтела да врати она добра, која су Срби и Јевреји били принуђени продати мађарским држављанима по најнеповољнијим условима. Осим тога, Југославија је према Мађарској поставила око 800 захтева за реституцију културно-уметничких предмета, које су Мађари опљачкали у току Другог светског рата. Мађарска није реституисала скоро ни један предмет културно-уметничког значаја. Укупна вредност реституисане југословенске имовине са територије Мађарске износи 31.084.016. динара.

4. Бугарске реституције – Према закљученом споразуму између југословенске и бугарске владе 1946. године реституисано је из Бугарске соли, дувана и текстилних отпадака те новчана потраживања, док је у погледу железничког возног парка остала нерасправљена реституција извесног броја локомотива и вагона, као и југословенски захтеви за реституцију неких индустријских уређаја. Према Бугарској постављено је око 120 захтева за реституцију културно-уметничких предмета које су Бугари однели са територије Македоније (нарочиту вредност имају старе иконе). Бугарска влада није реституисала ни један предмет. Укупна вредност реституисане Југословенке имовине са територије Бугарске износи 315.300.937. динара.

5. Италијанске реституције – Према Италији постављени су захтеви за реституцију бродова, железничког материјала и возних средстава војног материјала, злата и сребра те уметничких предмета. По овим захтевима извршена је углавном реституција осим за културно-уметничка добра за која су Италијани и даље остали у обавези. Укупна вредност реституисане имовине са територије Италије износи 448.624.554. динара.

6. Савезничке земље – Извесни захтеви за реституцију југословенске имовине били су постављени и у појединим савезничким земљама: Совјетском савезу, Чехословачкој, Пољској и Швајцарској. Неки од ових захтева су остварени док су неки

остали нереализовани услед става појединих влада у бившим савезничким и неутралним земљама, који се сводио на то да уопште нису одговарали на југословенске захтеве или су одбијали захтеве.

Укупна вредност реституисане имовине из савезничких земаља износи:

Из Чехословачке	динара 7.859.292
Из Совјетског савеза	динара 9.852.388
Из Пољске	динара 2.196.550
Из Швајцарске	динара 514.800
Укупна вредност свих реституција.....	динара 2.671.891.158 ¹⁷⁶

3.1.3. Неплаћена репарациона роба

Сав репарациони материјал који је примила Репарациона комисија из Немачке подељен је на 1.320 корисника (предузећа и установа) и истима је фактурисан у укупној вредности од 10.363.775.904,00 динара. До 31.12.1954, платили су корисници за репарациону робу 10.067.763.951,00 динара, тако да је остало стање дуга 296.021.953,00 динара, који дугују 192 корисника.

Ликвидација обавеза створених из примања репарационе робе и начин плаћања спроведени су на следећи начин:

Од 1.01.1946. године до 31.12.1951. године, плаћена је сва репарациона роба из буџетских инвестиционих кредита. Ове износе уплаћивала је Репарациона комисија у целости у буџет, где су се појављивали као ставка „приход од репарација“. Од 1.01.1952. године нису више предвиђени у буџету кредити за инвестициону изградњу и опрему, па је Министарство финансија ФНРЈ отворило посебан рачун код Народне банке на терет којег су предузећа плаћала репарациону робу бившој Репарационој комисији. Тај је рачун закључен 31.03.1953. године. Репарациона комисија уплатила је све ове износе у буџет. Од 1.04.1953. године до 31.12.1954. године, уплатила су нека предузећа у име дуга за репарациону робу износ од 14.908.193,00 динара из властитих средстава.

Према томе, од укупно наплаћене репарационе робе у износу од 10.067.763.951,00 динара плаћено је из буџетских средстава 10.052.855.758,00, што представља 97% од укупно расподељене и фактурисане репарационе робе у износу од 10.363.775.904,00 динара док је из властитих средстава предузећа плаћено 14.908.193,00 динара што представља тек 0,14% од укупно расподељене и фактурисане репарационе робе. Остало је нераспређено стање дуга за репарациону робу од 296.021.953,00 динара.

Према висини дуга издвајају се три предузећа:

Железара Зеница са дугом од динара	59.513.787
Железара Јасеница са дугом од динара	37.114.889
Ваљаоница бакра Севојно са дугом од динара	101.126.648
Укупно динара:	197.755.324
То износи 67% од укупног дуга за репарациону робу.	

Државни секретаријат за послове опште управе и буџет затражио је од свих дужника да плате дуг за репарациону робу, а истовремено да извести да ли је сва репарациона роба уграђена (инвестирана) у предузећу и пописана у основним средствима.

¹⁷⁶ У горњим износима нису обухваћене вредности реституисаних културно-уметничких предмета, јер су овакви предмети враћени без наплате оним институцијама од којих су били однет.

Према прикупљеним подацима уграђена је и пописана у основним средствима репарациона роба у вредности од 208.624.123,00 динара што представља 70,5% од укупног дуга од 296.021.953,00 динара.

За осталу неплаћену репарациону робу нема сигурних података о томе да ли је уграђена. Ту се углавном ради о репарационој роби која је додељена бившим Генералним и Главним дирекцијама и неким ресорима, који су касније расформирани, а у ликвидационом материјалу не могу се наћи подаци коме је роба додељена. Међутим, вероватно је да је и ова роба уграђена.

Предузећа дужници су одбијали да плате дуговања за репарациону робу с мотивацијом да је сва репарациона роба плаћена из буџета и да предузећа немају за то потребних средстава.¹⁷⁷

---

¹⁷⁷ Имајући у виду промене настале распадом Југославије, као и да је из савезног буџета плаћено за репарациону робу 10.052.855.758,00 динара, што представља 97% од укупне расподељене и фактурисане робе, док је из властитих средстава предузећа плаћено тек 14.908.193,00 динара, што представља 0,14% од укупно фактурисане и расподељене репарационе робе, да постоје подаци да је неплаћена репарациона роба у вредности од дин. 208.624.123,00 динара уграђена, што представља 70,5% од укупног дуга, а вероватно је и остала репарациона роба највећим делом уграђена те је на њу плаћана камата и амортизација, да су предузећа која су имала обавезу да плате та дуговања ликвидирани по разним основама и више као таква не постоје, то би дуговања за репарациону робу требало отписати.

ДРУГИ ДЕО

РЕПАРАЦИЈЕ ОД НЕМАЧКЕ

ГЛАВА I

ПРЕГОВОРИ, ОБИМ И ТОК РЕПАРАЦИЈА

1. Уопштено о проблему

Као установа у међународним односима која настаје по завршетку рата, репарације су правно основане и морално оправдане. Оне представљају накнаду штете неоправдано нанете у рату другој страни. С гледишта морала, нападач треба да сноси штету коју причини својој жртви. Она производи и превентивно дејство, јер ће се евентуални агресор, под претњом обавезе плаћања, уздржавати агресије на другу или више других држава. И обрнуто.

Још за време Другог светског рата Савезници су расправљали о накнади коју треба да плате нападачке земље, посебно Немачка. 11. фебруара 1945. године, у Кримској декларацији је Немачка проглашена одговорном за плаћање репарација. У репарацијама треба, између осталог, да дође до изражаја одговорност за почињене међународне злочине. На конференцији у Јалти су репарације и ближе разрађене. Тако је било закључено да СССР треба да добије 50% од свих репарација, а сви остали Савезници 50%. Способност плаћања Немачке била је прецењена на 20 милијарди USD. О висини почињене штете нису дате никакве процене.

У Потсдаму, јула и августа 1945. године, поново и одређеније је било решено на који ће се начин наплатити репарације од Немачке. Постављени су и циљеви репарација: помоћ за обнову жртвама агресије, да се Немачка економски разоружа и учини безбедном. Главни извор за постизање два постављена циља требало је да буде индустрија, јер је она основа немачког ратног и економског потенцијала. Било је предвиђено да сваки савезнички командант у својој окупационој зони одређује постројења за демонтажу и расподелу међу савезнике. Осим индустрије, замишљено је било да репарацијама служе још и немачка трговачка поморска флота и бродови унутрашње пловидбе, монетарно злато, немачке инвестиције у иностранству, текућа производња изнад потреба утврђеног стандарда.

У погледу репарација Савезници су подељени на источни део, где спадају СССР и Пољска, и западни део, где спадају све остале земље, па и наша. СССР и Пољска имале су се намирити из ондашње источне окупационе зоне Немачке, а западни део из западних окупационих зона Немачке.

1.1. Француско–немачки преговори о обештећењу

По питању обештећења жртава нацизма, Немци и Французи су водили преговоре 1959. и 1960. године. Разлог за овако дуге преговоре су била мимоилажења код категорија и броја обештећеника, износа обештећења, третмана жртава *vivo* – експеримената и обештећења за умрле интернирце. Код тога Французи су захтевали обештећење за све ефективно депортоване у немачке логоре, подразумевајући и борце отпора, односно за око 183.000 интернираца. Немци су понудили обештећење искључиво за депортирце из политичких разлога, око 11.500 политичких и 13.000 разних. На крају су Немци попустили у погледу броја и дефиниције категорија за обештећење, а Французи су одступили од помињања у тексту Споразума бораца отпора. Компромисно формулисано је да су предмет обештећења: „Француски

држављани који су били предмет нацистичког прогона“, што је материјално било без последица. И ову формулу су Немци избегли у другим споразумима по овом питању.

Французи су прво поставили свој захтев од 700 милиона DM затим га смањили на 500 милиона DM и на крају прихватили 400 милиона DM. Немци прво понудили 160, па подигли на 200, па 250, па 300, и на крају су дали 400 милиона DM.

Немачка аргументација је била да су: признали 95.000 депортираца за које су од Француза добили карте депортације, по особи просечно 22 месеца логора, за сваки месец 150 DM, дакле у истом износу у којем су обештећени Немци по ВЕГ–у. Ово су Французи одбили уз ограду да би такву оцену прихватили када би се односила на све депортирце, односно када би Немци признали број од свих 183.000 колико су Французи пријавили. Осим тога нагласили су да ће, уколико Немци на томе и даље инсистирају, проширити почетну фазу свог захтева, укључујући случајеве интернације у транзитним логорима у самој Француској а да нису били транспортовани у логоре у Немачкој.

На почетку су Французи инсистирали да у оквиру глобала буде утврђена посебна сума за *in vivo* – експерименте. Немци су били против тога што су и Французи на крају прихватили.

Захтев Француза за обештећење породица умрлих је прихваћен после одбијања и немачког предлога да се исплати само онима чија материјални ситуација је тешка (с тим да избор изврше Французи).

1.2. Белгијско–немачки преговори

Основне потешкоће код преговора Белгијанаца са Немцима су биле: а) коме признати статус жртве фашизма; б) одређивање глобалног броја лица која имају право на обештећење као жртве фашизма; в) усаглашавање временског просека проведеног у немачком логору; и г) одређивање износа обештећења (парцијалног и глобалног).

Под а) и б) Немци су инсистирали да се узму они политички затвореници који су припадали активно Покрету отпора и да се обештете само она лица која су прогањана искључиво због расних, верских и идеолошких разлога. Под в) Белгијанци су захтевали да се као база за обештећење прихвати просек од 28 месеци проведених у немачким логорима. Немци су на крају пристали на просек од 24 месеца. Под г) Немци пристали на износ од 150 DM месечно.

Износ од 80 милиона DM на који су Немци пристали Белгијанци сматрају својим успехом, јер су били спремни да пристану и на 60 милиона DM.

У Бону је 28.12.1960. године, потписан Споразум. Исплата је предвиђала у три транше (прва у износу од 45 милиона, друга у износу од 20 милиона и трећа у износу од 15 милиона DM).

1.3. Норвешко-немачки преговори

Норвежани су припремили за преговоре податке које су добили од свог статистичког уреда, који су обухватили број људи, узроке њиховог прогона, као и шта су све претрпели. Подаци нису, ипак, достављени Немцима за свако лице понаособ, већ по категоријама. Такође су тражили обештећење за учеснике у покрету отпора. Немци су се одупирали томе, аргументишући да таква лица треба третирати по међународном ратном праву, по коме не могу уживати никакву заштиту, нити би се могли користити повластицама које треба да добију остале категорије, жртве због расних, верских или политичких разлога. На крају Немци су пристали да се припадници покрета отпора

уврсте у било коју категорију али да се не појављују као посебна категорија. На то су Норвежани пристали.

Споразум је постигнут на износ од 60 милиона DM, а Норвежанима је потпуно препуштена расподела према њиховом нахођењу.

1.4. Грчко–немачки преговори

Грчка је затражила обештећење жртава фашизма на основу одговарајуће клаузуле споразума постигнутог између западних савезника и Западне Немачке (од 23.10.1954. – 4. глава Уговора о регулисању питања насталих из рата и окупације). Захтев је поднет без икаквог изношења конкретних података о броју, класификацији или висини одштете за поједине категорије корисника, на чему с друге стране Немци нису инсистирали. Грчка тада није располагала детаљним подацима о жртвама нацистичког терора, поготово о броју и судбини жртава ван своје територије. Постојала је само груба процена да је ликвидирано, депортовано, или лишено слободе, укупно око 150.000-180.000 људи. То је служило као глобална оријентација у преговорима за закључење споразума.

Немци су одмах на почетку преговора пристали да без претходног узајамног проверавања горе наведених података приступе утврђивању глобалних компензационих износа који је после извесног погађања и затезања усаглашен на 115 милиона DM. Такође је пристала да Грцима препусти дистрибуцију обештећења, укључујући и утврђивање критеријума саме расподеле.

Једина резерва коју је грчка страна морала да прихвати састојала се у томе да корисници одштете могу бити искључиво жртве нацизма, тј. лица која су затворена, депортована, повређена, убијена или на други начин прогоњена услед свог расног, религиозног или антинацистичког убеђења. Тиме су активни учесници Покрета отпора били искључени као корисници обештећења.

Грци су, такође, на немачко инсистирање морали прихватити услов да се у ту суму укључују и Јевреји грчке националности без обзира да ли су после рата напустили или не грчку територију.

1.5. Завршни акт о репарацијама

Идеје из закључака на Криму и у Потсдаму биле су полазна тачка у коначном уређењу питања репарација од Немачке на конференцији одржаној у Паризу. Та конференција је донела тзв. Завршни акт о репарацијама од 21. децембра 1945. године. Начела која се налазе у основи овога документа била су већ раније утврђена, па је главно питање било са коликим деловима ће поједине земље учествовати у репарацијама из западних делова Немачке. Ни у Завршном акту није утврђена висина репарација, већ само проценти учешћа у добрима која треба да буду стављена на располагање за репарације, дакле, учешћа у једној непознатој величини.

Завршни акт није узео у обзир неке изворе репарационих плаћања с којима се рачунало у Кримској декларацији. Завршни акт их изричито не искључује, али их и не помиње. То су немачка текућа производња и немачка радна снага. Додуше, и по ранијим документима на текућу производњу није се рачунало као на значајнији извор репарација. Само у случају постојања извозних вишкова она би се могла користити за сврхе репарација. Обзиром на идеје које су у оно време владале о допустивом нивоу немачке привреде, ти вишкови нису могли бити знатни.

1.6. Подела репарација на категорију „А“ и категорију „Б“

Завршни акт о репарацијама поделио је репарације на две категорије: категорију „А“ и категорију „Б“. У категорију „А“ сврстана је немачка имовина у иностранству, као најважнија ставка, а затим још заплењене намирнице и материјал. У категорију „Б“ сврстана су немачка индустријска постројења, као најважнији извор репарација не само у овој категорији, већ уопште, а затим поморски трговачки бродови и бродови унутрашње пловидбе. Поред репарација из категорија „А“ и „Б“, Финални акт је, као облик *sui generis*, предвидео реституцију монетарног и немонетарног злата које је Немачка опљачкала у окупираним земљама.

Завршним актом Југославији је одређено учешће у репарацијама и то: у категорији А са 6,60%, а у категорији Б са 9,60%. Испред Југославије су стављене Велика Британија, са 28% у категорији А и 27,80% у категорији Б, САД са 28,00% и 11,80% и Француска са 16,00% и 22,80%¹⁷⁸.

1.6.1. Репарације из категорије „А“: Немачка имовина у иностранству

Ту се разликује: немачка имовина под јурисдикцијом влада чланица Међусавезничке репарационе агенције; немачка имовина у неутралним земљама; немачка имовина у екснеутралним земљама; заплењена опрема употребљива за цивилне сврхе; совјетска противдавања; девизе неутралних земаља затечене у Немачкој.

Немачка имовина под јурисдикцијом чланица Репарационе агенције плени се на начин по избору сваке државе, али с тим да она не сме да остане немачка. Она се одбија од репарационог дела. По својој природи већ тај облик репарација се најлакше остварује.

Према неким непровереним подацима Немци су имали у САД пласмана за 1 милијарду USD, у Великој Британији за 300 милиона USD. И у неким другим земљама чланицама Међусавезничке репарационе агенције та имовина је представљала знатну вредност. На тај начин су такве земље пленидбом немачке имовине на својој територији добиле замашну накнаду за штете претрпљене у рату. Свеједно да ли су подаци о величини немачке имовине у иностранству тачни или не, чињеница је да су немачки пласмани у земљама чланицама Агенције били знатни.

Ликвидирање немачке имовине у неутралним земљама поверено је САД, Великој Британији и Француској. Три мандатне силе су имале тежак посао, али постигнута решења нису била ни задовољавајућа ни правична. Тако је са Швајцарском постигнут споразум да ликвидира немачку имовину, а да половину задржи за себе. Ликвидација немачке имовине регулисана је и са Италијом, Шведском, Јапаном, Шпанијом.

Остали видови репарација из категорије „А“ нису били значајни за земље које су у рату највише страдале. Ту спадају противдавања СССР за добра која су испоручивана из западних зона, заплењена немачка имовина, ауторска права и индустријска својина, укључење Сарске области у француску привреду. Те изворе репарација користиле су углавном државе које су имале окупациону силу у Немачкој.

¹⁷⁸ На конференцији у Паризу процењена укупна штета коју је Немачка нанела државама корисницама репарација (18 држава) износи 53,4 милијарде USD вредности из 1938. Југославији је у томе призната штета у висини од 9,145 милијарди, Француској 21,143 милијарду, Великој Британији 6,383 милијарди USD.

1.6.2. Репарације из категорије „Б“

Индустријска постројења и поморски трговачки и речни бродови. Очекивало се да ће индустријска постројења дати знатне вредности земљама које су се морале хитно обнављати и подизати. Међутим, начин одређивања постројења за демонтажу свео је вредност демонтаже на најнижу меру. Од очекиваних око 2.000 постројења, на крају се дошло до 667 фабрика у вредности од 708,5 милиона RM (1938. година) или око 180 милиона USD, вредности из 1938. године¹⁷⁹. Са том вредношћу је завршена репарациона политика демонтаже, као главног вида репарација.

1.7. Вредност исплаћених репарација

Југославија је од Немачке имовине у неутралним земљама из категорије „А“ добила укупно нешто испод 8 милиона USD вредности из 1938. године.

Из демонтираних индустријских постројења, заједно са вредношћу из добијених поморских трговачких бродова, Југославија је примила вредност од 27.274.692 USD из 1938. године.

1.8. Неуспех репарационе политике великих сила

Репарациона политика савезничких земаља према Немачкој после Другог светског рата и њени резултати могу се обележити као потпуно неуспели с гледишта правде уопште и интересом Југославије, посебно. Она је изневерила оба постављена циља: нити је Немачка онемогућена као потенцијални агресор, нити је допринела обнови и подизању земаља разорених и опљачканих од Немачке. Тај неуспех може се приписати великим силама. Оне су имале своје посебне циљеве мимо циљева који су постављени репарацијама. Сам поступак остваривања репарација није гарантовао правилност и целисходност извршења репарационог плана и постизање циљева. Пре свега, која ће постројења бити одређена за демонтажу зависило је од команданата окупационих зона у Немачкој. Окупационе силе гледале су своје интересе. Оне се нису држале проглашеног начела о немачком животном стандарду који би могао одговарати просечном европском стандарду, нити тога да се Немачкој не допусте индустрије које би могле угрозити безбедност и мир. Да су команданти полазили од тога, свакако би се из Немачке добиле далеко веће вредности. Али су зато окупационе силе одмах по уласку у Немачку демонтирале постројења која су их интересовала. Оне су за ту сврху послале стручњаке из свих области. Даље, нарочито када се почео примењивати Маршалов план, Немачка је сматрана као део западно - европске привреде, па ју је ваљало санирати и ставити на ноге. С друге стране, окупационе велике силе обезбедиле су себи наплату репарација у другим, прикривеним видовима. Ту је, пре свега, трговина немачким производима. Оне су куповале у Немачкој неке производе по ранијим немачким ценама, стопираним на нивоу 1936. године, а продавале по знатно вишим ценама ондашњег светског тржишта, оскудног одмах после рата.

Немачки пласмани капитала били су огромни баш под јурисдикцијом земаља које су имале окупациону силу у Немачкој. Већ је споменуто колики су ти пласмани били. Код расподеле трговачких бродова није се држало сразмере одређених учешћа, већ су се они делили према другим мерилима. На тај начин су фаворизоване једне

¹⁷⁹ Међународни монетарни фонд је усвојио однос 1 УСД = 4 RM 1938. године у трећем Рајху, међутим, званични курс је био 1 USD = 2,23 RM.

земље, а оштећене друге. Речни бродови нису уопште дељени, јер су окупационе силе стале на гледиште да су они потребни немачкој привреди. Али о потребама порушених, оштећених и опљачканих земаља није се водило рачуна.

Колико су Савезници примили од Немачке на име репарација види се из њихових узајамних оптужби. Западни Савезници тврде да је СССР више од 10 милијарди USD, док СССР тврди да су западни Савезници наплатили тзв. скривене репарације. Свакако да и једни и други имају право, свеједно у коме обиму.

Велике савезничке силе постигле су и значајне посредне привредне и политичке користи од победе над Немачком и репарационом политиком. Те користи се састоје у заузимању с њихове стране многих моћних привредних и политичких позиција у свету које је немачка изгубила.

Да је питање репарација од Немачке и даље отворено говори и Лондонски споразум о немачким спољним дуговима од 27. фебруара 1953. године. Њиме су регулисане разне категорије немачких трговачких и финансијских обавеза. У члану 5. Лондонског споразума се говори о тражбинама које се изузимају из регулисања по Споразуму. Ту се наводи, између осталог, да ће регулисање потраживања по клириншким рачунима, стечена за време окупације, бити одложена до коначног решења проблема репарација.

И овај међународни акт од 1953. године, донет после Финалног акта од 1945. године, поново констатује да проблем репарација није коначно решен Финалним актом.

Из комплекса разних видова ратне штете и ратних страдања за које треба да се плате репарације издвајају се нацистички прогони, а у Завршном акту о репарацијама и у Лондонском споразуму о немачким спољним дуговима, између осталог, посебно и изричито се спомињу потраживања из клириншких рачуна насталих за време рата. Клириншки рачуни у тим актима се изједначају са ратном штетом, иако имају посебан карактер. Добрим делом они су резултат трговачких односа окупираних земаља са Трећим рајхом и представљају вишак извоза окупираних земаља над увозом из Немачке. Југославија има активан клириншки салдо од преко 2 милијарде RM. Од тога износа 500 милиона RM, који потичу из окупираног подручја Србије, несумњиво је резултат вишка извезене робе, док је структура износа од 1,5 милијарде RM, који је створила НДХ, друкчија. У клириншким рачунима су у питању велике вредности, оне представљају извезена материјална добра, оне нису одређене проценама, већ су изражене на основу тачних и утврђених мерила.

Овде су питања накнаде жртвама нацистичког прогона и потраживања по клириншким рачунима, као категорије штете претрпљене у рату, посебно додирнута из разлога што су оне погодне да се узму у обзир у процесу сукцесивног решавања проблема немачке обавезе из репарација.

Нема разлога да Србија питање репарација од Немачке не постави у његовом комплексу. При том се мора поћи од висине укупне претрпљене штете, од немачке способности плаћања, од тога да се средствима која је била дужна платити за југословенску обнову СР Немачка све до данас служила за сопствену обнову и успон. Од свих других земаља баш наша земља има највише разлога и најјаче право да захтева плаћање репарација од Немачке, јер је она претрпела највећу штету, а није примила готово никакву накнаду.

2. Ток и резултати наплате репарације од СР Немачке

2.1. Појам, обим и видови репарација

Појам, видове и обим репарација дефинисао је у суштини Стални суд међународне правде 1928. године у својој пресуди, у спору између Немачке и Пољске око фабрике у *Chorzow*-у, на следећи начин: ... „Обештећење мора, колико год је то могуће, да избрише све последице незаконитог акта и да успостави ситуацију која би највероватније постојала да дело није почињено. Довођење у овакво стање или, ако то није могуће, плаћање једне суме која одговара оној вредности коју би имало васпостављање оваквог стања, досуђивање, према потреби, обештећења за претрпљени губитак, који не би био покривен оваквим васпостављањем или плаћањем уместо васпостављања стања – то су принципи који треба да служе за одређивање износа обештећења за дело противно међународном праву.“

Према овом општем правилу међународног права репарације треба да обухватају у првом реду успостављање стања које би постојало да није било деликта. Очевидно је да у случају међународног деликта тако огромних размера, какав је био Други светски рат, не може бити речи о васпостављање у природи стања које би постојало да није било агресије. Према томе, у смислу горњег правила може доћи у обзир само плаћање одштете, уместо васпостављања претходног стања. То плаћање би требало да има ону вредност коју би имало васпостављање стања у природи.

Међутим, очевидно је и то да Немачка никада не би могла да плати сву штету коју је починила и изазвала својим агресијама. Због тога су Савезници већ у првим разговорима о репарацијама на Криму предвиђали границе како у погледу обима репарација тако и у погледу видова њихове наплате.

2.2. Процена ратне штете коју је изазвала Немачка

Проблем процене ратне штете коју је током Другог светског рата изазвала Немачка врло је тежак и сложен, али при свему томе јасно је да Немачка никада не може да плати стварну штету, већ само један њен врло мали део. Због тога није од битне важности да се та штета сасвим тачно процени, што уосталом не би ни било могуће, с обзиром на њену обимност, на различитост видова у којима је она почињена и на тешкоће да се егзактно процене све последице које су њоме изазване, као што су на пример, губици људских живота (радна снага, стручњаци), застој у привредном развоју, науци, техници итд.

С обзиром на све то, Савезници су већ на Кримској конференцији били начисто да се пуна ратна штета не може наплатити од Немачке, па се тиме могу објаснити њихови покушаји да се наплата репарација ограничи на једну компромисну суму – која би, према совјетском предлогу, требало да износи 20 милијарди USD из 1938. године (ако би се вредност долара ценила у односу на тадашњу вредност унце злата у односу на данас, онда би та компромисна сума износила око 1000 милијарди данашњих USD). Истовремено су учесници Конференције одредили и видове у којима ће се наплаћивати репарације, као и начин наплате који је окупационим силама омогућио да свака од њих у својој окупационој зони сама одлучује о обиму, начину и времену наплате репарација. Једино су до краја наплаћене репарације по основу ликвидације немачке имовине и активе у иностранству (основ „А“).

После капитулације Немачке СССР је у својој окупационој зони наплатио свој део репарација, при чему је обештетио и Пољацима из свог дела. Међутим, ни до данас нам није познато на колико су Совјети проценили своју ратну штету, па се зато не може ни утврдити колики су проценат од тога наплатили.

Што се тиче осталих савезника, који су за своја репарациона потраживања упућени на западне окупационе зоне Немачке, ствар стоји другачије. Наиме, свако од њих је проценио своју штету и пријавио је на Париској репарационој конференцији 1946. године. На овој Конференцији су одређени проценти учешћа у репарацијама на основу претрпљене директне материјалне штете проузроковане уништавањем или пљачком постојећег капитала, при чему се, поред тога, узео у обзир и број људских жртава и допринос савезничкој победи.

Директна материјална штета коју су поједине земље пријавиле износи у милијардама USD:

У милијардама USD

1. Француска	21.143
2. Велика Британија	6.383
3. Холандија	4.472
4. СССР.....	4.202
5. Грчка	2.545
6. Белгија	2.273
7. САД	1.267
8. Норвешка	1.200
9. Осталих 8 земаља (Албанија, Луксембург, Данска, Канада, Индија, Египат, Нови Зеланд, Аустралија и Јужна Африка)	0.679
10. Југославија	9.145
Укупно:.....	52.909

Овде треба подвући да пријављена директна материјална штета представља код оних земаља које су имале велике губитке у људству (Југославија, Француска, Грчка) сразмерно мали део укупне штете, пошто су оне претрпеле највеће губитке у радно способном људству и квалификованим кадровима и морале да преузму бригу о огромном броју инвалида и породица без хранилаца. Према томе, укупна штета код тих земаља је вишеструко већа од горњих износа. Иначе, укупно пријављена штета Конференцији износила је 326 милијарди USD из 1938. године (Југославија је пријавила 45,6 а СССР је проценио своју штету на 485 милијарди USD из 1938.године).

На основу горе наведене пријављене директне материјалне штете одређен је кључ процента за расподелу немачких добара која ће окупационе власти у западним зонама Немачке ставити на располагање („А“, „Б“) за поделу појединим земљама, укључујући немачке активе у савезничким и неутралним земљама. Напред смо већ дали табелу на овај начин одређених процентуалних учешћа у подели репарација. Да би ствар била до краја јасна, напомињемо да је до разлике у процентима између категорија „А“ и „Б“ дошло због тога што су неке земље, у првом реду САД, па Јужноафричка Унија, и донекле Уједињено Краљевство, које нису биле заинтересоване за немачке демонтаже, одрекле једног дела процента немачких добара у категорији Б, с тим да су тиме повећани проценти учешћа других земаља у тој категорији, као на пример:

Југославија је добила у категорији „А“ 6.60%, а у категорији „Б“ 9.60%; Грци су у категорији „А“ добили 2.70%, а у „Б“ 4,35% итд.

2.3. Ток наплате репарација

2.3.1. У Совјетској окупационој зони

Нема поузданих података о томе колико су Совјети наплатили на име репарација за свој и пољски рачун у својој окупационој зони, односно у тадашњој НДР. Међутим, неки подаци, из различитих извора, показује да је у Совјетској зони вршена интензивна наплата репарација не само путем демонтаже немачких постројења, како је према тумачењу западних Савезника било предвиђено у Постдамском споразуму, него и из текуће источнотемачке индустријске производње. Наплата је у овој Зони трајала све до 1953. године, када су се Совјети Протоколом од 22. августа 1953. године, закљученим са владом НДР, одрекли од даље наплате. Из тог Протокола и Стаљиновог писма од 15. маја 1950. године, види се да су Совјети признали Демократској Републици Немачкој на рачун репарација укупно 4,292 милијарде USD а вредности из 1938. године. Међутим, бонска влада је у једној својој званичној публикацији из 1951. године¹⁸⁰ тврдила је да су Совјети из Источне Немачке већ до тада били наплатили 10,7 милијарди USD, а Социјалдемократска партија Немачке тврди у својој брошури¹⁸¹, да су Совјети до 1952. године, наплатили на име репарација око 28 милијарди USD.

Податке из ових западнотемачких извора треба, свакако, примити са резервом, али је сигурно да је НДР, чији је економски потенцијал био мањи од трећине потенцијала Савезне Републике Немачке, до 1953. године платио далеко више на име репарација, него што је укупно платила Западна Немачка. Опште је познато, да се СССР врло интензивно користио и пресељавањем немачке врхунске радне снаге у СССР и на тај начин створио код себе основе за неке нове гране индустрије (оптика, донекле хемија и сл.).

Ради потпуног прегледа шта су све Совјети добили на име репарација, треба још додати и подсетити да су они на основи Подсдамског споразума ликвидирали немачку имовину у Финској, Бугарској, Румунији, Мађарској и Источној Аустралији, чија се укупна вредност не зна, али је, у сваком случају, велика. Једино је она сигурно позната за Источну Аустрију, пошто је Аустрија у Државном уговору (мировни уговор) из 1955, обавезана да на име откупа те имовине плати СССР – у 150 милиона USD у року од 6 година; поред тога, Совјетски Савез је задржао за себе још знатне петролејске концесије у Аустрији и добио имовину Аустријског дунавског паробродарског друштва у Мађарској, Румунији и Бугарској, као и његове бродове који су се налазили у Источној Аустрији. Уз то, Совјети су од 1945. године, до закључења Државног уговора користили у пуној мери целу, врло велику, немачку имовину у Аустрији, у првом реду петролејске изворе и индустрију. Петролејске концесије је откупила Аустрија од СССР лиферирацијом нафте у укупној количини од 6,5 милиона тона (првобитно је било уговорено на 10 милиона тона, па је 1958. године СССР редуцирао ову цифру на 6.500.000 тона).

¹⁸⁰ F. Rupp, *Die Reparationsleistungen der sowjetischen Besatzungszone*, Bundesministeriums für gesamtdeutschen Fragen, Bonn, 1951.

¹⁸¹ *Die Reparationen in der Sowjetzone von 1945. do 1952*, Parteivorstand der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands.

2.3.2. У западним окупационим зонама

Наплата репарација у западним окупационим зонама Немачке била је од самог почетка окупације спутавана политиком савезника, која је ишла у првом реду за тим да се што брже обнови немачка привреда и тиме спрече социјална врења у СРН. Штавише, они су у том циљу дали Немачкој помоћ у неколико година у висини од близу 4 милијарде USD (од тога САД 3,2 милијарде USD, Енглеска 201 милиона GBP, Француска је дала само 15 милиона USD).

Полазећи с тих позиција, западни Савезници тако су, за разлику од Совјета, тумачили Потсдамски споразум о репарацијама да он не допушта наплату репарација из текуће немачке производње док се Немачка не опорави, штавише, да се она мора ограничити само на одузимање капиталних добара (демонтаже) и немачких добара и актива у иностранству.

Овакво тумачење је потврдио на радију 24. априла 1947. године, тадашњи амерички државни секретар за иностране послове генерал Маршал.

Становиште западних савезника по питању немачких репарација дошло је до изражаја и у Париском споразуму о репарацијама из 1946. године, који је, како смо већ напред изложили, ограничио наплату репарација на две наведене категорије: А и Б. Међутим, управо због тог ограничења, наплата репарација на основу Париског споразума замишљена је као прва фаза наплате за време док се Немачка привреда не опорави. Ова привременост је изричито истакнута у члану 2Б, како смо већ напред детаљно изложили.

Марта месеца 1946. године, три савезничка команданта западних окупационих зона Немачке објавили су план којим се предвиђала демонтажа 1800 немачких фабрика, с тим да се 75% по вредности од тога стави на располагање IAR-и у сврху поделе учесницима Париског споразума. Већ у августу 1947. године, исти команданти су ревидирали тај план и снизили број фабрика за демонтажу са 1800 на 858. Редукција по вредности је била сигурно сразмерно далеко већа него по броју. Образложење за овај поступак састојало се у томе да Немачкој треба оставити индустријски капацитет који је одговарао ономе из 1936, а не само $\frac{3}{4}$ (75%) тог капацитета, како је првобитни план предвиђао. Уствари, тада је већ био почео хладни рат између СССР и Запада, те због тога Савезници нису желели да слабе привредни потенцијал својих зона, односно будуће западнонемачке државе.

Од смањеног броја фабрика и њихових делова стављено је уствари IAR-и на располагање свега 667 постројења. Укупна вредност тога процењена је на 708,5 милиона RM из 1938. године (око 180 милиона USD, такође из 1938. године). Из ових бројки може се лепо видети какав је био квалитет одређених постројења за демонтажу, па према томе и корист од тога за земље које су их добиле (у просеку је вредност једног постројења износила нешто више од милион RM, или 250.000 USD).

Демонтажа ових предузећа завршена је 1950. године; IAR-а је завршила свој рад и распуштена 20. новембра 1959. године, а 17. новембра исте године прихваћен је завршни извештај Организације.

Као што смо већ напред навели, категорију „А“ репарација представљале су углавном немачке активе у земљама потписницама Париског споразума, као и у неутралним земљама, те у Италији и Јапану.

Највећу вредност немачке имовине у овој категорији представљале су немачке инвестиције у савезничким земљама, и то: у САД, које су IAR-и пријавиле вредност од 98.645.720 USD из 1938. године, у Уједињеном Краљевству 40.519.899 USD, у

Француској 5.799.201 USD, у Данској 14.857.563 USD, у Холандији 31.745.314 USD, у Индији 3.567.562 USD, у УАР 2.620.958 USD, у Југославији 3.095.880 USD. Немачке активе у неутралним земљама ликвидирани су на основу споразума три окупационе силе са тим земљама, после чега су стављене на располагање IAR-и. Укупна вредност тога је износила: 44.658.840 USD из 1938. године (од тога у Шведској 29.628.723 USD, у Швајцарској 7.747.925 USD, у Шпанији 7.032.497 USD итд.). У Италији је та актива износила 1.648.080 USD, у Јапану 2.069.839 USD из 1938. године. У категорију А урачуната је и вредност немачког ратног материјала који је заплећен у појединим земљама. Његова вредност је износила: у Француској 12.067.878 USD, у Данској 5.262.696 USD, у Белгији 2.130.013 USD, у Норвешкој 2.081.885 USD, у Југославији 1.390.968 USD.

IAR-а је посебно задужила Француску још са 17.500.000 USD, на име тога што се није из Сарске области, коју је економски себи припојила, ништа демонтирало (иначе, Француска није посебно терећена за комплетно коришћење сарске привреде).

У милионима USD из 1938. године

Ред број	Земља	Категорија А	Категорија Б	Укупно
1.	Албанија	27.866	1.039.570	1.067.436
2.	САД	113.128.710	11.121.554	124.250.264
3.	Аустралија	1.502.274	2.467.103	3.969.377
4.	Белгија	8.825.567	7.646.496	16.472.063
5.	Канада	3.854.690	943.044	4.797.743
6.	Данска	21.726.047	1.237.219	22.963.266
7.	УАР	4.466.878	360.078	4.826.956
8.	Француска	43.292.964	43.406.254	86.699.218
9.	Уједињено Краљевство	55.918.356	49.809.029	105.727.385
10.	Грчка	3.013.639	10.484.069	13.497.708
11.	Индија	4.343.328	5.513.818	9.857.146
12.	Луксенбург	856.813	574.220	1.431.033
13.	Норвешка	7.771.496	5.833.376	13.604.872
14.	Нови Зеланд	402.698	906.060	1.308.758
15.	Пакистан	196.406	981.881	1.178.287
16.	Холандија	39.360.375	8.152.335	47.512.710
17.	ЧССР	6.519.645	8.053.984	14.573.629
18.	Јужноафричка унија	10.852.527		10.852.527
19.	ЈУГОСЛАВИЈА	8.029.227	27.757.191	35.786.418
УКУПНО USD:		334.089.506	186.287.281	520.376.787

Према закључном извештају IAR-е, укупна вредност репарација наплаћена по категорији „А“ износи 334.089.506 USD из 1938. године. Ова сума је, као што се види, скоро двоструко већа од наплаћене суме из демонтаже (категорија „Б“).

Дефинитивна расподела немачких репарација по земљама, које су данас наплаћене преко IAR-е по категоријама „А“ и „Б“, износи:

Као што се из ове табеле види, укупна сума наплаћених репарација, 520.376.787 USD из 1938. године, је врло мала у поређењу са укупном штетом коју је проузроковао

Трећи Рајх својом агресијом, па чак и у поређењу са сумом од 20 милијарди USD, односно 10 милијарди USD, о којој се говорило на Криму.

Далеко већи износ је наплаћен из категорије А, при чему су развијене земље однеле лавовски део, што је и разумљиво, с обзиром да су немачке инвестиције и активе биле у њима највеће. Насупрот томе, Југославија је у категорији А добила само 8.029.227 USD, а у категорији Б 27.757.191 USD.

У категорији Б три савезничка команданта у окупираној Западној Немачкој стављали су IAR-и на располагање углавном само она немачка постројења која су радила за ратне потребе (за производњу ратног материјала) и која су услед тога била пуном мером коришћена и већ амортизована, те за обнову немачке привреде нису била од значаја. Те фабрике нису значиле за савезнике много више од вредности старог гвожђа.

При одабирању немачких фабрика за демонтажу окупатори нису уопште водили рачуна о потреби обнове ратом опустошених привреда мање развијених савезничких земаља, па зато нису ни одређивали таква постројења за демонтажу која би томе служила. Напротив, они су ишли за очување немачког привредног потенцијала, без обзира на договор у Подсдаму, где је закључено „да се Немачкој неће осигурати животни стандард виши од просечног европског стандарда“. Уз то, три велике силе, које су одлучивале о демонтажи, нису биле економски заинтересоване за обимније демонтирање, пошто су и саме биле индустријски развијене, те им нису требале немачке застареле машине (додуше, оне су узимале поједине машине и апарате које су по својој конструкцији биле од интереса за њих), а поред тога већ је био почео хладни рат, па су зато настојали да не слабе Западно Немачку која им је била потребна.

Поврх наплаћених репарација из категорије „А“ и „Б“, које су обрачунате преко IAR-е, значајну вредност представљају заплењени немачки патенти и технолошки процеси (*“Know how”* – знати како), које су искључиво могле користити индустријски развијене земље.

На предлог окупационих сила, 27. јула 1946. године закључен је мултилатерални споразум, коме је приступила и Југославија, којим су стављени у општи домен немачки патенти и технолошки поступци, с тим да се њихова вредност не урачунава и не исказује код IAR-е. Вредност ове документације је свакако велика, њу је уосталом, тешко и проценити, с обзиром на инвестиције у истраживачки рад и сл., па зато нису нигде објављене цифре ни приближна процена вредности ове категорије репарација, сем што је Бонска влада 1952. године, објавила да је Бременски сенатор Хармсен проценио вредност тих права на 20 милијарди DM.¹⁸²

Окупационе силе су могле да користе немачке индустријске поступке у неупоредиво већем обиму него друге земље, не само зато што су биле индустријски неразвијене већ и зато што су имале директан прилаз немачким фабрикама и имале у својој власти немачке стручњаке, од којих су најважније и преузели (нарочито у фабрикама ракета, САД). Према томе, Три окупационе силе су и по овом основу репарација однеле лавовски део.

2.3.3. Значај Лондонског споразума за немачку привреду

Јачање платне способности СР Немачке, којој је у знатној мери допринела репарациона политика Савезника, није коришћена за интензивирање наплате

¹⁸² Н. Siegler (Zusammenstellung), *Keesing's Archiv der Gegenwart*, 10.2.1952. str. 338 В. Тадашњих око 5 милијарди USD <https://www.zvab.com/buch-suchen/titel/keesings-archiv-der-gegenwart/>

репарација, већ је уместо тога коришћена за регулисање неплаћених спољних, углавном предратних немачких трговачких и финансијских дугова, да би се, како је то изричито истакнуто у Извештају Конференције о немачким спољним дуговима (додатак Лондонском споразуму од 1953. године), допринело успостављању међународног кредита Немачке.

По одредбама овог Споразума, спољни дугови бившег Рајха, у страним средствима плаћања (фунте, франци, долари) и исплатиће се у номиналној вредности 1:1 при чему је златна клаузула претворена у USD клаузулу. Дугови у RM исплатиће се према прописима Савезне Републике Немачке о конверзији, то значи у једној десетини, или чак једној двадесетини од њихове номиналне вредности; код дугова у RM са златном клаузулом предвиђено је посебно решење, које је упућивало на посебне споразуме који су, по правилу, водили плаћању у номиналној вредности.

Вероватно је да су највећу ставку у немачким спољним дуговима представљале издате облигације у страним валутама у вези репарација из Првог сватског рата (преко 5 милијарди нових марака – DM), по курсу из 1950. године.

Према саопштењу западнонемачког Министарства иностраних послова, после закључења Лондонског споразума, укупна обавеза Савезне Републике Немачке износила је 13.730.000.000,00 DM, односно око 3.270.000.000,00 USD. У ову суму је урачуната и обавеза СР Немачке за отплате савезничке помоћи после овог рата у износу од близу 4 милијарде USD, од чега су јој Савезници брисали, при закључењу овог споразума, око 2 милијарде и сто милиона USD, те је на тај начин остало од помоћи да се плати свега 1,5 милијарди USD, која је ушла у горњу укупну суму од 3,2 милијарде USD.

У истом Споразуму, у члану 5. изузета су од решења и изричито одложена од коначног решења питања репарација потраживања савезничких земаља која су проистекла из рата, у првом реду из ратног клиринга.

Отплате дуговања по овом Споразуму протегнута су на много година и оне ће ићи углавном у западне развијене земље, чија су потраживања била у валутама које нису девалвиране, или су била уговорена са златном клаузулом.

Према томе, Лондонски споразум је за немачку привреду значио врло лак терет и њену даљну консолидацију, за веровнике у RM из времена рата даље одлагање наплате, а за мањи део потраживања наплату у десетини или двадесетини од номиналне вредности, тј. велики губитак у одгону плаћања репарација онима који су највише претрпели у рату међу њима посебно за Југославију.

2.3.4. Обештећење жртава нацистичког прогона

Иако су три бивше окупационе силе у Западној Немачкој у свом Споразуму са Савезном Републиком Немачком о уређењу проистеклих питања из рата и окупације, закљученог, 23. октобра 1954. године, (тзв. Генерални уговор), у члану 1. главе VI изричито изјавиле: „...да неће никада поставити захтев за наплату репарација из текуће производње Савезне Републике Немачке ...“, оне су ипак на притисак својих борачких организација и многобројних депортираца, а такође и на притисак влада мањих западних земаља, морале да одступе од прокламованог принципа и да од Савезне Републике затраже да приступи преговорима за регулисање обештећења тих људи. Обештећења ових жртава представља недвосмислено део репарација и њега је Савезна Република Немачка могла да плати једино „из текуће производње“ (јер, тешко је замислити трансфер по другом основу, с обзиром на то што више не може бити речи о одузимању немачког капитала).

Да је обештећење жртава нацистичког прогона заиста саставни део репарација произилази из општег међународног права, по коме су прогони противу становништва у окупираним земљама из расних, националних и политичких разлога кршење ратног права (формулисаног већ у Хашким конвенцијама из 1907. године) а такође и из Јалтског и Подстамског споразума у коме је речено у глави IV, увод: „Да ће Немачка бити присиљена да у највећој могућој мери надокнади губитке и патње које је нанела и проузроковала уједињеним народима.“

На притисак Савезника, СР Немачка је у току 1959 и 1960. године, закључила споразуме са оним потписницама Париског репарационог споразума које су то тражиле, сем са Југославијом, о обештећењу њихових држављана, жртава нацистичког прогона.

На основу тих споразума са Бонском владом, од СР Немачке су примили исплату:

Француска	400.000.000 DM или 110.000.000 USD
Данска	16.000.000 DM или 4.000.000 USD
Норвешка	60.000.000 DM или 15.000.000 USD
Холандија*	280.000.000 DM или 70.000.000 USD
Белгија	80.000.000 DM или 20.000.000 USD
Грчка	115.000.000 DM или 28.000.000 USD
Луксембург	18.000.000 DM или 4.000.000 USD
Уједињено Краљевство	11.200.000 DM или 2.800.000 USD
Укупно	980.800.000 DM или 245.050.000 USD

*У суму од 280 милиона DM укључена су и нека друга холандска потраживања од СР Немачке, као на пример: реституција вредносних папира, и др. (суме нису одвојено специфициране).

Поред обештећења горе наведених земаља по овом основу, СР Немачка је платила за жртве нацистичког прогона из:

Аустрије	101.000.000 DM или 25.250.000 USD
Италије	40.000.000 DM или 10.000.000 USD
Укупно:	141.000.000 DM или 35.250.000 USD

СР Немачка је посебно обештетила јеврејске жртве нацистичког прогона на основу споразума са владом Израела од 10. септембра 1952. године, којим се обавезала да плати израелској држави 3 милијарде DM и још 450 милиона DM у корист Конференције јеврејских материјалних захтева према Немачкој, укупно, дакле, 863 милиона USD. Овим је СРН уствари платила репарације Израелу (материјалне штете и жртве, иако Израел није постојао као држава у време када су хитлеровци опљачкали јеврејску имовину и убили, како се рачуна, преко 6 милиона Јевреја).

„Политика“ и „Борба“ од 31. марта 1966. године су објавиле да је западнонемачко Министарство привреде саопштило да је СРН на основу додатног споразума о репарацијама из 1954. године, исплатила Израелу у роби и услугама скоро милијарду USD, чиме је уговор извршен, како је било предвиђено. У ову суму урачуната су 262 милиона USD које је СРН исплатила Великој Британији за петролејске испоруке Израелу.

Укупни немачки издаци, дакле, по овом основу износе око 1.278.500.000 USD.

Ова сума је евидентно безначајна према броју жртава свих ових земаља, али она није ни проистекла из примене неких адекватних правила и мерила за израчунавање одштете, већ је резултата глобалне нагодбе у одређеним политичким условима.

Овде треба напоменути да се по немачком закону („BEG“ – *Bundesentschädigungsgesetz*)¹⁸³ о накнади штете жртвама из рата 1953. године, који се углавном односи на Немце апатриде, признаје на име обештећења ренте за родитеље, децу и унуке убијених, инвалидска рента за нанете повреде или за губитак здравља, одштете у износу од 150 DM за сваки месец лишења слободе, тј. 5 DM на дан.

У горњим преговорима је било спорова о томе кога треба узети у обзир за обештећење, Немци су хтели у почетку да обештете само преживеле жртве, и то само за губитак њихове слободе, при чему су искључивали припаднике покрета отпора, међутим, Савезници су инсистирали на обештећењу и за убијене, а посебно за губитак здравља преживелих, као и не обавезном укључењу у обештећењу и припадника покрета отпора.

Међу преговарачима је било и спорова око процене просечног трајања лишења слободе жртава нацистичког прогона. Због тога су настале врло велике разлике између захтева савезника и понуда Немаца. Тако су, на пример, Немци на преговорима са Француском у почетку нудили око 50 милиона DM, а Французи тражили за своји 180.000 жртава 700 милиона DM. Из коначне суме на коју су се нагодили, 400 милиона DM, јасно се види да је преовладало француско становиште. Белгија је за пријављених 44.000 жртава добила 80 милиона DM, Норвешка је за исти број жртава добила 60 милиона DM, а Грчка за око 180.000 жртава добила је само 115 милиона DM.

Из овога произилази да је Француска добила у просеку за сваку своју жртву 2.200 DM, Норвешка 1.500, Белгија 2.000, а Грчка само 640 DM, значи, за исти број жртава као и код Француза 4 пута мање.

Код овог треба истаћи да је према једном податку, који је изнела Бонска влада у свом образложењу предлога другог закона за измену BEG – а из 1963. године, до краја 1962. године, за 2.570.000 захтева за обештећење у самој Западној Немачкој исплаћено 13.800.000.000 DM, тј. у просеку по сваком захтеву 5.500. DM, дакле, већ до тада више него два пута већи износ од оног који је плаћен у просеку француским жртвама, које су најповољније третиране у поређењу са осталим Савезницима. Тај се просек у погледу немачких жртава стално повећава, јер велики број њих добија и даље ренте од своје владе.

---

¹⁸³ Bundesentschädigungsgesetz, BEG, Савезни закон о накнади за жртве националсоцијалистичког прогона (Федерални закон о накнади, BEG), регулише компензацију у новцу за људе који су били прогоњени у време националсоцијализма из политичких, расних, верских или идеолошких разлога и због тог прогона су изгубили живот или претрпели штету на телу, здрављу, слободи или имовину, као и претрпјели професионални или економски губитак. Закон је донет 29. јуна 1956. године ретроспективно до 1. октобра 1953. године у Савезној републици Немачкој, након што оригинални предлог закона од 18. септембра 1953. године није узет у обзир.

ГЛАВА II

ПРИМАЊА ПО ОСНОВУ РАТНЕ ШТЕТЕ

1. Примања Југославије од Немачке на име репарација и других потраживања проистеклих из Другог светског рата

1.1. Процена југословенске ратне штете

Подсећамо да је Југославија за наплату ратне штете Подсдамским споразумом упућена са осталих 17 земаља на западне окупационе зоне Немачке. Следствено томе, Југославија је своју ратну штету пријавила Париској конференцији за немачке репарације.

Процену ратне штете причињене Југославији извршила је Репарациона комисија при Влади ФНРЈ. Према тој процени, наша укупна ратна штета након Другог светског рата износи 46.900.000.000 USD из 1938. године, од чега 35.858.000.000 USD представља штету за коју је директно одговорна Немачка, док је Италија починила 10.350.000.000 USD, а Мађарска и Бугарска заједно 1.192.000.000 USD. Од укупне суме процењене штете, на материјалну штету, тј. директни губитак националног богатства, отпадало је 9.145.000.000 USD из 1938. године. Од тога, процењено је да је Немачка проузроковала 7.120.000.000 USD, Италија 1.449.000.000 USD, а мађарска и Бугарска 575.000.000 USD.

Иако је проценат учешћа Југославије у расподели репарација на Париској конференцији одређен на основу горе поменуте процене директне материјалне штете, ипак није искључено да ће у случају евентуалних непосредних преговора немачка страна покушати да оспори ове процене као превисоке. С тим треба озбиљно рачунати.

1.2. Структура ратне штете причињене Југославији ¹⁸⁴

- Срушено или оштећено 504.160 зграда у градовима и селима, тиме је лишено крова над главом 3.300.000 становника;

- Огромна штета је учињена пољопривреди, где је уништено 18 милиона воћки, 84.496 хектара винограда, уништено или опљачкано 798.132 коња, 2.397.343 говеда, 6.324.000 оваца и коза, 2.123.282 свиње, 12.604.817 комада живине, 329.450 комада кошница итд.

Осим тога, опљачкано је и одвучено 1.910.364 вагона житарица и биљних производа, 1.766 вагона вуне и др. Уништено је 1.530 трактора, 2.480 парних локомотива, 5.300 разних мотора, 495.890 плугова, 485.000 сељачких кола, 8.900 рибарских чамаца и бродова, већих и мањих рибарских мрежа 21.500 комада итд.;

Шумарству је такође причињена огромна штета: девастирано је 295.000 расадника и шума а 175 хиљада хектара је претворено у камењар, посечено је 48.700.000 кубних метара дрвета, поред тога је окупатор присвојио затечене залихе обрађеног дрвета, и то: целулозног, таинског и огревног дрвета 2.200.000 м³, техничког дрвета 3.400.000 м³, паркета, фурнира и шперплоча 87 хиљада кубних метара.

¹⁸⁴ *Људске и материјалне жртве Југославије у ратном напору 1941-1945*, Публикација Репарационе комисије при влади ФНРЈ.

Уништено је 1.150 пилана, 1 фабрика шибица, 2 фабрике за импрегнацију дрвета, 1 фабрика шперплоча итд. Оштећен је још већи броју објеката, као рецимо 1.316 пилана;

- У осталој индустрији само материјална штета на зградама и постројењима је процењена на 106.000.000 USD из 1938., тј. 36,5% од вредности целокупне индустрије, тако, на пример, у хемијској индустрији, где је разорена 21 фабрика, а оштећено 57, штета је процењена на 16 милиона USD. У металној индустрији, разорено је 18 фабрика, а оштећено 52, процењена штета износи 27.500.000 USD. У електро индустрији, ја разорено 75 централа а оштећено 79, процењена штета износи 18 милиона USD из 1938, итд.;

- У рударству су причињене такође огромне штете уништавањем и рушењем рудничких постројења и зграда, затрпавањем и потапањем окана, нерационалном експлоатацијом рудника и сл. разорено је и оштећено 142 рудника угља, 7 рудника олова и цинка, 2 рудника бакра, 12 рудника железа, 8 рудника антимона, 9 рудника хрома итд. Одвучено је само из Бора преко 115.000 тона бакра (115 милиона USD из 1938. године), затим огромне количине олова и цинка из Трепче, олова 62.897 тона (рафинираног), цинк – концентрата 80.893 тона и сребра 20.846 кг. То све данас вреди неколико десетина милијарди USD.

- Саобраћај је, такође, катастрофално оштећен. Немаца су разорили железничке пруге специјалним машинама за уништавање прагова и шина. Рушили су и спаљивали железничке станице и постројења и возни парк. Одвучено је и уништено 976 локомотива, 30.301 вагон, а оштећено је 465 локомотива и 15.905 вагона. Уништено је свих 13 великих мостова челичне конструкције у укупној дужини од 5.450 м, а разорено је још 1.685 мањих челичних или камених мостова у дужини од 41.180 м и 1.875 дрвених мостова у укупној дужини од 45.627 м. Рекверирано је и одвучено 30.238 аутомобила, 5.920 аутобуса, 1.250 шпедитерских кола, 2 милиона двеста педесет хиљада бицикла, 18.540 кола. Тешко су оштећена сва три велика бродоградилшта, а од 83 мања, многа су сасвим уништена, а преостала знатно оштећена.

Цивилно ваздухопловство је потпуно уништено. Од укупно 95 бродова дуге и велике обалне пловидбе Југославија је изгубила 56. Изгубљено је још 60 бродова обалне пловидбе, 166 моторних бродова и 1.734 друга мања пловна објекта.

Изгубљено је 35 путничких већих бродова, 115 теретних речних бродова, 505 шлепова, 650 других већих и 8.301 мањих пловних речних објеката. Пристаништима и лукама на мору нанесене су огромне штете рушењем и разарањем лучких постројења. Посебно је страдала ријечка лука и индустрија, међутим, ова штета није урачуната у нашу ратну штету. Сличан случај је и са Задром.

- од укупно 210 болница тешко је оштећено или уништено или опљачкано 179;
- просвета је посебно страдала. Пре свега, спаљена је Народна библиотека у Београду са својих 500 хиљада свезака и 1.390 оригиналних рукописа и много других докумената, као и осталих штампаних књига. Од укупно 10.900 школа, велики број је потпуно уништен, у 5.397 случајева уништени су кабинети и лабораторије, а у 6.478 библиотеке. У Београду су Немци запалили нову зграду Универзитета и уништили збирке, библиотеке, лабораторије и научне институте који су се налазили у њему.

Опљачкане су и архиве, нарочито Српске академије наука, Државни архив, Трогирски архив, Дубровачки архив и др. Опљачкани су и музеји у Београду и другим градовима.

Тешко су оштећени многи историјски споменици, у првом реду Смедеревски град. Срушено је 450, а оштећено 800 православних цркава, оштећени су тешко средњовековни манастири (Жича, Хоново и др) итд.

Напред наведени подаци односе се само на директну материјалну штету од рата, међутим, штета проузрокована губитком 1.706.000 људских живота, оштећењима телесног интегритета и здравља као и губитком слободе, 170.000 преживелих ратних заробљеника, 320.000 интернираца, 530.000 присилно расељених лица, 270.000 принудних ратника, 320.000 принудно мобилисаних, још је вишеструко већа од материјалне штете. Но, о томе ћемо говорити касније.

1.3. Шта је до сада добила СФР Југославија од СР Немачке на име ратне штете?

1.3.1. Репарације из категорије „А“ и „Б“

Према завршеном извештају ИАР-е из 1961. године, Југославија је добила на име репарација од Савезне Републике Немачке укупно 35.786.418 USD у вредности из 1938. године, и то:

а) из категорије А	8.029.227 USD	и
б) из категорије Б	27.757,191 USD	
УКУПНО	35.786.418 USD	

Од добијеног износа из категорије „А“, 3.095.880 USD отпада на заплећену немачку имовину у Југославији (ту је урачунат уствари и знатан део аустријске имовине која је касније обухваћена чланом 27. Државног уговора), а 1.390.968 USD на заплећени немачки ратни материјал. Остали део суме отпада углавном на немачке активе у неутралним и бившим непријатељским земљама које су Југославији додељене према Париском споразуму (из Шведске, Шпаније, Швајцарске, Италије, Јапана и других).

Овде треба подвући да је IAR-а у целини наплатила у категорији „А“ укупно 334.089.506 USD из 1938 године, од чега је Југославија по Париском споразуму морала добити 6,60% или 22 милиона и 50 хиљада USD, међутим, добила је само 8.029.227 USD, зато што је вредност немачких инвестиција, које су развијене западне земље, као што су САД, Велика Британија, Холандија и друге, преузеле на својој територији за свој рачун, знатно прелазили износе на које су те земље имале право на основу свог процента у категорији „А“ према Париском споразуму, па је према томе остало мање за поделу међу осталим земљама. При овоме су, на пример, САД добиле 113.128.710 USD, уместо 93.545.000 USD, а Француска је посебно увећала своје учешће у категорији „А“ припајањем Сарске области.

Према првобитном споразуму у Паризу, у категорију „А“ је требало да се унесе и вредност немачких патената и индустријских поступака, међутим, Лондонским споразумом из 1946. године, они су изузети од обрачунавања уопште и стављени у општи домен. На тај начин је отпао велики износ којим би иначе морали бити терећени рачуни развијених савезничких земаља у категорији „А“ код IAR-е, а у првом реду окупационих сила, које су се највише користиле овим патентима и поступцима.

У категорији „Б“, IAR-а је укупно наплатила 186.287,281 USD из 1938. године; по Париском споразуму Југославији је требало да припадне од тога 9,60% или 17.883.600 USD, међутим добила је 27.757.191 USD – око 10 милиона више. До тога је

дошло због тога да би се Југославија компензирала из ове категорије за 14.020.773 USD, колико је мање добила у категорији „А“.

Међутим, компензација СФРЈ према Париском споразуму ни чисто рачунски није коректна, с обзиром да је она по одређеним процентима у обе категорије заједно (6,60% - „А“ и 9,60% - „Б“) требало да прими укупно 39.933.579 USD из 1938. године, а добила је само 35.786.418 USD – дакле за 4.147.161 USD мање.

Очигледно је да је Југославија при овоме економски још много више оштећена него што горње цифре показују, када се има у виду да далеко више вреди оно што је добијено из категорије „А“ него демонтиране старе машине из категорије „Б“, које је узела јер није имала другог излаза. Југославија је на ово *de facto* пристала зато што је рачунала да ће се у коначном обрачуну око немачких репарација компензирати, а *de iure* је протествовала при престанку рада IAR-е због ове дискриминације, изјављујући „да резервишемо себи право на потраживања према чланицама Агенције које су оствариле вишкове у репарационим примањима преко квота које су им одређене Париским споразумом у категорији „А“ (изјава југословенске делегације на ликвидационој скупштини IAR-е од 20.11.1959.).

1.3.2. Структура репарација које је Југославија добила од СР Немачке по категорији „Б“

Пре него што почнемо са навођењем података морамо најпре да констатујемо да нисмо могли доћи до правно ваљане документације у овој ствари, јер се архива Репарационе комисије налази у неупотребљивом стању. Она је без икаквог реда складиштена у Архиву Југославије, па би тражење потребних извештаја било потпуно неизвесно и трајало би месецима без гаранције да би уопште били пронађени. Нисмо били у стању, и поред свег труда, да нађемо завршни извештај Комисије, који би свакако требало да постоји, али за који постоји и претпоставка да је задржан у личној архиви појединих чланова Комисије. Зато смо се обраћали за помоћ свим онима за које смо знали да су некада радили за Комисију, било у Немачкој, било у Југославији, како би од њих добили неке податке и сл. Успели смо да на тај начин дођемо до једног извештаја у приватној својини (успомена), „Немачке репарације после Другог светског рата“, који је саставио јуна 1951. године Светозар Оташевић, бивши службеник Комисије на основу материјала Комисије. Иако овај извештај не садржи дефинитивне податке о томе шта је Југославија добила, ипак је близу коначним резултатима, пошто је она, после писања тог извештаја, врло мало добила из Немачке, те га зато можемо узети озбиљно. Осим тога, користили смо се и извештајима IAR-е.

Југославија је добила укупно 300.000 тона индустријског материјала и опреме из СРН.

Из укупно 667 немачких фабрика, које су биле стављене IAR-и на располагање за демонтажу, Југославија је добила из 66 фабрика, више или мање значајне, технолошке целине. У питању су биле најзначајније немачке фабрике за које су се земље чланице репарационе групе интересовале. Из 242 фабрике добила је разне некомплетне уређаје и делове, као и појединачне машине различитог квалитета и намене. 43 постројења су додељена Југославији по нижој вредности од процењене, јер друге земље нису имале интересе за њих. У даљем ћемо навести само она постројења или делове постројења која смо добили као вредна и која су као таква у оно време престављала изванредан допринос нашој почетној индустријској изградњи.

Редни број	Серијски бр. А.Ц.А.	Назив предузећа	Врста предузећа	Корисник у СФРЈ
1.	2. и 14.	<i>Bayerische Motorenwerke (BMW) München - Allach</i>	Предузеће за израду аутомобила познате нем. марке, машине радилице за потребе индустрије мотора	Пред. „Боба Милетић“ – Чачак МНО, разна предузећа
2.	29.	<i>I.G. Farben Sauerstoffwerke Grieschei</i>	Комплетно постројење које се састоји из кисикане	Ген. дирекција хем. индустрије - Србија
3.	197.	<i>Wieland Werke A.G. Ulm - Viehringen</i>	Четири пресе за истискивање профила обојених метала	Ваљаоница бабра
4.	364.	<i>Ernest Reine Nürnberg</i>	Постројење које се састоји из 256 машина и уређаја. Погодно за стварање алатнице	„Боба Милетић“ Чачак
5.	1002.	<i>Schiss A.G. Düsseldorf</i>	Део фабрике машина алатљика <i>Schiss Defris</i>	Творница тешким машина „Иво Лола Рибар“
6.	1009(1	<i>Friedrich Krupp, Essen</i>	Ваљаоница жице, шипкастог и тракастог материјала	Фабрика каблова Светозарево
7.	1009(26	<i>Friedrich Krupp, Borbeck Werke Essen - Delwig</i>	Ваљаоница бандажа	Железара Зеница
8.	1075	<i>Holsteinische Maschinenbau A.G. Kiel</i>	Предузеће за производњу машина радилица	Гл. дир. бродске индустрије - Ријека
9.	1092	<i>Vereinige Deutsche Metalwerke (halbzeugwerke) Hildesheim</i>	Комплетна ливница за лаке метале. Капацитет 10.000 тона годишње - механизована	Ваљаоница бабра - Ниш
10.	1096	<i>Rheinmetall Borsig A.G. Düsseldorf</i>	Предузеће Grafenberg представља комплетни уређај за извлачење профила из обојених метала. Целина	Предузеће Александар Ранковић - Земун
11.	1182	<i>Weser Flugzeugbau werke – Weser Marsch – Oldenburg</i>	Три дизел агрегата и то: 2 по 250 КС, а 1 од 380 КС са целокупним уређајем	Калорична централа Вис и рудник шкриљаца, Алексинац
12.	1117	<i>Büssing, N.A.G. Flugmotorenwerke G.m.b.H.</i>	Предузеће <i>Deimler Benz</i> за производњу авионских мотора. Комплетно додељено Југославији	Министарство народне одбране
13.	1235	<i>Deutsche Werke Kiel</i>	Предузеће <i>Hem. Reicha</i> за производњу ратних и трговачких лађа, мотора и дизел мотора, котлова	Централна управа бродоградње

Редни број	Серијски бр. А.Ц.А.	Назив предузећа	Врста предузећа	Корисник у СФРЈ
14.	1523	<i>Reichswerrk, Waterstadt Hanover</i>	Четири високе пећи са целокупним уређајем	Ген. дирекција црне металур.
15.	1411.	<i>Schirket Otto i Ko. K.G. Rhumspringe</i>	Предузеће за производњу пероксида, од кога је Југославија добила једну	Предузеће „Бјелинка“ - Љубљана
16.	1783.	<i>Roehren i Schweisswerke – Herne Kunze</i>	Цело предузеће за изради шавних цеви састављено од 127 инвентарских бројева	Творница акумулатора „Муња“ - Загреб
17.	1841	<i>Accumulatoten fabrik Hanovre - Stoecken</i>	Производња акумулатора. Комплетно постројење	Творница акумулатора „Муња“ - Загреб
18.	2019	<i>Aluminium Walzwerke Wutoschingen</i>	Производња алуминијског лима	Творница глинице и алуминијума - Стрниште
19.	2027	<i>Ottavi Minen Blumberg</i>	Окретна пећ 44 м дуга са целокупним уређајима и хангарима	Предузеће магнетита - Голеш
20.	2041	<i>I.G. Farben, Ludwigshafen</i>	Хемијско предузеће за производњу синтетичког бензина. Целина	Производња нафте Гојло
21.	2152	<i>Chemische Fabrik Weinheim, Ingelheim, Rhein</i>	Цело предузеће за производњу активног угља	Предузеће „Милоје Закић“ - Крушевац
22.	2265	<i>Jackle Johann G.m.b. H. Schweiningen</i>	Предузеће за производњу делова за сатове. 480 инвентарских бројева	Сервис металне ген. дирекције Србије
23.	2345	<i>Uhrenfabrik Mühler Tuttlingen</i>	Предузеће за производњу часовника. 583 инв. броја. Целина	Tovarna koles in pisani strojev - Љубљана
24.	2380	<i>Kienzle Uhrenfabrik Schwenningen</i>	Предузеће за израду сатова. Од 866 инв. бројева Југославији додељено 561	Предузеће „Борац“ - Београд
25.	4013	<i>Diesel Eing</i>	Дизел мотор од 600 КС са 6 цилиндара са хладњаком за уље и пумпом за подмазивање. 7 бродски дизел мотора по 200 КС 6 цилиндара са пумпом за гориво и хлађење	„III мај“ – Ријека „Уљаник“ - Пула

У извештају IAR-e¹⁸⁵ – наведена су само три постројења од свих додељених СФРЈ као на пример корисног доприноса југословенској привреди. Ради се, наиме, о оним истим фабрикама које смо навели у претходној табели са ознакама 1235, 1002 и 1325.

Вредно је да се овде напомене да је IAR-а све демонтиране машине које су биле амортизоване преко 78%, уколико су испоручене појединачно, фактурисала са 22% од њене вредности из 1938. године, без обзира на колики је био проценат амортизације тих машина преко 78%. Међутим, ако су такве машине испоручиване у склопу комплетних постројења, оне су даване бесплатно.

Поред ових постројења, Југославија је добила још 8 немачких поморских и трговачких бродова у укупној тонажи од 32.944 тоне и један бродски мотор. Радило се о следећим бродовима:

Ред. број	Немачки назив брода	Југослов. назив брода	Тежина	Вредност	
				у RM 1938.	у USD - 1938.
1.	<i>Malaga</i>	Вис	2.146	419.992	104.998
2.	<i>Neisse</i>	Топуско	3.177	328.993	82.248
3.	<i>Schwaben</i>	Босна	7.773	657.987	164.987
4.	<i>Marie Leonhardt</i>	Шабац	2.594	279.954	69.488
5.	<i>Sardinien</i>	Лошињ	4.292	440.991	110.298
6.	<i>Victoria</i>	Динара	6.500	630.000	157.000
7.	<i>Crostafels</i>	Дрвар	6.250	200.212	50.003
8.	<i>Mathilde</i>		212	62.998	15.749
9.	<i>Deuche Werft</i> бродски мотор			55.500	13.880
УКУПНО	8 бродова и 1 мотор		32.944	3.076.427	768.160

Код расподеле немачких бродова важно је да се подвуче неколико ствари:

Прво, посебан кључ поделе бродова фаворизовао је у великој мери оне западне земље, у првом реду САД, Енглеску, које су пре рата имале велику тонажу; због оваквог кључа Југославије је добила само 32.944 бруто регистарских тона, а Велика Британија 381.463 тоне, Норвешка 87.321, Грчка 47.329, Холандија 55.615, Француска 60.162 тоне итд. Према томе, размер је на овај начин, код овог највреднијег дела репарационих давања из категорије „Б“, за нас био много неповољнији него што би био да је примењен кључ из члана 1. Париског споразума наведеног у табели I.

Друго, процену вредности ових бродова IAR-а је после дугих дискусија одредила прениско, чиме су даље фаворизоване земље које су добиле већу тонажу, па су према томе и мање задужене у категорији „Б“. И на овоме су, дакле, развијене земље зарадиле.

Треће, иако је Париски споразум о репарацијама предвидео и расподелу немачких бродова унутрашње пловидбе, ниједан овакав брод није стављен на располагање IAR-и. Тиме се СРН доста помогло.

И четврто, врло важна ствар је да се изнесе податак у погледу бродова које је Југославија добила од укупно 33 хиљаде бруто регистарских тона које су јој додељене, око 20.000 тона отпада на бродове који су се састојали само од корита или су били

¹⁸⁵ IARA, *Rapport de L'assemblee de L'Agence Interalliee des Reparationis aux Gouvernements mem – bres*, Bruxelles, 1951.

тешко оштећени, те су о њеном трошку довршени, односно поправљени и тек онда запловили. Два брода су, уз то, била веома стара и истрошена.

1.3.3. Регулисање неких југословенских репарационих потраживања на основу Лондонског споразума

Поред напред наведеног износа од 35.786.418 USD (по курсу из 1938. године), добијеног преко IAR-е на име репарација, Југославија је на основу споразума од 10. марта 1956. године, који је закључила са владом Савезне Републике Немачке, добила још 300.877.000 DM или око 75.000.000 USD, и поврх тога вредност од око 10.000.000 USD, у форми повољне конверзије наших послератних трговачких дугова у Савезној Републици Немачкој, који су тада износили око 175.000.000 DM. Отплата ових дугова пролонгирана је до 1968. године уз камату од 3% пре тога је износила око 8%.

Овим Споразумом су прецизирана нека југословенска потраживања од пре и из времена рата која нису имала репарациони карактер, као и потраживање за накнаду за ону имовину која је одвучена из Југославије и после рата је пронађена у Немачкој, а није реституисана. Највеће потраживање из овог Споразума представљао је део накнаде по основу социјалног осигурања за југословенске раднике, који су за време рата били запослени у Немачкој; за ово су Немци *de facto* платили 266.000.000 DM, а формално (због преседана према другима) само 26.000.000 DM

Споразум у целини садржи 4 основа:

1. Социјално осигурање 26.000.000 DM
и бескаматни „зајам“ на 99 година* ..... 240.000.000 DM
2. Обештећење за нереституисани бакар
од 5.765.125 кг који је на дан победе био
неутрошен 17.000.000 DM
3. Депозити министарстава из НДХ и
Српске народне банке код берлинских
банака и износу 343.409.865.12 RM ..... око 17.000.000 DM
4. Активни салдо предратних клириншких
рачуна 17.490.910 RM ..... 877.000 DM
УКУПНО: ..... 300.877.000 DM

* Накнада у износу од 240 милиона DM дата је по уговору у форми бескаматног зајма на 99 година на молбу Бонске владе, како би она избегла неповољан преседан према трећим земљама¹⁸⁶. Поред овога, обрачунато је на име међусобних потраживања између Немачке и југословенске поште још 1.309.614.40 DM.

Из предњих података се види да је горњи износ добијен по основима који не спадају у репарације. Поред тога, из ставке 3. и 4. види се да је Југославија за потраживање од преко 360 милиона RM добила само 17.877.000 DM, дакле, само на ове две позиције изгубила је преко 340 DM због немачке интерне девалвације, која је

¹⁸⁶ *Aide memoire* број 304 – 243 – 18 (1933)55 од 29.11.1955. године, из којег произилази и то да је интенција странака у уговору да се овај зајам уствари никада не плати, јер је он само форма у којој је плаћена немачка обавеза.

међународно санкционисана Лондонским споразумом о немачким спољним дуговима из 1953. године.

Како укупан износ јавних и приватних потраживања Југославије у RM, регистрованих код Уреда за заштиту југословенске имовине у иностранству, износи око 860 милиона RM, то значи да је Југославија услед поменуте унутрашње немачке конверзије (за Берлин 100:5, а за СРН 100:10), и Лондонског споразума, оштећена за преко 800 милиона DM, дакле, за 2,5 пута више него што је добила Бонским споразумом од 10.3.1956. Овај губитак постаје тим већи, када се има у виду да су потраживања настала извозом југословенских роба, обрачунатом по ценама и по течају RM које су практично одређивали сами Немци.

*1.3.4. Обештећење жртава *vivo* - експеримената*

Обештећење жртава *vivo*-експеримената заснива се на препоруци Организације уједињених нација из 1951. године.¹⁸⁷

После вишегодишњих преговора, 25. априла 1961. године постигнут је споразум између Државног секретаријата за послове финансија ФНРЈ и Савезног министарства за финансије СР Немачке, по којем се Немачка обавезала да плати укупно 1.880.000 DM у корист преживелих југословенских држављана, који су били за време рата жртве *vivo*-експеримената у немачким логорима.

Уговорена сума одређена је у складу са просецима које је Савезна Република Немачка раније платила другим земљама по истом основу. Међутим, пре него што је споразум постао оперативан, сазнало се да је једна комисија Лиге друштва Црвеног крста у Женеви, којој је СР Немачка, у споразуму са Пољском и Мађарском, поверила одређивање висине обештећења за пољске и мађарске жртве *vivo*-експеримената (пошто нису хтели да преговарају директно због непостојања дипломатских односа), одредила 4-5 пута већи просек по жртви. Због тога је Југославија тражила повећање суме за југословенске жртве, па је новим споразумом са СР Немачком, од 7. септембра 1963. године та сума, после краћих преговора, повишена на 8.000.000 DM. Она је и наплаћена.

1.3.5. Рад немачких заробљеника у Југославији

У Кримском протоколу је предвиђено да ће један од видова наплате репарација бити и употреба немачке радне снаге у земљама овлашћеним за добијање репарација. Вредност овог вида репарација, према истом Протоколу, није требало да се урачунава у оних 20 милијарди USD, о којима се говорило као о укупној вредности репарација.

Југославија је после рата користила радну снагу немачких заробљеника. Њих је било, према коначном саопштењу Министарства унутрашњих послова ФНРЈ од 8. фебруара 1949. године (види „Борбу“ од тога дана), укупно 78.322, од чега је репарирано од маја 1945. до 18. јануара 1949. 74.354, док су 3.968 склопили радне уговоре и остали још неко време у ФНРЈ.

У евентуалним преговорима треба рачунати са сигурношћу да ће Немци урачунавати за рад ових заробљеника одређене суме на име отплата репарација. Међутим, овоме се може супротставити знатно веће наше потраживање за рад наших заробљеника за време рата у немачкој, којих је било у просеку за време трајања рата преко 250.000.

¹⁸⁷ Економско социјални савет ОУН донео је 19.3.1951. године своју резолуцију којом је упутио апел влади СРН да што потпуније обештети жртве опита над живим људима. После тога, 26.7.1951, влада СРН је објавила да је спремна да пружи ефикасну помоћ тим жртвама.

2. Примања по основу реституција

2.1. Питање југословенских реституција

Ни по овом питању нисмо у стању, као што нисмо били ни код обраде структуре репарација из категорије „Б“, да дамо документован преглед шта је Југославија и колико успела да врати од њеног одвученог блага у Немачку, јер за то не постоје одговарајућа документа Репарационе комисије.

Но, упркос тога можемо рећи да највећу ставку у реституцијама представља речна флота која је у моменту капитулације Немачке затечена на потезу Дунава између Линза и Регенсбурга. Објекти су делом били потопљени те је Југославија била приморана да их о свом трошку вади и оспособљава за пловидбу. Американци су пристали на реституцију ових објеката 3 године после слома Немачке, када је већ постало јасно да њиховим даљим задржавањем неће моћи да добију пристанак Југославије за њихов улазак у нову Дунавску комисију. Овим је југословенској привреди причињена велика материјална штета.

Другу вредну ставку у реституцијама представљало је железнички возни парк, који се у тренутку слома Немачке затекао ван граница Југославије, кога Савезници, такође, нису хтели на време да врате. То је учињено уз сталну борбу и натезање доста касније и непотпуно.

Што се тиче остварених реституција у целини, укључујући у њих обојене метале, машине алатљике и монетарно злато (захтев Југославије је износио 2.209 кг, с тим да је и злато из Бора тражено као монетарно), њихова вредност је била безначајна у поређењу са укупним репарационим захтевима па и у односу на онај део који се односи на опљачкане покретнине у СФРЈ. Према томе, вредност остварених реституција не умањује наш укупан репарациони захтев према СРН.

2.2. Примања Југославије, на име репарација и по другим основама из рата

Из прегледа који следи се види да је Југославија, до данас, примила од Савезне Републике Немачке на име репарација за ратну штету, коју је починила Немачка, суму у висини од 35.858.000.000 USD из 1938. године, тј. од процењене штете око 1‰.

Од нерепарационих потраживања, Савезна Република је, мање – више, у целости платила само југословенска потраживања по основи социјалног осигурања за наше раднике, који су радили за време рата на територији данашње Савезне Републике Немачке.

Код осталих ставки, на пример, код депозита НДХ и Српске народне банке, добили смо само 5 – 10% од стварне наше потражне суме, чиме је за нас, уствари, настао даљи губитак уместо пуне накнаде.

Укупна сума, коју је Југославија добила на основу репарација и по другим основама од Савезне Републике Немачке, сама је по себи прениска и без икакве релације према штети коју је претрпела за време рата; међутим, она је уствари још мање вредна када се има у виду у којој смо форми добили њен велики део, но, о томе смо детаљно говорили напред, те нема потребе да понављамо.

Ред. бр.	Основ	USD из 1938.	У вредности долара из 1966
На име репарација			
1.	Из категорије А преко IAR-е	8.029.227	
2.	Из категорије Б преко IAR-е	27.757.191	
3.	За жртве <i>vivo</i> -експеримената	1.000.000	
4.	Вредност рада немачких заробљеника (више него компензирана вредношћу рада наших заробљеника у немачкој)		
	УКУПНО	36.786.418	
По Лондонском споразуму			
1.	Накнада за социјално осигурање наших радника у Немачкој за време рата (24 + 240 милиона DM)		66.500.000
2.	Обештећење за 5.757.125 кг нереституисаног бакра		4.250.000
3.	Депозит НДХ и Српске народне банке код немачких банака		4.250.000
4.	Активна салда предратних клириншких рачуна		219.250
5.	Из обрачуна југословенске и немачке поште		327.403
6.	Из обрачуна између немачких и југословенских железница		60.000
7.	Приватно – правна потраживања југословенских грађана од пре и за време рата (наплаћено од 1956. до 1966. године)		9.085.418
	УКУПНО USD		148.264.904

Ова сума постаје још неадекватнија када се упореди са оним шта су за сада *de facto* извукле на име репарација, и иначе, окупационе силе и друге развијене западне земље, из СР Немачке.

Док је и онај мали износ репарација, који је Југославија добила преко IAR-е, мањи него што би јој припао по кључу Париске конференције, развијене западне земље добиле су веће износе него што би им по том истом кључу припале. Поред тога, оно што су те земље примиле и квалитетно више вреди, јер се састојало у много већем делу из добара категорије „А“. Ова разлика постаје још већа када се има у виду величина користи које су западне земље, а у првом реду окупатори, извукли из патената и технолошких поступака, које су оне као развијене земље могле пуном мером да искористе (5 милијарди USD које се нису уопште исказивале код IAR-е), затим од непосредне дугогодишње, 1945. – 1954., привредне експлоатације својих окупационих зона (Француска Саар), а поврх тога, западне развијене земље су посебне користи извукле на основу Лондонског споразума, којим су обезбедиле да се јачање немачке привреде не користи за интензивније плаћање репарација, већ уместо тога за плаћање немачких предратних дугова богатим и развијеним земљама, које су биле највећи немачки веровници и чије су валуте најмање девалвиране. Код овакве политике дебљи крај су, наравно, опет извукле мале, неразвијене и ратом тешко опустошене земље, као што је била Југославија. После свега тога, Немачка је још управо тим развијеним

земљама платила одштету за жртве нацистичког терора, којих је било неупоредиво мање него у Југославији, док је одбила да преговара са нама о томе.

Да иронија буде већа, окупационе силе су у исто време, док су наплаћивале од Немачке (по свом избору), дале СР Немачкој помоћ од око 4 милијарде USD да би се њена привреда опоравила и стабилизовала, не водећи при томе ни близу толико рачуна о опоравку привреде савезничке Југославије, која је од свих савезника претрпела далеко највеће штете у рату и која се, с обзиром на своју привредну неразвијеност, најтеже могла опоравити. Штавише, Југославији је већ од 1947. године, обустављена и помоћ коју је до тада добијала од УНРР-е, укупно 415.642.000 USD, иако је Технички комитет ове организације 29. јануара 1947. године, констатовао да је Југославији нужно потребна помоћ за ову годину од 68.200.000 USD, чиме би обезбедио минимум хране и других основних потреба.

Независно од свега, Југославија, а у нешто мањој мери Грчка, биле су једине две неразвијене и јако разорене земље у париској репарационој групи које су по свим моралним и правним принципима имале право да траже да се код наплате репарација води озбиљно рачуна о стању њихових привреда и да им се код тога да предност пред интересима немачке економије. Ово, очевидно, није учињено, а то је у добром делу, ако не и у целини, разлог тадашње задужености Југославије, нарочито у САД.

3. Решење неких репарационих потраживања СФРЈ према бившем Рајху у Демократској Републици Немачкој

Ради целовитог увида шта је све СФРЈ добила од Немачке на име својих потраживања од пре и за време рата, у наставку дајемо краћу информацију која је питања решила и са Демократском Републиком Немачком.

С обзиром на чињеницу да је Југославија Постадамским споразумом упућена на наплату својих репарационих потраживања на територији западне Немачке, као и с обзиром на то што је НДР у потпуности намирила репарационе захтеве СССР и Пољске, чиме је у целости испунила своју репарациону обавезу у смислу Потсдамског споразума, Југославија није имала право да тражи било какве репарације од НДР. Према томе, Југославији је остало да реши са НДР, као делом бившег Рајха, само она своја потраживања од пре и из времена рата која немају репарациони карактер, али која се односе на територију НДР, пошто су нека слична питања била решена са Бонском владом споразумом од 10.3.1956. године.

После дугих преговора, две владе су се споразумеле 22. маја 1963. године да НДР плати Југославији укупно 70 милиона DM (источних) или око 16.6 милиона обрачунских USD у седам једнаких годишњих рата, почев од 1. јануара 1964. године. Овим споразумом обухваћена су југословенска потраживања из социјалног осигурања за југословенске раднике, који су пре и за време рата радили на територији НДР, приватно – правна потраживања југословенских веровника из времена рата према дужницима на територији НДР, као и накнада за нереституисана добра која су после слома Немачке затечена на територији НДР. Укупна сума накнаде потраживања од 70 милиона DM јесте референтна и није прецизирано колико опада на поједине основе.

Упоредјујући овај глобални износ са оним који је бонска влада платила по истим основама можемо, мислимо, да констатујемо да је он адекватан западно – немачком, при чему остаје у важности наша оцена да смо у споразуму са Боном, уствари, морали више да отпишемо него што смо примили.

ТРЕЋИ ДЕО

**ЗАХТЕВ ПРЕМА РЕПУБЛИЦИ НЕМАЧКОЈ
ЗА ОБЕШТЕЋЕЊЕ ЖРТАВА
НАЦИСТИЧКОГ ПРОГОНА**

1. Општи приказ

Питање обештећења југословенских жртава нацистичког прогона је несумњиво питање које проистиче из Другог светског рата, уствари је оно питање репарација.

По члану 5. Споразума о немачким спољним дуговима од 27. фебруара 1955. године, разматрање потраживања која проистичу из рата одлаже се до коначног регулисања питања репарација.

Немачка је поводом првог заједничког демарша 8 држава о овом питању у години 1956. одбила да преговара управо са позивом на поменути члан Лондонског споразума, јер су сматрали да се ова питања морају решавати мировним уговором са целом Немачком¹⁸⁸.

Заинтересоване државе су се са своје стране позивале на обавезу Савезне Републике Немачке из Четврте главе Уговора о регулисању питања насталих из рата и окупације од 23. октобра 1954. године, по којој је СР Немачка признала обавезу да лицима, која су због њихових политичких уверења, расе, вере или „*weltanschauung*“ – погледа на свет, били прогоњени и тиме претрпели штету у погледу живота, тела, здравља, слободе, власништва, имовине или привредног напретка, обезбеди примерну одштету. О вези ове одредбе размењена су у исто време писма у којима је резервисано право владама Француске, Велике Британије и САД, да им се обезбеди могућност да „посматрају“ питања третирана у Четвртој глави, уколико се она тичу лица која нису немачки држављани.

Коначно је СР Немачка са свих осам држава које су то тражиле склопила Уговор о регулисању ових потраживања и тиме се практички одрекла даљег позивања на поменути члан 5. Лондонског споразума.

1.1. Глобална обештећења жртава нацизма

1.1.1. Историјат

Са југословенске стране су чињени разни кораци у правцу постављања захтева СР Немачкој да плати накнаду нашим грађанима, жртвама нацистичког прогона.

а) У јесен 1960. године, приликом преговора са немачким Савезним министарством финансија о обештећењу југословенских грађана, жртава нацистичког, тзв. научно – медицинских опита на живим људима постављено је и питање те накнаде. Представници немачког Савезног министарства финансија одбили су да о овоме преговарају, наводећи да нису надлежни, већ да је то ствар њиховог Министарства иностраних послова. Југословенски представници су том приликом успоставили везу и са председником Одбора за обештећење у Буденстагу, народним послаником Јапоп. Са њим су дошли у везу преко Службе за заштиту југословенских интереса у Бону. Њему је изложено гледиште да непостојање дипломатских односа не може да буде разлог да СР Немачка не плати накнаду југословенским жртвама нацистичког прогона. Плаћање ове накнаде несумњиво представља обавезу Немачке, која има и свој хумани карактер. Председник Одбора се изјаснио да дели мишљење југословенске делегације о овом питању и да је спреман да пружи своју подршку у остварењу тог захтева. На његово питање колики је захтев Југославије, одговорено му је да Југославија сигурно стоји на првом месту по броју жртава нацистичког прогона, па према томе и испред Француске.

¹⁸⁸ *Ekspose des Mofifs*, белгијског министра финансија уз предлог одобрења Споразума са Немачком.

Он не само да није приговорио овом ставу, већ је изричито ставио до знања да дели то гледиште.

Покрећући официјелно питање обештећења имало се у виду да ће оно ставити бонску владу пред одређене проблеме формално – правног карактера. Стога се није ни ишло за ширим публицитетом, желећи да се на тај начин олакша изналажење најадекватнијег решења, односно решења која би бонској влади била најприхватљивије, а југословенске захтеве задовољила.

После подношења захтева контактиране су поједине владе да би се створило активно расположење у свету у корист југословенског захтева. У ту сврху, а исто тако да би изјаве о притиску југословенске јавности учинили што уверљивијим, објављено је неколико натписа у домаћој и страниј штампи о овом проблему. Такође је и у декларацији бивших логораша из Јасеновца поменут југословенски захтев и указано на потребу да бонска влада изврши своју обавезу. Савез бораца народноослободилачког рата тражио је од Међународне конфедерације бивших бораца подршку. Исто тако су и делегати на заседању Федерације бивших ратних заробљеника указали на то да СР Немачка није испунила обавезу према Југославији.

Упоредо са постављеним захтевом СР Немачкој, приступило се припремању материјала који треба да послужи као основ за одређивање висине захтева по овом основу, као и за вођење самих преговора по томе.

а) При Уреду за заштиту југословенске имовине у иностранству образована је посебна комисија за прикупљање и обраду материјала о југословенским жртвама нацистичког прогона. Материјал је требало да послужи за одређивање висине југословенског захтева. У питању су бројчани подаци, чињенична и правна документација и аргументација.

Рад је имао шире размере, нарочито у погледу институција државних и друштвених чија је архива и документација у ову сврху коришћена. Посао је био тежак и компликован. Пре свега, није постојао попис југословенских жртава нацистичког прогона, нити има исцрпне и систематизоване документације о нацистичким злочинима. С друге стране, врло су оскудни материјали које су злочинци оставили. Нацистичке окупаторске јединице и установе су са одређеним планом уништавале доказе о злочину. Ископавани су и спаљивани лешеве побијених. Извршење масовних убистава, кад год се није тежило застрашивању становника вршено је тајно и на скровитим местима. При одступању злочинци су уништавали све трагове злочина.

У оваквим условима за утврђивање убистава и прогона извршених на целом подручју Југославије, најисцрпније податке су пружале публикације – Саопштења Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача. Државна комисија је користила документе које окупатор при повлачењу није успео да уништи. Ти подаци су црпљени из Зборника докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, који је издао Војно – историјски институт у Београду. Међутим, у утврђивању броја жртава на месту где је извршен највећи број злочина, у Јасеновцу, Државна комисија се морала користити сведочанствима преживелих прогоњених лица, јер је ту злочинац уништио скоро све доказе о злочину. Али и ту су, на основу саслушања већег броја сведока, несумњиво утврђени злочини, време и место њиховог извршења, па и приближан број жртава.

Поред публикација Државне комисије, у утврђивању броја жртава коришћене су публикације које се заснивају на материјалима из њих и исказима преживелих, као и неке картотеке. У утврђивању броја жртава у нацистичким логорима ван наше земље коришћени су разни материјали: публикације неких организација и појединаца,

извештаји и записи преживелих сведока, билтени Комитета појединих концентрационих логора, подаци Централног одбора Савеза бораца, картотека југословенског Црвеног крста, Међународног комитета Црвеног крста и други.

Преко државног секретаријата за иностране послове су контактиране поједине земље у циљу употпуњавања документације. Такође су консултовани поједини познаваоци овог проблема у нашој земљи.

б) На основу свих тих материјала израђен је елаборат о југословенским жртвама нацистичког прогона. У елаборату је дат преглед: жртва побијених у земљи, по подручјима на која је окупатор био раскомадао Југославију, жртва побијених у логорима у Немачкој и у другим земљама, преживелих логораша, као и депортираних лица.

У поменутом Елаборату о југословенским жртвама нацистичког прогона, израђеном индиректним методом утврђивања броја жртва, дати су ови бројчани подаци:

а) Побијено	
Србија	202.225 лица
Хрватска	631.242 лица
Словенија	50.000 лица
Разни логори ван земље	52.454 лица
УКУПНО:	935.921 лице
б) Преживело у логорима ван земље .....20.415 лица	
в) Депортације	
Срба	167.000 лица
Словенаца	56.063 лица
УКУПНО:	223.063 лица

Ако би се израчунавање висине накнаде коју би требало тражити од СР Немачке, узеле норме које предвиђају немачки Закон о обештећењу, и то прерачунато на вредности из времена доношења закона, 1956. годину, по 10.000 DM за свако убијено лице, односно 150 DM за сваки месец проведен у логору, дошло би се до износа накнаде од око 10 милијарди тадашњих DM.

Овако висок износ када би се прерачунао на данашње вредности од чега је процентуално учешће Србије више од 70% од укупне штете причињене Југославији, практично је нереалан, да би се могао поставити СР Немачкој као наш захтев за накнаду. Пре свега због тога, што су суме дате као накнада другим земљама неупоредиво мање и поред тога што по броју жртва несумњиво стојимо испред њих. Осим тога, ми немамо могућности да пружимо потребне доказе с обзиром на принцип индивидуалног обештећења породица појединих жртва односно самих преживелих жртва, на коме је заснован поменути немачки закон, а који је у основи и закључених споразума. Због тога се тај износ не може узети ни као почетни. Преговарачки, изгледало би целисходније и реалистичније, да се у израчунавању висине укупног захтева узму у обзир само оне бројке жртва које се јачим или слабијим документима могу бранити, а које би се добиле потпуно новим пописом сачињеним од стране музеја и надлежних историјских институција у Србији. Ово је потребно изнова припремити пре свега због тога што се за највећи број побијених у Јасеновцу не може навести чак ни конкретан податак.

Као што је раније напоменуто, подаци о броју жртава нису добијени директним пописом, који би метод створио најпоузданију основу за преговоре са Немцима, него путем коришћења разних материјала, спреманих за друге сврхе, према томе, мањег или већег степена поузданости када се ради о коришћењу за утврђивање висине нашег захтева. Глобални подаци, какви су у елаборату коришћени, имају основни недостатак да не показују да ли и које побијене жртве имају рођака који би могли полагати право на накнаду. Додуше, ми не знамо да ли су они у преговорима са другим земљама инсистирали на доказивању овог момента. У досадашњим преговорима изгледа да су показивали различит степен еластичности, свакако у зависности од стања политичких односа са тим земљама.

У садашњим подацима којима располаже држава Србија, најсигурније категорије су жртве у логорима ван земље. Од броја жртава побијених у земљи углавном без нарочитих тешкоћа могло би се доказивати да је у Србији побијено око 70.000 људи (око 47.000 из логора на Сајмишту, а остатак из логора на Бањици и у другим местима). Релативно лако се може доказивати и захтев за накнаду и за преживела лица из логора ван земље. Без сумње, највише тешкоћа биће у доказивању броја жртава у Хрватској, то практично значи у логору у Јасеновцу, иако је неспорна ствар да је у том логору побијен огроман број Срба. Поред тешкоћа утврђивања броја жртава, има и посебан проблем евентуалног одбијања Немаца да уопште признају жртве из тог логора као жртве свог нацизма, што је веома могуће, чини се и делом оправдано.

Категорија жртава депортације је озбиљно документована, али је питање да ли ће Немачка прихватити цену српских власти да се и ова категорија третира као жртва нацистичког прогона за добијање накнаде.

Код садашњег стања припрема могућих преговора са СР Немачком о накнади српским жртвама нацистичког прогона, постављају се даљи задаци, с једне стране да се учине нови потребни кораци да СР Немачка прихвати предложене преговоре, а с друге стране да се употпуни до сада прикупљени документациони материјали и што више отклоне његови недостаци. Али, уколико влада СР Немачке и даље буде одбијала да одговори позитивно на предлоге, који долазе са српске стране, за започињање преговора, потребно ће бити учинити следеће:

а) Упутити и публиковати нову ноту влади СР Немачке у којој би се детаљно образложио проблем, односно разрадио правни и морални аспект немачке обавезе.

б) Евентуално би ноте требало упутити чланицама Париске групе (тј. земљама које су у погледу репарација биле упућене на СР Немачку), као и владама великих сила, у којима би се тражила подршка односно заштита савезничких одредаба.

в) Ако влада СР Немачке не би ни после ових наших корака прихватила преговоре, требало би предвидети и изношење целог питања пред ОУН.

г) Треба посебно радити на обезбеђењу подршке од стране САД и Француске.

д) Потребно је, колико је то могуће у садашњој ситуацији, да Министарство за спољне послове добије што потпуније информације о стварном ставу владе СР Немачке, да би се на основу тога разрадила најцелисходнија тактика.

ђ) Вероватно ће бити целисходно да се, уколико би влада СР Немачке и даље завлачила ствар, паралелно са наведеним дипломатским корацима, појача и притисак путем штампе, наше и иностране.

е) Треба свакако испитати и искористи и могућности и за добијање подршке у самој СР Немачкој, од стране политичара и јавних радника.

6. Што се тиче употпуњавања документационог материјала треба учинити следеће:

а) Убрзати садашњи рад на употпуњавању документације по до сада примењеном методу;

б) Организовати посете, групне или појединачне, бившим логорима у иностранству, пре свега у СР Немачкој, са циљем изналажења допунских података и доказа о нашим жртвама. Том приликом би требало давати изјаве штампи, чиме би се вршио морални притисак на владу СР Немачке;

в) Настојати да се по могућству добије елаборат или што потпунији подаци о елаборату и току преговора неке од земаља која је са СР Немачком склопила споразум о накнади;

г) Покушати да се из земаља у којима су постојали концентрациони логори добију обавештења о броју жртава, о преживелим и помрлим, који су били у тим логорима. Такво обавештење добили смо од Грчке;

д) Нарочито настојати да се нађу документи о немачком директном учествовању у злочинима у Јасеновцу, тј. да је тај логор делом био и њихов;

ђ) Размотрити да ли би заводи за социјално осигурање били у стању да изведу колико је до сада исплаћено на име разних видова давања српским жртвама нацистичких прогона. Ова документација би била двоструко корисна: с једне стране, употпуњавала би слику о самом броју жртава, с друге стране би нам пружила аргумент против евентуалног инсистирања Немаца да плате накнаду само појединцима;

е) Треба користити чланство у међународним организацијама које се старају о архивском материјалу концентрационих логора (који се налази у граду Аролзену). То би пружило могућност коришћења и те обимне документације. Ова организација је регистрована и код ОУН, али није њихов орган, а чланице су западне земље. Према сазнању, она није сарађивала са источноевропским земљама као таквим али је обављала послове у корист појединаца из тих земаља. Корист од учлањена састојала би се више у проширењу базе за притисак на Немце, него гледишта употпуњења српске документације.

ж) С обзиром на истакнути немачки принцип индивидуалног давања накнаде и на тешкоће које би из тога за нас могле да произиђу у току преговора, треба што пре приступити спровођењу анкете, по принципу прописа, о нашим жртвама нацистичког прогона, која би дала све потребне елементе за успешно аргументирање наших захтева. Посао овакве анкете је сложен и скуп али се може показати као неопходан. У своје време се таквом попису није преступало не толико због сложености посла, колико да се не би пре времена дао превелики публицитет намераваној акцији. У том погледу ситуација је сада сасвим другачија.

У циљу свакодневног чврстог држања контакта са српским, надлежним и заинтересованим органима и организацијама, и обезбеђења једног брзог критичког испитивања документационог материјала и његовог допуњавања и побољшавања, као и уопште једног довољно продубљеног проучавања свих аспеката овог проблема, треба одмах образовати једну мању радну групу од 4-5 људи при Министарству спољних послова. Група би требало да представља неку врсту извршног органа Комисије за процену питања ратне штете жртвама из Другог светског рата. Основни задатак те групе треба да буде живо и енергично припремање и предузимање мера потребних за успех ове значајне акције.

Што се тиче базе на којој су одређене глобалне суме у склопљеним уговорима, изгледа да ту није било неке нарочите прецизности. По немачком Закону о накнади

(који се углавном односи само на Немце), признаје се рента за родитеље, децу и унуке убијених, инвалидска рента повреде или губитка здравља, одштету у капиталу у износу од 150 DM за сваки месец лишења слободе. Осим тога, предвиђене су још одштете за економске штете (губитке).

Изгледа да је у преговорима било спорова о томе, кога треба узети у обзир као жртву нацизма. Немци су у почетку хтели да искључе припаднике покрета отпора. Било је спорова и око просечног трајања лишења слободе. Разлике су биле услед тога врло велике, тако да су, на пример, на преговорима са Француском Немци у почетку нудили око 50 милиона DM, а Французи тражили 500 милиона DM. Из коначног резултата, 400 милиона DM, види се да је француско становиште преовладало. Међутим, ти коначни резултати су свагде произишли пре из глобалног политичког решења него из неких одређених прорачуна. Тако је Белгија са око 40.000 пријављених овлаштеника добила 80 милиона DM, а Норвешка са истим бројем овлаштеника 60 милиона DM. Холандија је питање решила у оквиру глобалног споразума који је обухватио и низ других потраживања, с тим да је укупно добила 280 милиона DM, а не види се колико од тога отпада на обештећење.

За нас је посебно интересантно да су се код једног од последњих споразума, са Грчком, Немци задовољили са глобалном оријентацијом о броју овлаштених и после извесног нагађања пристали на глобал од 115 милиона DM (тај оријентациони број је био од 150 до 180 хиљада ликвидираних, депортованих или лишених слободе).

1.2. Покретање нових иницијатива за наставак разговора о обештећењу

За Србију се постављају углавном три питања:

а) На који начин поставити захтев обзиром на непостојање воље са стране СРН да уопште разговара о томе;

б) Однос овог захтева према ширем захтеву за репарацијама; и

в) На којој бази после распада Југославије поставити захтев и у којој висини.

Обзиром на Уговор о регулисању питања насталих из рата и окупације од 23. октобра 1954. године, постоји реалан правни основ да од Француске, Велике Британије и САД тражимо да интервенишу код СР Немачке да поведу преговоре са Србијом. Ако се Србија не жели директно позивати на тај Споразум, могла би евентуално полазиште потражити унутар Постдамског споразума као основног, али би се при томе морало бити опрезним у формулацији, јер Немачка у циљу избегавања преседана више не жели да разговара ни о каквом постојању дуга или правне обавезе везане за Други светски рат, већ искључиво о различитим видовима и формама хуманитарне помоћи.¹⁸⁹ Као најпрактичнији начин преговарања могли бисмо предложити да се између Србије и Немачке покрену дипломатски разговори о закључивању билатералних споразума о формирању посебне фондације под контролом надлежних државних органа обе државе, у коју би Немачка наменски издвајала средства за исплату хуманитарне помоћи породицама и наследницима лица која су имала статус жртве нацистичког прогона а у ранијем периоду нису остварила никакво право на обештећење. Можда ће се у разговору са немачким представницима у Београду показати да се преговори могу почети и без претходног формалног постављања питања нотом, и да је то можда чак и

¹⁸⁹ L. Zegveld, *op. cit.*, s. 497; R.P. Mazzeschi, *Reparation Claims by Individuals for State Breaches of Humanitarian Law and Human Rights: An Overview*, JICL 1, 2003, s. 339.

згодније за немачку страну, а што би донекле било у духу модерних схватања споразумне заштите у ратним сукобима повређених хуманитарних права.¹⁹⁰

О питању репарација од Немачке и њиховом односу према питању обештећења жртава фашизма постоје посебни реферати. У овом моменту је мала вероватноћа да би Србија било шта постигла директним постављањем захтева за укупне репарације које се после сукцесије бивших република из оквира Југославије у одговарајућем проценту односе на Србију, али мишљења смо да би указивање на неморалност¹⁹¹ тога што тај захтев није ни издалека намирен, у погодним моментима, и с потребним тактом, могло бити корисно.¹⁹² При томе, треба да је јасно, да посебно регулисање питања обештећења жртава фашистичког прогона из Републике Србије би морало бити стављено у контекст изналажења коначног решења питања неплаћених репарација: што уједно може бити и разлог и аргумент да се од Немачке тражи да исплати што већи глобални износ, уз одрицање примаоца исплате од свих даљих потраживања дуга на име ратне штете.¹⁹³

Српски подаци о жртвама су прилично глобални, али у ту сврху се могу користити подаци којима располаже Заједница удружења жртава Србије, СУБНОР, Црвени крст Србије и разна удружења жртава, а евентуално би се морао организовати и урадити нови званичан попис обзиром на протек времена и потребу сигурности да ће средства бити наменски употребљена и да неће бити злоупотреба приликом исплате.

У тим активностима које би претходиле договорима, свакако се мора инсистирати да се код одређивања глобала узму у обзир и убијени, а нарочито се не сме дозволити да се усташки логори у Хрватској, на које отпада далеко највећи број жртава, посебно третирају. Према историјским подацима, укупно је побијено и умрло у логорима у немачкој окупационој зони у Југославији 1.065.000 људи, затим у Немачкој 55.000, и у Норвешкој 3.100, дакле укупно 1.123.100. Преживелих интернираца из Југославије било је 270.000 (још увек није сасвим јасно разграничено колико их је тачно било у немачким а колико у усташким логорима). Према томе, укупан број лица који долазе у обзир при рачунању глобала може бити око 1.400.000 на нивоу бивше Југославије. У подацима Репарационе комисије наведено је још 530.000 присилно расељених лица и 270.000 лица одведених на принудни рад. За расељена лица треба још проучити да ли би се могло што поставити. За сада за то нема основа обзиром на немачки закон (BEG). Добровољни радници ни у ком случају не би дошли у обзир, јер се не ради о расном или политичком прогањању.

¹⁹⁰ О случајевима погледати у литератури: R. Hofmann, *Victims of Violations of International Humanitarian Law: Do They Have an Individual Right to Reparation against States under International Law?*, у: P.M. Dupuz u.a. *Völkerrecht als Wertordnung*, FS Tomuschat, Berlin, 2006, s. 341; B. Heß, *op. cit.*, s.107.

¹⁹¹ B. Greafrath, *Schadensersatzansprüche wegen Verletzung humanitären Völkerrechts*, HuV-I 2/2001, s.110; S.H. Bong, *Compensation for Victims of Wartime Atrocities*, JICL 3, 2005, s.187.

¹⁹² E.C. Gillard, *Reparations for Violations of international humanitarian law*, International Review of the Red Cross, 85/2003, s. 529; M. Igarashi, *Post-War Compensation Cases*, Japanese Courts and International Law, Japanese Annual of International Law 43, 2000, s. 45; L. Zegveld, *ibid*; R.P.Mazzeschi, *ibid*.

¹⁹³ E.Schweger, R. Bank, *An Individual Right to Compensation for Victims of Armed Conflicts?*, Working Paper, ILA-Committee: Compensation for Victims of War 2005, http://www.ila-hq.org/html/layout_committee.htm, преузето 12.1.2020; W. Heintschel von Heinegg, S. Kadelbach, B. Heß, M. Hilf, W. Benedek, W.H. Roth, *Entschädigung nach bewei daljeneten Konflikten. Die Konstitutionalisierung der Welthandelsordnung*, Berichte der Deutschen Gesellschaft für Völkerrech Bd. 40, Heidelberg, 2003. s. 1.; E. Klein, A. Randelzhofer, C. Tomuschat, *Individual Reparation Claims under the International Covenant on Civil and Political Rights: The Practice of the Human Rights Committee*, in *State Responsibility and the Individual*, 1999; A.H. Robertson, *Implementation System: International Measures*, in: *The International Bill of Rights*, 1982, s. 357.

За потребе овог рада нису могли бити припремљени тачни подаци колики би се број од горе наведених података, односио на лица из Републике Србије, па се за сада ослањамо на уопштене процене да се ради о броју од две трећине од укупног броја. Обрачунавањем обештећења на бази горњих бројева и немачког закона ВЕГ добиле би се фантастично велике и зато нереалне бројке, зато се са проценама мора бити веома опрезан чак и када се врши само процена основне штете без обрачуна камата које би се по општим принципима одштетног права могле зарачунати. У обрачун би морали ући робовски и принудни радници, преживели интернирци, чланови породица смртно страдалих итд.

Ако се за базу обрачуна потраживања узму норвешки, односно белгијски споразум, обзиром да је број југословенских жртава био око 35 пута већи, они би. (југословенске жртве), у односу на њима одобрене накнаде морали да добију сразмеран износ увећан најмање двадесет пута и ревалоризован на данашње вредности, а на бази грчког решења (број жртава ј око 7 пута већи) би морали добити најмање два пута више него Французи.

Разуме се да све може да служи само као аргументација, али уједно и као основ да интерно оценимо какав износ треба да постави Србија као циљ у преговорима.

1.3. Раније исплате по немачком закону о обештећењу

Решавање питања накнаде жртвама нацистичког прогона почело је са доношењем немачког Савезног закона о обештећењу жртава националсоцијалистичког прогона (Савезни закон о обештећењу – ВЕГ) од 1956. године. Ранији немачки прописи из ове области нису били систематски. ВЕГ је на основу многобројних ранијих прописа и искустава, разрадио област накнаде жртвама нацистичког прогона детаљно и систематски. Разграничено је, колико је могућно, оно што спада под ратну штету од штете претрпљене од националсоцијалистичких прогона.

Закон је обезбедио накнаду практично само немачким држављанима који су претрпели штете услед нацистичких прогона. Њим се наине, захтева да је прогоњено лице имало свој домицил или трајно бораиште на подручју СР Немачке на дан 31.12.1952. године. Извесни изузеци предвиђени у Закону такође не проширују круг и на држављане страних земаља. Осим тога, у Закону има одредаба да се лица која иначе имају услове за добијање накнаде, али у тренутку решавања њихове молбе живе на подручју са којима СР Немачка не одржава дипломатске односе, искључују из права на обештећење. Тиме је намера територијалног ограничења јасно и изразито изражена.

Искључење страних држављана из могућности добијања накнаде дало је повода неким западним земљама да код владе СР Немачке покрену питање обештећења и њихових грађана који су претрпели штету услед нацистичког прогона. Први заједнички демарш осам земаља по овом питању, у 1956. години, Немачка је одбила, позивајући се на члан 5. Лондонског споразума о немачким спољним дуговима од 27. фебруара 1953. године. Сматрала је да се ова питања морају решавати мировним уговором са целом Немачком. Заинтересоване владе су, напротив, сматрале да се то питање може и треба да реши ван тога, позивајући се на обавезу СР немачке из Уговора о регулисању питања насталих из рата и окупације, 23. октобар 1954. године. На крају, после вишегодишњих преговора, ова акција је довела до решења накнаде грађанима тих земаља. СР Немачка је са неколико влада до сада закључила споразуме на основу којих је исплаћивала одређене паушалне износе тим владама, а у корист њихових држављана. Али, ова накнада не обухвата све оне штете које су у ВЕГ-у предвиђене за немачке држављане. Док одредбе ВЕГ-а обезбеђују немачким грађанима, жртвама нацистичког

прогона накнаду и за имовинске и за друге материјалне штете, претрпљене услед нацистичког прогона, догле се глобалне накнаде, које СР Немачка по споразуму плаћа појединим владама односе само на личне штете и то: лишавање слободе, телесне повреде и губитак здравља, или, ако су прогањана лица побијена или помрла услед последица прогона, право на накнаду имају њихове породице.

СР Немачка је закључила споразуме и на основу њих платила ове износе на име обештећења њихових жртава нацистичког прогона:

Француска	400.000.000 DM
Грчка	115.000.000 DM
Белгија	80.000.000 DM
Норвешка	60.000.000 DM
Италија	40.000.000 DM
Луксембург	18.000.000 DM
Данска	16.000.000 DM
Швајцарска	10.000.000 DM

СР Немачка је платила накнаду и Холандији, али накнада по овом основу је обухваћена једном сумом којом СР Немачка покрива још неке обавезе према Холандији. Зато се не види колико отпада у корист холандских жртава нацистичког прогона. Из текста споразума које су закључиле Француска и Белгија види се да је њиховим владама препуштено да по својој оцени врше расподелу добијених износа.

Иако одредбе ВЕГ нису у потпуности примењене ради утврђивања штета и висине накнаде коју СР Немачка плаћа по споразумима које је закључила са разним земљама, оне су ипак послужиле као основа тим споразумима. Зато се овде износе оне одредбе савезног закона о обештећењу које су од значаја и за наш захтев.

Право на накнаду имају само жртве нацизма, које су претрпеле одређене штете.

а) Жртве нацизма су лица на која су примењене мере насиља из разлога: 1) политичког противништва националсоцијализму; 2) расе; 3) вере; или 4) погледа на свет.

б) Врста штете за које се даје обештећење:

1) Живот: - Ако је прогоњено лице с предумишљајем или из недомишљености лишено живота или отерано у смрт, његови чланови породице имају право на накнаду. Ту спадају: обудовљени, деца, унуци без родитеља и родитељи.

2) Обештећење тела или здравља – Ако је прогон имао за последицу знатно оштећење тела или здравља, прогоњеник је имао право на накнаду. Довољна је била вероватноћа узрочне везе између прогона и оштећења.

3) Лишавање слободе – Прогоњено лице има право на одштету ако му је била одузета слобода у времену између 30. јануара 1933. до 8. маја 1945. године.

в) Поред три наведене врсте штета: губитак живота, оштећење тела или здравља, лишавање слободе – за које је предвиђена накнада, у Савезном закону о обештећењу предвиђа се накнада и за друге врсте штета, имовинског карактера. Ту спада: оштећење својине; имовине; штета услед бојкота; услед неповољних услова трансфера; услед пореза; услед губитка или неповољне процене фирме приликом продаје; услед напуштања слободне професије; трошкови иселења и повратка; штета услед спречавања привредног напредовања и позитивног усавршавања. Међутим, ове штете, овде се ближе не дефинишу, јер по међународним споразумима о обештећењу жртава нацистичког прогона које је СР Немачка закључила, штете имовинског карактера нису узимане у обзир.

У преговорима које је осам земаља водило са СР Немачком било је спорова које категорије жртава треба узети у обзир. Немци су у почетку хтели да дају обештећење само за губитак слободе и само преживелима, док су потраживаоци тражили обештећење и за убијене и посебно за губитак здравља. Даље, Немци су желели да искључе припаднике покрета отпора. Било је спорова и око просечног трајања лишења слободе. Разлике су биле услед тога врло велике, тако да су, на пример, на преговорима са Француском, Немци у почетку нудили око 50 милиона DM, а Французи тражили 500 милиона. Из коначног резултата, 400 милиона DM, види се да је француско становиште преовладало. Међутим, ти коначни резултати су свагде произишли пре из глобалног политичког решења него из неких одређених прорачуна. Тако је Белгија са око 40.000 пријављених овлаштеника добила 80 милиона DM, а Норвешка са истим бројем овлаштеника 60 милиона DM.

Посебно је интересантно да су се код једног од последњих преговора, са Грчком, Немци задовољили са глобалном оријентацијом о броју овлаштених и после извесног нагађања пристали на глобал од 115 милиона (тај оријентациони број је 150 до 180 хиљада ликвидираних, депортованих или лишених слободе).

Важно је указати на то да је СР Немачка у преговорима са овим земљама одбила да ово питање накнаде жртвама нацистичког прогона решава као своју правну обавезу, већ је то представљала као моралну обавезу коју чини у име свих Немаца а према земљама које СР Немачку сматрају уједини правим наследником Трећег рајха, односно јединим легалним представником немачког народа.

2. Обештећење југословенских жртава медицинских опита

2.1. Историјат

Резолуцијом Економског и социјалног савета Организације Уједињених нација од 19. марта 1951. године, упућен је апел надлежним немачким органима да предузму што је могуће потпуније обештећење преживелих жртава опита на живим људима (*vivo*–експерименти) који су вршени за време прошлог рата у нацистичким концентрационим логорима у назови научне сврхе

Одазивајући се овом апелу Влада Савезне Републике Немачке, Одлуком од 26. јула 1951. године, саопштила је Генералном секретару УН да је спремна пружити наведеним жртвама, које су због своје расе, вере, идеологије или политичког убеђења биле прогањане од нацистичког режима, ефикасну помоћ за лечење и побољшање услова живота.

Утврђивање ових жртава и стања њиховог здравља Савезна Република Немачка поверила је Црвеном Крсту с тим да он то учини преко једног лекара земље у којој жртва живи и, евентуално, уз учешће немачког лекара. У том циљу она је припремила формуларе пријаве, које је слала нашим грађанима да их попуне и доставе Савезном министарству финансија у Бону, које би их доцније слало Друштву Црвеног крста земље у којој жртва живи на даљи поступак. Право одређивања накнаде резервисала је једном своме интерминистеријалном одбору.

Надлежни југословенски органи саопштили су немачкој Амбасади да све радње у вези са овим питањем врше преко једног југословенског органа, а не да они опште непосредно са грађанима Југославије. На основу тога је Уред за заштиту југословенске имовине у иностранству одређен да прикупља пријаве и обави овај посао око

обештећења заинтересованих лица.¹⁹⁴ Са немачком страном општило је у оно време само ДСИП.

Уред за заштиту југословенске имовине у иностранству је током маја 1953. године, и доцније објавио више позива жртвама *vivo*-експеримената да поднесу пријаве. По тим позивима пријавило се више од 1.100 лица. У даљем раду чињено је потребно да пријаве наших грађана буду што потпуније и убедљивије како би се Немци понудили да обештете што већи број наших људи и што већим износима.

Исто тако настојало се да се са Немцима утврди поступак за одређивање права заинтересованих за накнаду. После дугих разговора, 11. октобра 1956. године постигнут је између Влада СФРЈ и СР Немачке Споразум о начину решавања поднетих захтева. О томе је сачињен Протокол, који је Савезно извршено веће одобрило решењем Р.С.бр.60 од 21.3.1957. године.

Међутим, 1957. године је дошло до прекида дипломатских односа са СР Немачком и читава ствар је мировала до 1958. године. Уред за заштиту југословенске имовине у иностранству је успео да успостави контакт са Савезним министарством финансија у Бону. После тога је Уред наставио да води овај посао.

У смислу закључног Протокола Уред је предао немачком Савезном министарству финансија 534 пријаве. Њих су потом заједнички прегледали југословенски и немачки лекар ради утврђивања да ли у њима постоје елементи опита. Јануара 1959. године, двојица лекара су нашли да постоје елементи опита у 139 случајева, а да у 44 случаја треба тражити допуну података. Накнадно је утврђено да још у 36 тих случајева постоји вероватноћа опита, што чини укупно 175 лица. За остатак од 359 захтева је нађено да нема елемената опита.

На основу резултата прегледа пријава двојице лекара, позвано је на лекарски преглед у смислу Протокола 175 лица.

Преглед је обављен месеца маја 1959. године. Прегледано је 165 лица, јер се 10 лица није одазвало позиву. Преглед су вршиле лекарске комисије, које је одредио Управник Војно – медицинске академије, уз учешће по једног немачког лекара. Комисије су нашле да само једно лице није жртва опита, док је за 164 лица нађено као више или мање вероватно вршење опита.

По ондашњем поступку захтеве прегледаних лица је разматрао и решавао немачки интерминистеријални одбор при Савезном министарству финансија у Бону. Тај одбор је нашао да се од 165 прегледаних лица само за 55 може дати накнада, док је 110 захтева одбијено од тражења. Одбор је, дакле, упркос томе што су лекари нашли и у тим случајевима вршење опита, мада не са пуном сигурношћу, одбио две трећине прегледаних лица. Лица која су призната жртвама Немци су платили на име накнаде просечно око 2.300 DM.

Са одлуком интерминистеријалног одбора југословенска страна се није сложила, као ни са бројем признатих опита, ни са висином накнаде. Уред је саветовао свим прегледаним, а одбијеним лицима, да поведу спор против Савезног министарства финансија у Бону. По том савету Уреда поступило је само 39 лица, 37 лица је поднело тужбу због негативног решења, а 2 лица због висине накнаде. Остали нису хтели да предузимају ништа против донетих решења, иако је уред свима створио могућност да преко адвоката у *Köln*-у то учине без икаквих личних материјалних издатака.

Упоредо са подношењем индивидуалних тужби, Уред је покушавао да се представницима немачког Министарства финансија нађе неко правично и разумно

¹⁹⁴ Д. Јаковљевић, *Педесет година заштите југословенске имовине у иностранству*, ФИНАНСИЈЕ, часопис за теорију и праксу из области финансија, 1-2/97, Београд, стр. 9. и даље.

решење овог питања. Немачка није желела да пристане на измену својих решења. Немачки представници су истицали су да они не могу да поступе другачије, јер код негативно решених захтева нема експеримената, па би њихово признавање било у противречности са чињеницама и њиховом праксом. Исто тако и повишење накнаде да би противречило њиховој пракси обештећења и својих и страних грађана. Код њих није у питању новац, већ схватања и изграђен систем и пракса.

Зато је југословенска делегација предложила да се нађе решење у паушалној исплати обештећења. Овом предлогу Немачка се дуго опирала. Најзад је, начелно прихватили југословенски предлог. Поведени су преговори, и 25.4.1961. године је потписан споразум. СР Немачка се обавезала да исплати глобалну суму од 1.750.000 DM, што са исплаћених 130.000 DM за 55 захтева које су они били позитивно решили, чини укупно 1.880.000 DM. Југославија се обавезала да све своје држављане, жртве опита, сама обештети и да њени грађани који су поднели тужбе Управном суду у *Köln*-у, исте повуку.

У време закључење овог Споразума износ од 1.880.000 DM био је повољан. Жртве опита из других земаља добијале су просечно по 3.000 DM, а највише 6.000 DM. Холандски држављани добили су просечно испод 2.000 DM на име накнаде. Ако би се узело да од свих пријављених југословенских држављана могу доћи у обзир за обештећењем, држећи се објективних критеријума за утврђивање постојања *vivo*-експеримената, највише 300 лица, онда испада да би са сумом од 1.800.000 DM они добили као просечну накнаду дотадашњих максимални износ од 6.000 DM.

Убрзо после закључења овог споразума сазнало се да су Пољска и Мађарска добиле на име накнаде, и то: Пољска 2.545.000 DM за 73 лица, а Мађарска 1.980.000 DM за 63 лица. Износи дати Пољацима и Мађарима за 73 односно 63 лица од прилике одговарају износу од 1.880.000 DM за 55 југословенских држављана, којима је интерминистеријални одбор био признао својство жртве опита, а на основу тога и право на накнаду.

На основу новонастале ситуације Југославија је тврдила да су њени држављани дискриминисани, јер ако примљени износ расподелимо свим жртвама опита, они ће бити дискриминисани у односу на своје пољске и мађарске пандаме. При томе се, од стране југословенске стране, полазило од далеко већег броја лица но што су немачки представници признали. Зато је обустављено извршење Споразума. Тужбе поднете Управном суду у *Köln*-у нису повучене. Затражено је од Немачке да се Споразум од 25.4.1961. године ревидира у погледу глобалног износа како би се избегла дискриминација у односу на југословенске грађане.

После дугих опирања Немачка је прихватила југословенски став да је створена дискриминација на штету њених грађана. На то се приступило преговорима у циљу реализације ранијег споразума. Тако је извршена ревизија Споразума од 25.4.1961. године.

Новим Споразумом од 7.9.1963. године,¹⁹⁵ Немачка Југославији признаје дуг у укупном износу од 8.000.000 DM.¹⁹⁶

Немачки представници су истакли да је тај износ испред онога који су платили ма којој другој земљи. Навели су да југословенска страна оперише са већим бројем жртва но ма која друга земља и но што их уствари може бити.

¹⁹⁵ „Службени лист СФРЈ“, Додатак: Међународни уговори и други споразуми, бр.1/64

¹⁹⁶ Уредба о давању накнаде лицима на којима су вршени опити у нацистичким логорима, „Сл.лист СФРЈ“ бр.16/64 од 15.4.1964.

У току југословенске акције на ревидирању Споразума од 25.4.1961. године, настала је посебна ситуација са лицима која су била лекарски прегледана месеца маја 1959. године. Не извршавајући Споразум југословенска страна их је довела у ситуацију да неодређено време чекају на исплату накнаде. У међувремену, они су вршили стални притисак да се приступи наплати.

Да би се започети рад на ревизији могао успешно завршити, односно да би се заинтересованима до тог тренутка могло помоћи, Савезни секретар за финансије је донео решење којим је из савезних средстава одобрио потребан кредит ради исплате аконтације корисницима. Из тога кредита је свим лицима која је лекарска комисија признала као више или мање вероватне жртве опита, исплаћено, на име аконтације, по 300.000 динара. Тај износ је касније урачунат у висину накнаде, признате решењима Комисије.

2.2. Рад југословенске Комисије по захтевима за исплату

На основу овлашћења из Закона о уређењу имовинских односа насталих услед ликвидације права и обавеза југословенских држављана на основу међународних уговора (Службени лист ФНРЈ бр. 55(57) донета је Уредба (заједно са Наредбом Савезног секретара за финансије), о начину одређивања висине накнаде лицима на којима су вршени опити у нацистичким логорима¹⁹⁷.

Примивши по Споразуму износ од 8 милиона ДМ, Југославија се обавезала да својим грађанима, жртвама опита, исплати одговарајуће износе да би им се побољшали животни услови и омогућило лечење. На који начин ће та обавеза бити испуњена, југословенској страни су остављене одрешене руке.

По Уредби, накнада се даје лицима која су из разлога расе, вере, идеологије, политичког убеђења, била одведена у нацистичке концентрационе логоре, па су на њима тамо вршени *vivo*-експерименти у назови научне сврхе и са последицом трајног оштећења здравља. Разна психичка и физичка злостављања, недовољна исхрана, тешки радни и животни услови, погрешно лечење и тако даље, не сматра се опитом, свеједно што би то по себи могло бити теже од самог опита и производило теже последице. Основи за утврђивање чињенице вршеног опита морају да одговарају међународним мерилима, па је зато за утврђивање опита предвиђено прибављање мишљења лекарске комисије, састављене од познатих медицинских стручњака.

Раније обављен поступак сматра се да је обављен у смислу Уредбе. Тако се и број од 165 лица, прегледан 1959. године, сматра као прегледан на основу Уредбе. Накнада се даје само лично жртвама опита, не и члановима породица помрлих жртава, јер то произилази из саме сврхе накнаде, то јест побољшање животних услова и омогућење лечења. Изузетак је учињен тамо где је жртва за живота поднела захтев за накнаду, па је породица изричито наставила поступак. Мотив за овакву одредбу је претпоставка да су чланови најуже породице у очекивању накнаде подносили нарочите жртве у корист свог најближег. Рок за подношење пријаве био је 31. август 1964. године. Тај рок на први поглед изгледао је кратак. Међутим, он се наметао из два разлога: пријаве су примане, уствари, још од године 1953. дакле једанаест година. Одређивање дужег рока значило би казну за оне који су се раније пријавили, међу којима се налази највећи број жртава опита и чије су пријаве биле основа нашег захтева Немцима. Могло би се поставити питање зашто је у овој ствари, због њеног карактера,

¹⁹⁷ „Службени лист СФРЈ“, бр.16/64 од 15. априла 1964

уопште одређиван рок. Рок се морао, међутим, одредити, јер ако не би био одређен, не би било могућно извршити расподелу корисницима.

Уредба предвиђа да се накнада исплати тек када решења по свим благовременим захтевима постану коначна, што је и једино могуће. Пошто читав поступак захтева дужа време, а да корисници не би дуго чекали, предвиђено је да се сваком кориснику накнаде исплати аконтација у висини 1 милион динара најдуже месец дана по коначности решења. Уредба је, из истог мотива, овластила Савезног Секретара за финансије да и пре окончања поступка по свим благовременим захтевима може одлучити да се изврши коначна исплата, с тим да се за захтеве који још нису коначно решени задржи изванредан део од примљеног износа. Савезно извршно веће је у Уредби предвидело да се трошкови поступка подмире на терет и из средстава Савезног буџета, тако да се примљени износ новца у целини подели корисницима.

Комисија је образована 9. маја 1964. године, решењем Савезног секретара за финансије, а на основу овлашћења из Закона о уређењу имовинских односа насталих услед ликвидације права и обавеза југословенских држављана на основу међународних уговора (Службени лист ФНРЈ бр.55(57)). Она је имала да реши 3974 захтева за накнаду жртава опита на живим људима у нацистичким концентрационим логорима. Одржано је 201 седница и то увек у пуном саставу Комисије од 5 чланова.

У решавању предмета Комисија се сусретала са многим проблемима. Они су произишавали из природе ствари. Накнада за *in vivo*-експерименте је сасвим специфична материја. За доношење одлуке битно је утврдити чињеницу извршеног опита. При утврђивању опита полазило се од описа странака, њиховог здравственог стања, па се на основу изјава сведока и, изузетно, на основу неког документа одлучивало о постојању опита. Описи и изјаве сведока су опет манљиви из разних разлога. Здравствено стање данас, двадесет и више година од вршеног опита, код људи који су преживели уништавајуће услове концентрационих логора, тешко да може само по себи да буде поуздан знак да је оно последица опита. Дакле, не постоје никакви чврсти основи из којих се може утврдити чињеница опита.

Таква ситуација наметала је Комисији да сваки предмет свестрано разматра не само у светлости онога што је у поједином предмету садржано, већ и у светлости опште ситуације у појединим логорима, логорским баракама или у оквиру групе људи. Таквим начином рада Комисија је тежила увек да се у сваком случају пронађу чињенице и околности које би указивале на вршење опита.

На почетку рада Комисија је прегледала све примљене захтеве у целини. Могло се констатовати да међу пријавама има и таквих које се у групама могу сматрати неоснованим.

Често из самих описа странака произилази да су у питању разне физичке злоставе. Оне су не само сурове и страхотне, већ и такве да понекад могу навести на претпоставку о опиту. Међутим, када се пријава ближе размотри констатује се да је у питању тешка злостава и терор, не и опит.

Захтеве за накнаду поднео је и знатан број ратних војних заробљеника, иако не потпадају под одредбе уредбе. Захтев је поднело и неколико стотина заточеника нацистичког концентрационих логора у Норвешкој. Неке пријаве су поднели чланови породица заточеника помрлих било још у логору, било по повратку у земљу. Исто тако, међу пријавама има и таквих из којих се види да су подносиоци захтева били у логорима у нашој земљи, Италији, Мађарској, Албанији, Грчкој и другим. Није се могло утврдити да су нацисти у тим логорима вршили опите, а ни подаци у пријавама не указују на опите.

На тај начин је велики број захтева на основу тога био предодређен за одбијање од накнаде, али је Комисија и поред тога сваку од тих пријава пре одбијања и појединачно такође размотрила.

Један од крупнијих проблема пред којим се комисија нашла јесте третирање пријава жртава опита у концентрационом логору *Mauthausen*. У документима о суђењу у Нирнбергу лекарима злочинцима логор *Mauthausen* није наведен као логор у коме су вршени опити. Комисија је, упркос томе, стала на гледиште да је у одлучивању меродавна једино чињеница да ли у сваком датом случају има елемената опита или не. Полазећи од тога Комисија је признала у више случајева право на накнаду за опите вршене у *Mauthausen*-у. Правилност става Комисије потврђена је касније разним изјавама, публикацијама и, најзад, извештајима Међународног црвеног крста у Аролсену који се заснивају на документима из логорских архива.

Сличан је случај са пријавама лица која су била у нацистичким концентрационим логорима у Норвешкој, али су ту решења Комисије била другачија. Комисија није могла ни у једној пријави заточеника из Норвешке наћи елементе опита. Исто тако до данас се није могло сазнати ни појединачно ни уопште да су тамо вршени опити.

2.2.1. Приговори Комисији за исплату медицинских опита

Поред решавања појединих захтева који су јој поднети, Комисија је морала давати многобројна објашњења и обавештења на разна питања и приговоре. Питања су потицала од појединаца, група, органа и друштвено – политичких организација. Друштвено – политичке организације су понекад заступале одређене ставове, засноване углавном на тврђенима и преговорима заинтересованих појединаца или група. Обавештења су давана често у опширним извештајима. Комисија је у једном случају одржала и посебна састанак са групом од 14 заинтересованих лица.

а) Приговори, који се односе на Уредбу

Уредби се приговара краткоћа рока остављеног за пријављивање, искључење од накнаде породица помрлих жртава опита искључење могућности обнове поступка. Једна група заинтересованих је поставила захтев за измену одредаба о року и других одредаба.

Одговор на те приговоре садржан је у претходном излагању о Уредби. И одредба о року и друге одредбе донесене су баш у интересу самих корисника. Ван интереса корисника не постоји никакав други интерес заједнице, јер је читав примљени износ новца исплаћује корисницима.

б) Приговори, који се односе на рад Комисије

а) Комисији се приговарало, с једне стране, да је право на накнаду признала сувише великом броју корисника, с друге стране супротно – да је сувише сузила број корисника. По тражењу једне групе, читав примљени износ ваљало је расподелити само групи од око 30 корисника.

Разуме се да Комисија није имала ни право ни разлога да својим одлукама спроводи било тенденцију проширења, било тенденцију сужавања броја корисника.

Она се морала руководити само тиме да утврди да ли у неком датом случају има елемената опита или не.

У решавању предмета Комисија је пажљиво тражила да нађе и утврди елементе који би говорили о извршеном опиту. О томе сведочи и чињеница да је Комисија узимала иницијативу не само да се неке пријаве ближе објасне, већ је и тражила и проналазила податке и доказе о опиту које саме странке нису пружиле. На сужавање броја корисника она није могла ићи.

б) Лица којима је признато право на накнаду често приговарају разврставању у категорије. Већина корисника V категорије се жалила на категоризацију. Садржина таквих приговора своди се на ово: најнижа, V категорија, је увредљива, они су сувише тешко патили и страдали, здравље им је упропашћено, разврставање је вршено са приорном тенденцијом на ниже.

Што се тиче категоризације, она је вршена на основу оцене и предлога лекарске комисије. Лекарска комисија је ценила тежину опита, данашње здравствено стање жртве и узрочну везу здравственог стања са опитом. Критеријуме за одређивање категорије створила је лекарска комисија. Као што је раније изнето, више категорије су признаване само изузетно. Као основ за признавање више категорије је узиман, примера ради, опит стерилизације, јер он има за последицу умањење човекове личности. Према томе, Комисија се није унапред определила да углавном признаје право на накнаду само у најнижем износу.

Лекарско – вештачење комисија је у свој рад унела не само стручна знања, већ се посебно упознала и проучила проблематику *vivo*–експеримента у нацистичким концентрационим логорима. У ту сврху лекари вештаци су проучили сву приступачну материју о томе.

в) Чињенице су и приговори због признавања права на накнаду неким одређеним појединцима. Приговорачи тврде да на њима нису вршени опити.

У овом одлучивању о признавању права на накнаду Комисија се опредељивала на основу поднетих и прибављених доказа и других околности. Међутим, случајем су баш та лица, којима се у преговорима оспорава право на накнаду, добијени извештаји од Међународног црвеног крста да је на њима вршен опит, дакле један документ којим се несумњиво потврђује постојање опита.

г) Један од приговора је био да су жене у оцењивању чињеница опита неповољније и строжије третиране него мушкарци. Разуме се да Комисија није могла узимати разлику у полу као било какав елемент у свом одлучивању. Шта више, у одређивању категорије накнаде, женама је признавана виша категорија. Али и то само зато што су на њима вршени одређени опити који имају за последицу умањене човекове личности. Према томе, оваквом приговору нема места.

ђ) Корисници којима је признато право на накнаду поставили су после промене курса динара и иначе ова два захтева: Да им се износ накнаде повиси у сразмери паритета динара уведеног Законом о паритету од 1965. године или да им се призна додатна камата у смислу односног Закона. Тражили су такође да им се призна право на коришћење извесног дела накнаде у страниј валути.

Поводом захтева за повећање накнаде у сразмери са променом паритета динара Савезни секретаријат за финансије је заузео став да таквом захтеву нема места. Средствима добијеним од стране СР Немачке почело се располагати још пре увођења новог паритета, па чак и пријема новца од СР Немачке. Нови паритет се односи само на обрачунавање и плаћања са иностранством у робном и неробном основу. Због тога

Закон о паритету и курсу није имао утицаја на издвојена динарска средства намењена накнади.

На та средства се не могу применити ни одредбе Закона о додатној камати на штедне улоге. Овде не постоји улог на штедњу, па се поменути Закон не може применити на износ накнаде.

Захтев за делимичну исплату накнаде у иностраној валути Савезни секретаријат за финансије такође није могао прихватити. Комисија не располаже страним средствима плаћања, већ динарима. Ако би неки корисник накнаде имао потребе за стварном валутом ради лечења у иностранству, он се за то може обратити Заводу за социјално осигурање.

Поред приговора чињених непосредно Комисији, изван број заинтересованих лица обраћао се Савезном јавном тужилаштву и Уставном суду Југославије или подносио Врховном суду Југославије на решења Савезног секретаријата за финансије као другостепеног органа.

а) Савезно јавно тужилаштво је у више наврата тражило поједине предмете од Уреда и у најкраћем времену враћало их. Ни у једном случају није нађено да има места покретању поступка за заштиту законитости.

б) Уставни суд Југославије такође није нашао да има места покретању ма каквог поступка.

в) Неке странке су на другостепена решења поднеле Врховном суду Југославије тужбе. Суд је неке тужбе одбацио, јер је на основу члана 6. Закона о уређењу имовинских односа насталих услед ликвидације права и обавеза југословенских држављана на основу међународних уговора (Службени лист ФНРЈ бр.55(57) нашао да нема места покретању управног спора. Међутим, у последње време се појавила једна пресуда Врховног суда Југославије у којој се Суд упустио у решавање те тужбе, што је у супротности са дотадашњом вишегодишњом праксом суда.

Решавајући поједине случајеве Комисија се није задовољавала само наводима странака и доказима које су оне подносиле. Она је била активна у истраживању података и доказа о опиту. Упућивала је странке да прибаве податке и доказе, а исто тако је и сама прибављала изјаве сведока и вршила саслушања. Такође су многа лица слата на лекарски преглед, иако се није могло са већом вероватноћом претпоставити вршење опита. Некада се прегледом могло констатовати вршење опита, некада није. На лекарски преглед је дошло 317 лица, не рачунајући 165 лица прегледаних 1959. године. Лекарска комисија је нашла, међутим, да у укупно 348 случајева има елемената опита.

Комисија се користила разном документацијом и литературом о концентрационим логорима. Од особитог значаја је било то што је Комисија са своје стране преко југословенског Црвеног крста покренула Међународни црвени крст у Аролсену на обиман и тежак посао сређивања и вађења података о Југословенима на којима су вршени опити у нацистичким логорима. Захваљујући инсистирању Комисије Служба тражења у Аролсену се прихватила тога посла и доставила исцрпав извештај. Само захваљујући тим подацима у извесном броју предмета је могла бити утврђена чињеница извршеног опита.

Као што се види, у утврђивању чињенице опита, Комисија није била пасивна. Она је за многе поједине случајеве користила сва средства да би дошла до потпуних података и доказа. Такође је настојала да дође до општих сазнања и обавештења о логорима и опитима у њима, да би у тим општим оквирима могла правилно процењивати и појединачне случајеве. Тако активан рад је у многоме омогућио Комисији да при одлучивању нађе правилне ставове.

Да би колико год је могуће сваки предмет не само испитала до краја и прибавила доказе, већ на основу доказа правилно и у интересу странке и решила, Комисија је користила одредбу члана 264. ЗУП-а. Та одредба је коришћена за се и по већ коначним решењима накнадно заштите интереси странака тамо где је Комисија успела накнадно да прибави несумњив доказ о извршеном опиту.

С друге стране, Комисија се морала држати одредаба о року, па је неблагоприятне пријаве и жалбе већ и по том формалном основу морала одбацити. Комисија није имала овлашћења за противно одредбама у Уредби третира или позитивно реши неблагоприятне пријаве и жалбе. Тако се морало поступати, јер су одредбе о року, као што је напред објашњено, донесене баш у интересу држава опита. Међутим, могло се констатовати да у највећем броју закаснелих пријава нема елемената опита. Да се другачије поступало, десило би се да се највероватније због задовољења само формалног интереса само малог броја странака уствари одштете материјални интереси великог броја људи.

Комисија је имала сасвим посебан и сложен посао. То произилази из природе ствари о којој је имала да решава. У питању је материја и којој није било одређених елемената, а још мање доказа на основу којих би се доносиле одлуке. Главна тешкоћа је произилазила из околности да је било тешко утврдити чињеницу опита. Она је утврђивана полазећи од описа странака, на основу разних околности, изјава сведока, општих сазнања. Само изузетно је Комисија успела да прибави писмени документ опита. Има пријава у којим странка говори о једном опиту, а сведок о другом. Исто тако су и саме странке мењале врсту опита и описе. На основу тако неодређених података ваљало је утврдити чињеницу опита од које је зависило признање права на накнаду. Терор и претрпљене злоставе ваљало је тачно разликовати од опита. Доношење одлуке под таквим условима отежано је и тиме што су редовно у питању људи који су преживљавали пакао логора. Описи садрже незамисливе људске трагедије. преживљени пакао, уништено здравље, разорени нерви, неспособност за рад. Па и упркос томе морала су се доносити и негативна решења. У том лежи тежина ситуације с којом се Комисија редовно сусретала. Мучења и страдања су често била тежа него и сами опити. Отуда су се у утврђивању чињенице опита морале узимати у обзир разне околности. Тамо где су групе лица биле подвргаване истим или сличним медицинским поступцима морало се пазити да сви буду једнако третирани. Када је било дилеме да ли је у питању опит или не, решење је увек било у корист странке. Међутим, током даљег рада се могло констатовати да су такве одлуке биле праведне.

Услед начина на који је једино морала утврђивати чињеницу опита. Комисија је чинила једино могућно: да у сваком захтеву тражи елементе који би указивали на вршење опита. Увек се ишло само на изналажење опита, дакле разлога за признање права на накнаду, а никако разлога због којих би странке биле одбијане. На тај начин се и сама могућност да је нека права жртва опита одбијена од права на накнаду своди на теоретску претпоставку.

Са деликатним и тешким проблемима суочавала се и комисија лекара - вештака. Тежину задатка лекара вештака морамо нарочито да подвучемо. Деликатност њиховог рада потицала је из саме природе посла. Требало је двадесет и више година после догађаја медицински утврдити чињеницу да ли је неком лицу вршен опит, какав опит, његову врсту и наћи узрочну везу између опита и данашњег здравственог стања прегледаног лица. Анамнестички подаци се добијају од самих странака, а оне су заинтересоване. Оне су настојале да пред лекарима вештацима на разне начине створе утисак да су на њима вршени опити, па и онда када то уствари нису.

Од почетка рада на послу *vivo*-експериментата ангажована је Војно – медицинска академија. Она се увек спремно прихватала својеврсног задатка. Академија је дала свој велики прилог успешном раду. Лекари су проучили сву приступачну документацију о нацистичким псеудо-научним опитима на живим људима. Организација прегледа, нарочито она 1959. године, у заједници са немачким лекарима, функционисала је беспрекорно. Сви остали прегледи жртава опита, вршени су по групама, извршени су без икаквих компликација. То је такође доказ колико се Војно-медицинска академија својски прихватила овог посла

Савезно извршно веће је одредило да административни део посла Комисије ради Уред за заштиту југословенске имовине у иностранству. Посао је био обиман и сложен. Његова обимност произилазила је не само из броја од 3974 примљена захтева за накнаду, већ много више из тога колики су и какав посао захтевали многи од тих захтева. Рад администрације се протезао од 1953. године. Администрација је била та која је припремила грађу за преговоре, претила развој проблема *vivo*-експериментата уопште, доприносила заузимању ставова према Немцима. Уред је у том погледу, најзад, довео до постигнутог резултата накнаде. Рад Уреда је био нарочито интензиван од времена доношења Уредбе, априла 1964. године, до краја 1965.године. Пријем захтева, њихово сређивање, преписка са странкама, пријем многих странака, давање разноврсних и многобројних обавештења, представљало је велико оптерећење. У току рада комисије, у Уреду су предмети проучавани, гледано је да ли су поднети потребни докази, нарочито о боравку у логору, лекарски налази, изјаве сведока. Вођени су подаци за Комисију и прављен кратак сиже. У том периоду Комисија је била одржала 175 седница и разматрала и решавала о 3928 предмета. То значи, ако се изузму празници и годишњи одмори, да је Комисија држала 2-3 седнице недељно. Тај интензитет рада морао се реперкутовати и на рад администрације.

Администрација је велики део посла свршавала у прековременом, поподневном радном времену. Број радника ангажованих на овом послу био је променљив, према томе како је посао наилазио. Због обима и интензитета то је било једино могуће решење.

2.3. Поступци по правним лековима на решења Комисије

У другостепеном поступку одлуке по жалбама на решења Комисије доносио је Савезни секретаријат за финансије. Секретаријат је примио 1400 жалби и донео исто толики број решења.

Осим доношења решења по жалбама, Секретаријат је са своје стране такође имао да одговара на бројна питања странака, органа и друштвено-политичких организација. Поводом разних захтева Секретаријат је морао да даје нужна објашњења из своје надлежности. На тај начин су се проблеми на које је наилазила Комисија у извесном обиму и у извесном виду појављивали и пред другостепеним органом.

Од примљених 1400 жалби другостепени орган је позитивно решио 41 предмет, а 1359 жалби је одбацио као неоправдане. Другостепени орган је на основу навода у жалбама и нових доказа био у могућности да у неким случајевима дође до нових сазнања о чињеници опита, што му је омогућило да донесе позитивне одлуке. Другостепени орган је исто тако у многим предметима давао налоге првостепеном органу да употпуни поступак, захтевајући саслушање сведока, проверу навода странака или позивање странака на лекарски преглед.

На тај начин Савезни секретаријат је улазио у суштину проблема *vivo*-експеримената и дао свој стварни допринос правилном решавању захтева за накнаду. У ту сврху он се такође морао упознати са овом сасвим изузетном материјом, улажући свој пуни напор и савесно уношење у посао, који је захтевао танано нијансирање чињеница и околности.

2.4. Висина исплате, добијене по основу медицинских опита

Главни део посла Комисија је окончала до месеца децембра 1965. године. Тада је извршен обрачун вредности бода и исплате накнаде по свим решењима која су до тог времена била постала коначна. За још неокончане предмете задржан је био износ од 300 милиона динара, па је онда извршен обрачун бода. Вредност бода израчуната је тада на старих 334.620,50 динара.

Међутим, накнада је делимично била исплаћивана и раније, одмах по коначности сваког решења, у виду аконтације од 1.000.000 динара. Исплата аконтације је била предвиђена Уредбом, а сврха јој је била да се корисницима накнада исплати што пре бар у једном делу.

Од 3974 примљена захтева 3440 је поднето у року, а 534 је приспело као неблаговремено. Право на накнаду је признато у 348 захтева, док је 3626 одбачена или одбијено од права на накнаду.

По коначности свих решења и исплати накнаде по њима на основу вредности бода од старих динара 335.620,50 преостао је износ од 56.164.000 милиона старих динара. Тај износ је накнадно расподељен свим корисницима на тај начин што им се за сваки признати бод исплаћивао износ од још 13.110 старих динара, односно нових 131,10. Према томе примили су

Категорија	Број корисника	По бодова	Укупно бодова	По старих динара	Укупно нових динара
I	2	40	80	13.909.220	27.818.440
II	26	30	780	10.431.915	271.229.790
III	15	20	300	6.954.610	104.319.150
IV	42	12	504	4.172.766	175.256.172
V	263	10	2630	3.477.305	914.400.115
СВЕГА	348	4294			1.493.023.667

(Износ од 3.477.305 помножен са 263 даје уствари 914.531.215 динара, а не 914.200.115 динара, колико је овде приказано. Ова разлика од динара 131.100 долази отуда, што је једно лице од 263 умрло, а није оставило наследника, па се разлика од 131.100 динара и не исплаћује.)

На тај начин је исцрпљен читав износ од 1.494.595.201 динара примљен по Споразуму од СР Немачке на име накнаде жртвама опита на живим људима. Уствари од СР Немачке укупно је примљено 8 милиона DM, што би по курсу 1 \$ = 750 динара износило 1.500.000.000 динара. Међутим, износ од 130.000 DM немачка страна је исплатила непосредно корисницима пре закључења Споразума и у време када курс долара још није повишен на 750 динара. Осим тога, банка је од сваке исплате наплаћивала своје манипулативне трошкове.

2.5. Збрињавање и значај грађе о *vivo*-експериментима

Грађа *vivo*-експериментата је значајна по томе што се у њој налази велики број описа страдања у нацистичким концентрационим логорима, датих од самих жртава нацистичког мучења. То је вероватно у нашој земљи јединствена тако обимна грађа из те области. Отуда су и Савезни секретар за финансије и Комисија стали на гледиште да по свршетку рада на накнади жртвама опита та грађа треба да буде уредно смештена и обезбеђена, и у исто време приступачна за проучавање у разне сврхе. У том смислу је између Савезног секретара за финансије и Архива Југославије постигнут споразум да по окончању рада Комисије Уред за заштиту југословенске имовине у иностранству преда Архиву Југославије где се и сада налази.

Решењем свих поднетих захтева за накнаду жртвама опита на живим људима у нацистичким концентрационим логорима и исплатом целокупног износа новца примљеног од СР Немачке на основу Споразума, Комисија је извршила наложени јој задатак, па је Савезни секретар донео решење о њеном распуштању.

3. Формално хуманитарна помоћ, суштински накнада ратне штете - исплате по немачком Закону о оснивању фондације „Сећање, одговорност, будућност“

Законом о оснивању Фондације „Сећање, одговорност, будућност“¹⁹⁸ СР Немачка је основала Фондацију јавног права са циљем да се кроз форму хуманитарне помоћи суштински изврши исплата накнаде штете бившим принудним радницима и погођенима од других неправди из времена националсоцијализма. У оквиру Фондације образован је Фонд *„Сећање и будућност“*, са прокламованим дугорочним задатком, пре свега да из Фондацијских средстава унапређује оне пројекте „који служе разумевању међу народима, размени омладине, социјалној правди, сећању на претње путем тоталитарних система и владавину силе, и међународној сарадњи у хуманитарној области“. У знак сећања и у част на оне жртве НС - (злодела) неправде, које нису преживеле, Фондација је имала задатак и да подржава пројекте у интересу њихових наследника. Задужници (*stifteri*) су била предузећа укључена у Фондацијску иницијативу немачке привреде са износом од 5 (пет) милијарди DM, и држава СР Немачка са 5 (пет) милијарди DM, без обавезе за било какве накнадне доплате. Органи Фондације су били Кураторијум састављен од 27 чланова, и Пословни одбор Фондације, који се састојао од Председника и 2 (два) даља члана које је одређивао Кураторијум¹⁹⁹

¹⁹⁸ *Bundesgesetz zur Stiftung Erinnerung, Verantwortung und Zukunft*, објављен у Савезном службеном листу BGBl 2000 I 1263. и ступио је на снагу дана 12. августа 2000. године, и у примени је био до половине 2007. године.

¹⁹⁹ Чланом 5. Закона предвиђено је да се Кураторијум састоји од 27 чланова, то су: Председник именован од Савезног канцелара СР Немачке, четири именована од немачке привреде удрижених предузећа, пет именована од немачког Бундестага и два од Бундесрата (*Скупштина покрајина-прим.прев*), један заступник Савезног министарства за финансије, један заступник Савезног министарства за иностране послове, један члан именован од јеврејског Конгреса материјалних потраживања против Немачке, један члан Синти и Рома именован од Централног савета немачких Синти Рома и интернационалне уније Рома, један члан именован од Владе Израела, један члан именован од Владе САД, један члан именован од Владе Пољске, један члан именован од Владе Руске Федерације, један члан именован од Владе Украјине, један члан именован од Владе Белорусије, један члан именован од Владе Чешке Републике, један адвокат именован од Владе САД, један члан именован од високог комесара за

3.1. Извори финансирања и право на исплату

Фондација је законом била овлаштена да прихвати прилоге трећих, као и да се труди за придобијање даљих прилога ради исплате и употребе средстава у смислу сврхе Фондације, а прилози су били ослобођени од пореза (наследног и поклонског). Међутим, аутору није познато да ли је било тих додатних прилога.

Према &11. Закона, овлашћени примаоц је био онај ко је:

„1. у једном концентрационом логору, у смислу члана 42. ст. 2. Савезног Закона о обештећењу²⁰⁰, или у другом затвору, или у гетоу под упоредивим условима ухапшен, и ко је био на рад присиљен.

2. из своје домовине био депортован у област немачког Рајха у границама од 1937. године, или у једној од немачког Рајха запоседнутој области, и био присиљен на радно ангажовање у једном привредном предузећу или у јавној области или под другим условима као у бр. 1 наведено, ухапшен или затвору сличним условима или упоредивим нарочито тешким животним условима био подвргнут; Ова правила не важе за лица која могу добити средства из аустријског помирујућег фонда ради, претежно, на подручју данашње Републике Аустрије издржаног принудног рада,

3. у складу расистичког прогона под значајним средствима материјално штетно-узрочним учешћем немачких предузећа претрпео имовинске штете, у смислу Закона о репарацији, и никакве исплате нису могле бити примљене зато што он, или није могао да испуни услове савезног закона о одштети везано за место становања, или на основу његовог пребивалишта или дуготрајног боравка у једној области са којом Влада СР Немачке никакве дипломатске односе не одржава, није био у стању, правовремено захтеве за повраћај и исправку поднети, зато што он или није могао да испуни услове Савезног Закона о одштети везано за место становања, или зато што он пренос и прибављање једне ван немачког Рајха у границама од 1937. године, условљено прогоном одузете, више ненађене ствари у Савезну Немачку није могао да докаже, или докази о образложењу потраживања по Савезном Закону о повраћају и Савезном Закону о одштети су тек на основу немачког уједињења постали познати и расположиви, или је остварење захтева по Закону о решењу отворених имовинских питања, или по Закону о штети НС - прогоњених било искључено, или уколико су исплате повраћаја за ван подручја Рајха одузета новчана тражења ради помањкања могућности провере одбијене, и за ово нити по Закону за ново уређење новца, Закона о намирењу терета и дугова, Савезном Закону о одштети, или Закону о репарацији нису могле бити захтеване; ово важи и за друге прогоњене у смислу Савезног Закона о одштети. Посебна решења у оквиру интернационалне Комисије за потраживање осигурања из времена Холокауста остају нетакнута.“ Али: „Заробљеништво није основ за било какву исплату“, (&11. став 3.), па су са позивом на ову одредбу одбијани захтеви које су подносили ратни војни заробљеници и њихови наследници.

Право на подношење захтева за исплату (&13. Закона), је било лично, али ... „Ако је примаоц након 15. фебруара 1999. године умро... права за исплату на једнаке

избеглице Уједињених Нација, један члан именован од ИОМ (Међународна организација за миграције из Женева), и један члан именован од Савезног удружења за информације и саветовање за НС – гоњење),

²⁰⁰ *Bundesgesetz zur Entschädigung für Opfer der nationalsozialistischen Verfolgung – BEG*, од 18. септембра 1953 године, објављен у Савезном службеном листу СРН (*Bundesgesetzblatt – BGBl*) бр. I страна 1387, Ступио на снагу 1. октобра 1953 године. Поново је објављен 29. јуна 1956. (*BGBL I* страна 559,562.). Последње измене су учињене 5. фебруара 2009 у чл. 15. ст. 63. Г и објављене у Савезном службеном листу *BGBL I* стране 160, 267, а ступиле су на снагу 12. фебруара 2009.

делове, имају преживели брачни друг и још жива деца. Исплате могу бити захтеване и од унучади, ако примаоц није оставио брачног друга нити децу, у једнаким деловима, али ако нема ни њих, исплате могу потраживати браћа и сестре. Ако ни ових особа нема, право на подношење захтева за исплату имају особе наведене у тестаменту... Право на исплату се не може пренети на друге нити бити заплењена.“

Правна лица, осим у појединим случајевима, (ако су посебно овлашћена за наплату или ако се ради о имовини религиозне заједнице оштећеној директним штетним утицајем немачких предузећа), нису могла остварити исплату по овом Закону.

Пријем захтева за исплату, обраду документације као и само спровођење исплате, вршиле су тзв. “партнерске организације“, којима је Фондација дозначила средства на следећи начин (&9.):

„(2) Партнерским организацијама стоје за исплате, за кроз личне штете погођене по &11 ст. 1 реч. 1 бр. 1 и 2 и &11 ст. 1 реч. 2, укључујући 5 милиона DM из добити камата, укупно 8,1 милијарду DM. Укупне суме ће бити у следеће максималне суме подељене:

1. За Републику Пољску одговорну Партнерску организацију 1.812 милиона DM.
2. За Украјину као и Молдавију одговорну Партнерску организацију 1.734 милиона DM.
3. За Руску Федерацију, за Латвију, као и за Републику. Литванију одговорну Партнерску организацију 835 милиона DM.
4. За Републику Белорусију, као и за Републику Естонију, одговорну Партнерску организацију. 694 милиона DM.
5. За Чешку Републику одговорну Партнерску организацију 423 милиона DM.
6. За нејеврејске примаоце, ван под бр. 1 до 5 наведених држава одговорне Партнерске организације (ИОМ) 800 милиона DM.

Партнерска организација мора да до 260 милиона DM одвоји од ове суме за јеврејски Конгрес материјалних потраживања против Немачке.

7. За јеврејске примаоце ван под бр. 1 до 5 наведених држава одговорну Партнерску организацију (јеврејски Конгрес мат. потр. против Немачке) 1.812 милиона DM. (...)

(3) 50 милиона DM су за изравнање осталих личних штета, које стоје у вези са НС – неправдом (...)

(4) Средства Фондације у висини од 1 милијарду DM су предвиђена за исплате имовинских штета (...)

(7) 700 милиона DM, укључујући добит из камате, одређени су за пројекте Фонда “Сећање и будућност” (...)

3.2. Међународна организација за миграције (ИОМ) - Партнерска организација за исплату у Југославији

У време доношења немачког Закона о формирању фондације „Сећање, одговорност, будућност“, Савезна Република Југославија је била под санкцијама међународне заједнице тако да држава није могла да се укључи у процесе који су претходили његовом доношењу. Да би избегли дискриминацију и обезбедили једнак третман са примаоцима из Европе и света у примени немачког Закона, бивши логорашаи су основали Заједницу удружења жртава Другог светског рата 1941-1945. године²⁰¹, са

²⁰¹ Заједница је основана 30.9.1999.године, а званично је уписна у Регистар Савезног министарства правде 3.октобра 1999.године.

седиштем у Крагујевцу, (у даљем тексту Заједница), чији представници су равноправно учествовали у раду Одбора за жалбе Немачког Бундестага задуженог за припрему Закона.²⁰²

Примаоци из Југославије су Законом сврстани у „остатак света“ са учешћем у подели 540 милиона DM. За њих је као партнерска организација одређена Међународна организација за миграције (ИОМ) са седиштем у Женеви, са којом је Заједница закључила Уговор о сарадњи на спровођењу Закона²⁰³. Осим Заједнице, помоћ ИОМ -у су пружили Црвени Крст Србије, као и Савез удружења бораца Србије²⁰⁴.

3.3. Сарадња ИОМ-а са Заједницом и директан позив појединцима

Од 19. 06. 2001. до 31. 12. 2001. године, Заједница је прикупила документацију, обрадила, и ИОМ -у предала 5814 досијеа за исплату робовског и принудног рада за лица из Југославије²⁰⁵. Одлуке по захтевима, као и чек о одобреној исплати ИОМ је достављао директно на адресу корисника исплате, тако да је Заједница остала ускраћена за податак о тачном броју укупно одобрених захтева. Из једног дописа који је из ИОМ -а упућен Заједници²⁰⁶ сазнајемо да је до краја рока за подношење захтева (31 децембар 2001. године) ИОМ од подносилаца из Југославије примио око 18.000 захтева за исплату, док је ИОМ у Женеви као једна од седам партнерских организација немачке фондације, примио укупно око 329.000 захтева.

3.4. Висина личног обештећења

Максимални износи исплате у оквиру Закона о немачкој фондацији по коме се управљао ИОМ су били следећи:

1. За робовски рад у току боравка у концентрационом логору, гету или другом месту притвора признатом о оквиру Закона о немачкој фондацији – 7,699.38 € (15,000 DM);
2. За депортацију и принудни рад за неку фирму/јавну службу 2,566,46 € (5,000 DM);
3. За депортацију и принудни рад у пољопривреди 1,022.58 € (2,000 DM);

Исплата одобрене накнаде вршена је у два дела. Ако је одобрена у категорији робовског рада прималац је у првој рати примио 75% укупно одобреног износа. Ако је захтев одобрен из категорије принудног рада прва рата је износила 50%. Износ друге рате је зависио од расположивог фонда и укупног броја захтева одобрених за исплату.²⁰⁷ Међутим, у пракси се ствар одвијала мало другачије. Велики број прималаца исплате који су примили прву рату пријавио се Заједници са информацијом да су од ИОМ -а добили обавештење да им друга рате не може бити исплаћена јер ИОМ нема више средстава. Ово се нарочито односило на случајеве где су примаоци били наследници.²⁰⁸

²⁰² Више Извештаја у Архиви Заједнице удружења жртава.

²⁰³ Споразум о сарадњи између Заједнице и Међународне организације за миграције (МОМ) закључен је 19.6.2001. године, Архив Заједнице.

²⁰⁴ Саопштење за јавност МОМ, јул 2001, www.compensation-for-forced-labour.org.

²⁰⁵ Извештај секретара Заједнице о предатим захтевима ОМО-у од 14.2.2002. године, Архив Заједнице.

²⁰⁶ Допис Животе де Лука, директора МОМ-а представништво у Београду, упућен председници Заједнице Драгосављевић Снежани електронском поштом 27.10.2004. године, Архив Заједнице.

²⁰⁷ Генерално саопштење МОМ, www.compensation-for-forced-labour.org

²⁰⁸ Архива Заједнице.

ЧЕТВРТИ ДЕО

**ПРОЦЕНА ВИСИНЕ ШТЕТЕ
И ЗАХТЕВА ЗА ОБЕШТЕЊЕ**

1. Претходна објашњења

Број жртава, мртвих и преживелих, којима се овде оперише, узет је из констатације Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, објављеним у Саопштењима о злочинима окупатора, из Зборника докумената и података о народно – ослободилачком рату југословенских народа, из публикације Злочини фашистичких окупатора и њихових помагача против Јевреја у Југославији. Подаци о жртвама у немачким логорима црпљени су из разних публикација, података и литературе.

Основица за утврђивање дужине временаведеног у логорима одређена је на основу пријава поднетих својевремено Уреду за заштиту југословенске имовине у иностранству, на основу података из пописа жртава рата и на основу разне литературе.

Обрачун висине захтева извршен је у четири варијанте.

Прва варијанта се заснива на одредби 24. и 25. ВЕГ. Реч је о капитализираном обештећењу корисника ренте за време од губитка живота жртве до 1. новембра 1953. године. Узето је време од десет година, полазећи од претпоставке да су жртве изгубиле живот просечно крајем 1943. године, иако је у случају Југославије највећи број жртава изгубио живот 1941. и 1942. године. Као висина ренте узета је накнада од 250 € месечно, што због за десет година чини 30.000 €. Рента од 1953. године до данас је занемарена.

Друга варијанта представља произвољно умањење десетогодишњег износа ренте са 30.000 € на 10.000 €.

Трећа варијанта узима за основицу двогодишњу висину ренте која се као отпремнина признаје удовицама ако се преудају (члан 23. ВЕГ), што чини 4.800 €.

Четврта варијанта, од 4.000 € полази од обештећења датог Јеврејима.

У све четири варијанте није рачуната камата.

1.1. Југословенске жртве нацистичког прогона

Ред. број	Место	Убијено	Преживело
1	Бањица	70.000	20.000
2	Сајмиште	47.000	100.000
3	Шабац	5.555	16.445
4	Крагујевац	5.000	-
5	Краљево	9.000	-
6	Скела	65	-
7	Топовске шуме у Београду	1.000	-
8	Крушевац	575	-
9	Крива река	160	-
9а	Остала места	11.694	-
10	Банат	1.000	-
11	Јасеновац	600.000	-
12	Даница	-	9.000
13	Јадовно	10.000	-
14	Лобоград	1.300	200
15	Ђаково	516	2.564
16	Тење	-	3.000

17	Ст. Градишка	2.000	5.000
18	Сланц и Метајна на острву Пагу	3.971	-
19	Остала места	2.745	-
20	Словенија укупно	50.000	-
УКУПНО		821.401	156.209

Преживело у Југославији (Бањица и Сајмиште):

- а) Бањица ..... 20.000 лица 10 месеци
 б) Сајмиште ..... 100.000 лица 10 месеци
 УКУПНО: ..... 120.000 x 10 = 1.200.000 месеци

1.2. Пресељавање становништва

1.2.1. Пресељавање Срба

Место	Лица	Месеци
Из Хрватске	110.000	48
Из подручја под Мађарском	37.000	48
Из подручја које је окупирао Бугарска	20.000	48
УКУПНО: 167.000 x 48 = 8.016.000		

1.2.2. Логори ван земље

Ред. број	Логор	Преживело	Месеци
1	Аушвиц	10.000	2.500x18 = 45.000
2	Берген-Белзе	3.000	1.000x20 = 20.000
3	Бухебвалд	3.296	604x16 = 9.664
4	Дахау	10.856	3.080x15 = 46.200
5	Маутхаузен	12.890	8.109x18 = 145.962
5а	Маутхаузен	5.169	3.252x12 = 39.024
6	Нојенгаме	1.350	1.350x20 = 27.000
7	Норвешка	3.100	1.600x30 = 48.000
8	Равенсбрик	2.800	1.200x20 = 24.000
УКУПНО:		56.461	404.850

2. Рекапитулација и обрачун

За једног убијеног обрачун извршен по:

- а) 30.000 € (на основу 24 и 25 ВЕГ, тј. капиталисано обештећење од смрти жртве до 1.11.1953. године)
 б) 10.000 € (умерено под „а“)
 в) 4.800 € (на основу 23 и 19 ВЕГ, тј. двогодишња удовичка рента која се даје као отпремнина у случају удаје)
 г) 4.000 € (толико је СР Немачка дала за једног убијеног Јевреја)

За једног преживелог обрачун извршен по: 250 € за један месец интернације.

2.1. За убијене

1. На подручју Југославије 821.401
 2. У логорима ван земље 52.461
 УКУПНО: 873.862

За овај обрачун узета је основица од 70% од укупног броја смртно страдалих да су припадници српског народа, односно од 873.862 убијених лица да је 611.703 било Срба. По том принципу Немачка би требала да плати, у зависности за коју варијанту би се определили (потраживање је исказано у €)

- а) $611.703 \times 30.000 = 18.351.090.000$
 б) $611.703 \times 10.000 = 6.117.030.000$
 в) $611.703 \times 4.800 = 2.936.174.400$
 г) $611.703 \times 4.000 = 2.446.812.002$

2.2. За преживеле

	Лица	Укупно месеци (10 месеци)
У Југославији (Бањица и Сајмиште)	120.000	$1.200.000 \times 250 \text{ €} = 300.000.000$
Пресељавање становништва	223.063	$10.434.898 \times 250 \text{ €} = 2.608.724.250$
У логорима ван земље	22.695	$404.850 \times 250 \text{ €} = 101.212.500$
УКУПНО:	365.758	$12.039.748 \times 250 \text{ €} = 3.009.937.000$

2.3. Укупно за убијене и преживеле интернирце

- а) Убијено ..... 18.351.090.000 €
 Преживело ..... 2.648.744.560 €
     25.718.701.306 €
 б) Убијено ..... 8.758.620.000 €
 Преживело ..... 2.648.744.560 €
     11.387.364.560 €
 в) Убијено ..... 4.194.537.600 €
 Преживело ..... 2.648.744.560 €
     6.843.282.160 €
 г) Убијено ..... 3.495.448.000 €
 Преживело ..... 2.648.744.560 €
     6.144.192.560 €

3. Варијабле

- 1) Убијено:
 - на Бањици 70.000
 - на Сајмишту 47.000
 - у нем. логорима 52.461
 УКУПНО: 169.461

- а) $169.461 \times 26.400 = 4.473.770.400 \text{ €}$
- б) $169.461 \times 10.000 = 1.694.610.000 \text{ €}$
- в) $169.461 \times 4.800 = 813.412.800 \text{ €}$
- г) $169.461 \times 4.800 = 677.844.000 \text{ €}$

2) Убијено на Бањици, Сајмишту и немачким логорима 169.461
Преживело у земљи пресељавање и у немачким логорима 356.750 €
2.648.744.560

- а) Убијено $169.461 \times 26.400 = 4.473.770.400 \text{ €}$
Преживело = 2.648.744.560 €
7.122.514.960

- б) Убијено $169.461 \times 10.000 = 1.694.610.000 \text{ €}$
Преживело = 2.648.744.560 €
4.343.354.560

- в) Убијено $169.461 \times 4.800 = 813.412.800 \text{ €}$
Преживело = 2.648.744.560 €
3.462.157.360

- г) Убијено $169.461 \times 4.000 = 677.844.000 \text{ €}$
Преживело = 2.648.744.560 €
3.326.588.56

3) Убијено у нем. логорима 52.461-
Преживело у нем. логорима 22.695 $404.850 \times 220 = 89.067.000 \text{ €}$

- а) Убијено $52.461 \times 26.400 = 1.384.970.400 \text{ €}$
Преживело = 89.067.000 €
1.474.037.400

- б) Убијено $52.461 \times 10.000 = 524.610.000 \text{ €}$
Преживело = 89.067.000 €
613.677.000

- в) Убијено $52.461 \times 4.800 = 251.812.800 \text{ €}$
Преживело = 89.067.000 €
340.879.800

- г) Убијено $52.461 \times 4.000 = 209.844.000 \text{ €}$
Преживело = 89.067.000 €
298.911.000

4. Принудни рад ратних заробљеника

4.1. Ратни војни заробљеници²⁰⁹

Са територије Југославије у ратно заробљеништво је одведено око триста педесет хиљада војника, а крај рата у немачким логорима је дочекало око сто тридесет хиљада. За све време трајања рата ратни заробљеници су коришћени за рад за потребе немачке привреде, и тиме су на посредан начин ту привреду и сачували, јер је Хитлер мушку популацију из Немачке слао на фронт а на стотине хиљада упражњених радних места и пољопривредних домаћинстава распоредио ратне заробљенике да се старају о имовини и одржавају је.

Неспорно је да ратни војни заробљеници из Другог светског рата који су били радно ангажовани у Немачкој, Аустрији, Италији и др., имају право, према важећој Женевској конвенцији о поступању са ратним заробљеницима од 27. јула 1929. године,²¹⁰ на накнаду за рад (плату).²¹¹ Поред тога, имају право и на обештећење уколико су били ангажовани на нездравим, опасним и неадекватним пословима, неодговарајућем чину, везаним за ратне операције и сл. Само изузетно, некима од њих давани су минимални новчани износи за најнужније потребе (цигарете, лична хигијена и сл.).²¹² То, међутим, не треба да искључи могућност да се неће, чим се за то стекну услови, поново изаћи са захтевима за наплату ратне штете и обештећења ратних војних заробљеника према СР Немачкој.

Такође је потребно истаћи да је ситуација ратних војних заробљеника који су били смештени по логорима и сл. Италији битно другачија. Прво мировним, а потом билатералним уговором између Италије и Југославије 1954. године, створени су формално – правни услови за реализовање репарације ових лица.

Пренебрегну ли се појединачна заробљавања или заробљавања мањих група²¹³ треба се подсетити да тачан број заробљеника који се налазио у логорима у Немачкој до данас није тачно утврђен. Подаци којима је оперисала Влада Трећег рајха су нетачни, као што су нису потпуни ни подаци којима располаже Црвени крст, али у принципу ради се о нетачности која се своди на неколико хиљада лица за која не постоје подаци,

²⁰⁹ На основу Информације Савезног министарства за људска права и права мањина, од 16. марта 1994. године, Београд.

²¹⁰ Конвенцију о поступању са ратним заробљеницима од 27. јула 1929. године потписале су како Немачка тако и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Ни Трећи рајх ни Краљевина Југославија, никада нису повукле своје потписе са ове међународне конвенције. Међутим, ни Влада Трећег рајха ни ОКВ ни једног момента се нису придржавали одредаба на које су добровољно пристали.

²¹¹ Према члану 34. Конвенције ратним војним заробљеницима припада накнада за рад и то: - за радове који се врше за државу – према тарифама које важе за војна лица домаће војске која врши исте послове или ако нема такве тарифе према некој тарифи која има везе са извршеним радовима; - за радове који се врше за рачун других јавних администрација, или за приватна лица, услови су требали бити регулисани споразумом са војном влашћу.

²¹² Потребно је имати у виду да су ратни заробљеници западних земаља у периоду од 1954. – 1964. године, обештећени, односно да им је исплаћена накнада за рад од стране СР Немачке, и то у износу од по 720 DM месечно, плус камата на главницу. Што се тиче заробљеника из источних земаља они су упућени у погледу својих захтева за накнаду на Владу СР Немачке. Стицајем околности (због признавања НДР) и Југославија је накнадно, премда се првобитно налазила у првој групи, укључена у другу групу.

²¹³ Масовно заробљавање, управо окупљање војника, подофицира и официра југословенске војске вршено је од 6.4.1941. године до средине маја 1941. године. Процес заробљавања, тј. довођење припадника југословенске војске, и других, у заробљеничке логоре настављен је, такође, за све време трајања рата.

што у односу на неколико стотина хиљада евидентираних не представља значајну ставку која би могла довести у питање обим заробљавања. Из говора Адолфа Хитлера у мају 1941. године²¹⁴, произилази да је у априлском рату из Југославије у ратно заробљеништво у Немачку одведено 384.162 војних лица. У датотеци Црвеног крста Србије, поред осталих материјала налази се белешка са констатацијом да је 01.05.1944., у немачким логорима било 130.750 заробљеника из Југославије.²¹⁵ И ови су подаци произвољни. Покушај да се број установи из извештаја делегата Међународног Црвеног крста из периода пред крај 1944. године, да је знатан број заробљеника већ био ослобођен (операције у Француској, Белгији итд.), указује на цифру од око 140.000 заробљеника²¹⁶.

Рад Црвеног крста у земљи, па и помоћ заробљеницима, били су у многоме паралисани.²¹⁷ Окупаторске власти су Црвеном крсту одузимали имовину и возила, све камионе и све путничке аутомобиле. Активност делегата Међународног Црвеног крста, па и Међународног Црвеног крста, према заробљеницима, Југословенима, морала би да буде предмет посебног истраживања. Док је југословенски Црвени крст, односно Српско Друштво Црвеног крста у условима окупације чинило све што је било могуће, Међународни Црвени крст, односно делегати Међународног Црвеног крста врло су мало водили рачуна о интересима ратних заробљеника, Југословена. Тако су, на пример, делегати одмах прихватили нацистичку тезу да Трећи рајх не држи у логорима заробљенике Југословене него заробљенике Србе.²¹⁸

Приликом заробљавања, упркос чињеници да југословенска војска углавном није давала отпор, противно одредбама Конвенције о поступању са ратним војним

²¹⁴ Adolf Hitler, „У току операције против Југославије заробљено је, не рачунајући Фокксдојчере, Хрвате и Мађаре, који су одмах пуштени на слободу, 6.298 официра и 377.864 војника. Ово нису коначне цифре него само резултат досадашњег пребројавања“, Voelkischer Beobachter, 05.05.1941. године

²¹⁵ Белешка мастилом исписана, у наставку текст откуцан машином на којој је уписано: „М. Јакшић п. пук. Укупан број заробљеника по званичном америчком извештају (К.Г.) на дан 01.05.1944. године износи 130.750.“ Белешка је без потписа и без било какве овере али се користи као званичан документ.

²¹⁶ У Црвеном крсту Србије у Београду, налази се картотека ратних заробљеника која је у току рата вођена у Женеви. Картотека је сређена на некакав специфичан начин, поједина имена се више пута понављају, па се без систематског и дуготрајног рада из исте још увек не може установити тачан број бивших ратних заробљеника.

²¹⁷ Влада Трећег рајха је, непосредно после завршетка априлског рата прогласила себе заштитницом интереса Југославије. На дан 5.5.1941. године, забрањен је рад Мисији Црвеног крста САД у Београду и Југославији, и истог дана је из слагалишта југословенског Црвеног крста у Нишу однесена сва постелна опрема и много другог материјала. На дан 13.5.1941. године, у Скопљу су јединице Трећег рајха одузеле Црвеном крсту сву болничку опрему и део зграде. На дан 3.6.1941. године, у Београд је стигао Oberstführer немачког Црвеног крста Frano Wick „и одмах запосео председничку канцеларију у југословенском Црвеном крсту“. Већ од 5.6.1941. године, по његовом је налогу распуштен Управни одбор, а 2.7.1941. године, господин мајор Wick је наредио „да се образује Српско Друштво Црвеног крста“.

²¹⁸ У овом материјалу претежно су коришћени документи из официрских логора (ОФЛАГ–а), а мање из војничких логора (СТАЛАГ–а), иако је у логорима било далеко више војника и подофицира него официра. Разлог је једноставан: официри су били сконцентрисани у логорима, војници расути по ратним командама; официри нису радили па су имали могућност да прикупе документацију, војници су радили. Разуме се да су официри били далеко бољем положају од војника и подофицира. Оно што су трпели официри, заробљеници, била је бледа слика према ономе што су трпели војници заробљеници.

заробљеницима²¹⁹, војници, подофицири и официри су малтретирани, злостављани, убијани.²²⁰ Заробљеницима су, непосредно по заробљавању, одузимане ствари од вредности а пре свега фотографски апарати, златне и сребрне табакере, упаљачи и друго²²¹. У прихватним логорима у Југославији брига о заробљеницима препуштена је становништву. Касније су заробљеници, који су држани неко време на раду у земљи, храњени из општинских резерви иако је брига о заробљеницима ствар Силе која заробљенике држи. Делегати Међународног Црвеног крста,²²² после обиласка СТАЛАГ–а II С, пишу: „Ми смо видели међу ратним заробљеницима Србима, младог дечака од око 15 године, Бранислава Благојевића. Његови родитељи живе у Тополи (Србија), поред Опленца“.

По правилу на свим тим безбројним транспортима заробљеницима није давана ни храна ни вода (негде су изузетно нешто добијали). „Г“ вагони данима нису отворани те заробљеници нису могли да обављају ни своје физиолошке потребе. Транспорти су у сећању свих преживелих ратних заробљеника остали као најтежа тортура.²²³ Када је реч о транспортима треба поменути још и следеће. Команде логора су категорички одбијале да повереницима или заробљеницима приликом премештаја из логора у логор на време, односно уопште, саопште које ће бити њихово ново опредељење, куда их воде.

Пракса у логорима била је идентична: на збору („*Appell*“-у) прочитан је списак оних који има да се у најкраћем року (један до два сата) спреме за транспорт и претрес. Сваки претрес, од онога приликом доласка у матични логор, па преко честих изненадних претреса, до претреса који су вршили Гестаповци и до оних приликом преласка из логора у логор, био је ординарна пљачка.²²⁴

Расна дискриминација и хушкања на националну нетрпељивост биле су у основи политика Трећег Рајха. Дискриминација је у прво време вршена на

²¹⁹ Члан 2: „Ратни заробљеници су у власти непријатељске силе... С њима се мора, у свако доба, поступати човечно и морају бити заштићени нарочито против акта насиља, против увреда и против јавне радозналости.“

²²⁰ Групе које су вршиле заробљавање, окупљање, користиле су сваку прилику да свој презир и своју „силу“ испоље на заробљеницима. Ненавикли на редове „пет по пет“, тек заробљени припадници југословенске војске, која се држала „двојних редова“, пружали су прилику стражарима да их убијају, туку, кундаче итд. Тако су у логору у Косовској Митровици немачки војници, без икаквог повода, убили велики број заробљених официра и војника. Крајем априла у школском дворишту, које је служило као прихватни логор и било тиском пуно заробљеника, улетео је немачки тенк газећи све пред собом.

²²¹ Члан 6. Све ствари и предмети личне употребе изузимајући оружје, коње, војну опрему и војне артије, остаће у поседу ратних заробљеника, као и метални шлемови и маске против гасова.

²²² Exchaquet, Descoeudres, Greifs Wald, 1.7.1941. године

²²³ Члан 26: У случају премештаја ратни заробљеници биће претходно обавештени о њиховом опредељењу... Команданти логора, којима је после рата суђено у Југославији, правдали се су да је ОКВ забрањивао да се ново опредељење саопшти заробљеницима. То је практично значило: одвођење у непознато, притисак на оне које одводе и притисак на оне који остају, за дуги временски период губљење везе са породицом, губљење драгоцених пакета који су на путу итд.

²²⁴ По доласку у логоре заробљеницима су, на пример, одузете све кожне ствари: кофери, акт ташне, новчаници, затим ранчеви и сва ћебад коју су логорске власти третирали као „ратни плен“. Нису била поштеђене касније ни цигарете, кафа и друге конзерве, затим накит, златан новац, страна валута. Одузимане су чак и ствари које су набављане у кантинама (бритве за бријање, огледала). Заробљеницима су на претресима одузимане породичне фотографије, бележнице књиге, преписка итд. „Храну, цигарете, сапун и све друго је при претресима одузимано јеврејским и уопште заробљеницима“; изјавио је пуковник August Ерке на саслушању у Београду 21.06.1946. године: „Достављано је углавном немачким болницама према једном постојећем наређењу SS Rajhfirera“.

националним и верским основама а касније на политичким²²⁵. У односу на заробљенике то се огледало:

- у злостављању војника, подофицира и официра Мојсијеваца, већ приликом заробљавања (официри су нагоњени да чисте клозете, одвојено од свих другова спавају итд.)²²⁶; у забрани употребе термина Југославија и Југословен²²⁷; у наредби пуковника Blimela, команданта ОФЛАГ–а VI С, да главни повереник, пуковник Вјекослав Колб, из расподеле дарова Међународног Црвеног крста изузме официре Мојсијевице²²⁸

Треба, поред осталог, напоменути да су заробљеници, Југословени, били у далеко тежем положају од својих сапатника, припадника армије САД, Велике Британије, Француске, Белгије (пошта, пакети).²²⁹ Према одредбама Женевске конвенције војницима су за њихов рад имале бити исплаћене одговарајуће дневнице (плате).²³⁰ Влада Трећег Рајха пљачкала је окупиране земље на све могуће начине па је пљачкала и ратне заробљенике.²³¹ Но, то није било све. Плате заробљеницима нису исплаћиване у *Reichs-Marke*-ама (RM), него у папирићима које су звали *Lager-marke*.²³²

Разуме се да овакав рад није остајао без последица на здравље заробљеника, на концентрацију на раду. Број оболелих и број погинулих из дана у дан су расли.²³³

На саслушању у Београду немачки капетан, *Abver*-официр Fridrih Rademaher, поред осталог је сведочио и о тортурама којима су били изложени заробљеници јеврејског порекла.²³⁴

У самим логорима ситуација са смештајем била је изузетно тешка. Стамбеног простора било је мало. Простора за шетњу и спорт такође. Огрев је или даван у

²²⁵ Члан 4....Разлике у поступању са заробљеницима допуштају се само ако су засноване на војном чину, на стању телесног или душевног здравља, на професионалним способностима или на полу оних који од тога имају корист.

²²⁶ Андрија Вајс, ратни војни заробљеник 1941-1945, после ослобођења помоћник директора ЈУГОЕКСПОРТ-а.

²²⁷ Јуна 1941. године појавиле су се „Илустроване новине“, лист који је у „Уводној речи редакције“ истакао да је то лист намењен „српским ратним заробљеницима“, на адресама се није смело написати Југославија него само Србија, тек после ослобођења Београда могао се изузетно користити назив Југославија;

²²⁸ Записничка констатација о овом разговору, признање пуковника Blimela на суђењу у Београду.

²²⁹ Иако је била прва на листи потписника Женевске Конвенције, Влада Трећег рајха ниједног момента није показала спремност да примени у пракси одредбе овог међународног закона. Текст Конвенције нигде није истакнут ни на српско – хрватском ни на немачком језику. Официри VERMAHT–а, команданти логора, ратни злочинци, пред судом су категорично изјављивали да су имали стриктна наређења ОКВ да се не придржавају Женевске конвенције.

²³⁰ Конвенција, Члан 23:.... „Официри ратни заробљеници и њима равни примиће од Силе која их држи исту плату као и официри одговарајућег чина у армији те Силе, под условом, да та плата не премашује ону плату на коју они имају права у армији оне замље коју су служили.“

²³¹ Тако је Влада Трећег рајха једнострано одредила однос вредности динара према према немачкој марци и то: за 1 (једну) DM 20 (двадесет) динара. Разуме се да је овакав однос био у корист Немачке а на штету Југославије и заробљеника.

²³² Ови папирићи нису имали никакву куповну моћ. Могли су бити коришћени само у логорској кантини у којој углавном није било ничега.

²³³ Из извештаја делегата Међународног Црвеног крста може се видети, да су у свим војничким логорима болесници од туберкулозе и других обољења узалуд чекали на композицију за репатријацију.

²³⁴ „Кад је једна група јеврејских ратних заробљеника официра, транспортована за Strasburg ...официри су везани. При претресу су скидани голи. При транспортовањима су били у вагонима одвојени бодљикавом жицом од стражара. Стража је била наоружана ручним гранатама и панцер фаустима... Није ми познато зашто је заробљеницима при претресу одузимана храна, мада количина која се налазила код њих није прелазила одређене максималне границе...Одузета храна разделена је немачким болницама...“

минималним количинама или уопште није даван. Логорске команде правдале су се ратним тешкоћама.²³⁵

У многим баракама, на пример у официрским баракама у ОФЛАГ–у VI С у логору „D“, просторије су осветљаване карбитским лампама. Спавало се на лежајима на којима је било недовољно дасака, а душеци су ко зна када напуњени кукурузним листом.

Проблем исхране је био у тој мери заострена да су заробљеници већ у 1941. години, у више наврата штрајковали да би поправили свој положај. Тако су 14.06.1941. године, сви војници, подофицири и официри (сем тројице официра) у ОФЛАГ VI С одбили да приме храну.²³⁶

Храна је за заробљенике издавана на основу Таблице следовања. Ево једне такве таблице из августа 1942. године. Кухиње су у тих августовских седам дана требале за сваког заробљеника да приме:

меса	250 грама
рибе	70 грама
хлеба	2.000 грама
шећера	175 грама
мармеладе	175 грама
грашка или гриза	150 грама
соли	140 грама
масти или маргарина	205 грама
чаја	14 грама
сира	75 грама
кромпира	4.200 грама
поврћа	1.800 грама

Међутим, на крају таблице стајала је примедба: „Предње се сматра као максимално. У случају да се, због немогућности набавке кромпира и поврћа ово не може издати у максималној количини, следовање тих артикала може се смањити.“

Таблице следовања биле су једно, а следовање друго. Исхрана је у свим логорима и у радним командама била изванредно слаба, али је и ту постојала разлика. Кухиње су од првог дана постале стецште немачких и југословенских црноберзијанаца. Црноберзијанцима су се придружили немачки подофицири и официри, а са југословенске стране издајници, у официрским логорима углавном генерали, који су желели да кухињу претворе у средство политичког притиска, у војничким логорима подофицири.²³⁷

²³⁵ Члан 10: ...“Локали ће морати бити потпуно заштићени од влаге, довољно грејани и осветљени... Што се тиче спаваоница: укупне површине минималне запремине, намештаја и спевсћег прибора, услови ће бити исти као и трупе у депоима оне Силе која држи заробљенике.“

²³⁶ Члан 11: „Оброк ратних заробљеника биће једнак по количини и по каквоћи оброку трупа из депоа....Све колективне дисциплинске мере које би се односиле на храну забрањене су.“

²³⁷ Херој Првог светског рата, пуковник Гавриловић, који је 1915. године, издао наредбу браниоцима Београда... „Нас је врховна команда избрисала из својих спискова...“, написао је немачком команданту следећу представку: „Команданту логора XIII В, У вези конференције одржане с немачким официрима 24. овог месеца, и на основу представки најстаријих официра блокова, част ми је доставити команданту следећу представку: Садашње стање наших официра такво је да ако се у најскорије време не поправи, може имати врло тешких последица и до њиховог пропадања. Досадашње последице недовољне исхране, већ су врло изражене у наглом, великом и прогресивном губљењу телесне тежине и знатном слабљењу духовне и телесне моћи наших официра. Већ сада је велики број оних који нису способни ни за какав физички рад. Када се томе дода велики број официра

4.2. Индивидуални захтеви за наплату принудног рада

Експертски тим Заједнице удружења жртава Другог светског рата Југославије (у даљем тексту Заједница), је посебно испитивао да ли је у дипломатски постигнутим споразумима о ранијим исплатама репарација Југославији од СР Немачке на било који начин обухваћена накнада за принудни рад ратних заробљеника, и дошао је до закључка да су ратни заробљеници увек третирани као самостална категорија која никада није била предмет расправе између супротстављених држава.²³⁸

Један од приступа решавању питања исплате накнаде за принудни рад ратних заробљеника је да ... ”се државе споразумеју како би појединци свако за себе лично остварили своја права”.²³⁹ Међутим до таквог споразума са СР Немачком никада није дошло. На све покушаје државе Србије, удружења и појединаца да се са Немачком отвори дијалог на тему плаћања принудног рада ратних заробљеника, наилазило се увек на исти њихов тврд став да и то спада у ”репарационе захтеве” који сагласно Лондонском споразуму из 1953. године, треба да се решавају мировним уговором, али да су та питања превазиђена протеклом времена и променом односа у Европи, да је Немачка Југославији у ранијем периоду одобрила знатне своте новца по разним основама којима је дуг по основу ратне штете компензиран у целости, и слично.²⁴⁰

који су учествовали у свим ратовима од 1912–1918. године, и сада су у старијим годинама, као и знатан број туберкулозних, што је константовано недавним рентгенолошким прегледом, јасно је да последице продужења живота под наведеним околностима могу бити катастрофалне. У исхрани су јасно изражени ови недостаци: недовољна количина хлеба и још недовољнија количина осталих врста хране, особито с обзиром на организму неопходне хранљиве материје: беланчевине, масти и угљене хидрате. Уз то још готово потпун недостатак у свежој храни, вариву, воћу итд., може довести до појаве авитаминозе. Главну храну је чинио кромпир. Таблично је добивана прилична количина (500–700 грама), али услед великог удела кварнога, та се количина свела већ дуже време на 1/3 до 1/2 од табличне мере, те је с тиме стање исхране још јаче погоршано. По израчунавању која су учињена на основу научних норми о исхрани, могло се утврдити да сва храна коју ми добијамо у разним облицима као редовно следовање, даје искористивих: око 55% масти, 65% беланчевина и 66% угљених хидрата, од најмање потребна количине за једну одраску особу која није изложена трошењу ни у каквом раду. Ово одговара око 1.500 уместо најмање потребних 2.000 калорија. Допунске набавке хране преко кантине, на наш рачун, потпуно су недовољне, а уз то и врло нередовне, и то не услед недостатка новца. Уз то су само претежно конзерве, потпуно лишене витамина. Тако се десило да смо баш у овој недељи имали неколико тако гладних дана, да су код официра наступиле тешке појаве глади, изражене физичком и душевном малаксалошћу, која се јано учачава. Из свих тих разлога неопходно је предузети хитне мере да се ово стање измени и бар до најнеопходније мере поправи. На основу тога слободан сам учинити следећи предлог: 1. Повећати дневни оброк хлеба на 1/3 досадашње векне; 2. Издати већу количину угљених хидрата на место смањене количине кромпира (зобена каша, пиринач, прекрупа и сл.), 3. Омогућити набавку веће количине намирница, особито свежег поврћа и воћа, на наш рачун; и 4. Што брже решити питање добијања помоћи у храни од наших породица и Црвеног крста, како се то чини ратним заробљеницима свих народа и земаља.“

²³⁸ Одлуком Управног одбора Заједнице бр. 17/97 од 04.10.1997. године, формиран је Експертски тим Заједнице у саставу од проф. др Иван Чукаловић, као председник, и проф. др Света Пурић, адв. Славиша Мрдаковић, адв. Драган Нововић и адв. Милорад Томић као чланови, који се у свом двогодишњем раду посебно бавио питањем којим правним механизмима и на који начин је могуће приступити наплати принудног рада ратних заробљеника.

²³⁹ С. Ђорђевић, *Потраживања Југославије на основу ратне одитете после Другог светског рата*, у: Б.В. Лазич, Сведочења о ратним заробљеницима војске Краљевине Југославије 1941–1945, Библиотека „Сведочења“, Београд, 1998.

²⁴⁰ Амбасада СРН Београд, *Допис Бр. РК-553.00/3 од 2. октобра 2015. године*.

Законом о формирању фондације ”Сећање, одговорност, будућност”,²⁴¹ према којем је одобрена исплата за робовске и принудне раднике, бивше заробљенике концентрационих логора углавном политичке заробљенике, Немачка је одредила да ратни војни заробљеници немају право на исплату.²⁴²

На поруке са интернационалних конгреса на којима су се доносиле и усвајале декларације о обавези СР Немачке, као правне наследнице Трећег Рајха, да формира нове фондове за исплату обештећења ратним заробљеницима, Немачка се није одазивала. Без одјека су остале и декларације усвајане на седницама Међународног комитета прогнаних и избеглих жртава фашизма и нацизма. Колико год да се оптимистички приступало учешћу на тим конгресима, колико год да су реферати представника разних удружења из разних земаља били убојити у погледу чињеница о неплаћеним дуговима по основу ратне штете, на крају би се доживело једно отржење сазнањем да су сви ти закључци, декларације и саопштења која су усвајана, остајали без одјека код оних којима су били намењени.

4.3. Батричевић против Немачке

Бивши ратни војни заробљеник из Србије принудни радник, поднео је тужбу против СР Немачке,²⁴³ тражећи накнаду за четворогодишњи рад у току трајања заробљеништва. Навео је да принудни рад без накнаде представља ратни злочин, те да је Немачка не плаћајући му накнаду неосновано стекла корист. Управни суд у Келну је одбио тужбени захтев²⁴⁴ из разлога што, по мишљењу Суда, не постоји законски основ за исплату накнаде за извршени принудни рад од стране ратних војних заробљеника. Виши Управни суд (*Oberverwaltungsgericht*), за Северну Рајну-Вестфалију у Келну, одбио је захтев за дозволу жалбе, пошто по мишљењу суда нису довољно приказани разлози за одобрење жалбе јер не постоји озбиљна сумња у правилност првостепене одуке односно да првостепена пресуда није противна пракси Савезног уставног суда СР Немачке исказаној у пресуди од 13. маја 1996. године.²⁴⁵ Другостепени суд, са позивом на међународно право, упућује да се бивши ратни војни заробљеник обрати сопственој држави, која ће му на основу националног права извршити накнаду за принудни рад, указујући на одлуку од 19. новембра 1997. године број 14 А 362/93.²⁴⁶

²⁴¹ По Споразуму између Владе Савезне Републике Немачке и Владе САД-а о оснивању задужбине „Сећање, Одговорност и Будућност“ СР Немачка је донела 17. јула 2000, БГБ1. 2000 II, 1372 ff., додатак Б, Зифф. 7. Закон о оснивању фондације, који је ступио на снагу 12. августа 2000. године (Сл. гласник БГБ1 2000 и 1263) са изменама и допунама од 4.8.2001. године, измењена и допуњена верзија је ступила на снагу 11. августа 2001. године (БГБ1. 2001 и 2036).

²⁴² На завршном Конгресу одржаном у Берлину 7. јуна 2000. године, који су организовали Влада СР Немачке и Немачки Бундестаг поводом усвајања Закона, Немачка није прихватила ни један од предложених амандмана од стране великог броја представника заинтересованих из целог Света, да се исплатом обухвате и принудни радници ”ратни војни заробљеници”, већ је децидно унела одредбу по којој ратни заробљеници немају право на исплату, (члан 11. став 3. Закона).

²⁴³ Тужбу је поднео Радомир Батричевић из Новог Сада, припадник војске Краљевине Југославије, заробљен у априлском рату 1941. године и одведен у логор у Немачкој, за неисплаћену зараду по основу принудног рада од заробљавања до ослобођења из логора 23.4.1945. године.

²⁴⁴ *Verwaltungsgericht* (Управни суд у Келну), Пресуда 8 К 7248/98 од 11. новембра 2002.

²⁴⁵ *Пресуда Савезног уставног суда СРН БвЛ 33/93 Од 13. маја 1996. године*, Збирка одлука Савезног уставног суда 94, 315 и даље, ”Индивидуални захтеви бивших принудних радника нису искључени неком општом одредбом међународног права ...” али ...”О томе у појединачним случајевима не треба да одлучује Уставни суд, већ суд надлежан за дати случај”.

²⁴⁶ Објављена у Новом правном часопису СРН 1998, бр. 2302.

4.3.1. Основ тужбе и пресуде

У разлозима тужбе, тужилац је навео да је за време ратног заробљеништва био примораван на прекомерни принудни рад који је трајао и по 15 сати дневно свих седам дана у недељи, да је добијао врло оскудну храну и да је имао веома лоше услове за смештај, без икакве медицинске заштите. На основу тога он сматра и истиче у тужби припада му јавно право на накнаду. Осим тога, припада му право на исплату по параграфу 34. став 2. Женевске конвенције о третирању ратних заробљеника од 27. 07. 1929. године (у даљем тексту Женевска конвенција),²⁴⁷ односно по Уговору о раду реализованом између њега и Немачког Рајха.

Пуномоћник Тужене је у одговору на тужбу захтевао да се тужба одбије, заступајући становиште да нити члан 34. став 5, Женевске конвенције²⁴⁸, нити члан 6. став 5. Правилника о Законима и обичајима рата на копну (IV Хашка конвенција), од 18. 10. 1907. године (у даљем тексту Хашка конвенција)²⁴⁹, не дају основ за индивидуална права на накнаду за извршени принудни рад. Тужени посебно наглашава да Немачко "Домаће право" не предвиђа никакво право обештећења за иностране држављане на име обустављене зараде за принудни рад. Такође да не постоји ни службена одговорност, ни јавно право накнаде, пошто земља поробљивач у случају повреде прописа Хашке конвенције и Женевске конвенције одговара према прописима међународног права. Евентуална права тужиоца угашена су коначно испуњењем репарационих захтева државе Југославије. Даље, представник државе поднео је приговор у погледу застарелости права потраживања.

Одлучујући по тужби, првостепени суд је пресудио да тужба није основана пошто тужиоцу не припада право исплате за обављени принудни рад у ратном заробљеништву у Немачком Рајху у годинама 1941-1945, ни по међународном ни по домаћем праву. Тужбеном захтеву се по мишљењу суда супротставља члан 5. став 2. Конвенције о немачким иностраним договорима од 27.02.1953. (такозвани Лондонски споразум). Веће је заступало становиште да су услови регулисани чланом 5. став 2. Лондонског споразума за испитивање потраживања из Другог светског рата, за коначно регулисање питања репарација, наступили ступањем на снагу Уговора између четири земље победнице и обе немачке државе о коначном регулисању у погледу Немачке од 12.09.1990, године, (тзв. Уговор 2+4). У том смислу суд закључује да не постоји никакав правни основ у корист тужиоца. Чак и да је правни претходник тужене повредио одредбу из члана 27. став 3. Женевска конвенција, по којој ратни војни заробљеници и нижи официри, начелно, могу бити укључени само у напорну службу и за обављање административних послова за потребе логора у којем су смештени, али не и на физички рад а да за то не добију накнаду по одредби из члана 34. став 2. Женевска конвенција, ни тада не постоји право накнаде према цитираним одредбама, пошто ови прописи не образлажу никакав основ за индивидуална права, јер се наведене одредбе не могу користити непосредно у смислу да појединци могу да потражују субјективна права у односу на Споразум земаља учесница. Додуше, суд прихвата да према најновијој науци о међународном праву појединачно лице није више само објекат

²⁴⁷ „Службене новине Краљевине Југославије”, бр. 132/1931 од 15. јуна 1931. године.

²⁴⁸ Члан 34. став 5: „Салдо који остане у корист заробљеника предаће му се на завршетку његовог ропства. У случају смрти, исти ће се дипломатским путем доставити наследницима покојниковим.”

²⁴⁹ Члан 6. став 5. Правилника.: ”Зарада заробљеника биће употребљена за олакшање њиховог положаја, а вишак ће им бити исплаћен приликом ослобођења, изузев одбитка за трошкове издржавања”. В. Тодоровић, *Ратно право и безбедност*, књига 3 том II, издавач „Службени гласник“, Београд, 1999, стр. 157–161.

међународног права које је са међународним правом везано преко медијума државе, већ да може бити и непосредни носилац међународних права и обавеза, што нарочито важи за правну позицију појединца у међународном оружаном сукобу која је регулисана међународним ратним правом. Али, иако Женевска конвенција о третману ратних војних заробљеника из 1929. године спада као хуманитарно право под *"ius in bello"*, ипак одредбе из члана 27. став 3. и члана 34. став 2. Женевске конвенције, иако иду на руку појединачним ратним заробљеницима, не дају никакво субјективно право у односу на државу која их је заробила, а које би могао да оствари кроз домаће судове. Као међународне уговорне одредбе, одредбе Женевске конвенције могле би бити правно обавезујуће на домаћем терену само онда уколико би према тексту, циљу и садржају, биле подесне као законски пропис који производи правно дејство. Међутим, према ставу суда, такви услови у конкретном случају не постоје, јер из одредаба члана 34. Женевске конвенције не може се извући индивидуално право потраживања ратних војних заробљеника на накнаду за принудни рад, а то са разлога што члан 34. Женевске конвенције није довољно одређен да би се могао узети као основ за право на накнаду у појединачним случајевима. Суд закључује да сама одредба не садржи никакав основ за доделу накнаде, као ни диференцирање према врсти обављеног рада. Шта више, стоји у образложењу пресуде, члан 34. став 4. Женевске конвенције садржи правила за накнаду рада ратних војних заробљеника,²⁵⁰ али ове одредбе према садржају, такође нису објективно подесне да се узму као основ за право на накнаду. У оба случаја регулисана чланом 34. став 4. Женевске конвенције остаје на крају на оцени земље поробљивача да одреди накнаду за рад. У случају да је рад обављан за државу, важе правила за плаћање накнаде која важе за војна лица сопствене земље у извршењу таквих послова, уколико такве ставке не постоје плаћа се рад према ставки која одговара извршеном раду (члан 34. став 4а Женевске конвенције). Уколико су радови обављани за рачун других јавних управа или приватних лица, утврђују се услови (земље поробљивача) уз сагласност са војним органима (члан 34. став 4б Женевске конвенције). Осим тога, из верзије члана 34. став 3. Женевске конвенције²⁵¹ се може закључити да заробљеницима не треба да припадне укупна накнада за рад, пошто између држава које су водиле рат према одредбама из става 2., споразумом треба да се одреди износ накнаде за рад који припада ратном заробљенику, а један део треба да задржи управа логора. Такође, и члан 27. став 3. Женевске конвенције²⁵² није довољно одређен, да би у случају повреде могао да послужи појединачном лицу – евентуално у вези са осталим домаћим прописима – као основ за право на обештећење. Прописом да се ратни војни заробљеници начелно ангажују за напорну службу, усмерена је одредба земаља учесница Женевске конвенције, чиме се права ратних војних заробљеника у случају повреде забране принудног рада, ограничавају на могућност подношења жалбе.²⁵³

²⁵⁰ Члан 34. став 4: „У очекивању закључења речних споразума, награда за рад заробљеника одредиће се према следећим нормама: а) Радови вршени за државу плаћаће се према тарифама које важе за војна лица домаће војске која врше исте радове, или ако таквих нема, према некој тарифи која има везе са извршеним радовима. б) Ако се радови врше за рачун других јавних администрација или за приватна лица, услови њихови регулисаће се споразумно са војном влашћу”.

²⁵¹ Члан 34. став 3.: ”Тим споразумима утврдиће се тако исто и део који ће управа логора моћи задржати, суму која ће припасти ратном заробљенику и начин на који ће та сума бити стављена на расположење за време трајања његовог ропства”.

²⁵² Члан 27. став 3: „Подофицири ратни заробљеници моћи ће се употребити само за напорне радове, сем ако изричито не затраже занимање које се плаћа.“

²⁵³ Упореди са чланом 31. став 2: „У случају повреде одредаба претходног става заробљеници могу, по извршењу или пошто почне извршење наредбе, поднети своје жалбе преко повереника чије су

Према закључку суда, Женевска конвенција не предвиђа поравнање штете.²⁵⁴ Независно од недостатка подесне квалификације одредаба Женевске конвенције које регулишу плаћање принудног рада за уважавање траженог права на накнаду и немогућношћу за непосредно коришћење као домаћег права, према образложењу пресуде, постоји и околност да недостаје одредба о судској спроводљивости. Прихватање индивидуалног права у том случају остаје безсадржајно, докле год појединац нема могућност да у крајњем случају своје право оствари и пред домаћим судовима.²⁵⁵

У даљем образложењу, пресуда садржи констатације да Женевска конвенција не предвиђа правну заштиту преко независних судова, да у одељку "Тужбе ратних заробљеника због третмана" признаје ратним заробљеницима само право да поднесе молбе војним органима земље поробљивача,²⁵⁶ да ратни заробљеници имају право да се обрате тужбом у погледу третмана представницима сила заштитница,²⁵⁷ да у односу на војне органе и силе заштитнице ратне заробљенике заступају лица њиховог поверења која им они одреде,²⁵⁸ а осим тога да им се гарантује могућност контроле примене споразума од стране сила заштитница. Из тога суд закључује "да је ствар уговорних партнера а не појединаца ратних заробљеника, да утврђују повреде међународних одредби и у датом случају казнено гоне."²⁵⁹ Циљ Женевске конвенције је, између осталог, да у случају неког рата ослаби неизбежну окрутност и да ублажи судбину ратних заробљеника²⁶⁰, па су одредбе о раду ратних заробљеника из трећег одељка, у првом реду израз хуманости што су зараћене (уговорне стране) обавезне да поштују под свим околностима,²⁶¹ тако да су појединачни ратни заробљеници у предности кроз рефлексно дејство, али без могућности за судску заштиту у поступку извршења. Као што одредбе из Женевске конвенције из 1929, тако по закључку суда, ни одредба из члана 6. став 5. Правилника о законима и обичајима рата на копну из 1907, није довољно одређен да би се могао узети као основ за право накнаде у појединачном случају, тако да и одредбама Женевске конвенције и одредбама Хашке конвенције

функције предвиђене у члановима 43. и 44. или ако нема повереника, преко представника Сила заштитнице."

²⁵⁴ „Einen Schadensausgleich sieht das Genfer Abkommen nicht vor” - "Ženevska konvencija ne predviđa nikakvu naknadu štete." Пресуда 8 К 7248/98, стр.7, други пасус последња реченица.

²⁵⁵ *Ibid*, трећи пасус одозго

²⁵⁶ Члан 42. став 1: „Ратни заробљеници имаће право да војним властима под чијом се влашћу налазе достављају до знања своје жалбе у погледу заробљеничког режима коме су подвргнути.“

²⁵⁷ Члан 42. став 2: „Они ће исто тако имати право да се обраћају представницима Сила заштитница да би им означили тачке по којима би имали да подижу жалбе у погледу заробљеничког режима.“

²⁵⁸ Члан 43: „1) У сваком месту где се буду налазили ратни заробљеници, исти ће бити овлашћени да одреде поверенике са задатком да буду њихови представници пред војним властима и код Сила заштитница. 2) То одређивање подлагаће одобрењу војне власти. 3) Повереници ће имати дужност да примају и распоређују колективне пошиљке. Тако исто, у случају ако би заробљеници одлучили да између себе организују један систем узајамног помагања, то организовање спадало би у надлежност повереника. С друге стране, ови ће моћи указивати своју помоћ заробљеницима да би им олакшали њихову везу са друштвима за помоћ поменутим у члану 78. 4) У логорима официра и њима равних, официр, ратни заробљеник најстарији у највећем чину биће признат као посредник између логорских власти и заробљених официра и њима равних. У ту сврху он ће моћи одредити једног заробљеног официра да би му помогао као тумач у току конференција са логорским властима.”

²⁵⁹ Пресуда 8 К 7248/98, стр. 8, први пасус одозго.

²⁶⁰ Преамбула Женевске конвенције.

²⁶¹ Члан 82: "1) Високе Стране Уговорнице мораће у свима приликама поштовати одредбе ове Конвенције. 2) У случају ако, за време рата, нека од зараћених страна не би била учесник у Конвенцији, њене одредбе ипак ће остати обавезне између зараћених страна које у њој учествују”.

недостаје судска спроводљивост неког права накнаде. Не постоји право из члана 4 Вајмарског устава у вези са опште признатим правилима права народа, пошто у време пре завршетка Другог светског рата, нису постојала опште призната правила права народа да ратном заробљенику припада индивидуално право остварено тужбом на накнаду за извршени принудни рад. Не постоји право – приватноправне природе, које потиче из Немачког Рајха као што тужилац покушава да оствари, јер уколико је био запослен код немачке војске, однос између њега и Немачког Рајха искључиво је обухваћен ратним правом. Не постоји никакав основ за прихватање радног односа на нивоу грађанског права. Однос између ратног заробљеника и земље поробљивача није координиран. Исто важи и за принудни рад код приватних предузећа. У таквим је случајевима реализован уговорни однос између Немачког Рајха и односног предузећа, које за ”позајмљеног” ратног заробљеника плаћало накнаду Немачком Рајху. Однос између Немачког Рајха и ратног заробљеника има печат искључиво ратног права. Према образложењу суда, то произилази из члана 28. Женевске конвенције.²⁶² Тужилац не може да тражи право на накнаду за извршени принудни рад ни по основу јавноправног права на накнаду аналогно параграфу 812 Савезног грађанског закона СРН. Такво право не постоји чињенично, пошто ратни заробљеници нису без правног основа ангажовани за принудни рад, јер је ангажовање ратних заробљеника за принудни рад начелно дозвољено по међународним правилима, и по Женевској, и по Хашкој конвенцији. Такође, ако су ратни војни заробљеници били изложени принудном раду и ван одредаба Женевске и Хашке конвенције, земља поробљивач јамчи само према међународним прописима, а да непосредно право оштећеног није основано према земљи поробљивачу.²⁶³ Па уколико не постоји законско право на накнаду за обављени принудни рад у ратном војном заробљеништву у Немачком Рајху, а пошто таквог закона нема у СРН, суд је тужбу одбио као неосновану.

Тиме је немачко правосуђе после осам година трајања поступка ставило тачку на могућности судске заштите права ратних војних заробљеника, принудних радника у Другом светском рату са простора бивше Југославије пред немачким судовима.

4.4. Тужбе против СР Немачке у Југославији

Паралелно са судским „пилот процесом” у Немачкој по тужби за накнаду штете за принудни рад ратног војног заробљеника, покренуте су тужбе пред судовима опште надлежности у СР Југославији, по прокламованом принципу међународног права *lex loci delicti*, (место злочина одређује надлежност суда).²⁶⁴

На тужбе које су пуномоћници поднели против СР Немачке пред југословенским судовима, Немачка је оштро реаговала нотом од 22. октобра 2001. године,²⁶⁵ у којој указује на универзално међународноправно признато начело

²⁶² Члан 28: “Сила која држи заробљенике узмеће на себе сву одговорност за издржавање, негу, поступање и исплату наднице ратних заробљеника који раде за рачун приватних лица”

²⁶³ *Виши Управни суд у Келну, Северна Рајна Вестфалија, 12 А 362/93, од 19.11.1997.*, „Правни часопис СРН“, 1998, стр. 2302

²⁶⁴ Адвокати Драган Нововић и Славиша Мрдаковић, у својству пуномоћника удружења жртава, поднели су укупно 11 тужби против СР Немачке пред судовима у Србији, у свим градовима у којима је према историјској документацији од стране немачке окупаторске војске извршен ратни злочин над цивилним становништвом, заснивајући надлежност суда на опште признатом принципу међународног права *lex loci delicti*.

²⁶⁵ Немачка Амбасада у Београду оштро је реаговала Вербалном нотом број 503/1 указујући на универзално међународноправно признато начело имунитета и државе према којем једна држава не

претпостављеног имунитета државе према којем једна држава не сме да суди другој држави.²⁶⁶ Реагујући на акт Министарства иностраних послова СР Немачке, Министарство правде Републике Србије је утврдило да између СР Немачке и СР Југославије не постоји билатерални споразум којим је утврђена правна помоћ у грађанским стварима,²⁶⁷ и дало је препоруку председницима општинских судова Краљево, Јагодина и Чачак, да се списи у предметним тужбама преведу на немачки језик, а затим доставе на адресу Министарства ради упућивања надлежном суду у Немачкој,²⁶⁸ уз опаску да се претходно прибави и мишљење Савезног Министарства Правде. По истом питању Савезно министарство правде је заузело став да: "Како се у конкретном случају ради о утврђивању одговорности за накнаду штете коју је држава Немачка у току Другог светског рата преузела као носилац суверенитета јавне власти, СР Немачка ужива претпостављени имунитет."²⁶⁹ Поступајући у складу са ставом Савезног министарства правде, првостепени и другостепени судови су донели решења о одбацивању тужби против СР Немачке. Врховни Суд Србије је одбио ревизије тужилаца као неосноване²⁷⁰, са образложењем да ... „у конкретној правној ствари ради се о утврђивању одговорности за накнаду штете коју је држава Немачка у току Другог светског рата предузела као носилац суверене јавне власти, па тужена држава по правилној оцени нижестепених судова, сходно општепризнатим начелима међународног права ужива претпостављени имунитете, што значи да за решавање таквог спора није надлежан југословенски суд већ се такви спорови решавају на међународноправном нивоу тј. између држава."

Тиме су и судови у Србији ставили тачку на приче о тужбама против СР Немачке пред националним судовима ван територије Немачке, чак и у случају када се тужбом тражи накнада по основу ратног злочина.

Иако у правној пракси других држава наилазимо и на другачије примере,²⁷¹ испитујући једину преосталу могућност судског поступка који би евентуално покренула држава против СР Немачке пред Међународним судом правде у Хагу, морамо закључити да би такав поступак од самог почетка био осуђен на пропаст, јер према Статуту Суда, за заснивање надлежности за вођење спора потребна је сагласност обе стране које су у спору, па имајући у виду ставове СР Немачке о том питању, није тешко закључити да она никада неће дати пристанак на вођење спора.²⁷² Како онда

сме да суди другој држави. По том питању одржан је састанак између представника МИП-а и Амбасаде СР Немачке у Београду 25. октобра 2001. године, на којем је закључено да треба одвојено третирати достављања судских позива од стране суда на адресу Амбасаде, од суштине питања, потраживања оштећених у Другом светском рату.

²⁶⁶ *Нота 503/1*, Амбасада СРН у Београду, 22.10.2001, Архив Заједнице.

²⁶⁷ *Министарство правде Републике Србије, Бр. 948/01 од 7.11.2001.*

²⁶⁸ *Министарство правде Републике Србије, Бр.: 700-00-179/2001-03 од 13.11. 2001.*

²⁶⁹ *Савезно министарство правде СРЈ, Бр. 81/7-01-02 од 20.11.2002.*

²⁷⁰ *ВСС, Рев. 2387/03 од 9.7.2003, ВСС, Рев. 4352/03 од 6.2.2004.*

²⁷¹ Пресудом Врховног суда Грчке Но. 92234 од 11. 06. 2003. године, и поред позивања од стране представника СР Немачке на имунитет, обавезана је СР Немачка да плати одштету за стрељане цивиле у месту Дистомо у Другом светском рату од стране немачке војске, А. Гогоуши, *Накнада ратне штете по српском и грчком праву*, докторска дисертација, Правни факултет „Београд, 2008.

²⁷² B. Graefrath, *Iralji Reparations and the Security Council*, ZaöRV, 1995, v. 55 s. 1; R.B. Lillih (ed.), *The United Nations Compensation Commission*, New York, 1995, а посебно J.R. Crook, p. 87 f, као и: Gordon A. Christenson, p. 326, 340. од 30. Марта 2000: "У датом случају одлучује се о једној ситуацији, при којој у односу на Савезну Републику Немачку не може постојати никакав аутоматизам. Напротив она учествује у свим консултацијама и одлукама у пуној мери са својим правом вета."

исправити неправду²⁷³ која је почињена пре више од седамдесет година а чије последице и данас осећа неколико стотина хиљада грађана Републике Србије, који су због одвођења у заробљеништво родитеља као деца трпели све што их је снашло у њиховом одсуства а плодове њиховог рада су користили и сада користе други а они од тога ни тада а ни касније нису добили ништа? Поставља се питање да ли бивши ратни војни заробљеник, који је у пуном радној, стваралачкој и полној зрелости морао да робује јер је заробљен као војник државе којој је служио, треба да размишља хоће ли његова држава са државом која га је заробила разрешити Гордијев чвор правне рашомонијаде ко је надлежан да њему плати његово робовање? Ставове немачке стране лако је разумети, јер признавањем права једном ратном заробљенику на накнаду за принудни рад, они би отворили Пандорину кутију из које би прокуљало на милионе сличних захтева за исплату, али унутрашње ставове наше државе према својим држављанима свакако треба усмерити на другачији приступ за решавање овог осетљивог питања, приступ заснован на међународним уговорима и пратећим споразумима закљученим између Југославије и СР Немачке, као и на националном законодавству којим је накнада штете жртвама нацизма обећана, али никада у пракси није спроведена,²⁷⁴ чиме би се држава одужила својим грађанима, а преостала отворена питања наставила да води између држава на државном нивоу.

²⁷³ R. Falk, *Reparations, International Law and Global Justice* in P. de Greiff, *Reparacion manual*, Oksford 2006, str. 478 do 485.

²⁷⁴ *Закон о уређењу имовинских односа насталих услед престанка права и обавеза држављана СФРЈ на основу међународних уговора*, "Службени лист СФРЈ" 11/1978.

ПЕТИ ДЕО

**УРЕЂЕЊЕ ИМОВИНСКИХ ОДНОСА ЗА ЛИЦА
ЧИЈА СУ ИМОВИНСКА ПРАВА ПРЕСТАЛА
НА ОСНОВУ МЕЂУНАРОДНИХ УГОВОРА**

ГЛАВА I

СПОРАЗУМИ О ПОМОЋИ У КАПИТАЛУ

1. Тумачење „Брионске формуле“ и домашај „*Kapitalhilfe*“-а у области плаћања ратне штете од стране Немачке

Након разговора Тито – Брант на Брионима, априла 1973. године, усвојен је Коминике, касније у разговорима третиран као „Брионска формула“, у коме о решавању „отворених питања“ (која обухватају и обештећење жртава нацистичког прогона), стоји: „Обе стране су се сагласиле да је на основу поверења створеног кроз развијену и плодну сарадњу између њих, могуће решити и преостала отворена питања из прошлости, на начин који би одговарао интересима и једне и друге земље. Оне су се сагласиле да ово треба да се постигне кроз дугорочну сарадњу у економским или другим областима о чијим формама треба водити што пре даље разговоре.“²⁷⁵

Елементи „Брионске формуле“ унети су у први став преамбуле Споразума између владе СФР Југославије и СР Немачке о одобравању помоћи у капиталу „*Kapitalhilfe*“, из 1974. године.²⁷⁶

На овај начин елементи „Брионске формуле“ су унети текст цитираног Споразума и постали су његов саставни део.²⁷⁷

Телеолошким и граматичким тумачењем текста „Брионске формуле“ и текста Споразума, може се утврдити да је циљ Споразума, дугорочна привредна и друга сарадња између земаља уговорница и кроз такву сарадњу решавање „отворених питања из прошлости“, под којима се природно подразумева и питање обештећења жртава нацистичког прогона. Ништа се у тексту Споразума не говори о ратној штети.²⁷⁸

Осим тога износ од 700 милиона DM по основу *Kapitalhilfe* (ако се не рачуна претходни кредит од 300 милиона DM, који је наменски кредит), превише је безначајан за то, поготову што је то само кредит, који је требало вратити као и сваки други, а што

²⁷⁵ Цитирана „Брионска формула“, пре свега нема међународноправни карактер, ако се текст посматра као самосталан и одвојен документ. То је уствари политичка декларација шефова двеју држава, која не предвиђа правне санкције за неизвршење, већ има само политичко – моралну вредност. Њена политичка тежина је већа ако се „дугорочно“ остварује оно што је договорено, а ако се не остварује у неком адекватном и разумном року онда она губи тај свој значај.

²⁷⁶ Део преамбуле на који се указује дословце гласи: „... Полазећи од сагласности, изражене у Коминикеу поводом посете савезног канцелара Бранта Југославији, да преостала отворена питања из прошлости треба решавати кроз дугорочну сарадњу на економским и на другим пољима, у циљу дефинитивног испуњења ове сгласности, уколико је реч о савезним буџетским средствима...“

²⁷⁷ Формулисани текст у оквиру преамбуле указује да је ова „Брионска формула“ представљала материјалноправни извор за закључење тог Споразума. Само кроз тај Споразум на тај начин, „Брионска формула“ је стекла међународноправне елементе, јер је значила идејни основ за закључење Споразума и основ за одговарајућа права и обавезе уговорних страна.

²⁷⁸ Није се ни могло говорити, јер је Споразум закључен између Југославије и СР Немачке, а познати Лондонски споразум из 1953. године о немачки спољним дуговањима, који су, поред других земаља потписали и Југославија и СР Немачка у тачки 2. члана 5. предвиђа следеће: „Разматрање потраживања која су произашла из Другог светског рата земаља које су била у рату са Немачком, или окупиране од њене стране у току рата, као и потраживања држављана тих земаља, према Рајху и његовим агенцијама, укључујући ту и трошкове немачке окупације, потраживања на клириншком рачуну стечена у току окупације, као и потраживања од Reichskreditkassen, биће одложено до коначног решења проблема репарација“.

јасно пише у тексту Споразума. Према томе само овим Споразумом о помоћи у капиталу не могу се решавати поменути „отворена питања“, јер је овај Споразум само један акт у низу других аката у сарадњи, те, сходно томе давање кредита у износу од 1 милијарду DM није ни приближно адекватно обиму и значају „отворених питања“. Другим речима, морао би да постоји континуитет у низу билатералних аката у оквиру „дугорочне сарадње“, а чињеница је да не постоји, да би то одговарало „сагласности“ у „Брионској формули“.

Став 1. преамбуле Споразума не одговара тексту „Брионске формуле“, јер је преамбулом проширен њен обим и садржај.²⁷⁹ Друга цитирана реченица, која говори о „савезним буџетским средствима“ још је уверљивија у погледу *mala fides* понашања западнонемачке уговорне стране. Она је успела да ову реченицу унесе у текст преамбуле и на тај начин измени суштину Споразума, јер садржину и форму уговора у помоћи у капиталу, односно у финансијском кредиту, повезује вештачки са „буџетским средствима“. Очеvidно да су ту присутни елементи који нису у складу са циљем Споразума. Такође, мора се указати на чињеницу да постоји веома значајна разлика између немачког и српско – хрватског текста Споразума у овом спорном делу преамбуле.²⁸⁰

Оперативни део Споразума, за разлику од његове преамбуле, а у светлу „Брионске формуле“, је по садржини и форми чист уговор о финансијском кредиту (истина, под доста повољним условима), који се отплаћује као и сваки други такав кредит. У његовом тексту нема никакве алузије на оно што је садржано како у преамбули Споразума тако исто и у „Брионској формули“. То, другим речима, значи да оперативни део Споразума не испуњава у потпуности основни циљ Заједничког саопштења Тито – Брант. Он представља *contradictio in adjecto* и са те стране се може нападати и оспоравати његова међународноправна ваљаност.

Садржина и текст *Aide memoire*–а, усвојен на 184. седници СИВ – а 21.11.1973. године, који је исте године предат немачкој страни, указује на то да је тада постојао раскорак и неслагање у становиштима двеју уговорних страна и, што је посебно важно, текст *Aide memoire*–а у већој мери одговара основном циљу „Брионске формуле.“²⁸¹

²⁷⁹ Наиме, додате су следеће речи: „у циљу дефинитивног испуњавања ове сагласности, уколико је реч о савезним буџетским средствима“. Прва од цитираних реченица је сувишна, јер је то већ речено у тексту и ово проширење је онај малициозни елемент, унет на захтев западнонемачке стране, како би се текст Споразума прилагодио њиховим захтевима за одрицање Југославије од било каквог даљег потраживања од СР Немачке. Исто тако потпуно одрицање Југославије на овај начин од свих захтева не може бити израз интереса Југославије.

²⁸⁰ Наиме, у нашем тексту стоји на пример „у циљу дефинитивног испуњења ове сагласности“, што не значи да се само овим Споразумом постиже циљ сагласности у тексту „Брионске формуле“, док се у немачком тексту изоставља реч „у циљу“ и стоји „за дефинитивно испуњење ове сагласности“ (*zur definitiven Erfüllung...*). Формулација је тако темпирана да она значи да се једино овим Споразумом коначно одједном решавају „сва преостала питања прошлости“. Текстом Споразума се хтело одстранити било какво потраживање из „савезних буџетских средстава“, а то се конкретно односи на захтев за обештећење жртава нацистичког прогона. Ова потраживања су подмирена грађанима западноевропских држава и Израела, које тада нису, као Југославија, признавале и НДР и поред признавања и одржавања дипломатских односа са СР Немачком. Југославија је у овом случају накнаде штете жртава нацистичког прогона стављена под удар Халштајнове доктрине, и на тај начин је према Југославији извршена дискриминација у поређењу са западноевропским државама.

²⁸¹ Наиме, тамо се каже да СФРЈ „у принципу прихвата предлог СРН“ да се износом зајма од 1 милијарда DM „компанзира обештећење југословенских жртава нацистичког прогона“. То значи да се овај захтев неће постављати у оквиру и других захтева по основу на пр. репарација, дугова, па се у том правцу изостављања речи „дефинитивно испуњење“, „савезна буџетска средства“, итд. Код југословенске стране је очевидно остала резерва, која указује да је она спремна и да ће поставити

Немачка страна од тада, па и данас, полази од тумачења да је Споразумом из 1974. године и „Брионском формулом“ дефинитивно решено питање свих наших потраживања из прошлости и да је сваки југословенски покушај да се то питање оживи за њих неприхватљиво.²⁸² Такав немачки одговор одржава арогантну позицију велике силе и уопште не садржи ваљане међународно правне аргументе.

Из наведених чињеница произилази неопходност улагања даљих напора у циљу регулисања овог питања са СР Немачком, о чему би требало изградити и одговарајући, конзистентни приступ, посебно имајући у виду новонастале, по нас још неповољније међународне околности након сецесије појединих југословенских република.

Издавачко предузеће „Рад“ објавило је мемоарску књигу Вилија Бранта „Сусрети и сећања“.²⁸³ „НИН“ је у неколико наставака објавио делове из ове књиге. Један део се односи на „Брионску формулу“ која се овде наводи.²⁸⁴

евентуално те своје захтеве у некој другој измењеној ситуацији. У даљем тексту *Aide memoire*-а изражава се нада и уверење да ће се свестрана сарадња између двеју земаља „и убудуће успешно и свестрано унапређивати...“, а што у потпуности одговара основном циљу и „Брионске формуле“ и Споразума из 1974. године. *Aide memoire* прихвата да се Споразумом „компензира“ обештећење, али се не констатује и не тврди да се под тим подразумева неко „дефинитивно“ решење ратне штете, већ само једна од етапа у узајамном решавању спорних отворених питања.

²⁸² У вербалној ноти немачког МИП – а, којом је одговорено на наше покретање овог питања крајем 1991. године (број 502 – 533.32(1 ЈУГ), наведено је да су ова питања „... за 45 година од окончања рата, решила протеклом времена и променом ситуације у Европи као и југословенско – немачких односа“, те да не постоји преседан да се оваква питања покрећу након протека толико дуго времена. Уз то, у ноти је наглашено да су у том раздобљу „...у Европи настале нове структуре, а између Немачке и Југославије се формирао потпуно нови однос“. Немачки МИП освртом на споразум „*Kapitalhilfe*“ настојао је да ојача „аргументе“ о измирењу наших потраживања према СРН по основу ратне штете.

²⁸³ *Делови из књиге Вилија Бранта „Сусрети и сећања“*, НИН, 13. децембар 1981. године.

²⁸⁴ „Тито је рекао да му је веома непријатно што мора да говори о обештећењу, али да ја знам да има тешкоће у својој земљи са овим питањем. Не би ли се могло ићи индиректним путем? Мој одговор: „Обојица имамо тешкоће са овим проблемом. Половина људи у мојој земљи рођена је после рата. За многе од њих је све то само историја. Ја не желим да побегнем од историје! Али, ствар је у томе да се једна политика која је призната за исправну, сачува од удараца са леђа. Као канцелар уредио сам наш однос према источним суседима. Прихватио сам границу на Одри и Нишу. Уклапање великог броја људи из ових области донело је са собом тешкоће“. Када бих сада преузео обавезу која би износила милијарде и милијарде марака, не бих то могао бранити. Морам помишљати да се захтеви могу појавити и са друге стране. Такође не бих желео да у коминикеу опет стоји да има отворених питања о којима се даље мора преговарати. Пре би садржај требало усмерити у том правцу да су се стране одлучиле да привредној сарадњи дају нову димензију и на тај начин превазиђу оптерећења из прошлости. Следећег дана Тито је желео опет о томе да разговорамо. И његови сарадници сматрали су да овај проблем треба скинути са дневног реда. Тада сам предложио формулацију која се, у сличном облику, нашла у коминикеу: „Обе стране дошле су до уверења да су односи достигли степен који дозвољава дугорочну сарадњу на привредном подручју уместо ранијих решења отворених питања из прошлости“. Ово је касније названо „Брионском формулом“. Сарадници су се сложили да буде урачунат кредит од 300 милиона DM и да буде дат још један од 700 милиона DM, уз камате као помоћ у развоју. Прошла је добра година дана док су експерти на овом правцу довели до краја ово решење. Поглавље о обештећењу било је овим и, тада до краја још непретресеним уговором са Пољском – како сам се надао и како се надам – најзад закључено. Ова тврдња тражи још један додаток: сасвим сам свестан да нема материјалног напора који ће избрисати патње и злочине рата и нацистичке диктатуре. Сматрао сам да су наше држава и наш народ пред историјском обавезом и одговорношћу које се не могу отрести као што су покушавали моћници друге немачке државе. Савезна Република Немачка је под тачком „обештећење“ много учинила – наша морална будућност не сме због тога да се смањи. Признавање реалности за мене, пре и после свега, значи: бити довољно храбар да се прихвати сопствена историја и њене консеквенце“.

1.1. Кредити у оквиру немачке помоћи у капиталу „*Kapitalhilfe*“ у износу од 300 милиона DM и 700 милиона DM

1.2.1. Кредит од 300 милиона DM

На основу Протокола између Владе СФР Југославије и СР Немачке о помоћи у капиталу од 20. децембра 1972. године, Народна банка Југославије закључила је Уговор о кредиту 21. марта 1973. године са *Kreditanstalt für Wiederaufbau, Frankfurt*.

Рок кредита је био 30 година, од чега 8 година почека (грејс период). Камата је утврђена у висини од 2,5% годишње, а плаћала се полугодишње уназад. Отплата се вршила у једнаким полугодишњим ратама, сваког 30. јуна и 31. децембра, почев од 30 јуна 1981. године до закључно 30. јуна 2003. године. Кредит је искоришћен у целости у периоду април–јуни 1973. године. Кредит је по форми био наменски, а у суштини је био финансијски. Наиме, *Kreditanstalt* је одобравала средства кредита на рачуну Народне банке Југославије на бази надокнаде за плаћања извршена после 30. јуна 1972. године по увозу робе и услуга из СР Немачке. У ту сврху Народна банка Југославије је према одредбама Протокола и Уговора, достављала *Kreditanstalt*–у листе извршених плаћања после 30. јуна 1972. године. Што значи, да исплате немачким извозницима нису биле у директној вези са коришћењем кредита, већ су средства кредита одобравана рачуну Народне банке Југославије, као и по свим другим финансијским кредитима из иностранства, и са њима се руковало на начин како је то било предвиђено важећим законима у том периоду.

1.2.2. Кредит од 700 милиона DM

Протоколом између Владе СФР Југославије и СР Немачке од 24 маја 1974. године, утврђена су основна начела и услови за додељивање зајма Југославији од 700 милиона DM, са роком од 30 година, од чега 10 година почека и са каматом од 2% годишње. На основу Протокола, Између Владе СФР Југославије и Владе СР Немачке 10. децембра 1974. године, потписан је Споразум о кредиту. Према одредбама Споразума, зајам је одобрен у два вида: 350 милиона DM у виду помоћи за набавку робе и 350 милиона DM у виду помоћи за изградњу пројеката енергетске преносне мреже у Југославији. Средства зајма су коришћена у траншама у периоду од 1974. до 1977. године.

На основу Споразума између Владе СФР Југославије и Владе СР Немачке од 10. децембра 1974. године, Народна банка Југославије је 30. децембра 1974. године, закључила Уговор о кредиту на 700 милиона DM са *Kreditanstalt für Wiederaufbau, Frankfurt*.

Овај по форми наменски кредит у суштини је финансијски кредит. Ово из разлога што је Народна банка Југославије за свако коришћење дела кредита за набавку робе достављала *Kreditanstalt für Wiederaufbau* списак увезене и плаћене робе из СР Немачке, а за део који се односи на израду пројеката, достављала је приказ о извршеним радовима. Што значи, да су средства кредита одобравана на рачуну Народне банке Југославије на бази надокнаде.

Иако листе роба нису биле у директној вези са коришћењем средстава кредита (обухватиле су робу која је већ увезена и плаћена пре датума повлачења средстава) садржале су врсту увезене робе, вредност, као и испоручиоца и примаоца и представљају документ уз захтев за повлачење кредита који је достављен *Kreditanstalt*.

Народна банка Југославије по овим кредитима је била агент Владе и старала се о реализацији кредита, као и о плаћањима обавеза по кредитима према иностранству.

1.2.3. Коришћење средстава кредита

Динарски кредити из динарске противвредности иностраног кредита „*Kapitalhilfe*“ од 700 милиона DM, одобрени су на основу Решења Савезног извршног већа Југославије о употреби, наменама, расподели и условима коришћења дела средстава динарске противвредности иностраних кредита и зајмова које користи Народна банка Југославије²⁸⁵, које је Савезно извршно веће донело на основу члана 37. став 2. Закона о народној банци Југославије²⁸⁶, којим је било прописано да противвредност у динарима иностраних кредита које Народна банка Југославије користи у своје име и за свој рачун ради одржавања ликвидности у плаћањима са иностранством и повећање девизних резерви, Народна банка Југославије може употребити за давање кредита републикама и аутономним покрајинама у висини и под условима које утврди Савезно извршно веће, на основу усаглашених ставова с надлежним републичким и покрајинским органима.

Овим Решењем је утврђено да Народна банка Југославије одобри кредите из динарске противвредности иностраних кредита које користи за одржавање своје ликвидности за изградњу 380 KW преносне електричне мреже у динарској противвредности од 350 милиона DM, са одговарајућим распоредом на поједина електропривредна предузећа (што представља 50% од укупног износа иностраног кредита од 700 милиона DM). Преостали износ динарске противвредности распоређен је на друге кориснике. У прилогу се даје Преглед коришћења кредита од 700 милиона DM.

Такође, овим Решењем је предвиђено да отплате кредита и плаћања камата и других трошкова пада на терет корисника динарске противвредности овог кредита, и то о роковима доспећа обавеза према иностранству, што значи да су динарским отплатама обезбеђивана средства за куповину девиза на девизном тржишту за отплате према иностранству.

Што се тиче употребе средстава кредита, обзиром да су средства полагана на девизни рачун Народне банке Југославије и самим тим улазила у укупне девизне резерве земље, са њима се располагало као и са другим средствима резерви, те није сачињавао посебан преглед употребе тих средстава.

Обзиром да није вршена расподела девизних средстава на кориснике, већ су само одобравани кредити из динарске противвредности кредита од 700 милиона DM, чланом 3. Закона о преношењу извршења девизних обавеза федерације по кредитима из иностранства на републике и аутономне покрајине²⁸⁷ утврђено је да девизне обавезе Федерације по иностраним кредитима чији су динарску противвредност користиле републике и аутономне покрајине по посебним решењима Савезног извршног већа, са стањем дуга на дан 31. децембра 1979. године, преносе се на републике и на аутономне покрајине према процентима учешћа у коришћењу динарске противвредности тих иностраних кредита. У складу са овим принципом подељено је 58,57% кредита од 700 милиона DM, док је 41,43% нелоцирано. Расподела дела кредита од 700 милиона DM у

²⁸⁵ Државна тајна – строго пов. бр. 18/75 од 13. фебруара 1975. године, 12. децембра 1975. године, 22. јула 1976. године и 12. новембра 1976. године

²⁸⁶ „Службени лист СФРЈ“, број 23 (72 и 36&75).

²⁸⁷ „Службени лист СФРЈ“, бр. 52/79.

висини од 289.997.371 DM и кредит од 300 милиона DM вршена је у складу са принципима који су утврђени за расподелу сличних кредита.

Податке о кредитима у оквиру немачке помоћи у капиталу „*Kapitalhilfe*“ у износу од 300 милиона DM и 700 милиона DM је сачињен на основу документације којом располажу стручне службе у Народној банци Србије. Имајући у виду карактер кредита „*Kapitalhilfe*“ и високи степен тајности докумената – „државна тајна“ у вези са коришћењем средстава кредита, у земљи, које је доносило Савезно извршно веће, стручним службама у Народној банци Југославије, као агенту за техничку реализацију кредита, није била доступна сва документација везана за ове кредите којом су располагали надлежни секретаријати и Савезно извршно веће.

1.2.4. Преглед искоришћеног кредита од 700 милиона DM

КОРИСНИЦИ I / Износ искоришћеног кредита у DM Банке, за изградњу 380 KW мреже:

1) Привредна банка Сарајево	81.368.000,00
- Електро пренос Сарајево	
- ХЕ „Требишница“	
2) Инвест банка Титоград	22.169.000,00
- Електро Црна Гора, Титоград	
3) Загребачка банка Загреб	68.158.998,00
- Електропривреда Загреб	
- Електропривреда Ријека	
- Електрослов. Осигјек	
- Електропренос, Сплит	
4) Стопанска банка Скопље	25.707.500,00
- Електростопанство, Скопље	
5) Љубљанска банка	32.784.500,00
- Здружена банка Љубљана	
- Савезне електране Љубљана	
- Драв. електрана Марибор	
- Сошке електрана Нова Горица	
6) Привредна инвестициона банка, Београд	48.112.749,00
- Привредна инвестициона банка, Београд	48.112.751,00
- Електроисток, Београд	
7) Војвођанска банка Нови Сад	23.586.502,00
- Електроисток, Београд, Србобран	

СВЕГА I 350.000.000,00

КОРИСНИЦИ II

II Републички секретаријат за финансије за Фонд солидарности

1) БИХ	7.445.126,00
2) Црна Гора	1.072.247,00
3) Хрватска	16.150.908,00

4) Македонија	3.175.339
5) Словенија	10.730.270,00
6) Србија	14.370.030,00
7) Косово	1.105.248,00
8) Војводина	5.953.461,00
СВЕГА II	60.002.629,00
III Посебне намене	220.022.830,00
IV Нераспоређен	69.974.541,00
УКУПНО	
I + II + III + IV	700.000.000,00

1.2.5. Размишљања поводом кредита „*Kapitalhilfe*“

Предмет овог дела рада је размишљање о начину на који би Србија као правни следбеник Југославије искористила наведени зајам као повод (*argumentum ad hominem*), да се разреши правни статус „*Kapitalhilfe*“ – а у вези са *Aide memoir*-ом од 1973. године. Као што је познато, Споразумом између СФР Југославије и СР Немачке из 1974. године Немачка је одобрила повлашћени кредит Југославији у износу од 1 милијарде DM (овим Споразумом је обухваћен и претходни необјављени споразум из 1972. године за износ од 300 милиона DM). Реч је о тзв. „Брионској формули“ која је унета у први став преамбуле наведеног Споразума у којој се, поред осталог каже, да је поводом разговора Тито – Брант закључено да „... преостала отворена питања из прошлости треба решавати кроз дугорочну сарадњу... у циљу дефинитивног испуњења ове сагласности уколико је реч о савезним буџетским средствима“. Значи, требало је кроз дугорочну привреду сарадњу између земаља уговорница решавати „отворена питања из прошлости“.

Лондонским Споразумом из 1953. године о немачким спољним дуговима у тачки 2. члана 5. питање ратне штете одложено је до коначног решења проблема репарације, дакле, до потписивања мировног уговора са Немачком. Знамо да до потписивања мировног уговора Југославије са Немачком није дошло, па је питање ратне штете од Немачке за Србију као правну следбеницу Југославије отворено питање за будуће регулисање.

Међутим, поводом потписивања наведеног споразума из 1974. године као претходница, достављен је један *Aide memoir* немачкој страни (усвојен на 184. седници СИВ – а од 21. новембра 1973. године) у коме се, поред осталог, каже да СФРЈ у принципу прихвата предлог СР Немачке да износом од укупно 1 милијарде DM кредита, у виду помоћи у капиталу, („*Kapitalhilfe*“) компензира обештећење југословенских жртава нацистичког прогона.

Независно од тумачења да ли је компензирано само обештећење југословенских жртава нацистичког прогона или целокупна ратна штета, чињеница је да се рачунском операцијом компензације поништавају две вредности: на једној страни 1 милијарда DM, а на другој страни југословенско потраживање по основу жртава нацистичког прогона (или целокупна ратна штета). Мишљења смо да ове чињенице треба да искористимо у своју корист и обавестимо немачку страну да *Aide memoir* из 1973. који је у посебним условима сачињен не може бити *iustus titulus* за компензацију

југословенске ратне штете. Будући да је уговорна цена за *Kapitalhilfe* од 1 милијарде DM употребљена као компензација за југословенска потраживања по основу интернираца (ратне штете), сматрамо да би било врло целисходно покренути питање ревизије закљученог споразума из 1974. године, путем клаузуле у међународном праву „*rebus sic stantibus*“ (измењене околности). Не видимо да би постојале веће измењене околности да се примени клаузула „*rebus sic stantibus*“ од начина компензације немогућих тражбина (цена двострано – теретног – правног посла 1 милијарда DM и потраживање по основу ратне штете).

Поводом предложене употреба клаузуле „*rebus sic stantibus*“ напомињемо да смо већ имали један прејудиц који се односио директно на наплату ратне штете. Наиме, на основу Бледског споразума (1947. године) Тито – Димитров, Јосип Броз се у својству председника владе ФНРЈ одрекао наплате ратне штете од Бугарске у висини од 25 милиона \$ вредности из 1938. Овај износ је додељен Југославији на основу Уговора о миру са Бугарском из 1947. године. Тим поводом, Народна скупштина Републике Србије је на 7. седници ванредног заседања од 22. јуна 1991. године донела Декларацију о поништењу одлука руководства земље о праштању накнаде за ратну штету²⁸⁸. У преамбули ове декларације стоји да Народна скупштина Републике Србије „сматрајући да господар Југославије, Јосип Броз Тито није имао овлашћење да опрости исплату ратне штете Југославији од Бугарске у износу од 3 милијарде USD и од стране Мађарске у износу од 2 милијарде USD и да прави тајни аранжман са председником Владе СР Немачке, којим је, како пише у својим мемоарима бивши канцелар Били Брант, Тито пристао да се у замену за немачки кредит Југославији у износу од 1 милијарде DM адаптира питање наплате надокнаде за огромну ратну штету причињену од стране Немачке окупационе војске на тлу Југославије, а која је на Конференцији мира у Паризу утврђена на више од 84 милијарди USD“ – проглашава ништавим све одлуке шефа југословенске државе у одустајању од наплате надокнаде за ратну штету коју су причинили Немачка, Бугарска и Мађарска. У Декларацији се даље наводи да ће Влада Републике Србије уложити максималне напоре код савезних органа у циљу поништења „несувислих одлука шефа југословенске државе о опраштању накнаде за ратну штету и у циљу наплате што већих износа те накнаде“. Ова Декларација се доставља Скупштини СФР Југославије, Буденстагу СР Немачке, Парламенту Републике Мађарске и Великом Народном Собрању Бугарске.

Наведени предлог о разрешењу питања надокнаде за ратну штету заснива се на стручним сазнањима и размишљањима о начину и поступку да се коначно разреши једно питање из прошлости за које није заинтересована само држава већ и стотине хиљада држављана Републике Србије који деценијама очекују обештећење по бројним основама (интернирци, ратни заробљеници, уништена материјална имовина, људска жртве). У задњих 20 година покретане су бројне акције и иницијативе²⁸⁹ да се ово питање разреши. Уред за заштиту југословенске имовине у иностранству је по закону био обавезан да штити имовину и права југословенских грађана у иностранству. Ова обавеза је проистацала из Закона о заштити југословенске имовине имовинских права и интереса у иностранству („Службени лист ФНРЈ“, бр. 12(46), који је укинут 1976. године. На основу овог закона Уред је био у обавези као генерални супститут да се

²⁸⁸ „Службени гласник РС“, бр. 48 од 5. августа 1991. године

²⁸⁹ Заједница удружења жртава Другог светског рата Србије на дан 5.7.2019. године, упутила је Влади поновљени захтев за доношење одлуке о продужењу мандата Комисији за питања процене ратне штете причињене жртвама Другог светског рата са предлогом да са Владом СР Немачке обнове разговори о плаћању преостале ратне штете и личног обештећења грађана Републике Србије.

стара о њиховим имовинским правима и потраживањима у иностранству.²⁹⁰ Будући да потраживање по основу ратне штете од југословенских грађана датирају из времена важења наведеног закона, Уред је у ранијем периоду безуспешно покретао и предлагао бројне иницијативе да се питање ратне штете коначно регулише.

Претходна напомена није случајно дата. Скупштина Југославије је донела Закон о уређењу имовинских односа насталих услед престанка права и обавеза држављана СФРЈ („Службени лист СФРЈ“, бр. 11/78) који није укинут али није усаглашен са Уставом Републике Србије. На основу овог закона, који је формално правно и даље на снази, постоји обавеза министарства за финансије да образује комисију за одређивање накнаде лицима чија су имовинска права престала на основу међународних уговора. Накнада овим лицима се исплаћује из буџета. Уколико се остане при тумачењу *Kapitalhilfe*-а и *Aide memoar*-а у смислу да је тим међународним – правним актима регулисано питање југословенских држављана по основу ратне штете, онда постоји обавеза исплате накнаде штете грађанима Републике Србије за ликвидирана потраживања из буџета. Без обзира што је накнада за ратну штету реално наплаћена само у висини од једног промила причињене ратне штете. Пошто је држава била у обавези да штити и да се супституише у права и обавезе својих грађана она је могла да се са страним владама на било који начин споразуме, али је законска обавеза, из наведеног закона не ослобађа плаћања накнаде.

Уколико на основу овог или других предлога дође до покретања иницијативе за наплату ратне штете и остварење исте створили бисмо фонд из кога би се алиментирала накнада из буџета која је као обавеза утврђена Законом у уређењу имовинских односа насталих услед престанка права и обавеза држављана СФРЈ на основу међународних уговора.

Свако даље одуговлачење и неорганизованост у раду на овим питањима, доводи у сумњу укупна настојања наше Републике да се ова питања успешно реше.

---

²⁹⁰ Д. Јаковљевић, *Педесет година заштите југословенске имовине у иностранству*, ФИНАНСИЈЕ, часопис за теорију и праксу из области финансија, 1-2/97, Београд, стр. 20 и даље.

ГЛАВА II

СУКЦЕСИЈА, ФОЛКСДОЈЧЕРИ, ДЕОБНИ БИЛАНС

1. Осврт на рад групе за сукцесију поводом деобног биланса

Питање накнаде ратне штете проузроковане у Другом светском рату на предлог Групе за сукцесију СР Југославије²⁹¹ укључено је у Инвентар активе и пасиве СФРЈ и, према томе, представља ставку „државне имовине СФРЈ“ као предмет сукцесије²⁹². Према мишљењу Групе, а што сматрамо да је исправно сагледавање, у светлости стања отвореног сецесијом неких југословенских федералних јединица питање ратне штете има две стране: прво, питање потраживања у погледу неисплаћених репарација утврђених мировним уговорима са бившим непријатељским државама, и друго, постављање захтева према Хрватској за накнаду ратне штете причињене током Другог светског рата од стране НДХ. Ово тим пре што неисплаћене репарације по основу обавеза утврђених међународним уговорима после Другог светског рата представљају ван спора део „државне имовине СФРЈ“. Исплата тих репарација има како економско – финансијско тако и политичко значење. Отуда је очигледна потреба за активним напором да се питање неисплаћених репарација реши. У том смислу Група исправно предлаже активни напор надлежних државних органа, што подразумева не само дипломатски, који се до сада показао недовољно ефикасним, него и судски уколико се за то створе одговарајући предуслови.

И према мишљењу Групе, одговор на питање да ли је на основу „Споразума о одобравању помоћи у капиталу између СФР Југославије и СР Немачке“ од 10. децембра 1974. године и *Aide memoire* од 26. новембра 1973. године, извршена нека врста одрицања од захтева за ратну штету, којим би Немачка била дужна да плати Југославији, и даље захтева детаљну анализу докумената која још увек нису доступна, а што је неопходно да се установи стање ствари и у доктрини заузме јединствен став о овом питању. Пун преговарачки смисао у раду Конференције о Југославији, имало је и постављање захтева Хрватској за накнаду ратне штете причињене од НДХ у Другом светском рату, међутим о том захтеву није сачињена детаљна правна елаборација нити је било када касније ово питање изнето пред надлежне органе држава сукцесора.

У овом делу сматрамо да је Група морала више пажње да посвети могућностима за формирање заједничког Фонда СР Југославије и отцепљених република из кога би се исплатила штета државама рата. У том случају се могло истражити и осветлити решење по којем се могла установити обавеза отцепљених република да надокнаде штету својим држављанима.

2. Фолксдојчери и њихова имовина у вези са тражењем обештећења за жртве нацистичких злочина у Србији

Ово питање има два аспекта: правни и морални.

Правни аспект огледа се кроз питање да ли је СР Немачка правно овлашћена да тражи обештећење за имовину фолксдојчера коју је Југославија конфисковала својим

²⁹¹ Предлог Групе је дат на основу студије: М. Крећа, *Информација о ратној штети из Другог светског рата поводом деобног биланса*, Београд, 1994.

²⁹² „Chairman’s Report on the valuation of the asste and liabilities of the former SFRY“, Group 5 Economic issues, International Conference on the former Yugoslavia.

одлукама²⁹³ односно Законом из 1945. године²⁹⁴. Ако би одговор био позитиван, поставља се питање да ли је овлашћена за сву фолксдојчерску имовину или само за имовину оних фолксдојчера који су сада њени држављани (150 – 200 хиљада), као и да ли се може позивати на ово потраживање да би избегла плаћање репарација односно обештећења жртвама нацизма из Србије.

У време када су предузете поменуте мере, Фолксдојчери су били југословенски држављани и као таквима (као колективна казна за колективне злочине), им је одузета имовина. Опште је прихваћено начело међународног права, да ни једна држава не може тражити обештећење за своје држављане због мера, које је друга држава предузела према њиховој имовини у време, када су они још били држављани те друге државе. Према томе, по том општем начелу међународног права, СР Немачка не би могла тражити обештећење за имовину фолксдојчера, чак ни за оне који су данас њени држављани, а поготово не за остале.

Овај принцип ја и у основи одредбе члана 6. Д. Првог дела Париског споразума о репарацијама²⁹⁵, који од зарачунавања на рачун немачких репарација искључује сваку имовину која је у часу ступања у рат припадала југословенском држављанину.

Према томе, ни по општим начелима међународног права, ни по поменутој одредби Париског споразума, о репарацијама, СР Немачка не би могла да тражи урачунавање вредности имовине Фолксдојчера у репарације. Услед тога она правно не може тим питањем правдати неплаћене репарације.

Компликованија је морална страна тог питања. Пре свега ради се о колективној казни која је нужно захватила и недужне. Осим тога, вероватно је, нарочито док је рат још трајао и у првим месецима после рата, било поступака нижих органа који се по себи не би могли бранити.

Бонски *Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte* издао је књигу „*Das Schicksal der deutschen in Jugoslawien*“²⁹⁶, која садржи документацију о судбини Немаца из Југославије. Можемо претпоставити да она садржи, мање више, све што представници немачке државе могу да изнесу у том погледу. Због тога је важно да се та документација проучи, јер још увек од југословенске/српске стране није дат одговор на њу. Мислимо да то треба учинити, не само са намером да пронађемо нетачности којих сигурно има доста, него још више с разлога да би подаци из књиге могли бити употребљавани у циљу побијања претензија Фолксдојчера и Владе СР Немачке ка обештећењу по том основу, или евентуално појединачној реституцији. На основу само површног прегледа књиге, приметили смо у том погледу следеће:

а) Настоји се прикрити масовна издаја Фолксдојчера на почетку рата. Чињеница да се показало да су они били наоружани и одмах формирали оружане одреде (чак и заузели земунски аеродром), покушава се правдати тиме, што су се осећали угроженим.

²⁹³ Одлука о преласку у државну својину непријатељске имовине, и о државној управи над имовином неприсутних лица и о секвестру над имовином, коју су окупаторске власти у Југославији присилно отуђиле, (објављена у „*Службеном листу Д.Ф.Ј.*“, бр. 2/1945): „Даном ступања на снагу ове одлуке у државну имовину прелази сва имовина Немачког Рајха и његових држављана, сва имовина лица немачке народности, изузев Немаца који су се борили у редовима НОВ и ПОЈ или су поданици других неутралних држава, а нису се држали непријатељски за време окупације; сва имовина ратних злочинаца и њихових помагача, без обзира на њихово држављанство и имовина сваког лица, које је пресудом грађанских или војних судова осуђено на губитак имовине у корист државе.“

²⁹⁴ *Закон о конфискацији имовине и о извршењу конфискације*, "Службени лист ДФЈ", бр. 40/75, 56/45 – аутентично тумашење 70/45.

²⁹⁵ *Париски мировни уговор* од 10. фебруара 1947. године.

²⁹⁶ *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa* (Vol. V only) Hardcover – 1961, Bundesministerium für Vertriebene (1961)

Међутим, не могу да наведу практично ни један случај испада против Фолксдојчера који би могао то да оправда. Из самих података наведених у књизи довољно је јасна масовна издаја Фолксдојчера. Ипак ради појачања треба скупити податке о владању Фолксдојчера у то време, на третирање заробљеника, пљачкање и малтретирање Јевреја итд.

б) Не говори се ништа о привилегијама које су уживали чланови *Kulturbunda* у погледу снабдевања и на другим пољима. И у вези тога постоји потреба да се скупе адекватни подаци.

в) Жели се приказати као да је ступање Фолксдојчера у одреде немачке окупаторске војске скоро увек било присилно. Међутим у самој књизи наводи се низ података из којих се ипак види да је приступање у окупаторску војску углавном било добровољно, али свакако треба скупити податке о томе како је то стварно изгледало.

г) У књизи се потпуно ћути о томе како су се оружане формације Фолксдојчера (углавном *Princ Eugen* дивизија и фолксдојчерско редарство тзв. „*Manschaft*“), па и Фолксдојчери цивили, понашали за време рата. О томе има много података, али још увек нису на прави начин систематизовани па би их требало скупити у што је могуће више једну адекватну целину. Извори могу бити у првом реду Саопштење Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача (на пример за Словенију саопштење број 81, за Принц Еуген дивизију број 29, али много боље у публикацији „Злочини фашистичких окупатора и њихових помагача против Јевреја у Југославији“ (Београд 1952.)²⁹⁷

д) Према усменим сазнањима, који су нам доступни, неким југословенским командантима логора, због противзаконитог поступања са Фолксдојчерима затвореним у логорима после рата, је суђено и осуђени су. Међутим, до краја писања ове студије нисмо успели пронаћи писани доказ о томе.

У поменутој публикацији говори се о неколико случајева где су југословенски органи наводно вршили убиства Фолксдојчера затворених у логоре, али није дата ближа анализа из којих разлога, па претпостављамо да је у питању покушај да се злоупотреби чињеница о стрељањима злочинаца на основу пресуда.

3. Осврт на Информацију Савезног министарства за финансије СР Југославије о ратној штети из Другог светског рата поводом деобног биланса и о Мишљењу које је у тој информацији дала Експертска група за сукцесију Савезне владе.

Поводом деобног биланса, Савезно министарство за финансије СР Југославије сачинило је Информацију о којој је Експертска група за сукцесију Савезне владе дала своје мишљење.²⁹⁸ У вези преговора са бившим југословенским републикама о сукцесији имовине бивше СФРЈ, Министарство за финансије се сагласило да и ратну штету из Другог светског рата, наплаћену (уколико није ни по ком основу већ унета у деобни биланс), и ненаплаћену, треба унети у деобни биланс, и изнело и мишљење да би у том погледу требало изградити конзистентнију и правно утемељенију преговарачку позицију. У том смислу указујемо на значај појединих чињеница и предлажемо одређене допуне Информације:

²⁹⁷ Види нарочито страну 10 и следеће, за цивиле и *Manschaft*, страна 54 и следећа, страна 166 и следећа (понашање Фолксдојчера у Бачкој после улаза Немаца 1944. године), и 182 и следећа (убијање и пљачкање Јевреја из Бора од стране фолксдојчерског *СС, Manschaft* – а и цивила).

²⁹⁸ *Комисија за праћење Конференције о Југославији, Број: 951/3 – 94, Београд, 1994.*

3.1. Немачка

Влада СР Немачке је после закључења споразума о повољном зајму СФР Југославији „*Kapitalhilfe*“ (из 1973. и 1974. године по тзв. „Брионској формули“), константно испољавала одбојан став, избегавајући или директно одбијајући сваки разговор о питању ратне штете. То је дошло до изражаја и у њеном последњем одговору о овом питању (у ноти немачког МИП – а од 23.04.1992. године). Покретање поступка пред Међународним судом правде СР Немачка не би добровољно прихватила, а на то је не обавезује ни Статут Суда нити било која друга међународна норма. Врло су скромне и могућности остваривања захтева за ратном одштетом кроз појединачне тужбе пред немачким судовима. СРН је својим унутрашњим законодавством једино признала пензије припадницима квислиншких војних формација у државама које су биле под окупацијом Трећег Рајха а не и надокнаде жртвама нацистичког прогона и ратним заробљеницима, које је упућивала да обештећење и надокнаде траже од фирми у којима су радили. Међутим, број таквих позитивних решења је симболичан, а протеклом времена могућности се смањују, те ни ангажовање државе Србије, по основу права на супституцију својих грађана пред немачким судовима, највероватније не би дало значајније резултате. Отуда предлог да се захтеви грађана бивше СФР Југославије за надокнаду штете коју су претрпели током Другог светског рата, унесу у деобни биланс изгледа сасвим оправдан:

Прво, зато што ни од средстава добијених по основу „*Kapitalhilfe*“, грађанима није дато никакво обештећење, него су она употребљена за изградњу привредних објеката на целој територији бивше СФР Југославије, и

Друго, генерална супституција не искључује обавезу државе да према својим грађанима таква питања уреди, што је СФР Југославија делимично учинила – доношењем закона о обештећењу грађана за штету коју су претрпели по основу извршавања међ. уговора. Пошто тај закон није доследно спровођен, неспорно је да бивша СФР Југославија није испунила у потпуности своје обавезе према својим грађанима по том основу (једино су подељена средства за одштету жртава *vivo*–експеримената, а осталима је признаван увећани радни стаж за ратни период, извршена одређена социјална давања, што се може обрачунски утврдити те исти износ одбити од оваквих дуговања).

Треће, уговор о зајму „*Kapitalhilfe*“, по самој својој природи, не може се схватити као плаћање ратне одштете јер он представља двострано – теретни правни посао. Указујемо да евентуално уношење ратне штете у деобни биланс не би могло бити тумачено као акт са ослобађајућим дејством према СР Немачкој, која би и даље остала дужник, с тим што би се уместо једног, према њој појавио већи број држава са одштетним захтевима и то по аликвотним деловима који се одреде дефинитивним споразумом о сукцесији имовине бивше СФР Југославије. Евентуална реализација потраживања од СР Немачке по основу ратне штете би се делила по истим аликвотним деловима који буду прихваћени на КОЈ, с тим што би се водило рачуна и о укупном имовинском исходу поступка сукцесије имовине бивше СФР Југославије.

Указујемо при томе да исти правни режим (уношење у деобни биланс) треба захтевати и за наплаћени део ратне штете, с том разликом што би њена расподела била условљена територијалним аспектом њеног коришћења (изградња привредних објеката у појединим републикама и сл.). Међутим, уколико су објекти изграђени од средстава наплаћене ратне штете по неком другом основу унети у деобни биланс, овакав захтев био би неоснован. Враћање кредита „*Kapitalhilfe*“ такође би требало бити условљено

територијалном алокацијом средстава добијених по том основу, те би га у том погледу требало кориговати.

3.2. Хрватска

Предлог за уношење ратне штете, коју је починила Независна Држава Хрватска (НДХ) у Другом светском рату, у деобни биланс, због историјских и моралних разлога (геноцид над српским народом, рушење културних и верских објеката Срба у Хрватској и др.), након њене насилне сецесије од СФР Југославије и када се позива на „тисућугодишњи државноправни континуитет“ и истиче свој континуитет са НДХ, представља логичан захтев. Међутим, о времену и начину покретања овог захтева требало би пажљиво проценити (да ли то учинити пре или након што Хрватска евентуално покрене питање репарација за штету насталу у ратним сукобима 1991. године). У том случају, требало би извршити прецизно разграничење између одштетног захтева према Хрватској од онога према Немачкој (који би у том случају вероватно требало умањити).

Ради веће конзистентности и правне утемељености наших захтева, указујемо на потребу нашег претходног опредељивања о врстама захтева (да ли само обештећење за штету нанету имовини приватних лица, приватним предузећима или и државној имовини која је била лоцирана на територији садашње Србије). Након тога, требало би прикупити документацију и извршити одређена рашчлањивања по категоријама оштећене имовине и др.

Међутим, на бази досадашњих искустава стечених у преговорима са СР Немачком о овим питањима, мишљења смо да није реално очекивати остваривање ових захтева од СР Немачке, без обзира што се од тих захтева никада не може одустати. Такође је нереално очекивати да ће Хрватска прихватити захтев Србије по основу ратне штете, односно плаћање ратне одштете, јер утицај и подршка коју има од СР Немачке још више умањује могућност постизања било каквог споразума о овом питању. По очување српских интереса не би било целисходно одустати од свих захтева, како из практичних разлога тако и из историјских и моралних разлога. О формама и времену постављања ових захтева, одговарајуће одлуке би требало да донесе Влада Републике Србије, односно органи које она за то овласти.

3.3. Поводом Лондонске конференције о нацистичком злату

Савезно министарство за иностране послове, својим актом бр. 418579 од 27.08.1997. године доставило је Влади СР Југославије, Предлог за учешће СР Југославије на Конференцији о нацистичком злату у Лондону (02–04. децембра 1997. године). Као циљеви Конференције назначени су сумирање сазнања о историјским чињеницама које се тичу злата опљачканог од појединих држава или појединаца, преглед до сада преузетих корака на обештећењу земаља и појединаца жртава нацизма и утврђивање могућности даљих обештећења.

Савезна влада је на седници, одржаној 11. септембра 1997. године²⁹⁹ прихватила Предлог Савезног министарства за иностране послове за учешће југословенске делегације на Конференцији о нацистичком злату, у Лондону од 02. до 04. децембра 1997. године, и задужила Савезно министарство за финансије да у сарадњи са Савезним министарством правде, Савезним министарством за иностране послове, Народном

²⁹⁹ Записник број са 35. седнице Владе СРЈ од 11. септембра 1997. године.

банком Југославије, и другим надлежним органима и институцијама, припреми Предлог основе за учешће југословенске делегације на овој конференцији.

У циљу извршења наведеног закључка у Савезном министарству за финансије су одржана три састанка (03., 10. и 14. октобра 1997. године), на којима, осим на иницијалном састанку 03.10.1997. године, није био присутан представник СМИП–а. У Предлогу за учешће југословенске делегације, који је припремило Савезно министарство за иностране послове, наведено је, између осталог, да СМИП нема сазнање да ли је СРЈ поднела захтев за реституцију опљачканог злата. Међутим, из извештаја који је доставила НБЈ у припреми за извршење закључка Савезне владе, види се да је Југославији реституисано скоро сво монетарно злато, укупно кг. 10.522,3509, што значи да је Југославији реституисано више од 90% пријављеног монетарног злата, док је другим државама реституисано тек 40% пријављеног монетарног злата.

Имајући у виду ту чињеницу, предлог СМИП–а да се на Конференцији постави питање реституције монетарног злата Југославији не би одговарао стварном стању. Савезно министарство за финансије је у том смислу припремило Информацију за председника Савезне владе, др Радоја Контића, у којој је предложило да се на Конференцији учествује у циљу сазнавања нових чињеница које се односе на проналажење драгоцености жртава Холокауста у швајцарским банкама и у циљу пласирања југословенског интереса за огромну ненаплаћену ратну штету од Немачке и изнело став да би наше интересе на Лондонској конференцији могао да оствари наш амбасадор у Лондону. Поред тога сугерисано је да би било корисно да на Конференцији поред југословенског амбасадора буде присутан и један југословенски историчар или експерт који се бави овим питањима.

На 43. седници Савезне владе одржаној 23. октобра 1997. године, закључено је да СР Југославију на Конференцији о нацистичком злату представља њен амбасадор у Лондону, др Милош Радуловић, као и да ће Савезно министарство за иностране послове обавестити амбасадора у Лондону о додатним инструкцијама за заступање интереса СР Југославије.

Југословенску страну на Конференцији о нацистичком злату, одржаној у Лондону децембра 1997. године, представљали су др Милош Радуловић и Горан Матић, савезни секретар за информације, који је у то време био у Лондону као представник СР Југославије на Свејеврејском конгресу.

Амбасада СР Југославије у Лондону доставила је Савезном министарству за финансије депешу – Извештај са Конференције о нацистичком злату, напомињући да делегација СРЈ није наступала, па да би се у мањој мери исправила та грешка потребно је накнадно доставити материјале који би ушли у састав докумената те Конференције, обзиром да у супротном неће остати траг да је СР Југославија дала свој допринос раду конференције. Након тога стигло је још неколико депеша којима се пожурје достава материјала. Депешом бр. 2 од 06. јануара 1998. године амбасадор Радуловић упозорава да 15. јануара 1998. године истиче рок за достављање нашег материјала који би био укључен у документацију Конференције о нацистичком злату, и подсећа на писмо председавајућег Конференције, Lorda Janner–а, упућено југословенској амбасади у Лондону, у коме моле да их што пре обавестимо шта је СР Југославије предузела у вези са закључцима Конференције; да се омогући приступ архивама; као и да се изјасни да ли жели да учествује у Фонду за жртве Холокауста.

У циљу разрешења ове ситуације савезни министар за финансије мр Б. Газивода 13. јануара 1998. године одржао је састанак са представницима СМИП – а, СМП, НБЈ и Савезног секретаријата за информације. На састанку је договорено да представник

СМИП – а на консултацији код председника Савезне владе, коју је требало одржати 13. јануара 1998. године, изнесе став СМИП – о достављању документације Лорду Janner–у (рок 15. јануар 1998. године). На основу става СМИП – а Савезна влада је требала хитно да одлучи о наведеним питањима, а о тој одлуци да СМИП најхитније обавести амбасадора у Лондону др М. Радуловића.

Пратећи ток извршења договора на састанку одржаном 13. јануара 1998. године у СМД, Савезно министарство за финансије је од представника СМИП – а упознато са закључцима донетим на састанку у СМФ.

Дана 27. јануара 1998. године, савезни министар за финансије је обавио разговор са амбасадором др М. Радуловић у циљу сазнања да ли је добио информацију од СМИП – а. Амбасадор је одговорио да до сада није добио никакав одговор од СМИП – а, иако је више пута депешама инсистирао на томе.

Састанак је одржан ради извршења закључка донетог на 35. седници Савезне владе, одржаној 11. септембра 1997. године на којој је Влада прихватила Предлог за учешће југословенске делегације на Конференцији о нацистичком злату, која ће се одржати од 02. до 04. децембра 1997. године и задужила Савезно министарство за финансије да у сарадњи са Савезним министарством правде, Савезним министарством за иностране послове, Народном банком Југославије и другим надлежним органима и институцијама, припреми и Влади достави Предлог основе за учешће југословенске делегације на овој конференцији. У уводном излагању др Д. Јаковљевић је изнео да је, према Предлогу за учешће СР Југославије на Конференцији, који је припремило Савезним министарство за иностране послове, циљ Конференције сумирање сазнања о историјским чињеницама које се тичу злата опљачканог од појединих држава (монетарно злато) или од појединаца, и преглед до сада предузетих корака на обештећењу земаља и појединих жртава нацизма и утврђивање могућности даљих обештећења.

На основу тако изнетих циљева Конференције, произилази да би платформа за наступ југословенске делегације требало у првом реду да се односи на монетарно злато, а затим на индивидуалне захтеве појединаца. Разматрање корака који су до сада преузети у циљу обештећења земаља и појединаца, жртава нацизма, као и других, циљ Конференције односи се на комплекс потоње ратне штете, који је само у индиректној вези са повраћајем монетарног злата. Трећи циљ Конференције, разматрање основа за даље обештећење појединцима и земљама, с обзиром на основни циљ Конференције, односи се, претпостављамо, само на повраћај злата и евентуално обештећење по том основу.

С обзиром на изнету констатацију да СМИП нема сазнања да ли је СР Југославија поднела захтев за обештећење опљачканог злата, др Јаковљевић је учеснике састанка упознао са Извештајем Репарационе комисије при Влади ФНР Југославије о реституцији монетарног злата.

Трипартитној комисији за репарацију монетарног злата (Триком), Југославија је маја 1947. године поднела реституциони захтев за југословенско монетарно злато у количини 1000/1000 чистог злата кг 9.328,622. Истовремено, поред реституције злата опљачканог у Црној Гори, тражена је и реституција чистог злата:

- које је „Српска народна банка“ за време окупације покупила од народа на свом подручју за рачун Немаца у износу од кг. 112.616;
- које су Усташе опљачкале из Народне банке у Загребу приликом свог бекства из земље, у износу од кг.117.552;

- које су Немци, за време окупације, приликом пречишћавања бакра из Борских рудника извукли у самом руднику и у рафинеријама у Немачкој, у укупној количини кг. 2.097,597.

Укупни реституциони захтев Југославије износио је 11.653,387 кг 1000/1000 чистог злата

На основу истраживања југословенских реституционих органа у Немачкој, прикупљени су извесни додатни подаци на основу којих је проширен захтев пред Триком – ом, у децембру 1950. године, на додатних кг 282,929 и кг 303, тако да је наш укупни захтев износио кг 12.239.

На основу расположиве документације произилази да је Југославији признато и враћено око 90% пријављеног монетарног злата, не рачунајући тзв. „борско злато“.

Представник савезног министарства за иностране послове је изнео, да из Ноте Амбасаде Велике Британије бр. 117 од 06. августа 1997. године, произилази да Велика Британија сазива ову Конференцију у својству једног члана (поред Француске и САД) Трипартитне Комисије за повраћај монетарног злата, као и да су њене активности у том правцу подстакнуте, у последње време, великим интересовањем јавности и појединача у многим земљама, за злато које су опљачкали нацисти.

Представница Народне банке Југославије је изнела да Народна банка Југославије располаже документацијом која се односи на повраћај југословенског монетарног злата, као и да изнети подаци одговарају подацима које она има.

Учесници састанка су се сложили да у платформи за наступ југословенске делегације, с обзиром на изнете податке о повраћају монетарног злата, не би требало потенцирати питање реституције преосталог монетарног злата, већ те податке изнети као историјске чињенице, уз остављање могућности за постављање захтева за повраћај евентуалног остатка монетарног злата. Акцент би, можда требало ставити на разматрање даљих корака које треба предузети у циљу коначног регулисања обештећења Југославији за ратну штету коју јој је причинила нацистичка Немачка и Конференцију користити као трибину на којој ће се учесници подсетити да Немачка своју обавезу према Југославији још није извршила³⁰⁰. У сваком случају, за даље активности је неопходно проучити сву расположиву документацију која се односи на монетарно злато.

---

³⁰⁰ Забелешка са састанка у Савезном министартву за финансије, одржаног 03. октобра 1997. године, ради припрема за учешће југословенске делегације на коференцији о нацистичком злату. Састанку су присуствовали др Д. Јаковљевић, помоћник савезног министра за финансије, Д. Димитријевић из Савезног министарства за иностране послове, Н. Ракић из Савезног министарства правде, Л. Гавриловић из Народне банке Југославије и Љ. Радуновић из Савезног министарства за финансије. Личн архива аутора

ШЕСТИ ДЕО

**УРЕЂИВАЊЕ НАЧИНА ЗА ЗАШТИТУ
ИМОВИНСКИХ ПРАВА
ДРЖАВЉАНА СРБИЈЕ У ИНОСТРАНСТВУ**

**СА ПРЕДЛОГОМ ЗА ДОНОШЕЊЕ РЕПУБЛИЧКОГ
ЗАКОНА О ОБЕШТЕЋЕЊУ ЛИЦА ЧИЈА СУ ПРАВА
ЛИКВИДИРАНА МЕЂУНАРОДНИМ УГОВОРИМА**

ГЛАВА I

ОПШТЕ ОЦЕНЕ И НАЧЕЛНА МИШЉЕЊА

1. Предмет, разлози и циљ разраде

Полазећи од смисла и домаћаја, као и критичког сагледавања садржине проблема заштите права држављана Републике Србије у иностранству, предмет овог проучавања је првенствено покушај за изналажење начина за уређивање накнаде која припада држављанима Републике Србије на основу обештећења оствареног дипломатском заштитом њихових имовинских права, интереса и потраживања у иностранству, односно применом института (теорије) генералне супституције у складу са начелом владавине права утврђеним у члану 3. став 1. Устава Републике Србије³⁰¹.

Овако конципиран предмет проучавања, поред тога, подразумева да се претходно, макар и на сумаран начин, јасно и прецизно одреде основна правила којих би се Република Србија преко својих органа, обавезно придржавала приликом пружања поменуте заштите, што све указује на постојање изузетно разуђеног комплекса питања и односа које би ваљало нормативно регулисати.

Сложеност правног уређивања ове материје произлази, објективно, из њене разноврсности, односно питања која треба да буду предмет регулисања а у вези су са обештећењем из репарација као одштете за штету претрпљену у рату: обештећење држављана Републике Србије по разним основама – жртве нацистичког прогона, накнада лицима над којима су вршени *vivo*-експерименти, накнада ратним заробљеницима, логорашима, интернирцима и другим лицима за принудни рад у току Другог светског рата, итд.

Тешкоће, у правном уређивању ове материје проистичу и из различитих схватања института генералне супституције у доктрини међународног права. Доктрина међународног права није јединствена у погледу облика и елемената одговорности државе, основа одговорности и правних последица одговорности.

Предмет проучавања, уствари, требало би да представља иницијални материјал за расправу о проблематици личног обештећења жртава и наследника жртава фашизма доношењем закона којим би се уредили имовинско–правни односи настали услед престанка права и обавеза држављана Републике Србије на основу међународних уговора³⁰². Значај закључака до којих се дође рефлектовао би се у покретању расправе пред надлежним органима Републике Србије, од чега се очекује да би све заједно могло бити основа за свестрану расправу о целини материје коју тангира ова проблематика. Самим тим, ова расправа може бити полазна основа за заузимање ставова о већем броју правних питања релевантних за припрему за доношење одговарајућег закона.

³⁰¹ Устав Републике Србије из 2006. године, „Службени гласник РС“ бр. 98 од 10. новембра 2006. године.

³⁰² Закон о уређењу имовинских односа насталих услед престанка права и обавеза држављанина СФРЈ на основу међународних уговора („Службени лист СФРЈ“, бр.11/78), остао је у последњој групи закона који нису били усаглашени са Уставом РС и Уставном повељом државне заједнице Србија и Црна Гора. Усаглашавање овог Закона са Уставом РС било је предвиђено у Програму рада Владе за 1996. годину, а затим и за 1997. годину, међутим, до усаглашавања није дошло зато што нису била разрешена нека отворена правна питања везана за материју која би требало да буде предмет регулисања. Разматрање овог Закона било је предвиђено и у Програму рада Владе за 1998. годину, за седницу која је одржана 25. јуна 1998. године, али ни тада није учињен помак напред.

Оцењујући све аспекте предметне проблематике сматрамо да овај материјал може имати значајну вредност за претходну расправу за материју о којој је реч, и полазна основа за утврђивање мишљења о свим правним питањима битним за припрему усаглашавања постојећег закона са Уставом Р Србије, или доношење новог закона, односно другим питањима која се постављају у материјалу или имплиците проистичу из проблематике о којој је реч.

У материјалима који су доступни за проучавање ове материје могуће је пронаћи довољно ваљане разлоге да се до краја образложи циљ (сврха) доношења закона, и сва правна питања која се постављају у вези са доношењем закона. На основу тих проучавања потрудили смо се да дамо подлогу за суштинску расправу и утврђивање мишљења надлежних институција о другим питањима која се постављају независно од пројекта закона, из ког разлога и форма у којој се врши разрада мора бити додатно обрађена јер овако дата, само је делимично примерена за расправу на одговарајућем правном савету. Наиме, материјал не садржи сва отворена правна питања, различита мишљења о тим питањима, правну аргументацију различитих мишљења, што сматрамо да треба да буде задатак одбора за законодавство или претходно формиране посебне комисије.

1.1. Начелно мишљење о потреби доношења закона

Скромно оцењујемо да материјали које смо у овом приказу и у току израде ове студије анализирали, чине оправданом потребу за доношење републичког закона којим би Србија уредила питања личног обештећења својих држављана - жртава и наследника жртава нацистичког прогона, те да такав пројекат има покриће и: 1) Задовољава основне захтеве теме са становишта уставно-правне и међународно правне заснованости³⁰³; 2) Постављеним питањима потпуно се кореспондира пројекту закона, говори се о репарацијама ратне штете, а пројекат закона има амбицију да уреди и низ питања која су проистекла или могу убудуће проистећи из примене института генералне супституције³⁰⁴; 3) У добром делу садржи потребну искуствену евиденцију (грађу) која опредељује предмет законског уређивања, па тиме и категоријално одређивање лица која би имала право на обештећење, односно случајеве који би повлачили накнаду; 4) Као основу за конкретна решења има на располагању скоро потпуне и тачне податке о намени, односно утрошку добијених средстава од СР

³⁰³ Због тога смо се укратко осврнули на неке правне аспекте теорије генералне супституције и њених правних последица у правном систему у делу, а затим смо поставили нека начелна правна питања од значаја за доношење закона и у претходним разматрањима понудили на њих одговоре. Наиме, 1957. године донет је *Закон о уређењу имовинских односа насталих услед престанка права и обавеза држављанина СФРЈ на основу међународних уговора* ("Службени лист ФНРЈ", бр. 40/58), којим је био уређен правни режим за исплату накнаде југословенским правним и физичким лицима чија су имовинска права према страним држављанима и страним правним лицима ликвидирана међународним уговорима. Овај Закон је примењиван (за његово спровођење донето је 6 уредби) и формално-правно је престао да важи 1978. године, када је, у поступку усаглашавања са Уставом СФРЈ из 1974. године, донет 1978. године нови Закон о уређењу имовинских односа насталих услед престанка права и обавеза држављанина СФРЈ на основу међународних уговора.

³⁰⁴ Супституисање државе на место својих држављана у време закључивања међународних уговора је била законска обавеза јер је теорија генералне супституције у југословенском правном систему била регулисана *Законом о заштити југословенске имовине, имовинских права и интереса у иностранству* ("Службени лист ФНРЈ", бр. 12/46), који је престао да важи 1973. године, када је донет *Закон о престанку важења Закона о заштити југословенске имовине, имовинских права и интереса у иностранству* ("Службени лист СФРЈ", бр. 37/73).

Немачке, осим за део који је још увек под велом „државне тајне“³⁰⁵; 5) Јасно разлучује репарације као одштету за штету претрпљену у Другом светском рату од других основа обештећења; 6) Покреће одређена питања и тиме омогућује наслућивање питања која могу бити релевантна за материју о којој је реч; 7) Садржи и разлоге због којих би будући закон требало да се односи и на међународне уговоре које би Србија закључила са другим државама, односно обештећење које би проистицало из тих уговора; 8) Иако не ставља на увид, *Aide memoire* југословенске Владе од 21.11.1973. године, став СМПП-а од 28.06.1989. године о Споразуму о одобравању помоћи у капиталу, ипак се јасно одређује према њима; 9) Наглашава да се цела концепција закона чије се доношење предлаже, заснива на теорији генералне супституције, и износи одређене ставове који своју практичну потврду или негацију могу доживети једино у детаљним анализама надлежних државних институција.³⁰⁶

Неоспорна је констатација да у припреми материјала за потпуну анализу отворених питања треба да се обезбеди мишљење и предлози надлежних државних ресора, односно мишљења Министарства за спољне послове, Министарства правде, Министарства за финансије, као и других надлежних институција, а евентуално и удружења жртава и наследника жртава која не би смела бити изостављена.

Упорна инсистирања и иницијативе појединаца и удружења жртава, потврђује сву оправданост захтева за добијање мишљења надлежних ресора, посебно Министарства за спољне послове. Ово утолико пре што су се у ранијем периоду, у сличним ситуацијама мишљења која су давали представници разних министарстава доста разилазила.

Пројекат закона би могао бити и тако правно конципиран да би могао послужити као основ за суштинско усклађивање сада важећег закона са Уставом Србије, односно за доношење новог законског текста који би у односу на важећи много садржајније и свеобухватније регулисао питања личног обештећења.³⁰⁷ У суштини могло би се извршити мање-више формално-правно (терминолошко) усклађивање важећег закона³⁰⁸ са Уставом Републике Србије. То би се учинити тако што би се уместо речи „држављанин СФР Југославије“ унеле речи „држављанин Републике Србије“, уместо речи „имовинских односа“ – речи „својинскоправних односа“, уместо речи „друштвена својина“ – речи „државна својина“, уместо речи „буџет Федерације“ – речи „буџет Републике“, уместо речи „Савезни секретаријат за финансије“ – речи

³⁰⁵ На основу *Протокола између Владе СР Немачке и Владе СФРЈ о помоћи у капиталу потписаног 20. децембра 1972. године*, Народна банка Југославије, као агент за техничку реализацију кредита, закључила је Уговор о кредиту у висини од 300 милиона DM на 30 година (укључујући 8 година почека) и годишњом каматном стопом од 2,5%. Кредит је био формално наменски (помоћ у капиталу), а у суштини финансијски, пошто је СР Немачка одобравала средства кредита рачуну Народне банке Југославије у форми надокнаде (реституције) за плаћања по увозу робе и услуга из СР Немачке извршена после 30. јуна 1972. године, која су искоришћена за повећање девизних резерви земље. НБС, Сектор за међународну сарадњу, *Допис број III/2-29/2/2010 од 8. фебруара 2010. године*.

³⁰⁶ Последица генералне супституције је обавеза државе да обештети своје држављане у свим случајевима генералне супституције у заштити имовинских права у иностранству услед које дође до престанка тих права на основу међународних уговора које закључи са другим државама. Држава је дужна да у овим односима савесно изврши своје обавезе према појединцима, односно оштећеним лицима, и да им да накнаду у висини која не може бити мања од износа који она оствари на име обештећења за престала потраживања својих држављана у иностранству.

³⁰⁷ У наставку дали смо своје мишљење и предлоге по појединим отвореним правним питањима пројекта закона и садржини његових основних правних института. Због тога се у овом делу износе само начелни ставови о целини овог пројекта.

³⁰⁸ *Закон о уређивању имовинско-правних односа насталих услед престанка права и обавеза држављана СФРЈ на основу међународних уговора*, "Службени лист СФРЈ", бр. 11/78.

„Министарство за финансије“ и уместо речи „Савезно извршно веће“ – речи „Републичка влада“. То термилошко усклађивање је, без сумње, потребно, јер у овој материји, после доношења Устава Републике Србије³⁰⁹ и свих промена које су се десиле на просторима претходне Југославије, Република Србија као правни следбеник Југославије, треба да изврши и усклађивање наведеног закона са Уставом Републике Србије. Ово није једноставно, поготово је то тешко имајући у виду да се постојећи закон односи и на случајеве будућих међународних уговора Србије са другим државама, закљученим у примени института генералне супституције.

Законом чије се доношење предлаже, у суштини могу бити задржана поједина решења важећег закона, али се уз то морају јасно одредити случајеви обухваћени за исплату, корисници исплате, и уредити висина исплате за сваку категорију оштећених, али будући предлог треба урадити имајући у виду, пре свега, два концепцијска ограничења: и то прво: сужавање предмета регулисања на репарације за ратну штету, и обавезе државе према оштећеним грађанима, и друго: схватање да држава, у заштити сопствених држављана у иностранству, не може приступити закључењу међународних уговора у тој материји без постојања посебног закона. То се види и из тврдње да је теорија генералне супституције у нашем праву санкционисана Законом о заштити југословенске имовине, имовинских права и интереса у иностранству („Сл. Лист ФНРЈ“, бр. 12/46) и да после престанка важења тога закона³¹⁰ нема примене генералне супституције, ако се не донесе посебни закон, односно закон који се предлаже.

У том смислу, опредељујући се за назив закона којим би се уредила отворена питања личног обештећења жртава и наследника жртава рата, мишљења сам да примену генералне супституције треба омогућити доношењем закона под називом: „Закон о заштити права и потраживања држављана Републике Србије у иностранству“.

Према неким мишљењима, држава може закључивати међународне уговоре применом института генералне супституције и без посебног закона какав је постојао у домаћем правном поретку до 1973. године. Уосталом, репарације као накнада за штету претрпљену у рату решавају се независно од домаћег закона. Законом треба уредити обештећење које припада оштећеним грађанима, јер се та накнада увек изриче у корист државе, независно од чињенице да ли се она појављује као оштећено лице, или се само супституише на место својих држављана. То, међутим, не може бити једини и основни разлог. Усклађивање са Уставом Републике Србије могуће је у разним облицима, укључујући и престанак важења одређеног закона, па уместо истицања обавеза усклађивања у први план, указујемо да постоје и материјални разлози за то усклађивање, који проистичу из обавеза државе према оштећеним држављанима Републике Србије на основу до сада закључених међународних уговора са страним државама, као и обавеза државе у случају одрицања од репарација за ратну штету.

Циљеви који се желе остварити доношењем предложеног закона, тј. односи који се желе установити између државе и њених грађана у погледу обештећења оствареног применом института генералне супституције огледају се пре свега у основној сврси доношења закона, то јест уређивању питања накнаде оштећеним лицима, која проистиче из обавеза државе које су настале после закључивања међународних уговора којима су ликвидирана појединачна права држављана домицилне државе у односу на вандомицилну државу.

³⁰⁹ Устав РС из 2006.

³¹⁰ Закон о престанку важења Закона о заштити југословенске имовине и имовинских права и интереса у иностранству из 1973. године, „Службени лист СФРЈ“, бр.37/1973.

1.2. Неки правни аспекти теорије генералне супституције и њених правних последица у правном поретку Републике Србије

Субјекти међународног јавног права су државе, и, из њихове воље деривирани, међународне организације. Међународни правни поредак стварају искључиво државе. Само оне располажу правностваралачком способношћу, круцијалним елементом и дистинкцијалним разлошком појма међународноправног субјективитета. „Међународно право само за себе, не може се сагледавати без држава, чак ни у случају када бисмо га схватили као систем права које је створено да делује управо против њих.³¹¹ Међународне организације, мада признате за субјект међународног права, лишене су таквог својства. С друге стране, појединцу, као рефлексном објекту међународног права, или, у најоптимистичнијим теоријским промишљањима, субјекту *in statu nascendi*, не само да недостаје правностваралачка способност, већ, у највећој могућој мери, и способност самосталног и непосредног остваривања и заштите својих права и интереса сопственим радњама (изузимајући акције појединца пред Европским судом за људска права, пред неким квазисудским телима и органима унутар механизма за заштиту људских права и слобода, универзалног и регионалног карактера, и, наравно, унутар уског подручја активности на пољу међународног кривичног прогона, када је та активација преваходно објектно-рефлексне типологије и форме). Овим се свакако не жели апстраховати и занемарити евидентна промена улоге, места и правног положаја појединца и људских група, које они, као установе међународног права, пре свега оног његовог дела који чини систем норми о људским правима и слободама, данас имају у правној и институционалној номенклатури међународног поретка. Међународно право је у протеклих неколико деценија, услед промене општег друштвене парадигме и стања свести у организованој међународној заједници (од Повеље УН на овамо), проширило спектар политичког интересовања и регулације и на терен права појединаца и људских група, те се нормама овог објективног правног система, уређују и поменути области друштвених односа, које су пре тога биле предмет унутардржавног уређивања, то јест које су раније искључиво биле предметом уређивања норми националног правног система, односно унутрашњег правног поретка.³¹² То умногоме истиче важност полемике и промишљања питања о евентуалној, делимично израженој или бар наговештеној, промени правног статуса индивидуе у међународном праву. Но, свака врста уопштавања и коперниканских покушаја да се у међународном праву, супротно преовлађујућем теоријском ставу и пракси међународних односа, безрезервно подржи концепт о некаквом, макар и делимичном, субјективитету појединца, нису у овом тренутку релевантни, основани и применљиви, што, опет не негира постојање искорака у том правцу у неким специфичним областима и правним ситуацијама унутар међународног права. Овом приликом бисмо из полемичког дискурса дате проблематике издвојили један, можда архаичан, али не и претерано удаљен од истине, став, по којем се делатно функционисање појединца у међународном праву, осим у оним, уско ограниченим областима и посебним ситуацијама, још увек начелно врши под окриљем

³¹¹ S. Sure, *The State between Fragmentation and Globalization*, European Journal of International Law, No. 3, 1997, p. 422.

³¹² Ближе видети: М. Palević, S. Ganić, *The influence of human rights on the status of an individual in the international law*, у: Symposia, colloquia, conferences Harmonization and Unification of Law in the European context Collection of papers from the International Scholastic Conference Law as Unifying Factor of Europe - Jurisprudence and Practice organised by the Comenius University in Bratislava, Faculty of Law, Bratislava, 2011, str. 337-347.

државе којој они припадају, те се појединац у међународном праву „јавља на неки начин као прикривен државом“.³¹³ И заиста, у највећем броју случајева, скоро по правилу, интересе појединца у међународном праву заступа држава националности, то по основу правне конекције – држављанства, и тај се конекситет у оперативном смислу исказује кроз установу генералне супституције, односно дипломатске заштите.

Када страна држава, односно њени органи повреде правила међународног приватног права која се у међународним односима сматрају обавезним, тада се са подручја међународног приватног права може прећи на терен међународног јавног права. Уместо појединца чија су права или интереси угрожени или прекршени на територији стране државе, појављује се држава чији је он држављанин. У класичном међународном праву то је значило да „свако ко повреди држављанина директно повређује и саму државу. Суверен те државе мора предузети одговор на такву повреду...и присилити агресора на потпуно обештећење или га казнити.....у супротном он није способан да омогући основни елемент грађанске солидарности, сигурност.“³¹⁴ Мада своје порекло вуче из касније проскрибованог института интервенције³¹⁵, као једна од њених могућих мера, дипломатска заштита се током развоја међународних односа, развијала и садржински обогаћивала у виду низа мера чији је циљ заштита сопствених држављана, стекавши на тај начин статус једног од кључних принципа међународног права.³¹⁶ Наравно, „примена мера дипломатске заштите није постављена безусловно. Уобичајено је да се приликом излагања о дипломатској заштити наводе неопходни услови да би она могла бити предузета. Тако се наводе исцрпљење правних средстава државе штетника, постојање активне државне припадности на страни државе која је користи и повреда правила међународног права“.³¹⁷

Држава може да се супституише само на место својих држављана. При томе је, супституишање државе њено дискреционо право, а не обавеза³¹⁸. Обавеза државе да штити сопствене држављане и њихову имовину у иностранству не значи да држава у сваком случају и увек може да користи право супституције. Прелажењем на дипломатску заштиту успоставља се однос државе према држави, тако да оштећени појединац (или правно лице) може своја права да остварује само посредством државе чији је држављанин, што, *stricto sensu*, твори једну абнормалну ситуацију у међународном праву.³¹⁹ Институт генералне супституције не може, разуме се, да повређује начело немешања, односно начело неинтервенције.

Међународни уговори настају на екстерном плану, али је њихова примена у домену уставноправних категорија тј. унутрашњих механизма страна уговорница. Чак и обавезе преузете из области људских права само су обавезе „државе према држави“ и ни у ком случају се не могу третирали као обавезе државе према сопственим

³¹³ Л. Де Фир, *op. cit.*, стр.132.

³¹⁴ E. De Vattel, *Le droit des gens ou les principes de la loi naturelle*, Vol. I, Book II, London, 1758. p. 309. Преузето из: *The Classic of International Law*, Washington, 1916.

³¹⁵ F. Sh. Dunn, *The Protection of Nationals*, The Johns Hopkins Press, Baltimor, 1932, p. 46.

³¹⁶ R. V. Lillich, *The Diplomatic Protection of national abroad: an elementary Principle of international law Under attack*, Vol. 69, no. 2, 1975, pp. 359–365.

³¹⁷ Б. Милисављевић, *Исцрпљење унутрашњих правних средстава као услов за примену дипломатске заштите у међународном праву*, *Анали Правног факултета Универзитета у Београду*, број 1/2012, Београд, стр. 275.

³¹⁸ Стоји као отворено правно питање да ли је за примену института генералне супституције потребно претходно донети посебан закон који допушта ту примену, или се то право извлачи из међународних правила.

³¹⁹ Б. Милисављевић, *Развој института дипломатске заштите у међународном праву*, *Међународна политика*, 62/2011, Београд, стр. 80.

држављанима док се не изврши њихова промулгација у систем националног законодавства. С тим у вези, и обавезе ратне одштете настале по основу мировних уговора који садрже релевантне репарационе клаузуле, су типичне обавезе међународног јавноправног карактера, дакле ангажују државе у њиховом јавноправном капацитету. Однос појединац жртва – држава обвезник репарације, у било ком јавноправном својству је искључен.

У случају да држава обвезник репарационих исплата не испуни своје уговорне обавезе према оштећеној држави, појединац не може те „државне захтеве“ за подмирење ратне одштете потраживати директно од државе којој су репарационе клаузуле наметнуте мировним уговор, јер нема статус субјекта међународног права. То право је строго резервисано за државу припадности појединца. Покретање судског поступка на територији државе држављанства тражиоца ратне одштете, против државе која је дужна да исплати ратну одштету, под „теретом“ је легитимне могућности коју предвиђа међународноправни поредак, да се држава, тужена пред домаћим судом, позове на имунитет од јурисдикције националних судова и тако правно блокира захтев тражиоца. Акција појединца односно групе заинтересованих појединаца је ограничена на покретање иницијативе код надлежних органа сопствене државе да се исплата уговорене ратне одштете покуша остварити, или дипломатским путем, кроз накнадно преговарање, или тужбом пред Међународним судом правде или арбитражним судом, или, што је и меритумно разматрање овог рада, путем индивидуалног покретања судског спора пред надлежним домицилним судовима државе обвезника (а то је већ домен међународног приватног права).

У ситуацији у којој је држава обвезник извршила своју престацију у погледу репарација, евентуална потраживања појединаца - жртава и њихових законских наследника, по основу наплаћених ратних одштета из мировног уговора, строго примењујући правила међународног јавног права, могућа су само према сопственим државама, у ситуацијама када односна држава „занемари“, свесно или несвесно, своје обавезе према сопственим држављанима, а које, обавезе, су уставноправно зајамчене и извиру из правног конекситета између појединца и државе – држављанства. Питање је и правно-политички и формално-технички комплексно и деликатно. Неопходно је, с тога, координисаним дипломатско-политичким активностима, и делањима на оба правна поља, јавноправном и приватноправном, успоставити избалансирани, уједначени приступ укупној проблематици, јер је немогуће у постојећој констелацији међународних односа ефикасно остварити легитимне захтеве и оштећених држава и њихових држављана погођених ратном штетом, саме за себе, без узимања у обзир укупних специфичности и законитости које карактеришу два поменута, међусобно компатибилна, међународна правна конгломерата норми.

На међународном плану постоје политичка, кривична (наравно, кривично могу одговарати само појединци) и грађанска одговорност државе. Грађанска одговорност државе по међународном праву у основи има исту функцију као и грађанска одговорност државе по унутрашњем праву.³²⁰ Држава не одговара само *ex delicto* (одговорност за противправне акте), него и *sine delicto* (нуклеарни удеси, на пример).

Држава несумњиво одговара за акте својих органа, акте и радње државног апарата (тзв. оригинерна одговорност). У доктрини међународног права и у међународној пракси овај облик одговорности није споран. У савременој теорији и пракси спорна је, међутим, тзв. викарна одговорност, то јест одговорност државе за све

³²⁰ M. Frulli, *When are States Liable Towards Individuals for Serious Violations of Humanitarian Law?*, Criminal Justice 1, 2003., str. 406-415.

акте који се догоде на њеној територији, па тиме и акте приватних лица. Спорно је, дакле, да ли је држава одговорна за све што се деси на њеној територији, а представља одређену повреду међународних правила. Међународни суд правде стао је на становиште да викарна одговорност државе није апсолутна, али да држава одговара ако својом организацијом и понашањем допушта могућност повреде међународног права, независно од тога ко је на њеној територији ту повреду извршио.

Као последица одговорности државе јавља се обавеза накнаде штете (репарација). Та накнада врши се на више начина: повраћајем у пређашње стање (*restitutio in integrum*), накнадом у новцу, у истоверсној роби, давањем друге ствари и сл. Накнада може бити и морална сатисфакција у виду јавног извињења, обећања предузимања ефикаснијих мера ради спречавања понављања сличних случајева и сл.

Када је реч о правном основу одговорности у доктрини међународног права постоје различите теорије, пре свега, субјективна и објективна. По субјективној теорији, у чијој основи се налази кривица, држава је одговорна за противправне акте и радње, почињене на њеној територији, али само уколико је знала, а није спречила противправна дела, односно уколико није казнила извршиоце противправних аката. По објективној теорији, за одговорност државе није одлучујућа кривица. Одговорност произилази из чињенице кршења међународне обавезе државе, узрочности између одређених аката и пропуста државе, односно, из чињеница које су противне међународном праву. Трећа, компромисна теорија захтева анализу сваког конкретног случаја, односно групе случајева, а тиме и могућности одговорности због кривице или објективне одговорности. Данас се у међународној пракси више примењује теорија објективне одговорности, нарочито у случајевима где је тешко сигурно доказати кривицу.

У погледу висине накнаде штете у теорији и пракси, такође, нема јединствених гледишта. У Статуту Међународног суда правде утврђена је изричита надлежност тога суда у „одређивању природе и обима обештећења због кршења неке међународне обавезе“ (члан 36). Практика Суда у том погледу је сиромашна, у теорији су присутна различита становишта, а у пракси различита решења. Ипак, у основи се сматра да је при утврђивању висине накнаде неопходно имати у виду стварну штету коју је оштећено лице претрпело. Основни разлог због којег смо посветили посебну пажњу теорији генералне супституције налази се у чињеници да примена института генералне супституције има значајне правне последице у правном поретку Републике Србије, а и зато што у домаћој доктрини нема јединствених гледишта о тој теорији већ се испољавају различита гледишта о садржини, домаћају и потреби примене института генералне супституције.

По најчешће заступљеним гледиштима институт генералне супституције, иако се мора посматрати у вези са корпусом људских права, чиме и сам трпи одређене промене, има своје оправдање и данас. Тог института се не треба одрицати, већ га ваља користити у ограниченим оквирима, и то као *ultima ratio*. Уосталом, до примене овог института може доћи и на основу захтева, односно споразума са другом државом. По овом мишљењу, Република Србија у вршењу своје уставне обавезе заштите својих држављана у иностранству, не може се унапред одрећи института генералне супституције, с обзиром на то да су могуће ситуације, односно случајеви када је нужно прибећи примени тога института управо ради њихове заштите и заштите њихове имовине. Институт генералне супституције има за сврху заштиту држављана Републике Србије и њихове имовине у иностранству, услед чега се примена тога института не може изврши у развлашћивање власника. Другим речима, држава је обавезна да, располажући потраживањима својих држављана у иностранству, обештети оштећена лица у највећој могућој мери, сагласно принципима унутрашњег права, а наравно, и

одредбама међународног уговора, ако се одредбе о накнади нађу и у међународном уговору. Иако држава у заштити држављана Републике Србије у иностранству није ни пуномоћник ни *negotiorum gestor*, већ иступа као суверена власт, држава је, сагласно принципу владавине права и људским слободама и правима, обавезна да савесно и са пажњом *pater familias*-а поступа у примени института генералне супституције односно обештећења својих држављана. Наравно, примена овог института, као што је речено, могућа је само када су исцрпена сва правна средства која југословенским држављанима пружа унутрашњи правни поредак односне државе.

По мањинском мишљењу, Република Србија треба да напусти теорију генералне супституције јер нема места, нити потребе за њеним даљим задржавањем у односима са другим државама. У новом систему међународних односа, овај правни институт је фактички преживео. Међународна правна пракса указује на тешке злоупотребе у примени овог института а домаће искуство такође потврђује да грађани у име којих је Република Србија добила одштету, односно репарације за ратну штету, нису, са изузетком лица на којима су вршени *vivo*-експерименти, добили никакву накнаду. По овом мишљењу, Република Србија не би могла, ни из уставно-правних разлога да прихвати теорију генералне супституције, у смислу овлашћења државе да, позивајући се на заштиту држављана Републике Србије, располаже њиховом имовином у иностранству, а још мање да се одриче те имовине против воље заинтересованих појединаца.

О праву оштећених лица на индивидуалну тужбу против Републике Србије, ради накнаде из онога што је Република Србија на основу генералне супституције, односно међународних уговора, примила од стране државе, сматрамо да зависи од правног основа одговорности стране државе: да ли је у питању ратна штета или су у питању други правни основи потраживања држављана Републике Србије у иностранству.

У првом случају (накнада ратне штете), постоји у основи само морална обавеза државе да општим прописима изједначи грађане у расподели и сношењу општих терета у корист заједнице (тзв. теорија једнакости сношења терета). Последица овог опредељења (морална обавеза државе) је правна неутуживост (уколико држава не донесе опште прописе којим ће уредити ове односе). Међутим, држава би имала правну обавезу да уреди ове односе уколико су поједине категорије, односно поједини грађани претрпели штету већу од оне коју се под истородним околностима поднели други грађани. У случају да држава то не учини (не донесе одговарајуће опште акте) наведеним категоријама грађана, односно појединцима требало би признати право на тужбу ради компензације за претрпљену већу штету. Ова штета накнадила би се из износа који је држава добила на име репарација за ратну штету. Разуме се, ако би држава исплатила износ по овом основу (на име веће жртве од оне које су под сличним околностима подносили други грађани) она би испунила природну облигацију (није платила недуговано).

У другом случају – кад је држављанину Републике Србије чије је потраживање по посебном правном основу различитом од ратне штете (по основу накнаде за рад логорашима, интернирцима и другим лицима на принудном раду за време Другог светског рата, или штете које по другим правним основима југословенски држављани претрпе у иностранству итд.) престало према иностранству међународним уговором који је закључила Република Србија – сматрамо да треба признати право да против државе поднесе тужбу са захтевом за компензацију из накнаде коју је Република Србија остварила међународним уговором, односно из буџета у висини процента који је припао Републици Србији након распада Југославије.

ГЛАВА II

О ОТВОРЕНИМ ПРАВНИМ ПИТАЊИМА У ВЕЗИ СА ПРЕДЛОГОМ ЗА ДОНОШЕЊЕ РЕПУБЛИЧКОГ ЗАКОНА

1. Питања која се могу поставити

Поводом питања да ли постоји уставни основ за доношење закона којим се уређују имовинскоправни односи настали услед престанка права и обавеза држављана Републике Србије на основу међународних уговора, сматрамо да у Уставу Републике Србије постоји уставни основ за доношење овог закона, и да је уставни основ садржан у одредбама члана 97. став 1. тачка 2., 7., и 15., и члана 13. став 1. Устава.

Према одредбама члана 97. Устава Република Србија уређује и обезбеђује: остваривање и заштиту слобода и права грађана; уставност и законитост; поступак пред судовима и другим државним органима; одговорност и санкције за повреду слобода и права грађана утврђених Уставом и за повреду закона, других прописа и општих аката; амнестије и помиловања за кривична дела; (став 1. тачка 2.), својинске и облигационе односе и заштиту свих облика својине; (став 1. тачка 7.), финансирање остваривања права и дужности Републике Србије, утврђених Уставом и законом; (став 1. тачка 15), друге односе од интереса за Републику Србију, у складу с Уставом. (став 1. тачка 15), а према члану 13. став 1. Устава, Република Србија штити права и интересе својих држављана у иностранству.

Поводом питања да ли је постојећи савезни закон из 1978. године престао да важи или је нужно његово усклађивање са Уставом Републике Србије, сматрамо да је правно прихватљив став да постоји потреба за усаглашавања важећег закона са Уставом Републике Србије, јер, прво, нису престали друштвени односи које је закон уредио (није извршено обештећење од стране наше државе држављана Републике Србије због престанка њихових имовинских права на основу међународних уговора које је закључила Југославија чији је правни следбеник Република Србија са другим државама, пре свега оним које су поражене у Другом светском рату), и друго, треба регулисати обавезе Републике Србије после противуставне сецесије бивших југословенских република. Правно је могуће да се усклађивање важећег закона изврши путем измена и допуна тога закона, али уколико би законом по угледу на постојећи, осим обештећења грађана за претрпљену ратну штету у Другом светском рату требало уредити и евентуалне будуће ситуације, односно случајеве у вези с применом института генералне супституције (обештећење држављана Републике Србије - жртва НАТО бомбардовања 1999., где још увек постоји низ отворених правних питања о одговорности за насталу штету, итд.), а не само обавезе Републике Србије које произлазе из досад закључених међународних уговора, примереније је донети потпуно нови закон.

Законом чије се доношење предлаже не би морало да се врши суштинско већ само правно-формално (терминолошко), усклађивање важећег закона са Уставом Републике Србије. То има за последицу да се у правном поретку Републике Србије, у својој суштини, задржавају и даље не само решења важећег савезног закона из 1978. године која су заснована на Уставу СФР Југославије него, и из закона из 1957. године која су била усклађена са Уставом ФНР Југославије.

Поводом могућих питања да ли, у оквиру усклађивања важећег закона са Уставом Републике Србије, треба уредити питање накнаде, тј. обештећења држављана Републике Србије од стране СР Немачке услед престанка њихових имовинских права у иностранству само на основу раније закључених међународних уговора (до дана ступања на снагу овог закона), или и будућих међународних уговора које закључи Република Србија са другим државама (евентуално за обештећење жртава НАТО бомбардовања, после ступања на снагу овог закона), сматрамо да су правно могућа оба решења, а да је избор између њих ствар одлуке републичке владе, зависно од разлога коришћења института генералне супституције и циљева које влада буде желела да оствари доношењем закона.

По нашем мишљењу, регулатива закона чије се доношење предлаже, треба да се односи само на питања уређивања накнаде у вези са, до доношења односно његовог ступања на снагу, постојећим међународним уговорима, а питања обештећења држављана Републике Србије услед престанка њихових имовинских права у иностранству на основу међународних уговора које *pro futuro* закључи Република Србија, не треба уређивати овим законом, већ законима о потврђивању (ратификацији) односних међународних уговора или, евентуално, другим (посебним) законима.

Поводом питања садржине закона, сматрамо да њиме треба, а не пратећим подзаконским актима, утврдити тачне категорије лица (и случајеви), на које предложени закон треба да се односи, висину накнаде оштећеним субјектима, као и правне последице престанка својинских права страних лица у Републици Србији

У вези са овим, закон неопходно треба да буде не само уставноправно него и међународноправно утемељен. Због тога и круг лица, односно случајева на које се закон односи (жртве нацистичког прогона, интернирци, ратни заробљеници, лица над којима су вршени *in vivo*-експерименти, власници имања у пограничном појасу која су размењивана и др.), треба тумачити и ближе разрадити у закону, полазећи, пре свега, од садржине и обима појмова и значења термина употребљених у међународним уговорима.

Такође, разлози унутрашњег правног поретка Републике Србије налажу да се утврде начела којима ће се држава Република Србија обавезати на одговарајуће понашање према својим држављанима у случајевима када их, на основу правила међународног јавног права, супституише у заштити њихових имовинских права у иностранству на основу раније закључених или будућих међународних уговора које закључи са другим државама. Како у тим односима грађани на основу међународног уговора, као јавноправног акта, могу бити лишени одређених имовинских права, то право на накнаду, тј. обештећење постаје централни правни институт међусобних односа Републике Србије и оштећених држављана Републике Србије. Будући да је то право садржано у Закону о облигационим односима, јер држава је у обавези да обештети своје држављане у свим случајевима генералне супституције у заштити њихових имовинских права у иностранству услед којих је дошло до престанка тих права на основу раније закључених, или међународних уговора које закључи са другим државама; Друго, држава је дужна да у овим односима савесно³²¹ изврши своје обавезе према појединцима, односно оштећеним лицима; Треће, држава је дужна да оштећеним лицима да накнаду у висини која не може бити мања од износа који она оствари на име обештећења за престала потраживања својих држављана у иностранству; Четврто, држава може у одређеним ситуацијама дати и већу накнаду него што је примила, ако је државни интерес налагао да се тако поступи (случај двовласника или размене

³²¹ Члан 11. ЗОО.

земљишта које се налази у пограничном појасу); Пето, у случају једностраног одрицања од репарација за ратну штету оштећеним држављанима, жртвама терора окупаторске војске земље којој је ратна штета опроштена, припада накнада најмање у износу накнаде коју би држава добила да се није одрекла репарација; Шесто, у погледу накнаде за ратну штету држава суверено одлучује да ли ће и у ком износу обештетити оштећена лица јер је, у основи, реч о њеној моралној обавези.

Сматрамо да ову материју свакако треба уредити посебним законом чије се доношење предлаже, или у оквиру закона о ратификацији (потврђивању) међународних уговора, с обзиром на то да ће се предмет закона тицати само уређивања односа између Републике Србије и држављана Републике Србије.

Правно је несумњиво да постоји међународноправна и уставноправна обавеза Републике Србије да, после генералне супституције, из буџета обештети своје оштећене држављане најмање у мери колико је добијено супституисањем Југославије у заштити односно престанку имовинских права (њених држављана) у иностранству.

Поводом питања да ли Република Србија има право, будући да је укинут Закон о заштити југословенске имовине у иностранству, да ликвидира имовинскоправне односе својих држављана, истовремено имајући у виду одредбу хрватског закона која упућује на преговоре између две земље о имовини која је остала у Хрватској, сматрамо:

(1) С правног становишта није неопходно да претходно постоји закон којим би Република Србија била овлашћена да у пракси примени институт генералне супституције, јер то овлашћење има као суверена држава и пуноправни међународни субјект.

(2) За примену института генералне супституције није потребно ни претходно постојање међународног уговора између државе која намерава да супституише своје држављане у заштити њихових имовинских права или других интереса и државе која та права, односно интересе повредила (нпр. неисправним радом својих органа), чак ни уколико та друга држава (у овом случају СР Немачка) то захтева. Слободним одлучивањем да ли ће супституисати своје држављане, Република Србија потврђује своје сопствено право да у личности својих држављана обезбеди поштовање међународних уговора, односно правила међународног права.

(3) Из правила међународног права произилази, такође, да Република Србија, ако намерава да се супституише уместо својих држављана, не може да се појави са јавном тужбом по међународном праву (тј. уђе у међународни спор са СР Немачком) или прибегне дипломатској акцији у корист својих држављана, пре него што буду исцрпљена сва редовна правна средства по унутрашњем праву (тзв. редовни правни пут) СР Немачке у којој су повређена имовинска права и интереси тих држављана.

(4) У примени института генералне супституције држава не иступа „у име и за рачун“ својих држављана као њихов заступник, односно пуномоћник, па чак ни као *negotiorum gestor*. Међународне уговоре са другим државама којима се регулишу спорна имовинскоправна питања неких држављана у иностранству држава не закључује у њихово име и за њихов рачун, већ иступа као суверена власт, у складу са правилима међународног права.

У вези с тим треба имати у виду одређене промене које је претрпео овај институт у садашњим околностима, посебно имајући у виду начело владавине права и корпус људских права уопште, као и уставну обавезу Републике Србије да пружа заштиту својим држављанима у иностранству (члан 13. став 1. Устава Републике Србије).

Према томе, за разлику од међународног права по коме је држава овлашћена али не и обавезна да се супституише на место својих држављана, по концепту владавине права и члану 13. став 1. Устава, Србија би била дужна да заштити своје држављане у иностранству, наравно, кад се за то стекну услови, тј. када је исцрпљен редовни правни пут по прописима односне стране државе.

2. Образложење мишљења о отвореним правним питањима у вези са законом чије се доношење предлаже

У прилог мишљењу да у Уставу Републике Србије постоји уставни основ за доношење Закона о уређењу имовинских односа насталих услед престанка права и обавеза држављана Републике Србије у иностранству на основу међународних уговора наводимо:

(1) Уставни основ уопште, па и у Уставу Републике Србије, веома ретко се изричито налази у уставним одредбама. Уставни основ је, најчешће, уствари резултат тумачења Устава. Уставни основ за доношење овог закона налази се у одредбама члана 97. тачка 1, 2, 5, 7., а у вези са чланом 13. став 1. Устава Републике Србије;

(2) На основу члана 97. Устава Република Србија, као суверена држава и пуноправни међународноправни субјект, искључиво је овлашћена да утврђује политику, доноси и извршава законе, друге прописе и опште акте у областима, односно питањима међународних односа (тачка 1). Отуда је овлашћена и да закључује и потврђује међународне уговоре (чл. 97. и 99. Устава) применом института генералне супституције, и да ступа на место својих држављана у односима са другим државама, у заштити њихових имовинских права и интереса у иностранству.

(3) Република Србија је уставно надлежна (члан 97. тачка 7. Устава) и за уређивање облигационих односа, као и основа својинскоправних односа. Због тога се законом могу уредити облигационоправни и стварноправни аспекти правног захтева држављана Републике Србије за компензацију (обештећење) за њихова имовинска права, потраживања и интересе који су престали на основу закључених и потврђених међународних уговора. Разуме се, да се заштита имовинских права мора вршити у складу са уставним одредбама којима се гарантују слобода, права и дужности човека и грађанина (члан 97. став 1. тачка 2. Устава) у складу са уставним овлашћењима државе на основу којих се уређује начин остваривања тих слобода и права и обезбеђује њихова заштита.

(4) Изричита уставна одредба по којој „Република Србија штити права и интересе својих држављана у иностранству“ (члан 13. став 2. Устава), мора се протумачити тако да се ова заштита не односи само на личност, него и на имовину, односно имовинска права, интересе и потраживања држављана Републике Србије у иностранству. При томе, разуме се, ова уставна одредба не може бити самосталан и довољан правни уставни основ за доношење закона, већ само у вези са одредбама члана 97. тачка 1, 2. и 7. Устава које опредељују надлежност државе у овој области.

Схватање да члан 13. став 1. Устава Републике Србије не може бити уставни основ за доношење предложеног закона, захтева више интелектуалних напора за тумачење од (казуистички писаног) Устава СФРЈ; да би било уставноправно неприхватљиво да држављанин у иностранству ужива, по самом Уставу, заштиту Републике Србије, али да држава нема законодавне надлежности да ту заштиту и уређује.

Исто тако било би неприхватљиво гледиште да је за постојање уставног основа за доношење било ког закона довољно да се у Основним одредбама Устава предвиђа одређена обавеза државе, независно од тога да ли је у члану 97. Устава Републике Србије утврђено да држава ту обавезу уређује.

Наиме, по таквом мишљењу, основне одредбе Устава Републике Србије (чл. 1. до 18.), имајући у виду правни значај одредаба о слободама, правима и дужностима човека и грађанина јер имају општи, начелни значај, Устав, због апстрактности, начелности и уопштености својих норми није ни могао да ближе одреди како ће и којим инструментима Републике Србије штитити држављане у иностранству. По нашем мишљењу све уставне одредбе имају исти ранг и значај, иако би се можда могло усвојити становиште доктрине, по коме одредбе о слободама, правима и дужностима човека и грађанина, као део корпуса универзалних људских слобода и права, имају виши ранг и правну снагу од осталих уставних норми. Осим тога, надлежност Републике Србије није утврђена само у члану 97. Устава (који представља матични члан, тј. *sedes materiae* за опредељивање надлежности државе), већ и у другим уставним одредбама укључујући и основне одредбе (нпр. одредбе о грбу, службеној употреби језика и писма и држављанству).

Постоји више разлога због којих сматрамо да је практичније донети нови закон него вршити усклађивање постојећег Закона о уређењу имовинских односа насталих услед престанка права и обавеза држављана СФР Југославије на основу међународних уговора („Службени лист СФРЈ“, бр. 11/78), са Уставом Републике Србије. Најпре зато што се важећи закон концепцијски односио на регулисање односа држављана из шест република са савезном државом чији је правни следбеник Република Србија, па би усклађивањем постојећег закона Србија практично остала обвезник у континуитету нерешених питања која се односе и на држављане бивших чланица Југославије. Друго, важећи закон треба ускладити са Уставом Републике Србије због тога што би његовим стављањем ван снаге, односно простим уклањањем из правног поретка не само формално, већ и практично велики број оштећених држављана Републике Србије био лишен права на накнаду; треће, промењена међународна ситуација додатно је правно актуелизовала и заострила питања правне одговорности Републике Србије за (не)извршење њених обавеза према својим држављанима које произилазе не само из одредаба важећег закона него и из међународних уговора на чијем пуном поштовању данас држава мора посебно инсистирати, имајући у виду непрекинути субјективитет Југославије и начело владавине права (члан 9. став 1. Устава Републике Србије).

Правно је могуће да се усклађивање постојећег закона са Уставом Републике Србије изврши на један од два начина: прво, изменама и допунама важећег закона и друго, доношењем новог закона којим ће се важећи закон ускладити са Уставом. Овај начин усклађивања примеренији је суштинском усклађивању и омогућава његово лакше коришћење и примену у пракси.

Да закон чије се доношење предлаже треба да се односи само на питања уређивања накнаде у вези са постојећим међународним уговорима заснива се на (1) потреби да се уреди комплекс нерешених питања и односа који су настали у ранијем периоду применом института генералне супституције на основу потврђених и објављених међународних уговора. (2) Уколико треба уредити будуће случајеве у вези са генералном супституцијом државе примеренији је донети нови закон који би та питања уредио на општи начин за све случајеве. То значи да би тим законом требало утврдити одређена начела која би обавезивала државу на одговарајуће понашање приликом пружања заштите својим држављанима у иностранству, односно при

закључивању међународних уговора у обезбеђивању те заштите. Конкретна питања треба регулисати законима о потврђивању односних међународних уговора. (3) Доношење закона којим ће се уредити будуће правне последице услед примене института генералне супституције не треба оптерећивати многобројним нерешеним питањима и односима насталим у протеклом периоду, које, с обзиром на њихове специфичности, ваља уредити законом чије се доношење предлаже, већ средиште пажње треба фокусирати на обештећење жртава и наследника из Другог светског рата;

Основни разлог којим би се могло оправдати мишљење да предложеним законом треба предвидети уређивање и будућих случајева у вези са применом института генералне супституције, а не само обавеза државе о до сада закључених међународних уговора, произилази из потребе да се једним законом уреде, на принципијелно исти начин, питања обештећења држављана Републике Србије, независно од мноштва основа из којих је произашла или убудуће може произаћи обавеза накнаде.

Законом чије се доношење предлаже треба сасвим прецизно одредити (у категоријалном смислу речи), на која се лица, односно случајеве закон односи. Разлози за овакво одређење лежи у потреби да се законом ближе одреде садржина и обим појмова и значење термина који се користе у међународном уговору³²² (нпр. појам жртве нацистичког прогона ратних заробљеника, логораша, лица на којима је вршен *vivo*-експеримент), јер без јасног и разговорног дефинисања појмова, односно прецизног одређивања термина нема суштинске примене закона, па ни неопходне правне сигурности.

Битни разлози због којих предлажемо да се у закона чије доношење предлажемо уграде начела која би важила за одређивање накнаде оштећеним грађанима, мотивисани су потребом да се Република Србија обавезе на одговарајуће понашање у свим случајевима када их она супституише у заштити њихових имовинских права у иностранству на основу међународних уговора.

У прилог реченог наводимо:

(1) Иако су односи који се стварају на основу међународних уговора, односи између држава, дакле, односи јавноправне природе, и мада се у споровима по питању међународне одговорности појављује држава као једина оштећена страна и накнада штете изриче у њену корист (без обзира да ли се држава појављује директно као оштећено лице или се само супституише на место појединца, и без обзира што се у неким међународним пресудама одштета изрицала држави, али у корист оштећеног лица – што, иначе, представља изузетак) – правило је да питање обештећења, то јест, накнаде оштећеним субјектима ствар државе која је примила одштету, независно од тога да ли је реч о одговорности стране државе *ex delicto* или *sine delicto*.

(2) Савесност државе у извршавању својих обавеза према оштећеним лицима подразумева и обавезује на понашање *bona fides*, а не профитирање на рачун својих држављана.

(3) Висина накнаде не би се могла одређивати применом члана 58. став 2 Устава Републике Србије, по принципу „пуне накнаде“ која не може бити нижа од тржишне која се даје на име експропријације непокретности на које постоји право својине, јер репарације за ратну штету, односно накнада за облигациона потраживања нису не могу се изједначавати са експропријацијом и условима утврђеним за њену примену („кад то захтева општи интерес утврђен у складу са законом“);

³²² S.H.Bong, *op. cit.*, s. 187.

(4) Правило да је држава дужна да обештети своје оштећене држављане у границама примљене репарације, односно примљеног обештећења за њихова преостала потраживања, може и треба да буде кориговано исплатом и веће накнаде од примљене, разуме се, ако је постојао општи интерес да се тако поступи у конкретном случају (нпр. у случају двовласника).

(5) Основни разлог да се у пројекту закона утврди и обавеза накнаде оштећеним држављанима – жртвама терора окупаторске војске државе (Бугарска) којој је утврђену ратну штету опростила СФРЈ, произилази начелно из принципа равноправности грађана, као и правне претпоставке да се износ опроштене ратне штете има сматрати наплаћеним, а накнада оштећеним лицима, односно њиховим наследницима, исплати из буџета.

У овом закону не треба уређивати правне последице престанка својинских права страних лица, и то из следећа два разлога: прво, што закон треба садржински ограничити само на правне последице заштите држављана Републике Србије и њихове имовине у иностранству, и друго, што ову материју, као део целине стварноправних односа са страним елементом, треба уређивати или посебним законом, или међународним уговором, односно у оквиру закона којим се потврђује међународни уговор.

Супротно овим разлозима, може се изложити и мишљење да је потребно у овом закону уредити и правне последице престанка својинских права страних лица у Републици Србији како би се, посебно за случај двовласничких имања, могла одредити јасна решења која би важила и за будуће случајеве. По овом мишљењу наведене правне ствари, заправо, треба решавати без одуговлачења, брзо, ефикасно и економично, са што мање трошкова, при чему, разуме се, треба претходно утврдити све релевантне чињенице које ће служити као подлога за мериторно одлучивање. Решавање ових ствари, по правилу, је везано преузетим међународним обавезама и оствареним износима по међународним уговорима, те нема потребе да се законом допушта и могућност покретања управног спора, као превасходно спора о законитости коначних управних аката, а не спора пуне јурисдикције.

3. Остала питања

Ми се нисмо сасвим и у целости могли изјаснити о правном дејству службено необјављеног (поверљивог) *Aide memoire*-а југословенске владе од 26.11.1973. године (у односу на тврдњу да је СФРЈ изјавила СР Немачкој да пристаје да се износом од 1 милијарде ДМ компензирају жртве нацистичког прогона), тзв. „Брионске формуле“ (Коминике са разговора Тито – Брант на Брионима априла 10973. године), с обзиром на то да нам интегрални текстови тих међународноправних докумената нису били доступни у оригиналу или у веродостојној копији. Аутор је оценио да се само увидом у материјал „Међународноправно тумачење тзв. Брионске формуле и домашаја споразума *Kapitalhilfe* у области плаћања ратне штете од стране СР Немачке“ – 9.03.1994. године, ствара само посредна представа о правном значењу, а тиме и о правним последицама и домашају споразума *Kapitalhilfe* (у који су, како то уосталом произилази из наведеног материјала, унети само одређени елементи из оба горе наведена међународноправна документа).

Независно од тога што није располагао свим релевантним документима (*Aide memoire* и Коминике) аутор је на основу анализе Споразума *Kapitalhilfe* оценио да постоје бројни разлози који недвосмислено потврђују да СР Немачка није исплатила

репарације за ратну штету проузроковану током Другог светског рата, нити накнаду (обештећење) за потраживања по основу принудног рада и другим основама југословенским држављанима – ратним заробљеницима, интернирцима и другим категоријама оштећених грађана, које је Немачка, по међународном праву, дужна обештетити.

Чињеница је да је укупна ратна штета коју је Југославија претрпела у Другом светском рату процењена од Државне репарационе комисије Владе Југославије на приближно 47 милијарди USD (по вредности из 1938. године), од чега на Немачку отпада 35,6 милијарди USD; Италију 10 милијарди USD; Мађарску 542 милиона USD и Бугарску 650 милиона USD.

Како мировни уговор са Немачком до данас није закључен – то ни износ укупне ратне штете Југославији није утврђен двостраним или вишестраним споразумом. У сваком случају овај је износ сада око тридесет седам пута већи у односу на процењену штету у односу на вредност унце злата и долара из 1938. године.

Чињеница је, такође, да је СР Немачка до сада исплатила Југославији у виду демонтираних немачких фабрика и постројења која су пренета у Југославију – износ од око 36.000 USD (хиљадити део од процењене ратне штете); и друго, у виду накнада жртвама *in vivo*–експеримената – износ од 8 милиона DM, који је исплаћен појединачно југославенским држављанима који су били жртве замрзавања, кастрације и других медицинских експеримената на живим људима;

Из анализе правне природе Споразума у одобравању помоћи у капиталу (*Kapitalhilfe*) произилази да је (а) у питању је двострани теретни правни посао, врста именованог уговора о зајму – кредиту (истина са повољним каматама), који правно обавезује на повраћај и главнице и камата, а не једнострано обештећење – накнада ратне штете коју је штетник (поражена држава) дужна да плати оштећеном (ратном победнику), и то без икаквих услова; (б) накнада ратне штете је инструмент међународног јавног права, који се уређује по правилима међународног права, чија се природа не може мењати уговорима грађанског права; (в) по основу помоћи у капиталу *Kapitalhilfe*, Југославија је до сада искористила најпре, износ од 300 милиона DM по Протоколу о помоћи у капиталу из 1972. године (није објављен) а, потом, износ од 700 милиона DM по Споразуму о одобравању помоћи у капиталу из 1974. године („Сл. лист СФРЈ“, број 66/74). Средства тог кредита коришћена су у Југославији (према информацији Народне банке Југославије), за намене о којима је одлучивало Савезно извршно веће. По овоме кредиту отплата осталих рата је више пута репрограмирана и одлагана; (г) Потреба дугорочне економске и друге сарадње – на којој се инсистира у Преамбули Споразума – је неспорна потреба развоја и уговорних односа између две државе, али она не би смела да замени правни основ исплате (репарацију ратне штете); (д) посредно повезивање исплате репарација ратне штете са кредитом на основу тзв. Брионске формуле (које је формулисано Преамбулом Споразума *Kapitalhilfe* на начин да „полазећи од сагласности, изражене у Коминике – у поводом посете савезног канцелара Бранта Југославији, преостала отворена питања из прошлости треба решавати кроз дугорочну сарадњу на економским и другим пољима, у циљу дефинитивног испуњења ове сагласности...“ може се и мора разумети не само као потреба, него и правна обавеза закључивања низа међународних уговора којима ће Република Србија и СР Немачка регулисати и репарацију ратне штете, и обештећења држављана Републике Србије по другим основама, али и питања дугорочне економске и друге сарадње.

Према томе, на основу анализе Споразума о помоћи у капиталу јасна је оцена да се текст тог Споразума не односи на питање обештећења ратних војних заробљеника принудних радника, нити интернираца принудних радника.

Грађанима који су претрпели штету због дејства мађарске окупаторске војске у току 1941. до 1945. године припада накнада (паушална или у више рата) било из средстава која за ове намене оствари Република Србија на основу деобног биланса СР Југославије.

Разлози за овакав став произилази из чињеница: (а) Мировним уговором са Мађарском (1947. године) утврђен је износ ратне штете коју је Мађарска требало да исплати Југославији, а споразумима који су овом уговору претходили (1946. године) и следили (1956. године) створене су основе за исплату, односно прецизиран начин исплате ратне штете; (б) будући да је утврђену обавезу плаћања ратне штете Мађарска измирила у периоду од 1956. до 1961. године испоруком роба (локомотива и опреме), која је била распоређена републикама у саставу СФР Југославије, то је (после противуставне сецесије бивших република од СФР Југославије) потребно у оквиру деобног биланса СФР Југославије расправити питање реализоване ратне штете од Мађарске, а са бившим сецесионистичким републикама којима су биле додељене те локомотиве и машине – договорити се о делу средстава за ове намене који ће се признати Савезној Републици Југославији.

Бледски споразум од 1. августа 1947. године, којим се ФНР Југославија одрекла права на исплату репарација ратне штете од Бугарске, односно којим је Бугарској опростила утврђену ратну штету, има карактер правно – обавезујућег једностраног међународноправног акта, који се не може побити актима Републике Србије. Практично, то значи да је Декларација о поништењу одлуке руководства земље о „праштању“ Бугарској накнаде за ратну штету коју је донела Народна скупштина Републике Србије 24. јуна 1991. године³²³ непостојећи акт са становишта међународног јавног права. Једностранни акти о одрицању од репарација, који су донети у законом прописаном поступку од стране надлежних органа савезне државе, правно обавезују државу која их је донела. Такви акти се не могу опозивати (правило *pacta sunt servanda*). Они би се могли евентуално поништити и то само од стране органа државе која је акт донела, али уколико су испуњени услови за ништавост уговора одређени Бечком конвенцијом о уговорном праву;

Чињеница да је Југославија донела пуноважан акт о одрицању од права на исплату репарације за ратну штету не лишава могућности и права држављане Републике Србије као правне следбенице, да од ње захтевају исплату накнаде за потраживања која су имали у вези са опроштеном ратном штетом. Сматрамо да је обавеза државе да, у заштити имовине држављана Републике Србије у иностранству применом института генералне супституције, обештети оштећена лица најмање у мери износа добијеног по међународном уговору.³²⁴

Из природе теорије генералне супституције, као института међународног права и тумачења целине текста Устава Републике Србије, али и из општеприхваћених правила међународног права, који су саставни део унутрашњег правног поретка Републике Србије (члан 16. став 2. Устава Републике Србије) произилази да се примена овог института не може условљавати претходним постојањем закона ни потврђеног и објављеног међународног уговора закљученог са другом државом, којим би Република Србија била овлашћена да у пракси поступа по правилима наведеног института, већ да

³²³ „Службени гласник РС“, бр. 48/91

³²⁴ Д. Јаковљевић, *Op. cit.*, 1997., стр. 10.

се може условљавати једино захтевом да буде исцрпљен редовни правни пут (правни лекови), унутрашњег правног поретка државе у којој су повређена имовинска права, интереси и потраживања држављана Републике Србије.

4. Правне могућности за остваривање укупне ратне штете и других обештећења од СР Немачке

4.1. Полазна опредељења

По нашој оцени постоји несумњив правни основ по коме Република Србија може да тражи од Савезне Републике Немачке накнаду дела претрпеле ратне штете коју још није остварила, као и наплату неизмирених потраживања у вези са радом ратних заробљеника, логораша, интернираца и других њених држављана који су у периоду од 1941. – 1945. године били на принудном раду.³²⁵ При томе Република Србија не би смела да буде стављена у гори положај у односу на друге земље које су од Немачке оствариле право на репарације за претрпљену штету без икаквих услова. Репарације за ратну штету у форми кредита са каматом, без обзира на повољне услове, као и до сада примљени износ обештећења за жртве нацистичког прогона у односу на укупну ратну штету, се не би могли сматрати решењем које би било сагласно важећим нормама међународног права.³²⁶

4.2. Клаузула *rebus sic stantibus* и Споразум о помоћи у капиталу - *Kapitalhilfe*

Коришћењем клаузуле *rebus sic stantibus* (тј. суштински промењених околности као разлога за раскид или ревизију уговора), Република Србија би могла да, на легалан начин, уместо Споразума о помоћи у капиталу (*Kapitalhilfe*), захтева да се закључи нови уговор са СР Немачком и повољније реше питања обештећења њених држављана и репарације за ратну штету из Другог светског рата.

У прилог правне заснованости овог предлога наводимо да је клаузула *rebus sic stantibus* предвиђена у Бечкој конвенцији о уговорном праву (члан 62.), а да су ту конвенцију прихватиле и ратификовале и СР Немачка и Република Србија. То би омогућило да се: (а) изврши „повраћај у пређашње стање“ пре закључења наведеног Споразума о помоћи у капиталу; (б) преговори са СР Немачком воде без икаквих оптерећења, посебно оних који произилазе из различитих тумачења правних аката из прошлости („Брионска формула“, *Aide memoire* југословенске владе), и (в) приступи

³²⁵ У вези са наведеном начелном оценом треба указати и на мишљење појединих удружења, односно научних радника. Тако: Удружење ратних заробљеника Југославије 1941. до 1945. године, такође, да Република Србија има не само право него и дужност да захтева од СР Немачке обештећење које припада југословенским ратним заробљеницима и другим лицима због принудног рада, па је, у том смислу, и само предузело низ одговарајућих активности код немачких власти; проф. др Стеван Ђорђевић у чланку објављеном у часопису „Анали Правног факултета у Београду“, бр. 6/94, износи конкретне предлоге за накнаду ратне штете од СР Немачке сматрајући да она није у целини исплатила репарације и друга потраживања оштећених држављана Републике Србије;

³²⁶ Др Никола Живковић, научни саветник Института за савремену историју, у серији чланака објављених у „Политици“ у периоду од 23. до 28. маја 1996. године, такође, доказује да СР Немачка није измирила укупну ратну штету, као ни потраживања југословенских држављана по другим одговарајућим основама.

закључењу новог правног посла о обештећењу и репарацијама који не би био двострано теретан (као што је то случај са Споразумом о помоћи у капиталу – *Kapitalhilfe*).

Међутим, постоји вероватноћа да би њена примена била не само отежана већ и онемогућена од стране СР Немачке. Ваља имати у виду да промењене околности као правни основ за ревизију уговора имају веома изузетан карактер и да се изузетно тешко доказују. А уколико једна страна уговорница одбије захтев за ревизију, друга страна може изнети спор пред Уједињене нације. У овом случају може доћи (ако би уопште дошло, у што је тешко поверовати) само до препоруке УН-а, а препорука има карактер сугестије. Другим речима, о клаузули *rebus sic stantibus* коначно одлучују државе потписнице уговора.³²⁷ Али, уговор о коме је реч (Споразум о помоћи у капиталу) по свом карактеру је такав да нерешено питање репарација за ратну штету, коју је Република Србија претрпела од стране Немачке у Другом светском рату, потпуно оправдано може бити разлог за примену клаузуле *rebus sic stantibus* на тај уговор.

Бечка конвенција о уговорном праву усваја у начелу клаузулу *rebus sic stantibus*, али је дефинише у негативном смислу и даје јој веома ограничено дејство.

Конвенција предвиђа да се суштинска промена околности не може навести као разлог престанка уговора или повлачења из њега, осим ако: „(а) постојање ових околности не представља суштинску основу престанка чланица да буду везане уговором; и ако (б) ова промена нема за циљ да коренито промени значај обавеза које остају да се изврше на основу уговора“ (члан 62.). Очито је, према томе, да је у случају наведеног споразума о помоћи у капиталу са Немачком потпуно реално говорити о могућности коришћења клаузуле *rebus sic stantibus* за ревизију тога споразума.

4.3. Репарација за сваки индивидуално одређени штетни догађај (парцијални приступ)

Суштина се своди на следећа три елемента: Прво, на дипломатску понуду Републике Србије да СР Немачка намирује укупну ратну штету, не глобално и одједном, већ постепено (*step by step*), и појединачно по индивидуално одређеном штетном догађају за који се тражи репарација (нпр. обештећење за бомбардовање и уништење Народне библиотеке у Београду 6. април 1941. године). Сваки конкретни захтев мора бити чињенично потпуно обрађен и документован³²⁸ и вредносно опредељен у новцу. Друго, на дипломатску понуду Републике Србије да се спор реши арбитражним путем или пред Међународним судом правде, или другим међународни судом (под претпоставком да СР Немачка одбије у разговорима постављени захтев за намирење ратне штете). И коначно треће, ако СР Немачка одбије пророгацију судске надлежности или компромисорну клаузулу (за избор арбитраже), Република Србија би могла да једнострано, али потпуно легално – по свим правилима међународног права – одбије даље враћање оног дела кредита који спада у њену обавезу деобним билансом при расподели 1 милијарде ДМ који је добила СФР Југославија на основу Споразума о помоћи у капиталу.

³²⁷ М. Крећа, *Основи престанка дејства уговора у међународном јавном праву*, Научна књига, Београд, 1991, стр. 144- 147.

³²⁸ Исцрпан садржај уништеног фонда Народне библиотеке у Београду, њених информативних средстава, бројних октоиха, јеванђеља, рукописних књига на пергаменту, повеља царева и манастира, манастирских споменица, збирки докумената, ретких књига, периодичних издања и сл. дат је у књизи: Н. Живковића, *op. cit.*, 1994.

4.4. До репарација за укупну штету путем више споразума о помоћи у капиталу (глобални приступ)

За разлику од парцијалног приступа, репарације преосталог дела ратне штете од СР Немачке требало би реализовати етапно, у две фазе, и то:

Прва фаза, обухватила би период стабилизовања међународног положаја Републике Србије. У тој фази правни оквири дугорочне економске и друге сарадње, који су утемељени Коминикеом са разговора Тито – Брант тзв. Брионска формула, и принципи који су дошли до изражаја у Споразуму о помоћи у капиталу од 1974. године, треба да буду основ за настојање Републике Србије да, у овом периоду, обезбеди закључивање низа споразума о помоћи у капиталу са СР Немачком. Правно, то је могуће остварити управо позивајући се на принципе из Споразума о помоћи у капиталу који подразумева трајне односе економске и друге сарадње Републике Србије и СР Немачке. То је, уосталом, и међународноправна обавеза СР Немачке. На разлици између либора (8%) и (објективно веома повољне) каматне стопе (2%) за коришћење кредита за дугорочни економски и други развој по низу споразума које би, тек, требало да закључи Република Србија са СР Немачком могла би се створити средства (фонд) из којих би Република Србија измиривала потраживања својих држављана која они имају по различитим основама (ратни заробљеници, интернирци, принудан рад других лица и сл).

Друга фаза, уследила би тек после брижљиво примењене анализе економских ефеката насталих закључивањем и извршавањем низа споразума о помоћи у капиталу од СР Немачке. Та анализа представљала би основ за доношење политичке одлуке којом би Република Србија и званично затражила дефинитивно регулисање питања нерешених односа са Немачком, а поводом ратне штете коју је као федерална јединица Југославије претрпела у Другом светском рату.

4.5. Потраживање накнаде за рад ратних заробљеника, логораша, интернираца и других држављана Југославије на принудном раду у Немачкој и другим државама за време Другог светског рата

СР Немачка није извршила своју обавезу према међународном праву, јер није признала и исплатила накнаду за принудни рад ратних заробљеника, логораша, интернираца и других држављана Југославије на принудном раду у немачким логорима за време Другог светског рата. Због тога су ова лица легитимисана да пред немачким судовима, сама или преко својих удружења, покрену питања обештећења за принудни рад за време Другог светског рата. Потраживање накнаде за принудни рад наведених категорија лица (држављана Републике Србије) – одвојено од захтева за наплату ратне штете – могуће је правно образложити на следећа два начина:

- 1) прво, ово потраживање заснива се не одредбама Женевске конвенције о ратним заробљеницима (од 27.07.1929. године) – коју су, поред осталих, закључили и Немачки Рајх и Краљевина Република Србија; и
- 2) друго, право на накнаду за рад, једно је од универзалних људских права које је прокламовано Општом декларацијом о правима човека (из 1948. године).

Чињеница да право на накнаду за принудни рад свих ових лица није санкционисано немачком правном праксом, односно немачким радноправним законодавством, не гаси обавезу немачких субјеката према ратним заробљеницима и

другим лицима која су била на принудном раду. У случају неуспеха у остваривању овог права, с позивом на међународне обавезе држава, којих би морала да се у пракси придржава и СР Немачка, биле би створене претпоставке за дипломатску акцију или за вођење међународног спора између СР Немачке и Републике Србије. У сваком случају питање обештећења за принудни рад ратних заробљеника и других наведених категорија држављана Републике Србије треба сматрати отвореним и нерешеним питањем међусобних односа између Републике Србије и СР Немачке, која у том погледу није извршила своје несумњиве обавезе по правилима међународног права.³²⁹

У преговорима које Република Србија буде евентуално повела ради обештећења потраживања свих категорија лица, требало би расправити и питање извора средстава за ова обештећења (наменски фондови у предузећа у којима су ова лица радила или средства која терете буџет немачке државе). Наиме, уколико се прихвати досадашњи критеријум (на коме је Немачка инсистирала), да се накнада одређује према месту рада ратних заробљеника, могућност за остваривање овог обештећења имали би сви они бивши заробљеници немачких логора који би могли пружити конкретне доказе о раду у току трајања заробљеништва. Међутим, пошто се из постојеће базе података, којом располаже Заједница удружења жртава Другог светског рата Србије, може закључити да је највећи број ратних заробљеника из Југославије радило на имањима пољопривредника, реално је захтевати да фондове за исплату тог обештећења формира немачка на терет свог буџета. Због тога је од значаја да се Република Србија заложи да и средства буџета СР Немачке морају да буду извор за ова обештећења, јер је у питању измирење међународних обавеза СР Немачке. С тог разлога постојање ових фондова није правно релевантно за решење овог питања. Препреку овом захтеву може да чини Споразум о помоћи у капиталу, у чијој се преамбули искључује ова могућност. Али, то је само још једно од спорних правних питања која се у вези с тим споразумом постављају и која се, свакако, морају решити.

5. Могући противзахтеви СР Немачке

Постоји могућност да СР Немачка, у контексту целине захтева Републике Србије за плаћање репарација за ратну штету, покрене питање обештећења за имовину флоксдојчера из Војводине, која им је одузета одлукама југословенских власти од 1945. до 1947. године, као и обештећења за рад Немаца – ратних заробљеника у Србији. Због евентуалног актуелизовања тих противзахтева немачке стране треба благовремено прикупити и обарити одређену чињеничну грађу,³³⁰ - која се односи на оба противзахтева. Неопходно је истовремено дати потпуну правну аргументацију и одговоре на следећа питања:

³²⁹ Базу података (са списковима оштећених) и доказе о ратним заробљеницима и оствареном принудном раду, поседује Заједница удружења жртава Другог светског рата Србије са седиштем у Београду. Документацију је Заједница прикупљала у периоду од половине 1996. па до краја 2010. године.

³³⁰ Спремљене су за објављивање студије Института за савремену историју, али и других наших научноистраживачких организација са исцрпни подацима о свим југословенским грађанима немачког порекла који су се борили на страни државе која је била у рату са Југославијом (број лица, понашање, одлуке Вермахта из 1943. године о повлачењу флоксдојчера из Војводине и насељавању на имања побијених Јевреја у Пољској, одлуке њихових руководстава по областима Бачке, Барање и Славоније из 1945. године о исељавању, о променама тих одлука, о погрому Банаћана на десној страни Тисе извршеног од стране флоксдојчера за које се општујује Република Србија, и др.).

(а) у којим случајевима апсолутно не долази у обзир никаква накнада (нпр. за конфисковану имовину фолксдојчера учесника у рату на страни СС трупа – злогласна „*Prinz Eugen*“ дивизија);

(б) у којим случајевима и под којим условима, може се евентуално признати накнада (нпр. одузимање имовине од удовица и деце фолксдојчера у току 1947. године, на основу југословенских прописа, ако би се дошло до закључка да су они тиме заиста оштећени);

(в) да ли и како обештетити намачке ратне заробљенике за рад у Југославији (на територији Републике Србије).

(4) Иако висина такве штете никада није процењена, реална је претпоставка да је новчана вредност наведених противзахтева незнатна у односу на укупни износ ратне штете и целокупних потраживања држављана Републике Србије, али се зато може много постићи у преговорима у вези са репарацијама и обештећењима држављана Републике Србије по другим основима. При томе, треба имати у виду да би се износи противзахтева које би евентуално истакла СР Немачка морали измирити на терет деобног биланса СФР Југославије.

(5) Треба сачинити свеобухватну, јасну, чињенично и правно утемељену анализу Споразума „*Kapitalhilfe*“, *Aide memoire*-а из 1973. године, и других релевантних међународних акта у вези са обавезама СР Немачке у вези исплате целокупне ратне штете и обештећења држављана Република Србија, јер Република Србија, нажалост, такву анализу нема. Таква анализа неопходна је ради правног обеснажења одбијајућег и осорног става СР Немачке, који је заснован, пре свега, на политичком, а не правном, приступу овом проблему.

ЗАКЉУЧАК

Питање ратне штете из Другог светског рата коју Немачка дугује грађанима Републике Србије је и даље отворено. На основу међународних уговора и општих принципа међународног права, произилази да су државе агресори у Другом светском рату биле обавезне да надокнаде ратну штету коју су причинили другим државама. Ова обавеза је постојала и пре Другог светског рата (Бријанд-Келогов пакт). Савезнице СР Немачке у рату, агресорске државе: Италија, Мађарска и Бугарска извршиле су своје обавезе, на основу мировних уговора. Међутим, са Немачком није закључен мировни уговор, па је она покушавала а што чини и данас, на разне начине, да избегне своју обавезу плаћања ратне штете. То је правно и политичко питање о којем Немачка углавном избегава да разговара, под разним изговорима. Штавише, немачке власти су заузеле, један у основи неправни, опортунистички обојен квазипасиван став, да је у промењеним међународним околностима, након протеча извесног времена од завршетка Другог светског рата, неосновано било чије инсистирање на плаћању дуга и испуњењу правне обавезе по основу ратних репарација.

Репарациона политика Савезничких земаља према Немачкој после Другог светског рата, и њени резултати, могу се обележити као потпуни неуспех, с гледишта правде уопште, а са позиције интереса Југославије, посебно. Политика која је вођена у том сегменту пострауматске политичко-економске прекомпозиције и обнове, ратом разореног света, је изневерила оба, тада постављена, циља: нити је Немачка онемогућена као потенцијални агресор, нити је допринела обнови и подизању земаља разорених и опљачканих од стране Трећег Рајха. Тај неуспех се, са пуним правом, може приписати закулисним радњама и политичким маневрима великих сила, које су се у једном кратком временском периоду, одмах по окончању ратног савезништва, идеолошки утабориле једне спрам других, у најави нове серије међусобног трвења и политичког надгорњавања које је убрзо исходовало хладноратовском сучељавању и „прелетању“ неких дојучерашњих непријатеља у табор дела победничких сила. У том, новонасталом геополитичком конструкту и новој констелацији међународних односа, Савезна Република Немачка је потражила, а изгледа, како сада ствари стоје, и дугорочно успела да пронађе „уточиште“ и отклон од својих „грехова из блиске прошлости“ и међународноправних обавеза, по великом броју питања, па и питању плаћања ратне одштете у целости. Да будемо јасни овом приликом – не циљамо на очувању нацистичког наслеђа или култа предавања забораву нацистичких „тековина“, од стране немачких власти (процес денацификације немачког друштва и култура неговања одговорности и сећања на жртве и одавање пијетета и стално подсећање на њих, успешно је спроведена) већ, и пре свега, на онај део поменутих, конкретних, опипљивих а неизвршених међународних обавеза, правно-економски и социолошки аспект тих обавеза. С друге стране, велике силе као такве, имале су, и још увек имају своје виђење дате проблематике, тесно скопчано са посебним циљевима, који, нужно политички мотивисани и детерминисани, још увек „језде“ мимо давно декларисаних циљева који су постављени репарацијама.

Тада постављени систем поступака остваривања репарација није гарантовао правилност и целисходност извршења репарационог плана и постизање крајњих циљева. Пре свега, тамо где су репарације вршене уступањем фабричких погона из Немачке, која ће постројења бити одређена за демонтажу зависило је од команданата окупационих зона у Немачкој. Окупационе силе гледале су своје интересе. Оне се нису држале проглашеног начела о немачком животном стандарду који би могао одговарати просечном европском стандарду, нити тога да се Немачкој не допусте индустрије које

би могле угрозити безбедност и мир. Да су команданти победничких сила, који су одређивали начин извршења репарација, полазили од тога, свакако би се из Немачке добиле далеко веће вредности. Али су зато окупационе силе одмах по уласку у Немачку демонтирале постројења која су их интересовала. Оне су за ту сврху послале стручњаке из свих области. Даље, нарочито када се почео примењивати Маршалов план, Немачка је сматрана као део западно - европске привреде, па ју је ваљало санирати и ставити на ноге. С друге стране, окупационе силе обезбедиле су себи наплату репарација у другим, прикривеним видовима. Ту је, пре свега, трговина немачким производима. Оне су куповале у Немачкој неке производе по ранијим немачким ценама, стопираним на нивоу 1936. године, а продавале по знатно вишим ценама ондашњег светског тржишта, оскудног одмах после рата. Немачки пласмани капитала били су огромни баш под јурисдикцијом земаља које су имале окупациону силу у Немачкој.

Код расподеле трговачких бродова није се држало сразмере одређених учешћа, већ су се они делили према другим мерилима. На тај начин су фаворизоване једне земље, а оштећене друге. Речни бродови нису уопште дељени, јер су окупационе силе сталe на гледиште да су они потребни немачкој привреди. Али о потребама порушених, оштећених и опљачканих земаља није се водило рачуна. Колико су Савезници примили од Немачке на име репарација види се из њихових узајамних оптужби. Западни Савезници тврде да је СССР више од 10 милијарди USD, док СССР тврди да су западни Савезници наплатили тзв. скривене репарације. Свакако да и једни и други имају право, свеједно у коме обиму.

Велике савезничке силе постигле су и значајне посредне привредне и политичке користи од победе над Немачком и репарационом политиком. Те користи се састоје у заузимању с њихове стране многих моћних привредних и политичких позиција у свету које је немачка изгубила.

Податак да је Југославија добила обештећење за ратну штету у висини од једног промила од причињене штете, као и чињеница да се не може једним кредитом (*Kapitalhilfe*), као двострано теретним правним послом компензовати енормно потраживање за ратну штету, указује на потребу да се коначно заузме став о овом потраживању. Пошто смо пропустили могућност да поставимо питање ратне штете на Лондонској конференцији о злату (1997. године), а оваква питања не застаревају, било би упутно ово питање актуализовати. Иначе, остаће за будућност чињеница да је Југославија/Србија, "брионски договор" прихватила као *faite a compli*, дакле, да је обештећење за ратну штету прихваћено са једним промилом процењене ратне штете. Измењене околности проузроковане крајње специфичном ситуацијом у моменту закључења уговора (однос Тито – Брант), и последице до којих је дошло последњих година прошлог века, у великом делу акцијом немачке државе (дисолуција) – развргнуће југословенске државе, дају основ српској страни да се позове на „*rebus sic stantibus*“, и предложи немачкој страни преговоре о обештећењу по основу ратне штете.

Да ли у наведеном предлогу има било каквог правног основа и политичке опортуности предлажемо да о томе да мишљење надлежна државна Комисија за питања процене ратне штете. Реч је о знатним потраживањима од СР Немачке по основу ратне штете јер је репарациона комисија Владе ФНР Југославије, у 1945. години проценила укупну ратну штету од Немачке на 35.858 милијарди USD, а до сада је по том основу наплаћен само један промил у износу од 35.78 милиона USD. Треба имати у виду да је као основа за обрачун ратне штете узет курс USD из 1938. године, према златном паритету који је износио 35 USD за једну унцу злата. Овај паритет је важио до 1971.

године, а према извештају Народне Банке Србије, на дан писања овог дела рада³³¹ унца злата је износила 1.800 USD, дакле око 52 пута би требало увећати репарациони захтев у односу на 1946. годину када је од стране репарационе комисије Владе ФНР Југославије.

Док су велике окупационе силе у Немачкој нашле задовољење својих интереса и накнаду штете претрпљену од Немачке на разне начине, дотле се за Југославију може рећи супротно. Било да се узме у обзир допринос Југославије победи над Немачком, било висина претрпљене штете, Савезници су потпуно пренебрегли оправдане југословенске интересе. По броју људских жртава у рату, у односу на број становника, пре и после рата, не само релативном, већ и апсолутном, Југославија стоји на трагичном првом месту. По претрпљеној материјалној штети Југославије је такође међу прве три земље. За признату штету Југославији од стране великих сила победница, од преко 9 милијарди USD из 1938. године, Југославија је на име репарација добила укупно око 36 милиона USD, односно испод 0,40% од стварно претрпљене материјалне штете. Ако у обзир узмемо не само велике силе, које су биле у положају да се наплате од Немачке, било посредним било непосредним путем за штете претрпљене у рату, и Југославију упоредимо са осталим земљама у погледу висине претрпљене штете, и примљених репарација, произлази да је Југославија земља која је од свих земаља најгоре прошла.

Рад Међусавезничке репарационе агенције у Бриселу је престао, а проблем репарација од Немачке скинут је с дневног реда. Али он није и ликвидирао. Репарације од Немачке за Југославију нису ликвидирани нити фактом, јер Немачка ни издалека није платила штету коју је нанела, нити неким формалним актом. Према томе, на основу изложеног, Република Србија, као правни следбеник СР Југославије, има пуно право да проблем репарација од Немачке отвори и то са јаким аргументима.

Завршним актом о репарацијама проблем репарација није коначно решен. По члану 2. став А. Финалног акта, произашло би да су се оштећене земље одрекле даљих захтева на репарације који би били ван онога што добијају Финалним актом. То је тзв. „генерална“ или „бланко“ признаница. Међутим, у истом члану 2. ставом Б. остављено је да се накнадно реши облик, трајање и висина репарација од Немачке; исто тако, свакој држави је остављено да са Немачком коначно уреди питање репарација и да јој поставља разне друге захтеве. Дакле, Завршни акт о репарацијама од Немачке оставио је питање репарација отворено и у погледу висине и облика и у погледу трајања. На основу тога морало се очекивати да Завршном акту следе нови акти, али до њих није дошло. Истина, западне државе су за један вид претрпљене штете постигле са Немачком споразуме о обештећењу. То је накнада жртвама нацистичког прогона. Али и то регулисање није потекло поводом постављеног питања репарација, као немачке међународне обавезе, макар и за тај ограничени вид претрпљене штете, већ поводом немачког Савезног закона о обештећењу, који предвиђа ту накнаду за лица с боравиштем у Немачкој. Дакле, и ту су западне земље ишле кратким путем искључиво за својим интересима, не настојећи да Немачка одговори својој обавези као једној општој међународној обавези из истог основа. Тако је Немачкој остављено да према Југославији примени Халштајнову доктрину и да јој не плати ни ту накнаду. Док су, с једне стране, Савезници неправедно поступили према Југославији у погледу репарација уопште, дотле, с друге стране, по питању жртава нацистичког прогона, Немачка

³³¹ https://www.b92.net/biz/vesti/svet.php?yyyy=2019&mm=04&dd=16&nav_id=1530901, преузето 16.2.2020. године.

једнострано одбија да плати обештећење за тај посебан вид претрпљених страдања - управо земљи која има највећи број жртава.

Плаћање накнаде жртвама нацистичког прогона од Немачке у сваком случају представља продужено решавање плаћања репарација. Неплаћање те накнаде Југославији представља монструозан поступак кршења међународних обавеза и дискриминације.

Свесни смо да је немогуће остварити репарациони захтев како је овом раду математички приказан. Имајући у виду остварене репарационе захтеве других држава плаћених од стране Немачке, било би добро размотрити реалнију варијанту. Наиме, већ у првим разговорима о немачким репарацијама на састанку водећих немачких сила на Криму 1945. године, Совјетски Савез је предложио да би се као база за разговоре могла узети репарациона сума од 20 милијарди USD, с тим што би половина тог износа требало да припадне СССР- у, а друга половина осталим Савезницима. САД су прихватили овај предлог као основ за дискусију, али Велика Британија се изјаснила против. Тако је на Париској конференцији о репарацијама само утврђен проценат учешћа сваке земље у укупној вредности добара подељених у категорије „А“ и „Б“. Учешће Југославије је одређено у категорији „А“ са 6.60 % а у категорији „Б“ са 9.60%, укупно 16,2%.

Држављани Србије, односно Срби су од свих бивших југословенских република, претрпели највећу штету, па је крајње време да Србија овом питању посвети нарочиту пажњу. Ово тим пре што је на то обавезује Декларација Скупштине Србије из 1991. године. Позивајући се на Декларацију Скупштине Србије из 1991. године, слободни смо да предложимо да размотримо могућност позивања на бројне промењене околности од момента закључивања „*Kapitalhilfe*“ до данас, и да иницирамо преговоре са Немачком, позивајући се на клаузулу *rebus sic stantibus*. Ако нам је опредељење *status quo ante*, онда ће бити неопходно да Србија оснује фонд (из буџетских средстава), из кога ће алиментирати накнаде по основу ратне штете држављанима Србије на основу постојећих унутрашњих прописа.³³² Ако је Србија већ у обавези да плаћа накнаде за денационализовану имовину, тим пре постоји обавеза плаћања накнаде на основу закона који је донет 1978. године, и који се примењивао после сваког закљученог међународног уговора којим су регулисана потраживања држављана према иностранству, *ex lege*, на основу генералног супституисања државе у права и интересе грађана, дакле, без њиховог пристанка, односно пуномоћства. Овај закон формално правно и даље је на снази јер никада није стављен ван снаге односно укинут. Изјаву Мирољуба Лабуса у Скупштини Југославије (2001. године), да су односи са Немачком регулисани споразумом Тито - Брант, треба или прихватити или демантовати.

Немачко тумачење „Брионске формуле“ и *Aide memoire-a*, а све поводом закљученог споразума из 1974. године, је да је дефинитивно решено питање свих наших потраживања из прошлости, и да је сваки југословенски покушај да се то питање оживи за њих неприхватљив (вербална нота немачког МИП – а којом је одговорено на наше покретање овог питања у 1991. години – бр. 502(533.32(1)). Из наведеног би произишло да је са 1 милијардом DM, добијеном по основу двостранотеретног правног посла („*Kapitalhilfe*“), ликвидирана целокупна ратна одштета коју је Југославија потраживала од Немачке, а не само потраживање за југословенске жртве нацистичког прогона, као што се види из *Aide memoire-a*, из 1973. године. Адекватно и ауторитетно тумачење *Aide memoire-a* и његовог односа према наведеном споразуму, може дати само Међународни суд правде у Хагу. Но, проблем је у томе што ни Немачка, ни

³³² Закон о регулисању имовинских односа лица чија су права ликвидирана међународним уговорима.

Југославија, нису дале општу декларацију о прихватању обавезе надлежности суда у свим правним споровима. С тога се спор пред судом, у овом случају, не може аутоматски покренути, већ је за то потребна сагласност СР Немачке путем закључења посебног уговора, аранжмана (компромиса). Врло је дубиозно да ли би у садашњем тренутку СР Немачка дала такву сагласност.

Правни пут, који се начелно може применити да би српски држављани – жртве нацистичког прогона из Другог светског рата наплатили штету претрпљену од Немачке, могао би се састојати у томе да, према правилима међународног права о одговорности за противправне акте, српски држављани поднесу тужбе немачким судовима и да се у случају да у том поступку не успеју, Србија супституише уместо њих у међународном спору са Немачком на основу установе дипломатске заштите.

Да је питање репарација од Немачке и даље отворено говори и Лондонски споразум о немачким спољним дуговима од 27. фебруара 1953. године. Ниме су регулисане разне категорије немачких трговачких и финансијских обавеза. У члану 5. Лондонског споразума се говори о тражбинама које се изузимају из регулисања по Споразуму. Ту се наводи, између осталог, да ће регулисање потраживања по клириншким рачунима, стечена за време окупације, бити одложена до коначног решења проблема репарација. И овај међународни акт од 1953. године, донет после Финалног акта од 1945. године, поново констатује да проблем репарација није коначно решен Финалним актом.

Из комплекса разних видова ратне штете и ратних страдања за које треба да се плате репарације издвајају се нацистички прогони, а у Завршном акту о репарацијама и у Лондонском споразуму о немачким спољним дуговима, између осталог, посебно и изричито се спомињу потраживања из клириншких рачуна насталих за време рата. Клириншки рачуни у тим актима се изједначају са ратном штетом, иако имају посебан карактер. Добрим делом они су резултат трговачких односа окупираних земаља са Трећим рајхом и представљају вишак извоза окупираних земаља над увозом из Немачке. Југославија има активан клириншки салдо од преко 2 милијарде RM. Од тога износа 500 милиона RM, који потичу из окупираног подручја Србије, несумњиво је резултат вишка извезене робе, док је структура износа од 1,5 милијарде RM, који је створила такозвана НДХ, друкчија. У клириншким рачунима су у питању велике вредности, оне представљају извезена материјална добра, оне нису одређене проценама, већ су изражене на основу тачних и утврђених мерила. Овде су питања накнаде жртвама нацистичког прогона и потраживања по клириншким рачунима, као категорије штете претрпљене у рату, посебно додирнута из разлога што су оне погодне да се узму у обзир у процесу сукцесивног решавања проблема немачке обавезе из репарација.

По нашој оцени постоји несумњив правни основ по коме Република Србија може да тражи од Савезне Републике Немачке накнаду дела претрпеле ратне штете коју још није остварила, као и наплату неизмирених потраживања у вези са радом ратних заробљеника, логораша, интернираца и других њених држављана који су у периоду од 1941-1945. године били на принудном раду. При томе Република Србија не би смела да буде стављена у гори положај у односу на друге земље које су од Немачке оствариле право на репарације за претрпљену штету без икаквих услова. Репарације за ратну штету у форми кредита са каматом, без обзира на повољне услове, као и до сада примљени износ обештећења за жртве нацистичког прогона у односу на укупну ратну штету, се не би могли сматрати решењем које би било сагласно важећим нормама међународног права.

Нема разлога да Србија питање репарација од Немачке не постави у његовом комплексу. При том се мора поћи од висине укупне претрпљене штете, од немачке способности плаћања, од тога да се средствима која је била дужна платити за југословенску обнову СР Немачка све до данас служила за сопствену обнову и успон. Од свих других земаља баш наша земља има највише разлога и најјаче право да захтева плаћање репарација од Немачке, јер је она претрпела највећу штету, а није примила готово никакву накнаду. На бази досадашњих искустава стечених у преговорима са СР Немачком о овим питањима, мишљења смо да није реално очекивати остваривање ових захтева од СР Немачке, без обзира што ми од тих захтева никада не можемо одустати. Такође је нереално очекивати да ће Хрватска прихватити наш захтев по основу ратне штете, односно плаћање ратне штете, јер утицај и подршка коју има од СР Немачке још више умањује могућност постизања било каквог споразума о овом питању. По очување наших интереса не би било целисходно одустати од свих захтева, како из практичних разлога тако и из историјских и моралних разлога. О формама и времену постављања ових захтева, одговарајуће одлуке би требало да донесе Влада Републике Србије, односно органи које она за то област

Основни разлог због којег смо посветили посебну пажњу теорији генералне супституције налази се у чињеници да примена института генералне супституције има значајне правне последице у правном поретку Републике Србије, а и зато што у домаћој доктрини нема јединствених гледишта о тој теорији већ се испољавају различита гледишта о садржини, домашају и потреби примене института генералне супституције. Институт генералне супституције, иако се мора посматрати у вези са корпусом људских права, чиме и сам трпи одређене промене, има своје оправдање и данас. Тог института се не треба одрицати, већ га ваља користити у ограниченим оквирима, и то као *ultima ratio*. Уосталом, до примене овог института може доћи и на основу захтева, односно споразума са другом државом. По овом мишљењу, Република Србија у вршењу своје уставне обавезе заштите својих држављана у иностранству, не може се унапред одрећи института генералне супституције, с обзиром на то да су могуће ситуације, односно случајеви када је нужно прибећи примени тога института управо ради њихове заштите и заштите њихове имовине. Институт генералне супституције има за сврху заштиту држављана Републике Србије и њихове имовине у иностранству, услед чега се примена тога института не може изврћи у развлашћивање власника. Другим речима, држава је обавезна да, располажући потраживањима својих држављана у иностранству, обештети оштећена лица у највећој могућој мери, сагласно принципима унутрашњег права, а наравно, и одредбама међународног уговора, ако се одредбе о накнади нађу и у међународном уговору. Иако држава у заштити држављана Републике Србије у иностранству није ни пуномоћник ни *negotiorum gestor*, већ иступа као суверена власт, држава је, сагласно принципу владавине права и људским слободама и правима, обавезна да савесно и са пажњом *pater familias*-а поступа у примени института генералне супституције односно обештећења својих држављана. С тога је веома важно константно инсистирање код надлежних органа државе Србије да дипломатским путем иницирају оживљавање преговора о извршењу, никад анулиране правне обавезе Немачке, утврђене на Париској мировној конференцији 1946. године. Брозова и Брантова формула, с почетка седамдесетих година није анулирала правни основ потраживања ратних репарација, јер се радило о једном кредитно-економском аранжману који нема елементе мировног уговара, па се сходно томе не може говорити о некаквим истинским репарацијама или некој врсти сурогата истих.

О праву оштећених лица на индивидуалну тужбу против Републике Србије ради накнаде из онога што је Република Србија (као федерална јединица а сада правни следбеник Југославије), на основу генералне супституције, односно међународних уговора примила од стране државе, сматрамо да то право зависи од правног основа одговорности стране државе: да ли је у питању ратна штета или су у питању други правни основи потраживања држављана Републике Србије у иностранству. У првом случају (накнада ратне штете), постоји у основи само морална обавеза државе да општим прописима изједначи грађане у расподели и сношењу општих терета у корист заједнице (тзв. теорија једнакости сношења терета). Последица овог опредељења (морална обавеза државе), је правна неутуживост (уколико држава не донесе опште прописе којима ће уредити ове односе). Међутим, држава би имала правну обавезу да уреди ове односе уколико су поједине категорије, односно поједини грађани претрпели штету већу од оне коју се под истородним околностима поднели други грађани. У случају да држава то не учини (не донесе одговарајуће опште акте), наведеним категоријама грађана, односно појединцима требало би признати право на тужбу ради компензације за претрпљену већу штету. Ова штета накнадила би се из износа који је држава добила на име репарација за ратну штету. Разуме се, ако би држава исплатила износ по овом основу (на име веће жртве од оне које су под сличним околностима подносили други грађани), она би испунила природну облигацију (није платила недуговано). У другом случају – кад је држављанину Републике Србије чије је потраживање по посебном правном основу различитом од ратне штете (по основу накнаде за рад логорашима, интернирцима и другим лицима на принудном раду за време Другог светског рата, или штете које по другим правним основима југословенски држављани претрпе у иностранству итд.), престало према иностранству међународним уговором који је закључила Република Србија – сматрамо да треба признати право да против државе поднесе тужбу са захтевом за компензацију из накнаде коју је Република Србија остварила међународним уговором, односно из буџета у висини процента који је припао Републици Србији након распада Југославије.

Уколико се остане при тумачењу *Kapitalhilfe*-а и *Aide memoire-a*, у смислу да је тим међународним – правним актима регулисано питање југословенских држављана по основу ратне штете, онда постоји обавеза исплате накнаде штете грађанима Републике Србије за ликвидирана потраживања из буџета. Без обзира што је накнада за ратну штету реално наплаћена само у висини од једног промила причињене ратне штете. Пошто је држава била у обавези да штити и да се супституише у права и обавезе својих грађана она је могла да се са страним владама на било који начин споразуме, али је законска обавеза, из наведеног закона не ослобађа плаћања накнаде. Ова интерна упозорења навели сам из разлога што већ имамо спорове код надлежних судова по тужбама грађана против државе Србије за наплату потраживања из основа ратне штете.

У немачким логорима у сваком тренутку било око 250.000 ратних заробљеника из Југославије, углавном Срба и Црногораца и један мали број Словенаца. За све време трајања заробљеништва, ратни заробљеници су коришћени за робовски и принудни рад који им није плаћен. Ако се узме минимална цена рада од 1000,00 € месечно, па се тај износ помножи са 48 месеци колико је трајао рат и са бројем од 250.000 принудних радника, добија се цифра од 12 милијарди €. То је најминималнији износ за остварени принудни рад ратних заробљеника, без урачунате камате за период од 70 година од завршетка рата, који грађани Србије могу потраживати од Немачке само по основу принудног рада.

Када је у питању решавање исплате накнаде за принудни рад ратних заробљеника до споразума са СР Немачком по принципу ”да се државе споразумеју како би појединци свако за себе лично остварили своја права,” никада није дошло. На све покушаје наше државе, удружења и појединаца да се са Немачком отвори дијалог на тему плаћања принудног рада ратних заробљеника, наилазило се увек на исти њихов тврд став да и то спада у ”репарационе захтеве” који сагласно Лондонском споразуму из 1953. године, треба да се решавају мировним уговором, али да су та питања превазиђена протеклом времена и променом односа у Европи, да је Немачка Југославији у ранијем периоду одобрила знатне своте новца по разним основама којима је дуг по основу ратне штете компензиран у целости, и слично.

У дипломатски постигнутим споразумима о ранијим исплатама репарација Југославији од СР Немачке, ни на који начин није била обухваћена накнада за принудни рад ратних заробљеника, и неспоран је закључак да су ратни заробљеници увек третирани као самостална категорија која никада није била предмет расправе између супротстављених држава. У реалним околностима у којима се Република Србија налази на међународном плану, илузорно је гајити наде да ће СР Немачка прихватити било какву даљу иницијативу, било државе било појединаца, за дипломатско решење формирањем посебних фондова за плаћање принудног рада ратних заробљеника, као и да би судским путем бивши ратни заробљеници могли успети да обезбеде наплату. Једино рационално решење је да Србија, по узору на Словенију, донесе посебан закон о обештећењу којим би регулисала право на одштету бивших ратних војних заробљеника принудних радника, кроз доделу одређених права из области социјалног, здравственог и пензионог осигурања, а да се средства за исплате из фонда обезбеде по основу разних облика сарадње са Немачком.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аврамов, С., *Геноцид у Југославији од 1941-1945*, Академија за дипломатију и безбедност, Београд 2008.
2. Аврамов, С., *Извори ратног права*, Југословенска ревија за међународно право, Београд, 1958.
3. Аврамов, С., *Међународно јавно право*, Београд, 1999.
4. Aksar, Y., *The "victimized group" concept in the Genocide Convention and the development of international humanitarian law through the practice of ad hoc tribunals*, Journal of Genocide Research 5(2), 2003.
5. Амбасада СРН Београд, *Допис Бр. РК-553.00/3 од 2. октобра 2015. године*.
6. Ambos, K., *Избегавање казне за повређивање људских права и казнено хуманитарно право*, Немачки адвокатски часопис 76/1998).
7. Vantekas, I., *Међународне одлуке: Prefektura Voiotia v. FR Nemačke*, AJIL 92, 1998.
8. Баровић, В., *Изворни аспекти националсоцијалистичке идеологије, Идеологија СС-а*, Култура полиса, бр. 6-7/2007.
9. Бартош, М., *Међународно јавно право*, Београд, 1954.
10. Бартош, М., *Немачке репарације после Другог светског рата*, „Политичка библиотека“, Београд, 39/1948.
11. Baruh, V.M., *The Making of the Reparation and Economic Sections of the Treaty 1920*, Harper&Brothers Publishers, New York and London, 1920.
12. Bauer, Y., *The place of the Holocaust in contemporary history*, in Jonathan Frankel (ed.), *Studies in Contemporary Jewry*, Volume I, Bloomington, 1984.
13. Bevans, C.I., *Treaties and Other International Agreements of the United States of America, 1776-1949: Multilateral, 1931-1945*, Department of State, 1968.
14. Birnbacher, D., *Ambiguities in the concept of Men schenwürde Sanctity of life and human dignity*, Dordrecht, 1996.
15. Bong, S.H., *Compensation for Victims of Wartime Atrocities*, JICL 3, 2005.
16. Bossuyt, M., *Guide da the 'Travaux Preparatoires' of the International Covenant on Civil and Political Rights*, Martinus Nijhoff, Dordrecht, 1987.
17. Bothe, M., Fischer, H., Greenwood, C J., Fleck D., (Hrsg.), *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts*, Oxford University Press, Oxford, 2000.
18. Bufalini, A., *On the Power of a State to Waive Reparation Claims Arising from War Crimes and Crimes against Humanity*, Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, ZAORV=Heidelberg, Journal of International Law, Vol. 77. No 2. HJIL Heidelberg, 2017.
19. *Bundesgesetz zur Entschädigung für Opfer der nationalsozialistischen Verfolgung – BEG*, од 18. септембра 1953 године, „Савезни службени лист СРН“ (Bundesgesetzblatt – BGBl), br. I.
20. *Bundesgesetz zur Stiftung Erinnerung, Verantwortung und Zukunft*, „Савезни службени лист СРН“ (Bundesgesetzblatt – BGBl), 2000 I 1263.
21. Вајс, А., *Злочин геноцида у међународном кривичном праву*, Међународни проблеми, бр. 1/1949.
22. *Verwaltungsgericht* (Upravni sud u Kelnu), Presuda 8 K 7248/98 od 11. novembra 2002.
23. *Виши Управни суд у Келну, Северна Рајна Вестфалија, 12 A 362/93, од 19.11.1997.*, „Правни часопис СРН“, 1998.
24. *ВСС, Рев. 2387/03 од 9.7.2003, ВСС, Рев. 4352/03 од 6.2.2004.*
25. Вукотић, В., *Процес сређивања архивске грађе као научноистраживачка дјелатност - Примјер фондова о ратној штети у Краљевини СХС*, у: Гласник Удружења архивских радника Републике Србије, Државни архив Црне Горе, Цетиње, год. X, број 10/2018.
26. Вучинић, З., *Међународно ратно и хуманитарно право*, Београд, 2001.
27. Gattini, A., *Одбор УН за компензацију: Стара правила, нове процедуре о ратној репарацији*, EJIL 13, 2002.
28. *Генерално саопштење МОМ*, www.compensation-for-forced-labour.org.
29. George, L.D., *The Truth About the Peace Treaties*, London, 1938.
30. Gillard, E.C., *Reparations for Violations of international humanitarian law*, International Review of the Red Cross, 85/2003.
31. Глишић, В., *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941-1945*, Београд, 1970.

32. Gogushi, A., *War Damages in Serbian and Greek Law*, докторска дисертација, Београд, 2008.
33. Graven, J., *Les crimes contre L'humanite*, Rec. des Cours, 1950.
34. Graefrath, B., *Iralji Reparations and the Security Council*, ZaöRV 1995, v. 55.
35. Graefrath, B., *Schadensersatzansprüche wegwen Verletzung humanitären Völkerrechts*, HuV-I 2/2001.
36. Greenwood, C., *Historical Development and Legal Basis*, in: *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts*, Hag, 2000.
37. Greif, G., *JASENOVAC AUSCHWITZ OF THE BALKANS Ustasha empire of cruelty*, Knjiga komerc, Beograd, 2018.
38. Greiff, P., (Hrg.), *Handbook of Reparations*, Oxford, 2006.
39. Grünfelder, A.M., *Nepoznati aspekti nacionalsocijalizma: prinudni i robovski radnici i radnice iz podravskog prostora*, Podravina, časopis za multidisciplinarna istraživanja, br. 8/2005.
40. Debbasch, O., *L'occupation Militaire*, Paris, 1962.
41. De Vattel, E., *Le droit des gens ou les principes de la loi naturelle*, Vol. I, Book II, London, 1758.
42. De Grejf, P., *Popravljanje prošlosti: naknada za žrtve kršenja ljudskih prava*, u: Priručnik o reparacijama (priredio: P. de Grejf), Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2011.
43. Де Фир, Л., *Међународно јавно право*, Београд, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1954.
44. *Декларација о поништењу одлука руководства земље (ФНРЈ) о праштању Бугарској накнаде за ратну штету*, „Службени гласник Републике Србије“, бр. 48/1991.
45. *Делови из књиге Вилија Бранта „Сусрети и сећања“*, НИН, 13. децембар 1981. године.
46. *Die Reparationem in der Sowjetozone von 1945. do 1952*, Parteivorstand der Sozialdemokratischen Prtei Deutschalands.
47. Димитријевић, В., Рачић, О., Папић, Т., Обрадовић, С., *Основи Међународног јавног права*, Београд, 2005.
48. *Додатни протоколи Женевских конвенција од 12. августа 1949*, Женевске конвенције од 12. августа 1949, Међународни комитет црвеног крста, Женева.
49. *Допис Животе де Лука, директора МОМ-а представништво у Београду, упућен председници Заједнице Драгосављевић Снежани електронском поштом 27.10.2004. године*, Архив Заједнице.
50. Dörr, O., „Приватизација“ хуманитарних права, JZ, 2005.
51. *Државна тајна – строго пов. бр. 18/75 од 13. фебруара 1975. године*, 12. децембра 1975. године, 22. јула 1976. године и 12. новембра 1976. године
52. *Државни уговор с Аустријом*, „Службени лист ФНРЈ“, бр. 2/1956.
53. Drost, P., *The Crime of State*, Leyden, 1959.
54. Dunn, F.Sh., *The Protection of Nationals*, The Johns Hopkins Press, Baltimor, 1932.
55. Duschinsky, M.P., *Nazy slave labor: The Unfinished Campaign for Compesation*, Holocaust Educational Trust, London, 1998.
56. Ђорђевић, С., *Други светски рат 1941- 1945 и ратна штета Југославије*, Београд, 1991.
57. Ђорђевић, С., *Потраживања Југославије на основу ратне одштете после Другог светског рата*, у: Б.В. Лазић, Сведочења о ратним заробљеницима војске Краљевине Југославије 1941–1945, Библиотека „Сведочења“, Београд, 1998.
58. Ђорђевић, С., *Потраживање Југославије према Немачкој по основу ратне одштете после Другог светског рата*, „Анали Правог факултета у Београду“, 1-3/1991, Београд.
59. Ђорђевић, С., *Принудни рад у Немачкој за време Другог светског рата*, у: Ратна штета, Југославија и међународно право, Зборник радова и докумената I, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2016.
60. Ђорђевић, С., *Репарације у савременом међународном праву*, Архив за правне и друштвене науке, 3/1999, Београд.
61. Evrigenis, D., *Issues of military occupation law*, Thessaloniki 1959.
62. Eizenstat, S., *Imperfect Justice*, Public Affairs Press, New York, 2003.
63. Elliot, G., *Twentieth Century Book of the Dead*, New York, 1978.
64. *Εφετείο στην Αθήνα, κρίση*, Апелациони суд у Атини, Пресуда 22/1928, тх 38.

65. Женевская конвенция (1864), *Википедия*, ru.wikipedia.org/wiki/
66. Живковић, Н., *Пљачка злата и културних добара у Југославији 1941-1945*, Институт за савремену историју и БМС Холдинг, Београд, 1994, стр. 11
67. Живковић, Н., *Ратна штета коју је Бугарска учинила Југославији (1941-1944)*, Београд, 1985.
68. Живковић, Н., *Ратна штета коју је Италија учинила Југославији у Другом светском рату*, Београд 1991.
69. Живковић, Н., *Ратна штета коју је Немачка причинила Југославији у Другом светском рату*, Београд, 1975.
70. *Завршни акт дипломатске конференције у Женеви*, Женевске конвенције од 12. августа 1949, Међународни комитет црвеног крста, Женева.
71. *Завршни Извештај, поднет Народној скупштини ФНРЈ 12.4.1948. године*, Фонд Државне комисије у Архиву Југославије у Београду.
72. *Закон о заштити југословенске имовине, имовинских права и интереса у иностранству*, "Службени лист ФНРЈ", бр. 12/46.
73. *Закон о конфискацији имовине и о извршењу конфискације*, "Службени лист ДФЈ", бр. 40/75, 56/45 – аутентично тумашење 70/45.
74. *Закон о Народној банци Југославије*, „Службени лист СФРЈ“, број 23 (72 и 36&75).
75. *Закон о потврђивању споразума о питањима сукцесије*, „Службени лист СРЈ – Међународни уговори, бр. 6/2002.
76. *Закон о преношењу извршења девизних обавеза федерације по кредитима из иностранства на републике и аутономне покрајине*, „Службени лист СФРЈ“, бр. 52/79.
77. *Закон о престанку важења Закона о заштити југословенске имовине, имовинских права и интереса у иностранству*, "Сл.лист СФРЈ", бр. 37/73.
78. *Закон о уређењу имовинских односа насталих услед престанка права и обавеза држављана СФРЈ на основу међународних уговора*, "Службени лист СФРЈ", 11/1978.
79. *Закон о уређењу имовинских односа насталих услед престанка права и обавеза држављанина СФРЈ на основу међународних уговора*, "Службени лист ФНРЈ", бр. 40/58.
80. *Записник број са 35. седнице Владе СРЈ од 11. септембра 1997. године*.
81. *Записник са седнице Савезног извршног већа ФНРЈ од 11. маја 1964*, председавао Вељко Зековић.
82. Zegveld, L., *Remedies for Victims of Violations of International Humanitarian Law*, IRRC 85, 2003.
83. *Извештај секретара Заједнице о предатим захтевима ОМО-у од 14.2.2002. године*, Архив Заједнице.
84. IARA, *Rapport de L' lessemble de L'Agence Interralliee des Raparationis aux Gouvernements met – bres*, Bruxelles, 1951.
85. Igarashi, M., *Post-War Compensation Cases*, Japanese Courts and International Law, Japanese Annual of International Law 43, 2000.
86. Јоанпоу, К., *Правно мишљење о немачким репарацијама*, НоБ 37, 1526.
87. Јаковљевић, Д., *Педесет година заштите југословенске имовине у иностранству*, ФИНАНСИЈЕ, часопис за теорију и праксу из области финансија, 1-2/97, Београд.
88. Jéze, G., *Les paiements internationaux*, Recueil des cours, 1926/IV/no. 14.
89. Јеротијевић, З., Ђорђевић, С., Палевић, М., Батављевић, Д., *The Paris peace conference after World War I*, ТТЕМ, 2013.
90. Јовановић, Љ., *Ратне репарације Србије и Црне Горе и Немачка*, Удружење Јужних Словена, сепарат: Страдање српског народа у XX веку на Балкану, Ваљево, 2005.
91. Јововић, М., *ИНВЕНТАР сумарно-аналитички*, АЈ-54, Репарациона комисија Владе ФНРЈ 1945-1954, Библиотека информативних студија, Београд, 1976.
92. Јончић, В., *Међународно хуманитарно право*, Београд, 2010.
93. Јончић, В., *Стандарди заштита људских права и Статут међународног кривичног суда*, Тара, 2004.
94. Klein, E., Randalzhofer, A., Tomuschat, C., *Individual Reparation Claims under the International Covenant on Civil and Political Rights: The Practice of the Human Rights Committee*, in *State Responsibility and the Individual*, 1999.

95. Knežević Predić, V., Avram, S., Ležaja, Ž., *Izvori humanitarnog prava*, drugo dopunjeno i prerađeno izdanje, Beograd, 2007.
96. Kršev, B., *Ratne reparacije i njihova sudbina nakon Prvog svetskog rata – slučaj Kraljevine Srba, Hrvata Slovenaca*, Civitas, broj 1 MMXI, Fakultet za pravne i poslovne studije Novi Sad, Novi Sad, 2011.
97. *Конвенција (III) о третману ратних заробљеника*, Женевске конвенције од 12. августа 1949, Међународни комитет црвеног крста, Женева.
98. *Конвенција (IV) о заштити цивила током рата*, Женевске конвенције од 12. августа 1949, Међународни комитет црвеног крста, Женева.
99. *Конвенција о побољшању услова рањеника и болесника у сувоземном рату*, Женева, 22. август 1864.
100. Крећа, М., *Jus cogens у савременом међународном праву*, Београд, 1988.
101. Крећа, М., *Информација о ратној штети из Другог светског рата поводом деобног биланса*, Београд, 1994.
102. Крећа, М., *Међународно јавно право*, Београд, 2010.
103. Крећа, М., *Основи престанка дејства уговора у међународном јавном праву*, Научна књига, Београд, 1991.
104. Крећа, М., *Уговорна способност држава у међународном јавном праву са посебним освртом на федеративне државе*, Београд, 1988.
105. Кривокапић, В., *Међународно право – корени, развој, перспективе*, Београд 2006.
106. Кривокапић, Б., *Женевска конвенција о побољшању судбине војних рањеника у рату (1864) Поводом 140 година од приступања Србије Конвенцији*, Страни правни живот, Институт за упоредно право, Београд, 1/2016, 2016.
107. Kumar, S.M., *Hinduism and international humanitarian law*, International Review of the Red Cross Cambridge University Press, Cambridge, 858/2005, 2016.
108. Лазвић, Б., *Записи о ратној штети и обештећењу ратних војних заробљеника 1941- 1945*, СУРВЗЈ – УРВЗКОВ, Београд, 1999.
109. Лајбеншпергер, Н.Л., *Жртве Другог светског рата у политици југословенске државе (1945-1980)*, Филозофски факултет, докторска дисертација, Београд, 2019.
110. Lemkin, R., *Axis Rule in occupied Europe*, Washington, 1944.
111. Lemkin, R., *The Letter proclaimed in Executive Sessions of the U. S. Senate Foreign Relations Committee*, Historical Series 781-805, 1976.
112. *Les Conférences de la Paix de la Haye de 1899-1907. Acte Final*, Convention concernant les Lois et Contimes de la Guerre sur Terre, p. 16.
113. Lillich, R.B., *The Diplomatic Protection of national abroad: an elementary Principle of international law Under attack*, Vol. 69, no. 2, 1975.
114. Lillih R.B., (ed.), *The United Nations Compensation Commission*, New York, 1995.
115. Лопичић-Јанчић, Ј.Ђ., *Међународноправна заштита рањеника, болесника и санитетског особља*, Национални интерес, Институт за политичке студије, Београд, 2017.
116. *Људске и материјалне жртве Југославије у ратном напору 1941- 1945*, Публикација Репарационе комисије при влади ФНРЈ.
117. Мајић, М., *Ратни злочин у међународном кривичном праву*, Београд, 2005.
118. Martinus, N., *Завршни акт међународне мировне конференције*, Хаг, 1899.
119. Masourides, N., *Legal order during and after the war occupation*, Athens, 1945.
120. Mayoux, J.J., *La Grande Bretagne et le problème allemand, Nouveaux aspects du problème allemand*, Paris, 1947.
121. Mazzeschi, R.P., *Reparation Claims by Individuals for State Breaches of Humanitarian Law and Human Rights: An Overview*, JICL 1, 2003.
122. *Међународно јавно право*, Збирка докумената, Београд, 2005.
123. Милисављевић, Б., *Исцрпљење унутрашњих правних средстава као услов за примену дипломатске заштите у међународном праву*, Анали Правног факултета Универзитета у Београду, број 1/2012.
124. Merle, M., *Le proces de Nuremberg et le chatiment des criminels de gurre*, Paris, Dalloz, 1949.

125. Meron, T., *The Humanization of International Law*, Leiden, 2006.
126. Milano, E., *Diplomatic protection and Human Rights before the International Court of Justice: re-fashioning tradition?*, NYIL 35, 2004.
127. Милисављевић, Б., Палевић, М., *Развој међународног хуманитарног права, промењена природа оружаних сукоба и улога ad hoc Трибунала*, Правни живот, Београд, 2010.
128. Милисављевић, Б., *Приписивост као услов одговорности државе у међународном праву*, Анали Правног факултета Универзитета у Београду, бр. 2/2012.
129. Милисављевић, Б., *Развој института дипломатске заштите у међународном праву*, Међународна политика, 62/2011, Београд.
130. *Министарство правде Републике Србије*, Бр. 948/01 од 7.11.2001.
131. *Министарство правде Републике Србије*, Бр.: 700-00-179/2001-03 од 13.11. 2001.
132. Mintsis, G., *Ευκλήματα πολέμου και αποζημιώσεις. Η Γερμανική Κατοχή στην Ελλάδα - Οι αξιώσεις αποζημιώσεως κατά το Διεθνές Δίκαιο = War crimes and remedies. (The German occupation of Greece - Claims compensation in international law)*, Armenopoulos, 24, 2003.
133. Митровић, Т., *Анализа „Брионске формуле“*, Документација Уреда за заштиту југословенске имовине у иностранству.
134. Молнар, А., *Расправа о демократској уставној држави*, 3. модерне револуције: Француска - Русија - Немачка, Београд, 2002.
135. Morsink, J., *The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting, and Intent*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2000.
136. Николајевић, Б., *Репарације*, Сарајево, 1956.
137. Nikolajević, B., *Reparacije – razvoj posleratnih odnosa između država povodom reparacija, s posebnim osvrtom na vreme posle Prvog i Drugog svetskog rata*, Izdavačko preduzeće „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1956.
138. *Нирнбершка пресуда и документи о геноциду*, Београд, 1992.
139. *Нирнбершка пресуда*, Београд, Архив за правне и друштвене науке, 1948.
140. Новицкий, В.Ф., *Военная энциклопедия*, СПб 1911-1915, т. 10.
141. Нововић, Д., *Појединачни захтеви за накнаду штете при повреди хуманитарног права*, Центар за публикације, Крагујевац, 2017.
142. *Нота 503/1*, Амбасада СРН у Београду, 22.10.2001, Архив Заједнице.
143. Obradović, K., „*Jugoslovenski ratovi“ i pitanje ratne odštete*, Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 2-3/1997, Beograd.
144. Обрадовић, К., Шаховић, М., Деспот, М., *Међународно хуманитарно право*, Београд 2002.
145. Oppenheim, L., Lauterpatcht, H., *International Law. Vol. II. Disputes, War and Neutrality*, 6th ed, American Journal of International Law, New York, London and Toronto, 1941, s. 822.
146. Orakhelashvili, A., *Overlap and Convergence: The Interakcion between Jus ad Bellum and Jus in Bello*, Journal of Conflict and Security Law, volume 12(2), 2007.
147. Oters, Dž., *Popravka: nemačko obeštećenje za prinudne i robovske radnike*, u: Priručnik o reparacijama (priredio: Pablo de Grejf), Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2011.
148. Palević, M., Ganić, S., *The influence of human rights on the status of an individual in the international law*, у: Symposia, colloquia, conferences Harmonization and Unification of Law in the European context Collection of papers from the International Scholastic Conference Law as Unifying Factor of Europe - Jurisprudence and Practice organised by the Comenius University in Bratislava, Faculty of Law, Bratislava, 201.
149. Палевић, М., *Геноцид - историјска спирала злочина*, Правна ријеч, 2004.
150. Palević, M., Matic, D., *New Paradigms in the Exercise of Universal Rights and Freedoms*, Mediterranean Journal of Social Sciences, 2013.
151. Палевић, М., *Значај Нирнбершких докумената за консолидацију правног појма геноцида*, Београд, 2005.
152. Палевић, М., *Кривично дело геноцида у међународном праву*, докторска дисертација, Правни факултет Београд, Београд, 2007.

153. Палевић, М., *Мировни уговори „Савезника“ са „сателитима“ Трећег Рајха* у: Усклађивање правног система Србије са стандардима Европске уније, Институт за правне и друштвене науке, Правни факултет у Крагујевцу, Крагујевац, 2016.
154. *Париски мировни уговор* од 10. фебруара 1947. године.
155. Пери, М., *Интелектуална историја Европе*, Београд, 2010.
156. Петровић, З., *Признавање права на обештећење принудним радницима из Другог светског рата од стране СР Немачке*, Правни живот 1-2/91, Београд.
157. *Повеља Уједињених нација*, Уједињене нације, 24. октобар 1945, Серија уговора Уједињених нација 1/XVI.
158. *ПОЛИТИКА*, 28. септембар 2001, потпредседник Владе, Мирољуб Лабус.
159. *Правилник о пријављивању и утврђивању ратне штете*, „Службени лист ФНРЈ“, број 44/45.
160. *Правилник о пријављивању и утврђивању ратне штете*, „Службени лист ДФЈ“, 44/1954, од 25. јуна 1945.
161. *Пресуда Савезног уставног суда СРН БвЛ 33/93 од 13. маја 1996. године*, Збирка одлука Савезног уставног суда 94.
162. *Пресуда Сталног суда међународне правде* – цитирано према документу *ОУН А(ЦН) 4(169)* од 16. априла 1964. године.
163. *Протокол о решењима историјске конференције владе ФНРЈ и НР Бугарске*, 11. август 1947, Блед, Збирка ДСИП-а.
164. Raiser, L., *Rechtsschutz und Institutionenschutz im Privatrecht*, in: *Tübinger Juristenfakultät (Hrg.), Summum ius summa iniuria. Individualgerechtigkeit und Schutz allgemeiner Werte im Rechtsleben*, Tübingen, 1963.
165. Радивојевић, З., *Порекло међународног хуманитарног права*, Зборник Правног факултета у Нишу 58/2011.
166. Рапајић, М., *Економска и социјална права у Уставу Србије*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, бр.1/2015.
167. Рапајић, М., *Извршина власт у полупредседничким системима*, докторска дисертација, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац, 2016.
168. Рапајић, М., *О правној држави и владавини права – нека разматрања*, Гласник права, бр.3/2012, стр. 6.
169. Roberts, A., *What is military occupation?*, у *BYIL*, vol. 55, 1984.
170. Robertson, A.H., *Implementation System: International Measures*, in: *The International Bill of Rights*, 1982.
171. Rupp, F., *Die Reparationsleistung der sowjetischen Besatzungszone*, Bundesministeriums für gesamtdeutschen Fragen, Bonn, 1951.
172. Rousseau, C., *Le droit des conflits armés*, Paris, Editions A. Pédone, 1983.
173. *Савезно министарство правде СРЈ, Бр. 81/7-01-02 од 20.11.2002.*
174. Савезно министарство за финансије ФНРЈ, *Информација о попису жртава рата 1941-1945. од 1. јуна 1964. године.*
175. *Саопштење за јавност МОМ*, јул 2001, www.compensation-for-forced-labour.org.
176. Sartre, J.P., *On genocide in Crime of War*, New York, 1971.
177. Серб, Ј., *Југославија и немачке репарације после Другог светског рата*, Зборник Правног факултета, Загреб, бр. 3-4, 1966.
178. Siegler H., (Zusammenstellung), *Keesing's Archiv der Gegenwart*, 10.2.1952. str. 338 В.
179. *Споразум између Владе СФРЈ и Владе СРН о одобравању помоћи у капиталу*, „Службени лист СФРЈ“, бр. 66/74.
180. *Споразум између државног секретара за послове финансија ФНРЈ и савезног министра финансија СР Немачке о плаћању у корист југословенских држављана који су жртве опита над живим људима претрпели оштећење здравља*, *Bad Nojenar*, 25. април 1961, Додатак Службеног листа, бр. 1, 1964.
181. *Споразум између савезног секретара за финансије СФРЈ и савезног министра финансија СР Немачке о измени Споразума од 25. априла 1961. о плаћањима у корист*

- југословенских држављана који су као жртве опита над живим људима претрпели оштећење здравља, Бон, 7. септембар 1963, Додатак Службеног листа, бр. 1, 1964.
182. Споразум између СФРЈ и СР Немачке о одобравању помоћи у капиталу од 10.12.1974. године, „Службени лист СФРЈ“, бр. 66/74
  183. Споразум о немачким спољним дуговима, Лондон, 27 фебруар 1953, Међународни уговори СФРЈ, 1957, свеска бр. 67.
  184. Споразум о регулисању нерешених финансијских и привредних питања од 29.5.1956. године, „Службени лист ФНРЈ – Међународни уговори“, бр. 10/1957.
  185. Споразум о сарадњи између Заједнице и Међународне организације за миграције (МОМ) закључен је 19.6.2001. године, Архив Заједнице.
  186. Споразумом између Уједињеног краљевства, Француске и САД и владе Шпаније за експропријацију немачке непријатељске имовине у Шпанији и ликвидација салда и исплата између Шпаније и Немачке, Мадрид, 10. мај 1948, "енглеска серија уговора" бр. 7/1948.
  187. Stahn, C., "Jus ad bellum", "jus in bello"... "jus oist bellum"- Reflection on the conception of the rights of the armed forces, European Journal of International Law, 17, 2006.
  188. Sterian, P., *La Roumanie et la reparation des dommages de guerre*, Paris 1929.
  189. Straus, S., *Contested meanings and conflicting imperatives: a conceptual analysis of genocide*, Journal of Genocide Research, 3/3, 2001.
  190. Sure, S., *The State between Fragmentation and Globalization*, European Journal of International Law, No. 3, 1997.
  191. Sheng, H., *The Evolution of Law of War*, Chinese Journal of International Politics, 2/2006.
  192. Shue, H., Wippman, D., *Limiting Attacks on Dual-Use Facilities Performing Indispensable Civilian Functions*, Cornell International Law Journal, 35, 2002.
  193. Schabas, A.W., *Genocide in International Law-The Crimes of Crimes*, Cambridge, 2000.
  194. Schindler, D., Toman, J., *The Laws of Armed Conflicts* (third revised and completed edition), Henry Dunant Institute Geneva, M. Nijhoff Publ., Dordrecht, 1988.
  195. Schweger, E., Bank, R., *An Individual Right to Compensation for Victims of Armed Conflicts?, Working Paper*, ILA-Committee: Compensation for Victims of War 2005, http://www.ila-hq.org/html/layout_committee.htm, преузето 12.1.2020.
  196. Tenekidou, K., Tenekidou, G., *Occupatio bellica*, Athens, 1945.
  197. *To Anótato Dikastúrio tis Elládas*, Врховни суд Грчке, Пресуда 167/1928, тх. 38.
  198. Тодоровић, В., *Ратно право и безбедност*, књига 3 том II, издавач „Службени гласник“, Београд, 1999.
  199. Tomuschat, S., *Human Rights: Between Idealism and Realism*, Oxford, 2004.
  200. Trachtenberg, M., *Reparation at the Paris Peace Conference*, The Journal of Modern History, 1/1979.
  201. *The Classic of International Law*, Washington, 1916.
  202. *The Paris Declaration Respecting Maritime Law of 16 April 1856*, Декларација поморског права, Париз, 16.април 1856, Британски државни папири 1856, vol. LXI.
  203. Thomson, J.J., *A Defence of Abortion, Philosophy and Public Affairs*, 1(1), 1971.
  204. Taylor, A.J.P., *Bismarck: The Man and the Statesman*, Hamish Hamilton, London, 1955.
  205. Уговор о миру између ФНРЈ и Италије, „Службени лист ФНРЈ“, бр. 74/47.
  206. Уговор о миру са Бугарском, „Службени лист ФНРЈ – Међународни уговори“, бр. 5/1947.
  207. Уговора о миру са Мађарском, „Службени лист ФНРЈ – Међународни уговори“, бр. 6/1947
  208. *Уједињене нације 1945-1995. између признања и покуде*, ИМПП, Београд, 1995.
  209. United Nation War Crimes Commission, *History*, New York 1945.
  210. Уредба (заједно са Наредбом Савезног секретара за финансије), о начину одређивања висине накнаде лицима на којима су вршени опити у нацистичким логорима, „Службени лист СФРЈ“, бр. 16/64 од 15. априла 1964.
  211. Уредба о давању накнаде лицима на којима су вршени опити у нацистичким логорима, „Сл.лист СФРЈ“, бр.16/64 од 15.4.1964.
  212. Уредба о државном секретаријату за послове опште управе и буџет, „Службени лист ФНРЈ“, бр. 53/53.

213. Уредба о накнади штете од 30. јуна 1920. године, Гласник Удружења архивских радника Републике Српске, год. X, број 10, 2018.
214. Уредба о организацији службе за репатријацију ратних заробљеника, присилно одведених радника, интернираца, итд, „Службени лист ДФЈ“, бр. 25/45.
215. Уредба о оснивању Државне комисије за ратну штету, „Службени лист ДФЈ“, 20/1945.
216. Устав Републике Србије из 2006. године, „Службени гласник РС“, бр. 98/2006.
217. Falk, R., *Reparations, International Law and Global Justice* in P. de Greiff, *Reparacion manual*, Oksford 2006.
218. Fleck D., (Hrg.), *Handbuch des humanitären Völkerrechts in bewai daljeneten Konflikten*, München, 1994.
219. Franck, L.R., *La politique américaine à l'égard de l'Allmgne. – Nouveaux aspects du problème allemand*, Paris, 1947, p. 163.
220. Frostad, M., *Jus in bello после 11. септембра 2001: Веза између jus ad bellum u jus in bello u захтеви за добијање статуса ратног заробљеника*, Nomow, 2005.
221. Frulli, M., *When are States Liable Towards Individuals for Serious Violations of Humanitarian Law?*, Criminal Justice 1, 2003.
222. Haglund, D.D., *Yalta: The Price of Peace*, Presidential Studies Quartely, 2/2012.
223. Hadži-Vidanović, Milanović, V., M., *Међународно јавно право*, Zbirka dokumenata, Beogradski centar za ljudska prava, Dosije, Beograd, 2005.
224. Hampson, F., *Proportionality and Necessity in the Gulf Conflict*, in: Proceedings of the American Society of International Law, 86,1992.
225. *Handbook of the International Red Cross and Red Crescent Movement*, thirteenth edition, Geneva 1994.
226. Heintschel von Heinegg, W., Kadelbach, S., Heß, B., Hilf, M., Benedek, W., Roth, W.H., *Entschädigung nach bewai daljeneten Konflikten. Die Konstitutionalisierung der Welthandelsordnung*, Berichte der Deutschen Gesellschaft für Völkerrech Bd. 40, Heidelberg, 2003.
227. Henckaerts, H.J.M., *Study on Customary International Humanitarian Law: A Contribution to the Understanding and Respekt for the Rules of Law in Armed Conflict*, in: International Review of the Red Cross 87/857, 2005.
228. Henckaerts, J.M., Beck, L.D., *Customary International Humanitarian Law, Refugee Survey Quarterly*, Volume 21, Issue 3, 2002, ICRC, <https://doi.org/10.1093/rsq/21.3.186>.
229. Heß, B., *Kriegsentschädigungen aus kollisionsrechtlicher und rechtsvergleichender Sicht*, in: W. Heintschel von Heinegg, S. Kadelbach, B. Heß, M. Hilf, W. Benedek, W.H. Roth, *Entschädigung nach bewai daljeneten Konflikten. Die Konstitutionalisierung der Welthandelsordnung*, Berichte der Deutschen Gesellschaft für Völkerrech, Bd. 40, Heidelberg 2003.
230. Heffter, A.W., *Das eurupaische Volkerrecht der Gegenwart*, Berlin, 1888,
231. Hiercu, J., Henckaerts, M., *Study on Customary International Humanitarian Law: A Contribution to the Understanding and Respekt for the Rules of Law in Armed Conflict*, International Review of the Red Cross 87/857, 2005, s. 175.
232. Hilpold, P., *Humanitarian Intervention: Is there a need for a legal Reappraisal?*, European Journal of International Law 12, 2001.
233. Hofmann, R., *Victims of Violations of International Humanitarian Law: Do They Have an Individual Right to Reparation against States under International Law?*, u: P.M. Dupuz u.a. *Völkerrecht als Wertordnung*, FS Tomuschat, Berlin, 2006.
234. Howard, L.S., *History of the law of war on land*, International Review of the Red Cross 838/2000.
235. <https://web.archive.org/web/20120509201753/http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/kbpact.htm>, приступ, 17.8.2019.
236. https://www.b92.net/biz/vesti/svet.php?yyyy=2019&mm=04&dd=16&nav_id=1530901, преузето 16.2.2020. године.
237. Цу, С., *Умеће ратовања*, Београд, Глава II „Покретање рата“, тачка 17, 27.
238. Шмале, В., *Историја европске идеје*, Београд, 2003.

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Драган Нововић је рођен 1955. године у Новом Пазару, где је завршио основну школу и гимназију. Дипломирао је на Правном факултету у Приштини 1979. године, са средњом оценом 8,50. Рано је почео да се занима за питања репарација. Од 1996. до 2008. године, предводи удружења жртава у Србији, Црној Гори и Републици Српској и, као председник Заједнице удружења жртава Другог светског рата Југославије (Србије), координира акцију за наплату ратне штете од Немачке, Аустрије и Мађарске. У периоду 13-19.11.1999. године, у Одбору за жалбе немачког Бундестага у Берлину излаже о неплаћеној ратној штети, а затим заједно са адвокатском канцеларијом др Арцингера из Берлина тражи да СР Немачка призна грађанима Југославије право на исплату за принудни и робовски рад заробљеника немачких логора. Године 2006, пред Владом Републике Србије покреће иницијативу за доношење Закона о уређењу имовинских односа насталих услед престанка права и обавеза држављана СФРЈ на основу међународних уговора. Истовремено организује наплату штете за жртве прогона мађарских фашиста. Влада Републике Србије га 2008. године именује за члана Комисије за питања процене ратне штете причињене жртвама Другог светског рата. После бомбардовања СРЈ 1999. године, као део међународног адвокатског тима води спорове за повреде хуманитарних права грађана Републике Србије. Учесник је великог броја конгреса, трибина, и научних скупова у земљи и иностранству. Објавио је већи број научних радова. Добитник је већег броја признања у земљи и иностранству. Почасни је доктор наука Института за Европске студије Рома и злочина против човечности. Академик је Српске краљевске академије научника и уметника (СКАНУ). Носилац је плакете АМБАСАДОР МИРА Организације HUMAN RIGHTS WATCH при Уједињеним нацијама. Живи и ради у Новом Пазару као адвокат.

ИЗЈАВА АУТОРА О ОРИГИНАЛНОСТИ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Ја, _____ Драган Нововић _____, изјављујем да докторска дисертација под насловом:

Ратна штета причињена од Немачке на територији Краљевине Југославије и обештећење жртава из Србије

која је одбрањена на _____ Правном факултету _____ Универзитета у Крагујевцу представља *оригинално ауторско дело* настало као резултат *сопственог истраживачког рада*.

Овом Изјавом такође потврђујем:

- да сам *једини аутор* наведене докторске дисертације,
- да у наведеној докторској дисертацији *нисам извршио/ла повреду* ауторског нити другог права интелектуалне својине других лица,
- да умножени примерак докторске дисертације у штампаној и електронској форми у чијем се прилогу налази ова Изјава садржи докторску дисертацију истоветну одбрањеној докторској дисертацији.

У Крагујевцу _____, _____ 12.4.2020. _____ године,

_____
потпис аутора

ИЗЈАВА АУТОРА О ИСКОРИШЋАВАЊУ ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

Ја, _____ Драган Нововић _____,

дозвољавам

не дозвољавам

Универзитетској библиотеци у Крагујевцу да начини два трајна умножена примерка у електронској форми докторске дисертације под насловом:

Ратна штета причињена од Немачке на територији Краљевине Југославије и обештећење жртава из Србије

која је одбрањена на _____ Правном факултету _____

Универзитета у Крагујевцу, и то у целини, као и да по један примерак тако умножене докторске дисертације учини трајно доступним јавности путем дигиталног репозиторијума Универзитета у Крагујевцу и централног репозиторијума надлежног министарства, тако да припадници јавности могу начинити трајне умножене примерке у електронској форми наведене докторске дисертације путем *преузимања*.

Овом Изјавом такође

дозвољавам

не дозвољавам¹

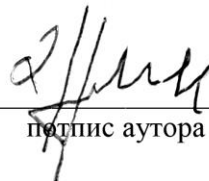
¹ Уколико аутор изабере да не дозволи припадницима јавности да тако доступну докторску дисертацију користе под условима утврђеним једном од *Creative Commons* лиценци, то не искључује право припадника јавности да наведену докторску дисертацију користе у складу са одредбама Закона о ауторском и сродним правима.

припадницима јавности да тако доступну докторску дисертацију користе под условима утврђеним једном од следећих *Creative Commons* лиценци:

- 1) Ауторство
- 2) Ауторство - делити под истим условима
- 3) Ауторство - без прераде**
- 4) Ауторство - некомерцијално
- 5) Ауторство - некомерцијално - делити под истим условима
- 6) Ауторство - некомерцијално - без прерада²

У Крагујевцу _____, 12.4.2020. године,

_____

потпис аутора

---

² Молимо ауторе који су изабрали да дозволе припадницима јавности да тако доступну докторску дисертацију користе под условима утврђеним једном од *Creative Commons* лиценци да заокруже једну од понуђених лиценци. Детаљан садржај наведених лиценци доступан је на: [http://creativecommons.org/rs/](http://creativecommons.org.rs/)

**ИЗЈАВА АУТОРА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНЕ И ЕЛЕКТРОНСКЕ ВЕРЗИЈЕ
ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Ја, Драган Нововић, изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада под насловом:

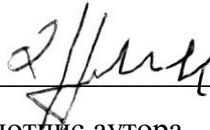
Ратна штета причињена од Немачке на територији Краљевине Југославије
и обештећење жртава из Србије

истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Крагујевцу.**

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Крагујевцу.

У Крагујевцу, 12.4.2020. године

_____

потпис аутора